

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOLOGIA

1-2

Editorial Office: 3400 CLUJ-NAPOCA, Gh. Bilașcu no. 24 • Phone:064-40.53.52

SUMAR - CONTENTS - SOMMAIRE

ELENA DRAGOȘ, Marginalii la un colocviu	3
ELENA DRAGOȘ, Un spirit european: Sextil Pușcariu, primul rector al universității românești din Cluj • Un esprit européen: Sextil Pușcariu, le premier recteur de l'Université roumaine de Cluj.....	5
LIVIU ONU, Pușcariu, Densusianu și <i>Dicționarul Academiei</i> • Pușcariu, Densusianu et <i>Le Dictionnaire de l'Académie</i>	11
MARIA PUȘCARIU, Ultimii ani ai lui Sextil Pușcariu. Comunicare la Simpozionul Pușcariu (50 de ani de la moarte), Cluj, 3 - 5 iulie 1998	29
ALEXANDRU BANTOȘ, Sextil Pușcariu - Director de publicații • Sextil Pușcariu - Directeur de publications.....	35
MAGDALENA VULPE, Institutul român din Germania • L'Institut roumain d'Allemagne	43
GABRIEL ȚEPELEA, Sextil Pușcariu - portretist • Sextil Pușcariu - Portraitiste	51
RUDOLF WINDISCH, Sextil Pușcariu și Gustav Weigand: o relație clasică între profesor și elev • Sextil Pușcariu et Gustav Weigand: une relation classique: maître / disciple	57
VLADIMIR ZAGAEVSKI, Sextil Pușcariu, profesorul de fonetică • Sextil Pușcariu, Professor of Phonetics	65
ANA BANTOȘ, Sextil Pușcariu: biografie și epocă • Sextil Pușcariu: Biographie et époque....	71
MIOARA AVRAM, Formarea cuvintelor în preocupările lui Sextil Pușcariu • La formation des mots dans les préoccupations de Sextil Pușcariu.....	77
TEODOR COTELNIC, Asupra modificărilor semantice în procesul conversiunii • Upon the Semantic Modification in the Conversion Process	89
ELENA COMȘULEA, Sextil Pușcariu și cultura românească • Sextil Pușcariu et la culture roumaine	95
DOINA GRECU, Din istoricul ALR • De l'histoire de l'ALR.....	101
MARIA ONOFRAȘ, 'Cuvintele străine' în lexicul românesc • „Foreign Words“ in Romanian Vocabulary	111

VASILE C. IONIȚĂ, Relația semantică între <i>MORĂ</i> 'ființă supranaturală' și <i>MORĂ</i> 'ridicătură de pământ' • La relation sémantique entre <i>MORĂ</i> 'être surnaturel' et <i>MORĂ</i> 'tertre'	117
NATHALIE GARRIC, Le slogan publicitaire et les représentations sociales à travers le temps • A diachronic Study of Advertisement and Their Social Representations	127
LIGIA STELA FLOREA, Catégories verbales et cohésion du discours • Verbal Categories and Cohesion in Discourse	157
ANDREI AVRAM, Sextil Pușcariu și morfonologia dialectelor și graiurilor românești • Sextil Pușcariu et la morphologie des dialectes et des parlers roumains	177
VIORICA GOICU, Sextil Pușcariu despre onomastica românească • Sextil Pușcariu sur l'onomastique roumaine	185
M.A. GABINSKI, O ipoteză etimologică a lui Sextil Pușcariu coroborată (un vechi germanism singur atestat în română).....	197
SIMONA GOICU, Sextil Pușcariu despre cei mai vechi termeni creștini la români • Sextil Pușcariu sur les plus anciens termes chrétiens chez les Roumains.....	203
ALEXANDRU DÎRUL, Cazurile și actanții verbului • Les cas et les actants du verbe.....	217
SILVIU BEREJAN, Exprimarea sensului gramatical de aspect în limba română (S. Pușcariu despre situația specifică din istroromână) • L'expression du sens grammatical de l'aspect dans la langue roumaine (Sextil Pușcariu sur la situation spécifique de l'istro-roumain).	225
PETRE BUTUC, Despre raportul gramatică-logică • Sextil Pușcariu. Grammaire et logique	231
GLIGOR GRUIȚĂ, Despre 'domn'/'doamnă' dar și despre 'tovarăși' • Sur les termes de respect "domn / doamnă" (monsieur / madame), mais aussi sur le terme "tovarăși" (compagnons).	237
VASILE BOTNARIUC, Cu privire la statutul circumstanțialului de loc studiat prin prisma relațiilor sistemice.....	241
P. NEIESCU, Cîteva probleme privind redactarea dicționarului istroromân • Quelques problèmes concernant la rédaction de Dictionnaire istro-roumain	249
ADRIAN CHIRCU, Observații asupra dublei tranzitivități • Observations sur la double transitivité.....	257
GEORGETA ANTONESCU, Sextil Pușcariu. Generozitatea cărturarului • Sextil Pușcariu. La générosité du savant	265
EUGENIA BOJOGA, Referințe basarabene la Sextil Pușcariu • References to Basarabia	271
DOINA RAD, Actualitatea lui Sextil Pușcariu în învățământul preuniversitar • Sextil Pușcariu in Preuniversity School.....	279
AURELIA MERLAN, Sintaxa și semantica-pragmasemantica relatorilor adversativi în română și în portugheză • La syntaxe et la pragmasémantique des relateurs adversatifs en roumain et en portugais	283
KLAUSS BOCHMAN, Sextil Pușcariu, Școala de la Leipzig și problema paradigmelor epistemologice • Sextil Pușcariu, l'École de Leipzig et le problème des paradigmes épistémologiques	297
GERHARD ERNST, "Limba română" în germană / Sextil Pușcariu și Heinrich Kuen • "Limba română" traduit en allemand / Sextil Pușcariu et Heinrich Kuen	307
ELENA VIOREL, Sextil Pușcariu despre prezentarea României în "Meyers Lexikon" • Sextil Pușcariu über die darstellung Rumäniens in "Meyers Lexikon"	319
ȘTEFAN GENCĂRĂU, Sextil Pușcariu și unele 'medii' academice actuale • Sextil Pușcariu in Some European Libraries	331

LIBRI

Elisabeta Faiciuc, <i>Sextil Pușcariu: Biobibliografie</i> , lucrare editată de Muzeul Limbii Române în colaborare cu Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1998, 386 p. (MIRCEA MINICĂ).....	341
---	-----

MARGINALII LA UN COLOCVIU INTERNAȚIONAL

Colocviul internațional "Sextil Pușcariu", prilejuit de comemorarea a 50 de ani de la stingerea mentorului Școlii lingvistice clujene interbelice, credem că s-a înscris ca un punct de reper retrospectiv și prospectiv prin caracterul științific al dezbaterilor, prin puterea de a atrage în aceste dezbateri peste 94 de oameni de știință cu preocupări inspirate din opera lui Sextil Pușcariu, ca și prin diversitatea comunicărilor.

Proiectat pe un număr de nouă secțiuni, ce au omagiat atât omul cât și cercetătorul exemplar cu varii, dar statornice câmpuri de activitate (lexicografie, istoria limbii române, semantică, stilistică, critică și istorie literară, memorialistică și publicistică etc.), programul Colocviului s-a dovedit extrem de permeabil la problematica actuală a lingvisticii românești sau din străinătate, referirea la vasta operă a marelui lingvist fiind consubstanțială oricărei cercetări prezentate. Reunind cercetători din Germania, Republica Moldova, Ungaria și, desigur, din România, de aici fiind reprezentate centrele universitare de prestigiu (București, Iași, Timișoara și cei mai mulți din Cluj), Colocviul a recompus efervescența muncii din timpul când Muzeul Limbii Române era condus de S. Pușcariu. Notăm acribia unora dintre comunicări ce propuneau o rectificare, un adaos de argument la o problemă lingvistică sau dezinvolta rememorarea a unui moment sau a altuia din viața academică interbelică clujeană la care a participat și S. Pușcariu. Acestea, ca și altele, rod al unor căutări de ani și ani, au dus la ridicarea unui prinos de recunoștința aceluși om providențial care a fost S. Pușcariu, realizatorul și rectorul primei universități cu predare în limba română, după 1918, în Transilvania, creatorului de școală lingvistică unică în România Mare și prestigiosului mesager de cultură românească în cele mai înalte foruri internaționale, ca, de exemplu, Liga Națiunilor Unite. Sextil Pușcariu s-a dăruit deopotrivă cercetării științifice, dar și idealului de unire efectivă a țării, prin voința de a vedea alături marile spirite românești, dar și de alte naționalități, respingând atitudinea de frondă, conștientizând că numai înțelegerea idealului duce la rodnicia muncii. Pentru acest ideal a lăsat de multe ori masa de lucru încărcată de fișe pentru una a publicistului energic, deseori bătaios, dar intransigent cu "dezertorii" de la idei. Prin acestea, Sextil Pușcariu rămâne un model atât pentru elevii săi, cât și pentru generațiile care vin.

Sextil Pușcariu a înțeles că, oricât de prestigioasă e o școală, dacă nu are deschideri internaționale, nu se impune în conștiința contemporanilor. De aceea relațiile timpurii cu mari savanți ai vremii (Matteo Bartoli), apoi cu E. Gamillscheg, Carlo Tagliavini, Alf Lombard și alții, dar, mai cu seamă, cu Wilhelm Meyer-Lübke, al cărui student fusese, au contribuit la înscrierea centrului lingvistic de la Cluj în circuitul internațional, în familia de spirite romanice, susținând prin aceasta prestigiul limbii române, afirmat încă din prima jumătate a veacului trecut de către Fr. Diez. Din toată opera lui S. Pușcariu emană ideea că o cultură solidă nu poate fi "îmbrăcată" decât într-o "haină" pe potrivă, adică o cultură trebuie exprimată într-o limbă cu esențe tari, de reală claritate și eleganță. De aceea poate a devenit un loc comun afirmația că S. Pușcariu s-a străduit să transforme știința limbii - lingvistica - într-un instrument de cultură, informațiile furnizate de aceasta purtând amprenta cercetătorului preocupat de un receptor politropic. Putem spune că, sub pana lui S. Pușcariu, lingvistica a devenit accesibilă oricărui tip de receptor. Că este așa ne-o dovedește perseverența de a realiza și publica Dicționarul limbii române, început de Academia română încă de la înființare, dar desăvârșit, atât cât s-a lucrat, până la cuvântul lojnită, de Sextil Pușcariu. Aici e strâns tezaurul unei deveniri a conștiinței de sine a națiunii române, aici se află și făuritorul, și beneficiarii săi.

Ceea ce face actuală opera lingvistică a lui S. Pușcariu este sincronizarea savantului la cele mai noi curente și metode de cercetare a limbii, mai cu seamă la structuralism, fapt, de asemenea, dezbătut variat de către participanții la Colocviu.¹

Nu putem încheia aceste rânduri fără a aduce un omagiu ilustrelor descendente ale familiei Pușcariu, d-na cercet, pr.I dr. Magdalena Vulpe, o omniprezență a Colocviului, precum și d-lor Lia Pușcariu Ciulei și Manina Costescu.

Prof. univ. dr. Elena Dragoș

¹ În cuprinsul volumului de față, contribuțiile sunt dispuse, în general, în ordinea secțiunilor. Publicăm în această ordine comunicările înaintate redacției până la data de 30 noiembrie 1998. Cele sosite după data menționată fac obiectul unui număr viitor.

UN SPIRIT EUROPEAN: SEXTIL PUȘCARIU, PRIMUL RECTOR AL UNIVERSITĂȚII ROMÂNEȘTI DIN CLUJ

ELENA DRAGOȘ

RÉSUMÉ. *Un esprit européen: Sextil Pușcariu, le premier recteur de l'Université roumaine de Cluj.* L'auteur met en lumière le rôle déterminant de Sextil Pușcariu pour réaliser la première université roumaine de Transylvanie, après l'Union de 1918.

Unirea Ardealului cu țara la 1 Decembrie 1918 a fost un act nu numai de voință concentrată veacuri de-a rândul în conștiința românilor, ci și un generator de acte revoluționare ce vor caracteriza perioada imediat următoare. unul dintre acestea este și crearea universității românești din Cluj.

Ideea unei universități pentru români - majoritari în Ardeal - a fost afirmată la Adunarea Națională de la Blaj (3/15 mai 1848), inclusă în petiția înaintată împăratului la 30 mai 1848, ca și în protocolul adunării naționale române ce s-a ținut la Sibiu la 16/28 dec. 1848. Prezervând mult din atitudinea revoluționară a veacului trecut, mijloacele prin care ideea s-a înfăptuit cu adevărat în 1919 au fost revoluționare, după cum afirma în lecția de deschidere V. Pârvan: "universitatea înființându-se înainte ca rezultatele Conferinței de pace de la Paris să fie cunoscute"¹. De altfel, în sud-estul și centrul Europei, cerințele doctrinar-ideologice și *culturale* prezidează pentru a servi lupta de afirmare națională, afirmă un comentator recent al acestui act.²

Dar revoluționarismul ideii este marcat și de claritatea cu care e definit idealul universitar, noul ideal universitar, ce consta într-o deplină integrare a provinciilor unite cu patria mamă, finalitatea ei superioară fiind afirmarea vitalității și capacității creatoare ale poporului român. Acest ideal credem că a și fost atins, deoarece în fruntea Universității au fost aleși oameni ca Sextil Pușcariu, personalitate proeminentă a vieții academice și universitare din acel

¹ "Nu așteptăm cuvântul Conferinței de pace, căci cine știe când va veni! Convinși de dreptatea cauzei noastre, mergem înainte, preluând toate riscurile asupra noastră. Poporul însetat de dreptate, dornic de cultură, nu poate aștepta tratativele fără sfârșit ale politicianilor." notează O. Ghibu în *Amintiri despre oameni pe care i-am cunoscut*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1974, p. 234.

² Vasile Pușcaș, *Idealul universității moderne*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1994.

timp. S. Pușcariu a întronat spiritul universitar în cea mai tânără citadelă a științei și culturii din Ardeal, a imprimat rigoarea adevărului științific, făcând din Universitatea din Cluj "cea mai masivă inițiativă ardeleană în cultura noastră", după cum afirma, tot într-o lecție de deschidere, Ion Breazu.

Sextil Pușcariu, în numele autonomiei universitare de a-și alege conducătorul, nu a dorit să fie rector, dar a muncit ca nimeni altul la înființarea Universității, încât numirea lui ca primul ei rector a fost mai mult decât firească.

A face saltul de la învățământul primar întreținut de biserică - singurul în limba română în Ardealul de dinainte de 1918 - la un institut superior de o asemenea importanță nu era la îndemâna oricui. Sextil Pușcariu avea însă experiența unui decanat la Cernăuți, abilitatea de organizator de institut român la Viena, spiritul de disciplină imprimat de școala germană și vasta cultură însușită prin filologia romanică. Toate acestea au concurat în anul 1919 să fie aproape simultan propus rector al Universității din Cernăuți, ministru al Bucovinei în guvernul central de la București și Comisar general pentru organizarea Universității din Cluj. gestul de a renunța la unele onoruri în favoarea unei munci care, după unii, ar fi trebuit să dureze cel puțin șapte ani, dar s-a consumat într-o vară, trebuie să fi fost dictat de o înaltă conștiință civică și de o conștiință încredere în propriile-i puteri: "Pușcariu era un om rezonabil, un om care cântărea toate lucrurile bine și care nu era condus de ambiții vane, ca mulți alții. Am fost întotdeauna fericit și am considerat că am avut un extraordinar noroc cu alegerea acestui om" notează același O. Ghibu (p.238). De altfel, la Universitatea maghiară, nu a existat nici un profesor român pentru a prelua această funcție. S. Pușcariu a fost acela care a impus ideea ca membrii comisiei de selectare a profesorilor noii universități să fie oameni de valoare din instituțiile similare din țară, iar nu oameni numiți de Consiliul Dirigent, astfel încât numărul de 12 membri ai comisiei a fost completat cu numai 8, până la 20, cu ardeleni. Comisia trebuia să funcționeze la București și două săptămâni la Cluj, având de evaluat cereri și lucrări a 200 de candidați. Din comisie au făcut parte: N. Iorga, Vasile Pârvan, D. Gusti, Petre Poni, G. Țițeica, Em. Teodorescu, Mihail Cantacuzino, Șt. Longinescu, T. Teodorescu (Iași), dr. Manicatide, dr. Juvara, dr. Gh. Marinescu. Ardelenii erau: dr. V. Goldiș, dr. Ioan Lupaș, dr. O. Ghibu, dr. Al. Borza, dr. Emil Hațeganu, dr. Petru Poruțiu, dr. Iuliu Moldovan, dr. Iuliu Hațeganu.

Concepția comisarului General era, de asemenea, nouă și în privința criteriilor după care să fie evaluate numirile, și anume au fost promovați mai cu seamă tineri, fără doctorat, dar care dovedeau calități de excepție ca dascăli și cercetători. Astfel, V. Bogrea, Al. Lapedatu și G. Bogdan-Duică au fost preferați lui Popa - Lisseanu, lui A. Ciura, lui E. Lovinescu sau Gh. Adamescu. A fost inițiată o categorie nouă, de profesori stagiați, care să beneficieze de burse în străinătate și apoi, pe baza unei lucrări și a unui examen, să poată preda la catedră. Iar dacă unele discipline au rămas descoperite, trebuiau aduși profesori

din străinătate, de la aliații noștri, ceea ce a propulsat încă de la început Universitatea din Cluj în circuitul european. Astfel, dl. Pompeiu, împreună cu E. Racoviță și d-nii Levaditi și Cantacuzino, a lucrat în comisia instituită de senatul Universității pentru angajare de profesori francezi. O. Ghibu recunoaște că "grație contribuției lui Pușcariu, am putut aduce la Cluj pe Em. de Martonne, marele geograf, care a ținut în mai multe rânduri cursuri de geografie și care a avut, în timpul Conferinței de pace de la Paris, un rol deosebit de important, ca specialist, în fixarea granițelor României întregite. Socotesc că aportul lui de Martonne a constituit meritul personal al lui Pușcariu. Tot grație lui, am avut satisfacția să înființăm la Cluj o catedră de istoria medicinei, o catedră care până atunci nu se găsisse în programul nici unei alte universități și care a fost deținută de prof. Guyart de la Universitatea din Lyon. Acest savant a ținut timp de câțiva ani cursurile de istoria medicinei la Cluj și a avut marele merit că a înființat muzeul de istoria mediciei și a format pe admirabilul său succesori, prof. Valeriu Bologna" (p. 240).

Totodată, grație unui cald sentiment de solidaritate națională, unii savanți români și-au părăsit situații excepționale în străinătate pentru a veni să lucreze la Cluj. E cazul lui Emil Racoviță care a abandonat o strălucită situație din străinătate pentru a lucra în institutul care se construise pentru Apáthy; Victor Babeș - cu nume răsunător în întreaga lume științifică - a deschis porțile noului institut Pasteur; de asemenea, dr. Gh. Marinescu care venea dintr-un mare turneu american; Pompeiu, recunoscut reprezentant al școlii franceze, întors de la cursurile făcute la Sorbona, a organizat secția matematică, înzestrând-o cu eminente forțe tinere; V. Pârvan a ținut un semestru cursuri la Cluj, iar geograful Vâslan a dezvoltat în Ardeal cea mai merituosă activitate din întreaga carieră.

Tot datorită lui S. Pușcariu s-a putut rezolva problema catedrelor de limbi străine. Numai în privința limbilor maghiară și germană a mai trebuit să se aștepte, pentru că profesorii de la universitatea maghiară nu au vrut să depună jurământul de credință, socotind vremelnică situația creată după Unire. S-au trimis scrisori către Academia ungară, dar nu s-a primit nici un răspuns. Deși se prevăzuseră două catedre, una de filologie - neapărat necesară în condițiile date din Ardeal - și una de istoria literaturii maghiare, față de refuzul obstinat al celor autorizați, acestea s-au unificat și abia după câțiva ani un profesor, cunoscut după lucrările filologice, Gh. Kristof, a acceptat să lucreze la Cluj. Pentru limba germană, preotul evanghelic și învățat filolog, Gustav Kisch s-a remarcat ca bun coleg și exemplar profesor.

Desigur preluarea Universității maghiare, inegal înzestrată, nu s-a făcut fără opoziții. În jurnalul zilnic, S. Pușcariu notează pentru ziua de 8 dec. 1919: "Un amănunt care m-a impresionat mult și a fost una din marile satisfacții pe care un om le poate avea după o muncă intensivă și dezinteresată. Mi-a spus Ghibu că a fost la el Ludwig Karl, fost profesor la Cluj, care fără să vrea i-a făcut

mărturisiri caracteristice. Ungurii erau siguri că noi nu vom putea face Universitatea și și-au dat și silința să ne zădărnicească lucrul. Acum însă recunosc singuri că universitatea nu numai că funcționează, dar că i-am dat o organizare mai bună decât o puteau face ei".³

Există notate în jurnalul lui Pușcariu și întâmplări hazlii. Zice Pușcariu într-un loc: "Cât de mult joacă uneori întâmplarea rolul hotărâtor în viața unui om! La catedra de geologie fuseseră propuși ex aequo Macovei și Popescu - Voitești. Amândoi buni. Mrazec îmi spusese însă că pentru Cluj se potrivește mai bine Macovei, care e profesor mai bun și un organizator de frunte. Consiliul Dirigent având să aleagă între amândoi, Goga a avut o vorbă frumoasă; «Cum vin eu, domnilor, să hotărâsc în trei minute asupra muncii de douăzeci de ani a unui om?» Vlad aruncă atunci vorba: «- Eu îl votez pe Popescu-Voitești». - «De ce? fu întreat» «Pentru ca să avem la Cluj și un Popescu» Și toți l-au votat pe acesta"⁴.

Comisia își desfășoară activitatea pe tot parcursul verii 1919 (decretul regal pentru înființarea Universității fiind transmis Consiliului Dirigent încă din 11 decembrie 1918) pentru a numi profesori la cele 70 de catedre vacante, pentru ca în octombrie 1919 Universitatea să fie deschisă pentru studenți, iar cursurile să înceapă în 1 noiembrie 1919. Astfel, noua Universitate înființează cu 4 facultăți: Facultatea de Drept, Facultatea de Medicină, Facultatea de Litere și Filosofie și Facultatea de Științe (Profesorii de la facultatea de Științe au ținut cursuri și pentru medicii și studenții în farmacie), având 61 de profesori și agregati, 3 agregati stagiar, 5 conferențieri și 4 lectori, care au ținut 541 de ore săptămânal în semestrul I, și 616 ore/săptămânale în semestrul al II-lea. Aceștia au fost ajutați de un personal administrativ și de serviciu (167 de inși), între aceștia fiind socotiți și funcționarii Bibliotecii universitare, și de un personal științific de 142 de inși.

Mai trebuia găsit rectorul. Dăm din nou cuvântul amintirilor lui O. Ghibu: "După uzuantele universitare de pe acea vreme, rectorul ar fi urmat să fie ales de către corpul profesoral, cum s-a procedat, de altfel, cu rectorii următori. În acel moment însă, corpul profesoral era abia constituit și încă nu destul de pregătit a se putea fixa asupra celei mai potrivite personalități careia să-i încredințeze o sarcină atât de importantă ca aceea a primului rector, a omului care să asigure imprimarea, de la bun început, a celei mai prielnice atmosfere de lucru, neapărat necesară pentru sănătoasa dezvoltare a noii universități. [...] Nu am avut nici o îndoială că Pușcariu reprezintă cea mai potrivită personalitate pentru funcția de rector al noii instituții"⁵.

³ S. Pușcariu, *Memorii*, Ediție de Magdalena Vulpe. prefață de Ion Bulei. Note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, 1978, p. 385.

⁴ S. Pușcariu, *Memorii*, p. 454.

⁵ O. Ghibu, *Amintiri....*, p. 241.

Idealurile lui S. Pușcariu au fost împărtășite de colegii săi încă de la inaugurarea cursurilor. Astfel, V. Pârvan, în lecția de deschidere, trecută de acum în istorie, ținută la 3 noiembrie 1919, intitulată *Datoria vieții noastre*, fixează emblematic drumul acestei instituții: "Supremul scop al luptei noastre este spiritualizarea vieții marelui organism social-politic și cultural creator care e națiunea"⁶. "Confraternitatea Universității noastre trebuie să înțeleagă viața ca o luptă pentru mai mult gând...." Acest gând însă trebuie să poarte amprenta specificului național, a românescului, pentru că, precizează mai departe V. Pârvan: "A încerca să facem din cultura noastră o prelungire a culturii franceze, italiene, germane ori anglo-saxone e o greșeală analoagă aceleia [...] a etnografizării abstracte.... Ar însemna să ne strâmbăm sufletul sau să fim niște simple animale mimetice, dacă am căuta să gândim cultural ca francezul, englezul, germanul contemporan sau istoric. Cultura unei națiuni se naște din ciocnirea unor influențe ideologice străine, forțat ori de bunăvoie, cu instinctul creator național"⁷

În felul acesta, Univesitatea din Cluj a respins de la început concepția utilitarist-absolutizată, în favoarea valorilor educative, tendință care s-a numit "The Socratic role of the Universities", dându-se posibilitatea ca pe lângă ea să graviteze numeroase institute de cercetare, unele înființate în timpul cât S. Pușcariu a fost rector. Astfel, la Medicină, un institut de radiologie, apoi Institutul antirabic. La Facultatea de Științe - Institutul de speologie - unic în toată lumea; Muzeul limbii române și Institutul de istoria românilor înființat de Ferdinand I.

"Năzuințele științifice ale Universității noastre - notează S. Pușcariu, s-au realizat în parte prin crearea unor societăți științifice, precum secția Cluj a "Asociației pentru studiul și reforma socială", "Societatea filosofică", "Societatea științelor medicale din Cluj", "Cercul naturaliștilor din Dacia Superioară", "Societatea de științe pure și aplicate" care a fuzionat în "Societatea de științe din Cluj". Cu toate condițiile, mai mult decât neprielnice, de tipar, Facultatea de Medicină a scos revista lunară "Clujul medical", iar "Muzeul limbii române" - "Dacoromania".

Având un corp profesoral de elită, un rector de cea mai profundă conduită universitară, semestrul I număra deja 1971 studenți, iar semestrul al II-lea 2152 studenți, proveniți din Transilvania (1276), Banat (196), Crișana (219), Maramureș (156), din Vechiul Regat (96), Bucovina (15), Basarabia (10), Dobrogea (6), precum și din străinătate: Ungaria (61), Galiția (6), câte doi din Macedonia, Rusia, Franța, Cehoslovacia, câte unu din Jugoslavia, Ucraina, Austria. Toți aceștia s-au organizat, încă din primul an, în societăți studențești: Cercul studențesc "Petru Maior", cercul studenților în drept, medicină, litere,

⁶ Apud O. Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare*, Institutul de Arte Grafice "Ardealul", 1931, p. 49.

⁷ Apud O. Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare*, p. 67.

științe, farmacie, Clubul sportiv al studenților. De asemenea, asistenții și preparatorii Facultății de medicină au format o societate a lor.

Inaugurarea Universității românești din Dacia Superioară s-a putut realiza abia în zilele de 2-4 februarie 1920. Festivitățile au fost onorate de prezența majestăților lor regale, regele și regina României, a principelui moștenitor, Carol, și a prințesei Elisabeta. În *Memorii* este notat cu reală satisfacție de către S. Pușcariu că a ajutat la acest act: "Înainte încă de Conferința de pace de la Paris și de a se fi fixat definitiv *granițele țării noastre unite*, statele aliate și amice au ținut, prin reprezentanții lor oficiali, să aducă omagiul lor noului așezământ cultural creat în Cluj, simbol al străduinței noastre de a ne manifesta ca un popor de ordine și ca un factor cultural de primul rang în Europa. Toate Universitățile din lume, cărora li s-au trimis invitații, s-au grăbit a ne răspunde prin călduroase adrese de felicitare, iar cele ale țărilor surori, Franța și Italia, au trimis delegați speciali dintre cei mai vestiți profesori, ca să ne aducă salutul lor. Cu deosebită însuflețire a fost primită adresa Universității din Strasbourg, eliberată în același an cu Universitatea noastră de sub dominația străină de 42 de ani." (p. 425). Cu această ocazie, regele a făcut o donație de 400.000 lei, iar Consiliul Dirigent a aprobat suma de 50 de milioane pentru ridicarea unui campus universitar pe locul actualului parc sportiv al Universității "Iuliu Hațieganu", care însă, datorită schimbărilor dese de guvern, n-a mai fost construit.

Tot în timpul mandatului de rector al lui S. Pușcariu, Universitatea a desfășurat activități pe cât de diverse pe atât de temeinice, care au rămas ca reperi. S-au trimis delegați la serbările inaugurale ale Universităților din Strasbourg, Dorpat (Tartu de azi - Estonia), la instalarea mitropoliților de Blaj și Sibiu, la Adunarea asociației pentru unificarea bisericii neamului, la lucrările ASTRA (despărțământul CLUJ), organizarea bibliotecii universitare, recomandarea a doi membri pentru Academie (E. Racoviță și Gh. Vâlsan), a patru membri corespondenți (Iuliu Moldoveanu, D. Călugăreanu, N. Bănescu, V. Bogrea), pentru toate aceste inițiativă și realizări S. Pușcariu fiind distins cu Steaua României, iar prorectorul, N. Drăganu, și decanii celor patru facultăți cu Coroana Româna. Cea mai originală activitate ni se pare însă "extensiunea universitară" inaugurată de S. Pușcariu și susținută de el de-a lungul mai multor ani, adevărată "baie" de cultură cu impact în cele mai diferite medii în care se țineau conferințele.

Ar fi fastidios să continuăm lista multiplelor activități inițiate și ilustrate de marele om care a fost S. Pușcariu. Faptul că după 20 de ani a fost numit din nou rector, în timpuri de restriște, când Universitatea a fost nevoită să se refugieze la Sibiu, confirmă excepționalele calități de organizator, de om de cultură, de savant.

Sextil Pușcariu a fost omul providențial pentru Universitatea românească din Cluj.

PUȘCARIU, DENSUSIANU ȘI *DICȚIONARUL ACADEMIEI*

LIVIU ONU

RÉSUMÉ. Pușcariu, Densusianu et *Le Dictionnaire de l'Académie*.

Notre intervention passe en revue les avatars de la responsabilité de réaliser le Dictionnaire de la langue roumaine à partir de Al. Philippide jusqu'à Sextil Pușcariu.

În comunicarea noastră ne propunem să analizăm câteva aspecte caracteristice din perioada de tranziție în istoria *Dicționarului limbii române* de la etapa Al. Philippide la etapa Sextil Pușcariu.

Se știe cum a ajuns în impas dicționarul-tezaur al limbii române sub conducerea lui Hasdeu, prin 1896-1897, datorită ritmului lent de redactare, pe de o parte, impus de concepția enciclopedică a marelui savant cu privire la planul general de redactare și, pe de altă parte, determinat de modul propriu-zis de organizare a redactării, încât, Academia a luat decizia de a căuta o altă echipă de lucru, o echipă care să se angajeze să redacteze opera mai repede și după alte planuri. Reamintim că, prin 1897, Al. Philippide se bucura de un prestigiu științific deosebit; în 1898 fusese ales chiar membru al Academiei. În domeniul filologiei românești, el nu avea rivali pentru contemporani. În ultimul deceniu al sec. al XIX-lea, el se afla în apogeul formării sale științifice. Tocmai această situație a fost decisivă în alegerea pe care a făcut-o Academia, în 1897, pentru a i se încredința continuarea lucrărilor Dicționarului. Dar, făcând abstracție de planul enciclopedic al lui Hasdeu, greutatea de care s-a izbit Hasdeu le-a întâmpinat și Phillipide, încât Academia, nu peste mult timp, s-a văzut nevoită să caute o echipă de schimb pentru Dicționar. Cum în ultimii ani ai sec. al XIX-lea au început să se afirme în domeniul filologiei doi tineri care promisau o ascensiune spectaculoasă, Ovid Densusianu și Sextil Pușcariu, Academia și-a îndreptat privirile spre ei. Între cei doi nici nu era o diferență prea mare de vârstă (primul – născut în 29 dec. 1873, iar al doilea – în 4 ian. 1877).

Pentru înțelegerea bazelor pe care se desfășoară relațiile dintre Ov. Densusianu și S. Pușcariu în perspectiva Dicționarului, este interesant de știut că cei doi erau de două ori înrudiți: întâi pe linie maternă: mama lui Ov. Densusianu, Elena Densusianu (soția lui Aron Densusianu) era născută Circa (în 1841), fiica Mariei Circa (sau Țarcă), născută Moroianu. În al doilea

rând, erau înrudiți prin alianță: sora lui Ov. Densusianu – Elena Densusianu (1875-1965), medic, profesor la Universitatea din Iași, era căsătorită cu Emil Pușcariu (1859-1929), văr primar cu Sextil Pușcariu și medic, profesor la Universitatea din Iași, histolog și bacteriolog¹.

Dar înrudirea aceasta n-a constituit niciodată pentru Ov. Densusianu un motiv de apropiere deosebită. Cu toată dubla înrudire dintre cei doi tineri și cu toată pregătirea științifică în același domeniu al filologiei romanice și românești, încă din 1901 încep să se ivească unele neînțelegeri între ei. Astfel, un prim incident se produce cu ocazia publicării de către S. Pușcariu a unei serii *Studii și notițe filologice* (“Convorbiri literare, XXXV, 1901, nr. 8 și 9; extras, 31 p.). Motivul îl constituie etimologia verbului *scula*, propusă de Sextil Pușcariu. În replică, Ov. Densusianu publică imediat o recenzie în “Noua Revistă Română”, vol 4, 1901, nr. 46 (15 dec.), p. 460, relevând calitățile cercetării prietenului său și aducându-i totuși unele obiecții și unele completări. În final Ov. Densusianu afirmă: “*Scol*, zice d. Pușcariu (p. 16), să fie un derivat din *cubo* (**excubulare* sau poate **excubillare*). O cred și eu, pentru că etimologia este a mea. Am propus-o într-una din lecțiunile seminarului meu de la Facultate, exprimând totuși oarecare îndoială asupra ei, ceea ce m-a făcut să n-o public. I-am comunicat-o d-lui Pușcariu acum un an, la Paris, într-o “convorbire filologică”. Îmi pare rău că d. Pușcariu nu amintește aceasta și sânt silit s-o relev eu. Îmi pare cu atât mai rău cu cât apreciez munca d-sale și, ca tineri, ar trebui să fim mai scrupuloși și mai corecți în ale științei decât bătrânii ce ne-au precedat. Să fie o uitare? Aș vrea să fie așa”.

Este interesant de semnalat reacția lui S. Pușcariu la recenzia lui Ov. Densusianu. Iată cum ripostează S. Pușcariu printr-o scrisoare trimisă lui Densusianu, imediat după apariția recenziei acestuia²: “M-am bucurat mult văzând că ai găsit unele lucruri bune în *Studii și notițe*, nu pot însă să nu-ți spun cât de adânc am fost mâhnit pentru cele ce le-ai scris despre etimologia lui *scol*. Aș vrea să mă înțelegi bine și să citești scrisoarea mea prietenește, așa cum ți-o scriu eu. Prietenește și sincer îți mărturisesc că eu n-am știut nimic că te-ai gândit și d-ta la **excubillare* sau **ecubulare* și, dacă îți aduci aminte, am vorbit amândoi o singură dată despre etimologia lui *scol*. Era acum un an la Paris, la cafeneaua Terminus; era și Candrea cu noi. Atunci știu că ai propus în glumă un tip **excol(e)are* și că am renunțat toți trei de a mai căuta după cel adevărat. La **excubillare* (**excubulare*) am ajuns absolut independent, sfidat fiind de N. Sulică să găsec o etimologie mai bună decât a sa: *excollare*, și Candrea e mărturie cum, îndată ce-am găsit-o, am mers la el de am discutat-o. Dacă ai fi pomenit d-ta,

¹ *Coresp. Ov. Densusianu*, IV, p. 218, nota 4; *Coresp. I. Bianu*, II, p. 434.

² *Coresp. Ov. Densusianu*, IV, p. 211-213.

atunci la Terminus, un astfel de prototip, de bună seamă și-ar fi adus Candrea aminte când i l-am spus eu ca o descoperire a mea.

Să nu creazi însă că m-am întristat pentru că în articolul d-tale nu mă recunoști pe mine ca pe autorul etimologiei. O etimologie mai mult sau mai puțin, mai ales când e așa de evidentă, că mai curând sau mai târziu ar fi trebuit s-o afle altul, – nu va urni filologia românească din loc, ci ceea ce o va duce mai departe e o muncă cinstită a generației tinere. De aceea am fost jignit văzând că te îndoiești măcar o clipă de cinstea muncii mele.

Înțeleg prea bine că în Țara Românească, unde nu ești sigur că prietenul nu-ți va fura pălăria din cui sau nu-ți va publica o comunicare pe care i-o faci, omul devine bănuitor față de toți. Chiar pentru aceea poate fi de multe ori nedrept, și nedrept ai fost cu mine” [...]³.

Cu tot acest incident din 1901, între S. Pușcariu și Ov. Densusianu, în anii următori au continuat relațiile de prietenie, după cum rezultă din scrisorile lui Pușcariu adresate lui Ov. Densusianu în anii 1902-1905⁴.

Nu-i mai puțin adevărat că din relațiile următoare se va putea vedea că Ov. Densusianu va manifesta totuși o anumită rezervă față de S. Pușcariu.

Este, de asemenea, semnificativ ce declară S. Pușcariu în memoriile sale cu privire la o situație perfect asemănătoare de colaborare reciproc fructuoasă, dar între el și prietenul său I.A. Candrea, în aceeași perioadă, prin 1901-1902, tot la Paris. Și este destul de curios cum S. Pușcariu nu amintește nimic de incidentul cu Ov. Densusianu, petrecut tot atunci, în condiții exact asemănătoare. Referindu-se la relațiile cu I.A. Candrea, S. Pușcariu mărturisește: “Cu drag îmi aduc aminte de după amiezile când lucram împreună. Un fel de prietenie științifică se legă între noi, care nu trecu de ceremoniosul “dumneata”, dar care cuprindea o prețuire reciprocă sinceră. Ne comunicam unul altuia părerile fără gelozia paternității lor. De multe ori ni se întâmpla că unul ghicea gândul celuilalt înainte ca acesta să-l fi exprimat întreg și totdeauna; ideile unuia nășteau sugestii la celălalt. O etimologie stârnea alta și dovezile ce le aducea unul în sprijinul ei se înmulțeau cu argumente aduse de celălalt. Aproape totdeauna când ne întâlneam, o dată sau chiar de două ori pe săptămână, fiecare din noi avea ceva nou, și mai ales câte un “clou”, pe care celălalt îl primea cu însuflețire. De aceea făceam bucuros drumul lung din Cartierul Latin până dincolo de marile bulevarde, în rue Blanche sau aproape de Sacré-Coeur, unde Candrea se mutase în timpul din urmă. Cocoțat pe imperialul unui omnibus, rumegam apoi, la întoarcere, impresia cu care eram mai bogat ca la ducere.

³ Vezi scrisoarea lui M. Bartoli către Ov. Densusianu, din 24 oct. 1902, în *Coresp. Ov. Densusianu*, I, p. 34.

⁴ *Coresp. Ov. Densusianu*, IV, p. 216-225.

De aceea, când publicai în “Convorbiri literare” întâia serie de etimologii, în introducere am declarat că o parte din ele de dătoresc colaborării cu Candrea. De fapt la unele etimologii publicate de mine și la altele publicate de el în vremea aceasta, cu greu s-ar putea face o distincție precisă între ce rămăsese din ideea inițială a unuia după ce celălalt o întregise cu o contribuție adesea mai prețioasă decât ideea inițială”⁵.

Trecerea sub tăcere a diferendului cu Ov. Densusianu în memoriile lui S. Pușcariu se datorează, credem noi, pe de o parte, faptului că diferendul respectiv i-a produs lui Pușcariu însuși o neplăcere și, tocmai de aceea, nu era bucuros să-și mai amintească de el, iar, pe de altă parte, probabil, unui anumit sentiment de culpabilitate față de Ov. Densusianu.

În primăvară lui 1904, comisia Dicționarului Academiei, alcătuită din personalități ale Academiei, care nu lucrau la Dicționar (T. Maiorescu, Gr. Tocilescu, I. Bianu, I. Kalinderu, N. Quintescu etc.), tatona terenul pentru a încredința conducerea lucrării unei alte echipe. În acest sens trebuie înțeleasă depeșa lui Ilarie Chendi trimisă din București prietenului său Sextil Pușcariu la Viena, chiar la începutul anului 1904. Iată ce scrie Chendi: “Iubite Sextil, sunt autorizat să te întreb, dacă ai fi dispus să vii încoace și să lucrezi la Dicționarul Academiei alături de Phillipide? Răspunde-mi numaidecât într-o scrisoare astfel concepută ca să o pot arăta la o persoană suspusă. – Chestie de absolută discreție. Nici cei de acasă dintre ai tăi nu trebuie să afle. – Părerea mea eate să primești. Ai fi destul de bine retribuit; o ocupație cinstită pe care o poți exercita câțiva ani, până se face vacanța la Cernăuți. Și-apoi ești aici, între noi. – Zi da și adă mâna să ți-o strâng, al tău Chendi”⁶.

În acest timp (1904-1906), S. Pușcariu era docent de filologie romanică la Universitatea din Viena, iar în 1906 era vizată pentru el catedra de limba și literatura română la Universitatea din Cernăuți. Iar Il Chendi era ziarist și critic literar de orientare sămănătoristă.

Iată răspunsul lui S. Pușcariu către Il. Chensi, datat: Viena, 15 II 1904: “Iubite prietene, Sosind azi din Cernăuți, am găsit scrisoarea ta, la care îți răspund imediat: *da*, primesc cu bucurie să colaborez la *Magnum Etymologicum*, în principiu. Din capul locului însă, trebuie să-ți declar că până în luna iunie nu pot părăsi Viena. – Iată de ce: Precum știi, voiesc să mă “abilitez” ca docent pentru catedra de limbile romanice de la Universitatea de aici. Teza mea a fost cetită și aprobată de profesor și acum e sub presă. – la 5 martie am s-o înaintez tipărită, iar în mai sau în iunie nădăjduiesc să-mi trec examenul și să-mi țin

⁵ S. Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, p. 167-168.

⁶ I d e m, *ibidem*, p. 345.

lecția de deschidere. Cum vezi, în astfel de împrejurări sânt legat de Universitatea de aici. – Nu cred însă ca aceasta să alcătuiască o piedecă, deoarece de aici pot tot atât de bine colabora la Dicționar, ca și din București, mai cu seamă că am la dispoziție o bibliotecă mai bogată ca cea de acolo. – Afară de aceea, am adunat un material bogat lexicografic, de mai mult decât 8 ani, de când lucrez în această direcție, de a cărui prelucrare voiam să mă apuc la vară, căci o librărie editoare din Germania mi-a oferit editarea elementului latin al lexicului român. – Dacă să va putea [sic] face o învoire între dl. Phillipide și mine, firește că voi renunța la acest plan și îi voi pune tot materialul meu la dispoziție. Înțelegi, însă, că spre acest scop ar trebui bine precizat, din capul locului, raportul între mine și dânsul și ar trebui să știu care e răsplata muncii mele. Colaborarea mea să va putea [sic] extinde numai asupra elementului latin în limba română (împreună cu urmărirea singuraticelor cuvinte în limbile romanice), apoi asupra împrumuturilor de origine slavă, albaneză și maghiară, căci numai în aceste direcții am o pregătire specială. – Rugându-te să împărtășești acestea persoanei care te-a însărcinat să-mi scrii, îmi iau totodată voie a face următoarea propunere asupra modului care îmi pare mai potrivit pentru colaborare: îndată ce Academia îmi va acorda o remunerație lunară convenabilă pentru tot timpul redactării *Etimologicului*, eu voi pune d-lui Philippide la dispoziție tot materialul meu de fișe adunat până acuma și pe cel ce-l voi aduna în viitor. În schimb, îl rog pe dl. Philippide să-mi trimeată din materialul său acele fișe cari cuprind cuvintele a căror origine am aflat-o eu mai întâi – vreo 250 elemente latine și vreo 50 străine – pentru ca să le redactez eu, bineînțeles, în consonanță cu metoda adoptat de dânsul. În caz de divergență, să să indice [sic] părerile amândouă. – Lucrarea aceasta o pot face din Viena, iar la vară voi petrece o lună sau două la București sau la Iași, unde voi parcurge materialul prelucrat (A – C), pentru ca să pot contribui cu adaosele mele. – Mâne voi căuta să întâlnesc pe dl. profesor Meyer-Lübke, pentru ca să aflu întrucât voi putea, odată docent la Viena să mă absentez [sic] de aici pentru ca să stau la București. În privința aceasta, cred însă că ținând de la toamnă încolo prelegeri de limba română la Viena, fac mai mare serviciu cauzei noastre, decât schimbându-mi domiciliul la București. Știi însă că docenții n-au nici o remunerație, și mijloacele mele cu greu vor mai ajunge pentru mai mult decât un an. Astfel, primind Academia colaborarea mea și răsplătind-o, nu va răscumpăra numai o muncă cinstită, ci va contribui indirect la crearea unei catedre de limba și literatura română la Universitatea din Viena. – Primește, te

rog, cea mai caldă mulțumită pentru interesul ce-l porți vechiului tău prieten. (ss.) Dr. Sextil Pușcariu, IX Lazarethgasse 29”⁷.

Propunerea ca S. Pușcariu să formeze o echipă cu Al. Philippide n-a fost însă decât o formulă tranzitorie, probabil a comisiei Dicționarului, pentru ca, nu peste mult, în luna mai a aceluiași an, dând un ultimatum lui Al. Philippide, aceeași comisie a Dicționarului propune cooptarea unui colectiv mai larg de redactori, care să cuprindă pe: I. Bianu, A. Naum, Ov. Densusianu, S. Pușcariu, G. Coșbuc, I. Slavici etc.⁸. În stadiul de discuții și de tatonări continuă să se afle Dicționarul Academiei în întreg anul 1904 și în prima jumătate a lui 1905. Așa încât, următoarele trei scrisori ale lui Ov. Densusianu adresate lui S. Pușcariu (primele două în 1904, cealaltă în 1905) nu aduc nici o nominalizare fermă, deși cei doi lingviști aveau șansele cele mai mari de a prelua conducerea redactării Dicționarului. În prima dintre aceste trei scrisori, redactată la Paris, în 15 sep. 1904, Ov. Densusianu îi scrie prietenului său (la Viena): “Dragă Sextil,... Nu știu dacă te vei fi amuzat cetind ce a făcut Academia cu ortografia. De ce nu se mai astâmpără odată Maiorescu? Ar trebui să înțeleagă că rolul lui s-a isprăvit[...] Ce are să mai fie și cu *Dicționarul* lui Philippide! Am reușit să pun mâna pe câteva pagini tipărite. Ce mărgăritare etimologice [...] sper că vor fi ultimele administrate pe spatele Academiei și labelle lui Philippide. Pregătește și tu un gârbaci, cu Candrea am vorbit deja; să fim o treime... cu duh sfânt”⁹... – Cea de-a doua scrisoare, trimisă din București la 2 nov. 1904, nu aduce nici ea noutăți: “Dragă Sextil,... La Academie nu mai dau nimic, pentru că nici cei de acolo nu vreau să facă nimic. Moșesc mereu la Dicționar, dar nu mai știu când va ieși și cum va ieși... Cu Academia nu se mai poate face nimic, îmi pare rău că sînt membru corespondent al ei. Niciodată n-aș primi să lucrez cum vrea ea... S-a vorbit de ajutorul meu la *Dicționar*, dar nu-l voi da niciodată pentru că am putut vedea în chestia ortografiei ce vânt puțin prielnic bate pentru noi prin ușile ei [...] O frățească strângere de mâni, Ovid”¹⁰. Situația Dicționarului se clarifică însă cu greutate, căci iată ce-l informează, în aceeași lună (în 18 XI 1904) S. Pușcariu din Viena pe Ov. Densusianu la București, după o călătorie pe care o făcuse el, Pușcariu, la București, cu puțin timp înainte: “Și de *Etimologic* a fost vorba. Mi s-a spus că iai și tu o parte și că îmi vor da alta mie. Dar cel mai priceput fililog român, d-l Kalinderu, s-a răzgândit, precum să vede [sic], în alt fel. De altfel nu-mi pare rău, căci a sta să descurci fișele lui Philippide cred că te

⁷ *Coresp. I. Bianu*, III, p. 407-408.

⁸ *Al. Philippide în dialog*, I, p. 210.

⁹ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 342.

¹⁰ I d e m, *ibidem*, p. 343.

duce direct la balamuc. Dacă vrei, – vorbește și cu Candrea, – să ne unim toți trei și să nu primim conlucrarea decât în condiții pe cari le vom găsi noi bune. Tot vor veni ei la noi, sau dacă nu, să le arătăm la apariția *Etimologicului* ce zevzec e Phillipide și cum ar fi trebuit să fie lucrarea... Prieten Sextil”¹¹. Iar o scrisoare următoare, a lui Ov. Densusianu, din București, adrestă în 17 III 1905 lui S. Pușcariu la Viena, nu aduce nici ea nimic încurajator: “Dragă Sextil... Academia cu senilii ei membri stă... stă și nu face nimic, nu primește planuri de lucrări. Am dat mai multe după ce am fost ales membru corespondent, am vorbit cu Bianu, dar nimic. Să rămâie cu Philippide... și Slavici care știi că a năvălit în domeniul nostru cu «așezarea vorbelor»¹². Ai cetit ce a scris Philippide în volumul lui Mussafia?¹³ Dacă nu, nu întârzia – vei avea un nou prilej să te înveselești [...]: Nu crede că dacă am alte păreri ca tine în unele puncte, voi lăsa să sufere prietenia noastră. Nu, fanatic în felul multora de la noi n-am fost și nu voi fi. Țin la părerile mele, le stimez și pe ale altora. – Prietenească strângere de mână. Ovid.”¹⁴. Este de relevat că alături de studiul lui Philippide asupra căruia atrage Ov. Densusianu atenția lui Pușcariu, în volumul omagial Al. Mussafia se află și un studiu al lui Ov. Densusianu însuși¹⁵.

În primăvara lui 1905 apar primele tendințe de limpezire a situației *Dicționarului* Academiei, căci iată ce-i scrie Sextil Pușcariu din Viena, la 29 IV 1905, lui I. Bianu la București: “Înainte de a pleca din București, am avut ocazia să vorbesc cu dl. Ov. Densusianu și cred că mi-a reușit să-l conving că face rău să se strice cu Academia, unde are binevoitori. Totodată am luat împreună și hotărârile necesare asupra *Etymologicului* pentru cazul când Academia ni l-ar încredința nouă”¹⁶. – Am văzut mai sus că Ov. Densusianu, într-o scrisoare din 3 XI 1904, își exprimase către Sextil Pușcariu refuzul de a mai colabora cu Academia. După cum se observă, problemele legate de reluarea redactării *Dicționarului* Academiei se aranjau, în bună măsură, prin înțelegerile stabilite, pe de o parte, între S. Pușcariu, care se afla pe atunci la Viena, și comisia *Dicționarului*, pe de altă parte între S. Pușcariu și Ov. Densusianu, pe calea corespondenței. În această ordine de idei, în luna următoare, decizia comisiei

¹¹ *Coresp. Ov. Densusianu*, IV, p. 219.

¹² Ov. Densusianu se referă la studiul lui Ioan Slavici, *Așezarea vorbelor în românește*, București, 1905 (*Analele Acad. Române*, M.S.L. V, s. II, t. XXVII, m. 2).

¹³ Este vorba de volumul omagial *Bausteine zur romanischen Philologie. Festgabe für Adolfo Mussafia zum 15 Februar 1905*. Se remarcă studiul lui Al. Philippide, *Altgriechische Elemente im Rumänische*, p. 46-59.

¹⁴ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 343.

¹⁵ Și anume: *Ein albanesisches Suffix im Rumänien*, p. 472-480. E vorba de suf. ză.

¹⁶ *Coresp. I. Bianu*, III, p. 407.

Dicționarului fiind iminentă, pe de o parte, pe baza unor informații neoficiale, din cercurile academice, iată ce-i scrie S. Pușcariu din Viena lui I. Bianu la București, la 22 XI 1905: “Dacă mi se va încredința mie redactarea unei părți a *Etimologicului*, voi avea cea mai bună ocazie a întregi lipsurile cunoștințelor mele¹⁷, iar, pe de altă parte, Ov. Densusianu îi transmite lui S. Pușcariu la Viena, în 29 XII 1905: “Dragă Sextil, Așteptam să-mi vie vreo înștiințare de la comisiunea Dicționarului, după ce Academia a hotărât să ni se dea la amândoi Dicționarul; ieri am văzut pe Kalinderu și mi-a spus că fără tine nu se poate să hotărâm punctele esențiale, și de aceea ți s-a scris să vii. Eu i-am spus că ești foarte ocupat și prin corespondență să ne înțelegem; el mi-a răspuns: «trebuie să vie». Cum hotărăști? Merge încet de tot și tocmai importantul rămâne de lămurit. Cu dragoste, Ovid.”¹⁸.

Prin analizele critice frecvente ale părții redactate din Dicționarul Academiei și în dorința de a accelera redactarea Dicționarului și a finaliza situația neclară în care se afla Dicționarul, Comisia Dicționarului l-a pus pe Philippide în situația de a renunța la sarcina de redactor al Dicționarului. Comisia consideră că opera se va termina mai repede numai dacă se va proceda la simplificarea extremă a normelor, la reducerea drastică a citatelor, la simplificarea explicațiilor gramaticale, la renunțarea la traducerea sensurilor în franceză și în latină, la reducerea repertoriului de termeni. În același scop, Comisia propune lărgirea colectivului de redactori, prin cooptarea următorilor colaboratori: I. Botez, C. Botez, I.N. Popovici, A. Naum, G. Coșbuc, I. Slavici, Ov. Densusianu, S. Pușcariu, I. Bianu. Pentru terminologia tehnică și științifică ar trebui folosiți specialiști ca: Ludovic Mrazec, Sabba S. Ștefănescu, Gh. Murgoci Munteanu, dr. I. Felix, dr. Proca, juristul G. Popovici etc. Numai în luna mai 1904 Comisia a ținut 4 ședințe de analiză a Dicționarului (în zilele de 7, 11, 17, 27). Philippide este constrâns să-și dea demisia. Încât el își înaintează într-adevăr declarația de reziliere a contractului în 5 V 1905, declarație la care anexează și un proces verbal în 20 V 1905¹⁹. Încă în luna mai 1905, ruptura lui Philippide de Academie devine publică, încât, S. Pușcariu, bine informat, îi comunică, din Viena, lui Ov. Densusianu, la București, într-o scrisoare din 16-31 mai 1905: “De Etimologic ce mai știi? Eu am aflat că se zvonește că s-a luat lui Philippide și că vreau să mi-l dea mie. Dacă e adevărat, eu voi cere numai jumătate și ca cealaltă jumătate să ți se dea ție, cum ne-a fost vorba. La tot cazul, îndată ce voi avea o înștiințare oficioasă, îți voi scrie. Până atunci cred că e bine

¹⁷ *Coresp. I. Bianu*, III, p. 411.

¹⁸ S. Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, p. 345.

¹⁹ *Al. Philippide în dialog*, I, p. 205-215; *Coresp. I. Bianu*, III, p. 340-350.

să treci tu pe la Bianu și să vorbești cu el. Sub discreție îți pot comunica că ultima dată el mi-a vorbit de tine cu multă căldură și am văzut că poate ți-e cel mai binevoitor în toată Academia²⁰.

Cu toată retragerea lui Philippide de la lucrările Dicționarului, Comisia Dicționarului se decide foarte greu să ia o decizie definitivă. Corespondența lui Ov. Densusianu și S. Pușcariu nu ne oferă prea multe detalii.

De-abia în toamna lui 1905, Pușcariu, cel mai bine informat, îl anunță (din Viena, 25 X 1905) pe OD, la Paris: “ți-am și telegrafiat astăzi, ca să-ți aranjezi lucrurile astfel să te oprești desigur, măcar o zi la Viena. Am să-ți comunic niște lucruri importante relativ la Etimologic, pe care după toată probabilitatea, îl vom primi amândoi, chiar în noiembrie. Mai sânt unele dificultăți de învins și chiar de aceea țin atât de mult să-ți vorbesc”²¹.

În realitate, lucrurile se urnesc mult mai greu. Căci iată ce ne dezvăluie următoarele trei scrisori ale lui OD către S. Pușcariu, toate din noiembrie 1905: (de la începutul lui noiembrie 1905) :Dragă Sextil,... Cu *Dicționarul Academiei* lucrul stă baltă. - Mi-a vorbit puțin azi Bianu, dar natural nici vorbă de colaborarea mea. Fișele s-au luat de la Philippide și rămâne să decidă Kalinderu ce rămâne de făcut. Pare că ai multe iluzii. Eu nu. De altfel n-aș primi decât alături cu tine și cu Candrea - e nevoie să fim toți trei și dacă am putea vorbi, ți-aș spune mai multe. Cu dragoste, Ovid”²². (București, 7 XI 1905), “Dragă Sextil, Vineri s-a pus iar în discuție în ședința Academiei chestia *Dicționarului*. Vorbisem cu câteva zile înainte cu Kalinderu și-i spuseseam părerea mea; m-a întrebat dacă consimt la colaborare și mi-a arătat o listă pe care erau și Tiktin și Papahagi și alți vreo doi. Eu i-am spus că țin să fim toți trei, s-ar grăbi și lucrarea și ne-am arăta solidaritatea noi tinerii. Rămânea să-mi comunice ce vor hotărî membrii Academiei, dar n-am primit nimic de la el și întâlnind ieri pe Bianu, numai de la el am aflat ce s-a hotărât. Ar fi vorba să ni se dea nouă numai; de la Bianu n-am putut afla de ce nu s-a vorbit de Candrea. Redactarea se va face cu fișele lui Philippide. - Vineri mai e o ședință. Probabil voi primi un cuvânt de la Kalinderu și-i voi mai vorbi. Se pare că lucrurile n-au să meargă așa repede, mai e la mijloc și comisiunea dicționarului și mai știi, poate vine Crăciunul și tot baltă rămân lucrurile... Ovid”²³. (București, 29 XI 1905) “Dragă Sextil, Așteptam să-mi vie vreo înștiințare de la comisiunea dicționarului, după ce Academia a

²⁰ *Coresp. Ov. Densusianu*, IV, p. 222.

²¹ I d e m, *ibidem*, IV, p. 223. Vezi și scrisoarea lui I.A. Candrea către Ov. Densusianu, din București, 10 oct. 1905, trimisă la Paris (*Coresp. Ov. Densusianu*, I, p. 134-135) și cele două scrisori ale lui Ov. Densusianu, din oct. 1905, către S. Pușcariu (S. Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, p. 344).

²² S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 344.

²³ I d e m, *ibidem*, p. 344-345.

hotărât să ni se dea la amândoi *Dicționarul*; ieri am văzut pe Kalinderu și mi-a spus că fără tine nu se poate să hotărâm punctele esențiale, și de aceea și s-a scris să vii. Eu i-am spus că ești foarte ocupat și prin corespondență să ne înțelegem; el mi-a răspuns: «trebuie să vie». Cum te hotărăști? Merge încet de tot și tocmai importantul rămâne de lămurit... Cu drag, Ovid”²⁴.

În decembrie 1905, succesiune *Etimologicului* devine presantă. Conducerea Academiei ia hotărârea ca Ov. Densusianu împreună cu Sextil Pușcariu să redacteze Dicționarul Academiei. Hotărârea, trimisă pe adresa lui Ov. Densusianu, se păstrează la Biblioteca Academiei Române, în Arhiva Ov. Densusianu, XXXI, Acte 14. Originalul poartă Nr. II 9165 și are următorul conținut: “București, 1905, decembrie 2. Domnule Coleg, Avem onoarea de a Vă aduce la cunoștință că s-a hotărât de către Comisiunea Academie însărcinată cu supravegherea întocmirii Dicționarului limbei române ca Domnia-Voastră dimpreună cu dl. Sextil Pușcariu să fiți rugat a primi însărcinarea de a redacta dicționarul cu ajutorul materialului extras sub conducerea colegului nostru d-l Philippide din aproape toți autorii principali ai literaturii noastre. – Pentru a determina Comisiunea modalitatea de procedare la facerea lucrării Comisiunea Vă roagă să luați parte la ședința ce se va ține la sosirea în București a d-lui Sextil Pușcariu, care a fost rugat să vină cât mai neîntârziat. – Pentru buna Domniei Voastre conducere, puteți lua oricând cunoștință de cuprinsul procesului-verbal redactat în această privință de Comisiunea Dicționarului. – Primiți, Domnul Coleg, încredințarea distinsei noastre considerațiuni./ Președinte (ss.) I. Kalinderu / Secretar general (ss) D. Sturdza / Domniei Sale Domnului Ovid Densusianu / Membru corespondent al Academiei Române”.

În același sens, vezi și cele două scrisori trimise de S. Pușcariu, din Viena, lui Ov. Densusianu, la București, care sunt și ultimele scrisori în care se agită și colaborarea lui Ov. Densusianu la *Etimologic*. Iată prima scrisoare (trimisă din Viena, 11 XII 1905): “Nu ți-am răspuns până acum căci am tot așteptat – în zadar – vești nouă. Ce păcatele se amână mereu *Etimologicul*? Comisiile, drăguțele, parcă le văd cu câtă plictiseală tot se strâng și nu cutează să aducă o rezoluție. Tu ai mai vorbit cu careva? N-ai rost să le dai puțin zor? Poate-ar fi bine să-i spui lui Kalinderu că la Crăciun vii la Viena și ar fi bine să te însărcineze cu misiunea de a ne înțelege cu ocazia asta asupra formei de redactare. Mie mi-ar cădea foarte greu să vin acum la București. – Fișele le-ai văzut? Te-ai gândit la izvoarele tehnice, juridice, medicale, bisericesti etc.etc. cari ne vor trebui pentru a explica [sic] neologismele primite în aceste ramuri științifice [sic] unde noi sîntem prea străini. Nu-i chip să cerem în privința asta colaborarea gratuită a celorlați membri ai Academiei, matematicieni,

²⁴ I d e m, *ibidem*, p. 345. Cf. *Coresp. I. Bianu*, III, p. 413 (scrisoarea lui S. Pușcariu către I. Bianu, Viena, 3 XII 1905).

jurisprudenți, preoți, medici etc.? Sau crezi că vom găsi cărți care ne vor da explicațiile [sic] necesare? – Cum rămâne cu colaboratorii? Trebuie absolut să ni se asigure o sumă pentru a-i putea plăti. Tu-l vei avea pe Candrea, eu îl iau pe Byhan. Academia are să ne dea libertatea absolută în alegerea lor. – Poate va fi bine să-i sugerezi d-lui Kalinderu ideea ilustrațiilor în text, așa că să o propună el în comisie. – Dacă vom primi mai întâi o parte, ca să facem o redactare de probă, va fi bine să vii tu cu fișele respective la Viena și să lucrăm împreună vreo două săptămâni. Izvoarele necesare le găsim aici. La tot cazul, leafa să ne meargă din momentul când primim prima însărcinare. – Când vom iscăli contractul, să nu uităm să cerem ca Academia să ne procure toate cărțile pe cari le credem necesare ca să putem lucra. – Aștept cu dor răspunsul tău. Sextil”²⁵.

Și ultima scrisoare a lui S. Pușcariu adresată lui Ov. Densusianu în problema Etimologicului (din Viena, 13 XII 1905): “Azi am primit o scrisoare de la d-l Bianu în care mă pregătește să fiu gata de plecare, căci voi primi invitarea Academiei ca să iau, împreună cu tine, *Etimologicul* în primire. – Nu voi putea sta mai mult decât 4-5 zile. Îndată după sosore voi veni pe la tine ca să ne înțelegem bine”²⁶.

După aceste scrisori, se plasează în ordine cronologică, spre sfârșitul lui 1905 o ședință a Academiei în care se produce dezbinarea dintre Ov. Densusianu și comisia Dicționarului. Fiind vorba de numirea fermă a succesorilor lui Philippide și fiind în discuție numele lui Ov. Densusianu, S. Pușcariu și I.A. Candrea, dintre care doar primii doi acceptați oficial, Dim. Sturdza s-a opus la angajarea lui Candrea – considerat străin – la o asemenea operă “națională”. Deoarece Ov. Densusianu a condiționat angajarea sa de cooptarea lui Candrea, din solidaritate cu prietenul său, Densusianu a refuzat colaborarea la Dicționar. Pe vremea aceea, Sturdza dicta la Academie, încât pledoaria lui Densusianu, bazată pe argumente logice, s-a dovedit ineficace. În felul acesta, S. Pușcariu, deși în prima zi aprobase gestul lui Densusianu, dintr-un fel de patriotism n-a mai fost de acord cu Densusianu, rămânând să conducă singur redactarea dicționarului. Cazul respectiv este analizat mai târziu de Ov. Densusianu, în 1936, într-un articol publicat în revista “Înălțarea”, pe care o scotea Densusianu însuși, la București”²⁷.

²⁵ *Coresp. Ov. Densusianu*, IV, p. 224.

²⁶ *I d e m*, *ibidem*, p. 225.

²⁷ Ov. Densusianu, *Complicități și inconsecvențe*, II, în “Înălțarea” (București), s.n., nr. 12, 1 dec. 1936, p. 260-261. Cf. M. Bucur, *Ov. Densusianu*, p. 32-33; *Coresp. I. Bianu*, III, p. 416. În raportul său adresat Academiei, în ian. 1906, S. Pușcariu declară: “d-l Ov. Densusianu mi-a făcut declarația verbală că nu primește colaborarea la Dicționar”.

Prin urmare, sfârșitul anului 1905 constituie “momentul” de ruptură dintre Ov. Densusianu, pe de o parte, și Academie, Dicționarul Academiei cu tot aparatul lui, inclusiv S. Pușcariu, I. Bianu și ceilalți, pe de altă parte. Dar nu numai atât. Acum, Ov. Densusianu începe o campanie deschisă nu numai contra Dicționarului, ci și contra lucrărilor lui S. Pușcariu și contra Academiei. Tribuna de pe care lansează Ov. Densusianu această campanie este, întâi de toate, revista lunară “Vieața nouă”, scoasă de el la București, începând cu 1 martie 1905²⁸. Apoi: “Grai și suflet” (1921-1937), “Înălțarea” (1937). Astfel, este criticat dicționarul etimologic al lui S. Pușcariu, apărut la Heidelberg, în 1905: *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element*. Dar critica lui Ov. Densusianu este superficială: el se leagă de probleme mărunte, neesențiale, de tehnică și pe un ton persiflator. La un moment dat, el afirmă că “dicționarul d-lui Pușcariu este o comoară de distracțiuni filologice”. În concluziile unui articol, Ov. Densusianu afirmă: “Iată D-lor Academicieni, cui încredințați lucrări ce în alte părți nu se dau decât la cei în adevăr capabili; iată de ce elemente vă înconjuțați și cum sprijiniți îndrăzneala și neștiința”. Altădată se întrebă: când se va isprăvi cu această comedie lexicografică?” La fel sunt criticate lucrările lui S. Pușcariu: *Studii istroromâne*, I (1906), II (1926); *Cinci ani de mișcare literară. 1902-1906* (București, 1909), revista “Dacoromania” I (1921). Recenzându-se prospectul *ALR* (în GS, VII, p. 341-342), se exprimă difidențe față de geografia lingvistică. În articolul *Pentru probitate științifică* (GS, III, 1928), printre altele, Ov. Densusianu acuză pe S. Pușcariu de lipsă de probitate științifică, pentru că, în denumirea “Muzeului Limbii Române” (imediat după primul război mondial), și-a însușit, fără să mărturisească, o idee a lui Iosif Popovici, popularizată încă din 1905. O particularitate a majorității acestor observații critice este că, cel mai adesea, ele nu sunt semnate, apar ca anonime, la diferite rubrici de note, sub titlul general *Mozaic*. Astfel, într-un asemenea articol anonim, cu subtitlul *Dicționarul Academiei*, Ov. Densusianu afirmă: “Dicționarul Academiei se așteaptă de atâta vreme și nerăbdare și a găsit ecou acum câteva zile într-o ședință a Academiei; sânt șapte ani de când s-a început din nou, după ce se lucrase la el fără spor vreo cincisprezece ani; de vreo trei ani ni se promite mereu că va apărea ceva – să zicem măcar un fascicol – și vin sesiuni, se varsă iar câte 14.000 de franci și nimic. Care să fie cauza? D. Philippide e prețuit la Academie ca un om harnic și priceput – chiar în urmă într-un volum oferit d-lui Mussafia, a arătat că e tot filologul cunoscut, agerul descoperitor de etimologii și mă mir de ce întârzie atâta când a fost chemat ca să meargă mai repede ca d. Hasdeu? Să nu fi găsit d. Phillipide toate cuvintele? Să se fi

²⁸ Revista “Vieața nouă” a apărut până în ianuarie-februarie 1925 inclusiv.

comandat caractere speciale în streinătate pentru tipărirea dicționarului și să nu fi sosit? Sau poate n-ajung fondurile? S-ar putea face o subscripție [sic], aș fi și eu printre cei dintâi suscriitori [sic] numai să-l văd apărând cât mai curând; sânt nerăbdător ca și alții, și ce păcat să ni se amâne atâta timp o bucurie”²⁹. Despre prima fasciculă din dicționarul Academiei (din litera A), Ov. Densusianu se exprimă: “Academia... vine să ne dea o cârpitură la care ți-e silă să te uiți”. Este demn de relevat că ceea ce afirmă aici despre Al. Philippide contrazice critica fără rezerve pe care o făcuse aceluiași învățat, după cum am arătat la locul potrivit, într-o scrisoare adresată lui S. Pușcariu în 15 III 1905. În nota din “Vieța nouă” Ov. Densusianu se exprimă deci cu condescendență față de Philippide. În aceeași ordine de idei, menționăm și critica pe care o face Iosif Popovici la adresa lui S. Pușcariu cu referire la vol. I din *Studii istroromâne*: “noul cercetător de birou”.

La campania pornită de Ov. Densusianu împotriva Academiei Române, împotriva *Dicționarului limbii române* și împotriva lucrărilor lui S. Pușcariu, acesta din urmă, singur sau ajutat de prietenii și colaboratorii săi nu se lasă mai prejos, ci ripostează, fie în scrisori particulare, adresate prietenilor, fie prin articole, în diferite reviste de specialitate. Iată cum se exprimă S. Pușcariu într-o scrisoare adresată lui I. Bianu în 1907: “Dicționarul lui Candrea-Densusianu³⁰ este slăbuț. *Parturiunt montes...* Puținele lucruri noi, cu adevărat, față de dicționarul meu s-ar fi putut da pe o jumătate de pagină într-o recenziune, căci dacă adaogi toate diminutivele, augmentativele și infinitivele luate ca substantive, încă n-ai făcut un lucru nou. Forța autorilor stă – așa cred ei – în formele romanice pe care le adaogă. Decât, în privința aceasta le lipsesc cunoștințele. Cele mai multe, pe care le dau ei, lipsesc la mine *anume*, pentru că eu am recunoscut că nu sunt la locul lor și nu m-am încrezut orbește în Körting [...] E interesant apoi cum caută să înmulțească numărul elementelor latine în limba noastră, pentru ca să spună la urmă: Pușcariu a găsit numai 1950, iar noi avem 3000! [...] Acestea toate și le spun d-tale ca unuia care știi că judecata ce o fac lui Densusianu și gemenului său siamez nu e nici un fel de insinuare, de altfel știu că nu mai poate pierde nimic în ochii d-tale”³¹.

Fără să fie o ripostă la criticile lui Ov. Densusianu, raportul din 1907 al lui I. Bianu pentru premiarea de către Academia Română a lucrării lui S. Pușcariu tipărită în 1905 la Heidelberg (despre care a fost vorba mai sus), constituie, în

²⁹ VN, I, nr. 6, 15 aprilie 1905, p. 146.

³⁰ Candrea - Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementul latin*. Fasc. I. București, 1907.

³¹ *Coresp. I. Bianu*, III, p. 462-463 (Cernăuți, 26 VI/9 VII 1907).

fond, o apreciere globală a studiului lui Pușcariu și, de fapt, o ripostă la Densusianu”³².

Și așa cum Ov. Densusianu are o serie de partizani (I.A. Candrea, Iosif Popovici etc.), în cealaltă tabără Pușcariu are de partea lui, pe lângă I. Bianu, și alți partizani. Astfel, într-o scrisoare din Budapesta, din 7 noiembrie 1905, adresată lui I. Bănuș, Oct.C. Tăslăuanu, fost student al lui Ov. Densusianu, la București, afirmă: “Critica d-lui Densusianu e de compătimit. Regret din inimă rătăcirea și îmbolnăvirea fostului meu profesor”³³. Pe de altă parte, I.A. Rădulescu-Pogoneanu publică în “Convorbiri literare” din 1909 o recenzie critică distructivă la adresa *Dicționarului Socec* al lui Ov. Densusianu și I.A. Candrea (*Dicționarul general al limbii române din trecut și de astăzi*, fasc. I [- AZVÂRLI], București, Socec, 1909)³⁴, în care, pe lângă unele observații judicioase, se folosește de un ton zeflemesitor, denigrator, de discreditare a autorilor. Este evidentă, de asemenea, și tendința de absolutizare a erorilor mărunte ale dicționarului.

În campania pe care o desfășura Ov. Densusianu împotriva Academiei, împotriva școlii de la Cluj - condusă de S. Pușcariu - și împotriva ieșenilor, anul 1925 reprezintă un moment de acalmie, provocat de inițiativa lui Ov. Densusianu de a convoca un congres al filologilor români la București, între 13-15 aprilie 1925. A. Rosetti observă, pe bună dreptate, că în atmosfera de animozități profunde între filologii români în această perioadă, prin gestul lui Densusianu, “apreciat favorabil de majoritatea filologilor noștri”, “s-a întins o ramură de măslin”³⁵. În acest congres au colaborat Ov. Densusianu cu Sextil Pușcariu și, în general, clujenii cu bucureștenii, și s-au uitat de fricțiunile de până atunci³⁶. Congresul al doilea al filologilor români, ținut la Cluj, la scurt interval după primul, precum și cel de-al treilea, de la Cernăuți, ținut în continuare, s-au desfășurat, de asemenea, în condiții de bună conviețuire.

Încheiere. Dezbinarea din 1905 din istoria lexicografiei românești a marcat nu numai coordonatele pe care se va redacta Dicționarul Academiei, ci și liniile directoare ale lingvisticii românești pentru o bună perioadă de timp.

Se pune întrebarea dacă renunțarea lui Densusianu a fost benefică pentru Dicționarul Academiei sau n-a fost. Fără îndoială că, în principiu, dacă la echipa lui Pușcariu s-ar fi adăugat cel puțin doi colaboratori de talia lui Candrea

³² I d e m, *ibidem*, p. 457-458.

³³ *Coresp. I. Bianu*, V, p. 279.

³⁴ *Coresp. Ov. Densusianu*, IV, p. 177-178.

³⁵ *Coresp. I. Bianu*, IV, p. 110.

³⁶ N. Bucur, *Ov. Densusianu*, p. 50-51.

și Densusianu, Dicționarul Academiei s-ar fi terminat într-un timp mult mai scurt și, probabil, în condiții calitative superioare. Întâmplarea însă a făcut ca Pușcariu și Densusianu să fie, în ciuda aparențelor, temperamente deosebite. În timp ce Pușcariu era o fire calmă, conciliantă, Densusianu era impulsiv, foarte sensibil, irascibil. Pușcariu s-a obișnuit cu munca în colectiv, pe când Densusianu prefera munca benedictină de filolog. Densusianu era foarte pretențios: nu accepta să colaboreze decât cu persoane care-i semănau (și Candea era o asemenea rară persoană).

Cea mai judicioasă caracterizare a personalității lui Ov. Densusianu credem că a formulat-o fostul său elev, George Giuglea, care l-a cunoscut îndeaproape și care tot așa de bine l-a cunoscut și pe S. Pușcariu, în a cărui școală se integrase încă de la înființarea ei. În necrologul lui Ov. Densusianu, G. Giuglea afirmă, printre altele: “Nu încape îndoială că în manifestările sale de critică literară, culturală [și, adăugăm noi, filologică], O.D. s-a lăsat de multe ori dus de temperamentul său viu, de firea sa care nu răbda nici ironiile și nici chiar aluziile mai puțin străvezii și nu se oprea (nu zic ceda), până nu avea convingerea că l-a învins pe adversar”... “Nu încape îndoială că multe polemici ce a purtat, precum și obiceiul său de a pune tăios adevărul ori părerea, l-au îndepărtat de mulți cunoscuți. În prietenii n-a prea crezut și chiar cei din jurul său nu l-au cruțat uneori. Astfel tot mai multe nemulțumiri a sorbit, tocmai în anii din urmă ai vieții, când un savant ca O.D. putea aștepta măcar de la unii colegi de universitate, precum de la cei ce-i datorau mult, putea chiar pretinde o purtare cavalească”³⁷.

În perspectiva timpului, întreruperea relațiilor de prietenie dintre Ov. Densusianu și S. Pușcariu, cauzată de incidentul cu Dicționarul Academiei, este văzută de S. Pușcariu cu multă seninătate. Iată cum vede S. Pușcariu întreruperea și reluarea acestor relații: “O prietenie care data de câțiva ani între doi colegi de specialitate, cam de aceeași vârstă - el fiind numai cu câțiva ani mai mare decât mine - s-a rupt deodată.

După mulți ani ne-am apropiat un moment din nou, când discutarea ortografiei la un congres al filologilor români și la Academie ne-a dat prilejul să lucrăm împreună, doritori amândoi să uităm vechile deosebiri de vederi. E aproape ridicol că în pragul bătrânețelor ne-am certat din nou pe chestia scrierii lui *â* sau *î* și a lui *s* sau *z*, în cuvinte ca *mână*, *câne* (sau *mîna*, *cîne*) și *cauză* (sau *causă*).

³⁷ G. Giuglea, *Ov. Densusianu* [necrolog], DR, XI, 1938, p. 650, resp. p. 664.

Dar se pare că deosebirile între noi erau mai puțin ortografice decât de temperament; cu toate asigurările că pentru el vederile diferite nu erau o piedică pentru păstrarea unei prietenii, impresia mea este că, fără să ne dăm seama, amândoi aveam convingeri prea divergente și prea mare plăcere să ne războim pentru ele”³⁸.

În final iată cum judecă S. Pușcariu realțiile sale cu Ov. Densusianu: “Când Densusianu, care îmi lua în nume de rău că nu mă solidarizam cu el și cu Candrea, ci făceam jocul Academiei, începu să critice cu vehemență scrierile mele, cărora le contesta orice valoare, eu nu i-am rămas dator cu răspunsul. Prinosul tinereții se cerea cheltuit, simțeam și eu farmecul unei răfuiei în public, înfierând ignoranța și demascând reaua credință. Mai ales mă ispitesc să încrucșez spada cu un adversar puternic, întinzându-i curse sau împungându-l cu floreta ironiei. Astăzi, când n-a mai rămas nimic din dorul de a mă război și de a “rămânea” pe adversar în dibăcia de a mânuși arma, nu mai simt nevoia unei răfuiei, cum n-am simțit-o nici față de Philippide, care de asemenea porni în “Viața românească” o campanie vehementă împotriva “specialistului român din Lipsca”. Timpul te face îngăduitor și se îngrijește singur să dovedească de partea cui e dreptatea, încât nu ești nevoit să mai lupți cu adversari ce nu-ți mai pot răspunde.

Astăzi – zice Pușcariu în continuare – consider că chiar și harțagul omenesc care înviora lupta noastră își are partea sa frumoasă. Filologii sânt cunoscuți pretutindeni și în toate timpurile ca o “gintă irascibilă”. În patima ce o pun spre a apăra o părere de la care nu au nici un câștig practic e o doză mare de idealism [...]”.

“Pentru cel ce ia în mână aceste memorii nu se mai pune chestiune, cine avea dreptate, Densusianu sau Pușcariu, în cutare caz special. Dar cred că nu e lipsit de interes a ști dacă *Dicționarul limbii române*, opera fundamentală lingvistică a neamului, ar fi câștigat din colaborarea lor (dacă aceasta ar fi fost posibilă). Ceea ce e sigur, după probele ce le-au dat fiecare din ei, este că lucrarea ar fi progresat mai repede; probabil că ea ar fi fost terminată până acum. Ceea ce ar fi fost un mare câștig. Dar cele două jumătăți, chiar admințând că ar fi fost pornite după același plan inițial, ar fi fost de fapt două lucrări diferite prin spiritul ce le însuflețea”³⁹.

³⁸ S. Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, p. 346.

³⁹ *I d e mibidem*, p. 349-350.

BIBLIOGRAFIE (ȘI ABREVIERI)

- Coresp. I. Bianu* = *Scrisori către Ioan Bianu*, Vol. I-IV. Ediție îngrijită de Marieta Croicu și Petre Croicu, București, Editura Minerva, 1974-1980.
- M. Bucur, *Ov. Densusianu* = Marin Bucur, *Ovid Densusianu*, Editura Tineretului, 1967.
- Coresp. Ov. Densusianu* = *Scrisori către Ov. Densusianu*. Vol. I-IV. Ediție îngrijită, introducere, note, tabel cronologic și indici de Liviu Onu, Ileana Vârtosu și Maria Rafailă, sub redacția lui Liviu Onu, București, Editura Minerva, 1979-1989.
- Al. Philippide în dialog* = *Alex. I. Philippide în dialog cu contemporanii săi*. Ediție îngrijită, prefață, traduceri, note și indice de I. Opreșan, Vol. I-II, București, Editura Minerva, 1986-1987.
- S. Pușcariu, *Călare pe două veacuri* = Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895-1906)*. Ediție îngrijită de Magdalena Vulpe. București, Editura pentru Literatură, 1968.

PERIODICE

- DR = "Dacoromania", Cluj, I-IX, 1921-1949.
- GS = "Grai și suflet", București, 1923-1937.
- Înălțarea = "Înălțarea", București, s.n. 1937.
- VN = "Vieța nouă", București, 1905-1925.

ULTIMII ANI AI LUI SEXTIL PUȘCARIU***

MARIA PUȘCARIU

**Comunicare la Simpozionul Pușcariu
(50 de ani de la moarte)
Cluj, 3 - 5 iulie 1998**

În 1944 ne-am strâns în nou la Bran în vila Sextileștilor. Ne-au alungat din Brașov bombardamentele, așa că prin aprilie am plecat și ne-am instalat, împreună cu copiii, la Bran. Radu era mobilizat la un spital din Brașov. A venit și Lia cu fetița, fără Grigorel, care fusese chemat pe front.

Branul era plin de orășeni, de refugiați, care veneau să se adăpostească de bombardamente, presupunând că satul nu era o țintă a avioanelor, deși Tohanul, cu fabrica de armament, era destul de aproape. Lumea petrecea strșnic, fericită, bucuroasă că are să se termine războiul și are să vie iar pacea și liniștea. Toți își închipuiau că, războiul odată terminat, fiecare devine burghezul care a fost, se întoarce la căsuța lui, la ocupațiile lui și la petrecerile de care unii dintre ei nu fuseseră prea lipsiți nici în timpul războiului.

Sextil a încercat să-și refacă programul de viață pe care-l ducea în alte veri la Bran. Înainte de masă se retrăgea în camera de lucru pe care și-o amenajase în pod, unde era complet izolat și avea liniștea necesară. Acolo lucra toată dimineața, iar după-masa o petrecea în familie, ori se ducea, singur sau însoțit, la plimbări mai lungi. Locurile preferate erau Măgura și Predeluțul. Venea cu brațele încărcate de flori.

Dar în casa noastră se citea neliniștea pe fața fiecăruia dintre noi și chiar pe fața lui Sextil, de obicei liniștită și nealterată. Era evident că pierdeam războiul. Nu-mi aduc aminte ca în casă să fi fost discuții și păreri împărțite despre război, despre ce va veni. Fiecare-și ducea gîndurile și povara cu sine și numai întâmplător se vorbea despre sfârșitul pe care nu-l doream. Nici nu eram foarte la curent cu ce se întâmpla, nu știam exact pe unde sunt trupele rusești, nu știam dacă noi mai opuneam rezistență sau nu. Trăiam într-o incertitudine și într-o îngrijorare continuă.

*** Textul, înregistrat pe casetă și transcris fără modificări, a fost citit de fiica autoarei, Marina Costescu. Persoanele amintite numai cu numele de botez sunt: Leonora, soția lui S.P., fiul lor și soțul autoarei, Lia, fiica lui S.P. și Grigorel, soțul acesteia.

Sextil asculta cu regularitate radioul. El a fost acel care-n 23 August ne-a făcut semn să fim atenți la ce se vorbește la radio. Și cu toții, înmărmuriți, am ascultat discursul regelui.

În afara casei noastre, veselie mare. S-a băut șampanie, s-a dansat, s-a veselit lumea. Noi tăceam, Gândeam foarte realist. Iar Sextil își urma programul de toate zilele: lucru, plimbări, seara radio și câte o pasiență.

Se apropiiau trupele rusești și, din când în când, apărea de sub pădure câte un soldat german care încerca să se predea armatelor române, evitându-i pe ruși. Unul dintre ei și-a pierdut în felul acesta viața, prin nesăbuința unuia dintre brăneni, care făcuseră o gardă națională.

Când s-a auzit că rușii vor trece prin Bran, Lia și cu mine și cu fetițele amplecat la Sohodol pentru câteva zile. Acolo casa era departe de șosea. Sextil și Leonora au rămas la Bran, simțindu-se protejați și de vecinătatea generalului Tătăranu, încartiruit în casa de alături.

După prima zăpăceală și năuceală, începem să ne gândim ce și cum e mai bine să facem. Întâi era vorba de situația lui Radu, care se simțea amenințat, bănuind că nu peste mult vor începe arestările și va fi și el avizat. Aicea intervine primul sfat înțelept al lui Sextil în noua situație. Într-o seară târziu ne trezim cu Radu și cu un prieten al lui, venind de la Brașov. Erau militari și cereai sfatul lui Sextil: ce să facă? Să plece? Să rămână? Ce ar fi bine să facă? Sextil îi sfătuiește să se dea voluntari la frontul care se deschidea atunci, frontul de Vest. Așa au făcut și așa a fost cuminte că au făcut. Asta a fost prima reacție a lui Sextil în fața noilor împrejurări.

Viața a început să fie tot mai plină de evenimente. Între acestea a fost și plecarea lui Radu pe front. Plecarea lui l-a impresionat pe Sextil și, cum era hipertensiv, cred că a avut o mare influență asupra sănătății lui. Nesiguranța de ce se va întâmpla îl făcea să fie peste măsură de îngrijorat, deși n-o arăta.

De acum încep încercările. Pe lângă schimbările care se petrec în țară, încep să ne atingă și nenorocirile din propria noastră familie. Încep arestările și, pe urmă, deportarea sașilor. În această atmosferă încărcată, sănătatea Leonorei, o ființă foarte sensibilă, se resimte. La mijlocul lui septembrie, o congestie cerebrală pune capăt zilelor ei.

Sextil e trist și îngândurat. E un om obosit. Au avut o căsnicie plină de înțelegere și de dragoste. O căsnicie într-adevăr fericită. Pierderea Leonorei trebuie că a lăsat în el un gol enorm. Dar mersul vieții lui de fiecare zi nu s-a schimbat. Era mai trist, mai tras la față, dar n-a vorbit niciodată despre moartea Leonorei.

Viața în familie se schimbă din nou. Lia preia conducerea menajului, a casei și îngrijirea tatălui ei. Eu sunt la Brașov cu copiii mei, acolo am catedra. Vin foarte des la Bran și ne întâlnim mereu. Sextil își face mai departe programul. În fiecare zi se duce cu urciorul să aducă apă proaspătă de la izvorul de sub măgură. Lucrează mai departe în biroul lui. Își face plimbările, acum mai scurte, luând uneori cu el pe cele două nepoate mai mari.

Prin toamnă, principesa Ileana se stabilește la Bran. Această împrejurare are o mare influență asupra vieții noastre pentru că aduce o senzație de siguranță. Cât a stat domnița Ileana la Bran ne-am simțit mai apărați, mai ocrotiți. Ea se bucura de mult respect la autorități și nimănui nu i s-a întâmplat nimic rău în acea perioadă.

Vremea trece, se apropie Crăciunul și, cu el, pregătirile pentru sărbători. Sunt modeste, dar totuși sunt. Primim colindători, încropim un pom de Crăciun – cam sărăcăcios și jerpelit –, o masă care să aducă aminte de Crăciunurile de altădată.

Așadar suntem în ajunul Crăciunului 1944. Suntem în fața pomului, copiii se bucură de puținele jucării pe care le au și totul se desfășoară bine, până la un moment dat, când ceam mai mică dintre fetițe se întinde să ia o bomboană din pom, trage o rămurică și bradul se răstoarnă pe covor. Una dintre cele “mari” țipă de răsună casa. Nu s-a întâmplat nimic, o mică arsură pe covor, de la o lumânare. Dar această întâmplare așa de tare l-a speriat pe Sextil, încât nu după multă vreme s-a retras la el în cameră, emoționat.

Urmările acestui incident au venit după două zile. În dimineața zilei de 27 decembrie, în timp ce se îmbrăca, Sextil simte că i se face rău. Îl întindem pe divan și constatăm că mâna și piciorul drept îi sunt paralizate, că nu mai poate vorbi. Suntem într-o situație foarte rea, pentru că în Bran, în momentul acela se aflau doi doctori: unul prea tânăr și altul prea bătrân ca să ne poată fi de ajutor. Reușim totuși să-l transportăm de urgență la Brașov. Era încă în funcțiune sanatoriul Diaconeselor,, unde îl internăm.

Semnele că ar putea să-și revină încep să se arate, așa că nu după multă vreme putem să-l transportăm acasă la mine, la Brașov, și îl instalăm în una din camerele din locuința noastră. Lia pleacă din când în când la Bran, unde fetița ei merge la școală. E îngrijit de o soră diaconesă angajată în acest scop și totul pare să meargă spre bine. Mici exerciții, masaj și o supraveghere medicală atentă îl fac să reînvie. Dar e încă în pat și paralizat.

Într-o dimineață sună la ușă trei persoane, trei bărbați, civili, și îmi arată ordinul de arestare a lui Sextil. Le-am explicat că desigur nu mă pot împotrivi ordinului oficial, dar îi avertizez că starea sănătății lui e de așa natură, încât

apariția lor în camera în care se afla ar fi pentru el o lovitură de moarte. Și oamenii au înțeles. Au dat un telefon, au primit ordin să nu intre în cameră, dar au rămas postați la ușă doi dintre ei. În urma intervenției prietenului nostru, doctorul Cornel Cărpinișan, care era influent și avea legături la poliție, acesta reușește să-i convingă să retragă cele două santinele și să fie numită o comisie de medici care să verifice și să constate că, într-adevăr, profesorul Sextil Pușcariu nu este transportabil. Acești doi doctori au fost foarte omenoși și nu i-au spus scopul vizitei lor, ci i-au spus că sunt prieteni de-ai fiului lui, care atuncea se găsea pe front, că ei vin de asemenea de pe front și-i aduc salutări și noutăți din partea lui. Totul a mers cum trebuie și Sextil n-a aflat decât mai târziu, după vreun an de zile, despre aceste întâmplări.

Acum, după atâta timp, privind înapoi cu obiectivitate, mă gândesc că boala lui Sextil a avut și o latură benefică: dacă el ar fi fost sănătos, cu siguranță ar fi sfârșit în temnițele de la Sighet sau Aiud.

Odată cu primăvara, deci după câteva luni, Sextil este destul de bine ca să-l putem transporta din nou la Bran, ceea ce el aștepta cu înfrigurare. Începe să umble, întâi condus de cineva, apoi cu bastonul și, încet, încet, iese și face câțiva pași în curte, până la poartă și înapoi, asta fiind acum plimbarea lui.

Vine vara și primește scurte vizite ale rudelor și prietenilor: Lucia și Dorica surorile lui, Mocu Bologa, apoi din Brașov doctorii Ionel Cârstocea și Cornel Cărpinișan, Ion Cola, Costică Lacea, e posibil să fi fost și Maz Hacman, prietenul lui din Cernăuți. Între timp se întoarce și Radu de pe front și lucrul acesta îl bucură peste măsură, pentru că în timpul din urmă era foarte îngrijorat de viața lui Radu în plin război. Cu venirea lui Radu, avem și doctor în casă, care-l poate supraveghea zi cu zi.

Radu e numit medic la spitalul din Bran, încât ne statornicim cu toții acolo, eu ca profesoară la gimnaziul din Bran.

Sextil ascultă radio, după care noi femeile tricotăm și el face câte o pasiență. Nepoatele au mare grijă de Moșu, iar cea mai mică dintre ele este atât de atentă – îi acoperă, seara, picioarele cu o pătură călduroasă – încât bunicul o numește “famulus”.

Aici iese la iveală echilibrul sufletesc pe care l-a avut toată viața și pe care l-a păstrat până în ultimele zile. Spunea celor cere-l compăttimeau pentru ce i s-a întâmplat, pentru boala care a căzut asupra lui, că nu cârtește pentru că în viață a avut tot ce și-a dorit: o soție și copii pe placul lui, o meserie pe care și-a îndeplinit-o după placul lui, succese și împliniri.

L-am auzit spunând că nu-l mai interesează filologia, ca și când pentru el n-ar mai exista. Toată atenția lui se conectează acum asupra lucrărilor care o să apară după moartea lui.

Sextil se apucă de lucru. Se instalează la o masă din sufragerie, cu mașina de scris și tot materialul pe care avea să-l prelucreze. Sunt acolo scrisori, jurnalul lui, amintiri, însemnări. *Spița unui neam* e pe jumătate gata. Are s-o termine. Urmează *Brașovul de altădată*, *Călare pe două veacuri*, *Războiul din 1914-1918* și *În România Mare*, volumul la care lucra încă în preziua morții lui. În paralel, își clasează și-și adnotează uriașa corespondență. Cum am spus, a mărturisit că nu-l mai interesează filologia. Gândul și sufletul lui se adâncesc în trecut. Ies la iveală frumoasele amintiri în care noi, cei ce am prins acele vremuri, ne regăsim.

Sextil se simte bine. Duce cu regularitate o viață liniștită, cu regim fără sare, cu mici plimbări în grădină, seara cu câte o pasiență, ziua cu câte o vizită pe care cei din jurul nostru i-o fac.

Continuă să lucreze cu mare voință, cu îndârjire obligă mâna stângă să devină mână dreaptă, și cu mâna stângă își bate la mașină toate memoriile. A rămas calm, binevoitor și echilibrat, și satisfacția muncii îi dădea un echilibru pe care l-a avut până la urmă. Era mulțumit că era la Bran și împreună cu familia, deși lipseau dintre ai noștri: soția lui, Leonora, și ginerele lui, Grigore Manoilescu.

Din punct de vedere material aveam ce ne trebuie: hrană și mai ales lemne în iernile reci și prelungite de la Bran.

Suntem în general mai liniștiți, izolați cum eram acolo în Bran, departe de vânzoleala și schimbările brutale ce se întâmplau în țară. Domnița Ileana ne oferea o stabilitate și o ocrotire ca să spun așa, pentru că avea încă o anumită autoritate asupra regimului care se înfiripa.

Fără un avertisment prealabil, fără să se fi simțit mai rău, sfârșitul se apropia. Eram alături de camera lui de baie. Avea obiceiul să ia cu el un clopoțel cu care ne avertiza că și-a terminat toaleta și e momentul să vină cineva să-l ia sau să-i aducă bastonul, ca să iasă și să se îmbrace în cameră. Deodată aud clopoțelul căzând pe cimentul din baie. Am înțeles imediat și m-am dus după ajutor. Lia era la București, tocmai în momentul acela. L-am transporta în cameră și, după câteva ore, s-a stins.

A fost înmormântat la Brașov, în cimitirul din Groaveri, în mormântul familiei, alături de Leonora. La înmormântare lume puțină. A venit din partea Muzeului Ștefan Pașca și a rostit câteva cuvinte la căpătâiul lui Sextil Pușcariu.

Aceste însemnări au fost făcute în primul rând cu scopul de a rămâne în amintirea copiilor și a nepoților mei figura lui Sextil. Poate că am omis unele lucruri, dar n-am exagerat și n-am înlăturat cu bună știință nimic. Am trăit în familia lor, alături de Leonora și Sextil, mulți ani din viața mea, ca nepoată, ca elevă și ca noră, și am ajuns la concluzia că Sextil avea acele calități de caracter, de minte, de comportare, de integritate care-l fac pe om să fie un om adevărat.

Și totuși, într-o privință s-a înșelat: într-un moment de deprimare, mi-a spus că are să fie curând uitat, că prea puțină lume o să-și aducă aminte de el...

SEXTIL PUȘCARIU - DIRECTOR DE PUBLICAȚII

ALEXANDRU BANTOȘ

RÉSUMÉ. Sextil Pușcariu - Directeur de publications. L'auteur fait une syntèse de l'activité de publiciste de Sextil Pușcariu, en mettant en évidence les buts et le spécifique de chacune des quatre publications fondées par celui-ci: "Glasul Bucovinei", journal engagé dans la lutte pour l'union de la Bucovine avec la Roumanie; "Cultura", revue de science, culture et art ayant pour but la connaissance réciproque et le rapprochement par la culture des Roumains et des autres nationalités cohabitantes; "Drumul nou", quotidien d'attitude sociale; "Dacoromania", le bulletin du Musée de la Langue Roumaine, la plus importante revue de philologie de Roumanie et parmi les meilleures revues de l'Europe de l'époque.

La 4 ianuarie 1917, în ziua când împlinea vârsta de 40 ani, Sextil Pușcariu nota în jurnalul său, prefigurând parcă derularea unor evenimente epocale pentru neam: "...îmi dau seama că anii tinereții au trecut și începe vremea când nu mai trăiești numai pentru tine, ci mai ales pentru alții. Acești alții sunt înainte de toate copiii mei. Dar alții mai sunt toți de un neam cu mine". Astfel medita omul care reușise deja să acumuleze o vastă experiență de viață, inclusiv în plan științific, pedagogic și cultural. După strălucitele studii făcute în străinătate, după aprecierea ce i se făcuse la numai 29 de ani de către Academia Română, după prestigiul ce și-l dobândise în rândul oamenilor de știință din mai multe țări, între care Austro-Ungaria, Franța, Polonia și, desigur, din România, sosise, în sfârșit, timpul ca Sextil Pușcariu să-și pună în serviciul unei cauze mari, nobile, talentul de organizator, calitățile alese de cercetător științific, intuiția de om politic onest, format în spiritul democrației autentice. Profesorul Sextil Pușcariu era pentru tineretul bucovinean - potrivit afirmațiilor lui Nicolae Iorga făcute încă la 1908 - "prin învățătura, metoda sa științifică, talentul său de scriere și vorbire, caracterul său hotărât și purtările sale afabile, un om providențial".

Atunci, la început de an 1917, anul demarării unor primeniri atât de spectaculoase în lume, dar și în provinciile românești aflate sub călcâi străin, Sextil Pușcariu era decis să accepte cu luciditate surprizele destinului. Iată de ce, asemenea lui Iancu Nistor, prietenul său, “nu înțelege să rămână izolat la catedra sa, ci se aruncă cu tot elanul temperamentului său în toiul luptelor politice”. Politica era interpretată de Sextil Pușcariu în sensul de **luptă pentru izbânda românismului**.

Încă în 1912, împreună cu Iancu Nistor, la Bran, au pus la cale “încercarea unei acțiuni de luminare a opiniei publice printr-un periodic [...]. Vroiam să pășim fățiș împotriva politicianilor care uitau marile interese românești în meschinele lor lupte de partid”.

Periodicul jinduit de cei doi bărbați avea să devină “Glasul Bucovinei”. “Glasistii” sau “republica glasistă”, – cum își ziceau cu ușoară ironie colaboratorii primului ziar românesc independent din Bucovina, – au înțeles, în special grație lui Sextil Pușcariu, influența pe care o poate exercita presa asupra conștiinței poporului. Este actual și astăzi pentru nordul Bucovinei, pentru Basarabia, dar chiar și pentru Țară raționamentul înaintașului: “O sută de adunări populare nu pot face ceea ce o bună gazetă zilnică poate îndeplini cu ușurință: formarea unei opinii publice, adepți înflăcărați ai unei idei”. Condiția obligatorie fiind, desigur, ca “periodicul”, să fie în mâna unor oameni luminați, pricepuți, care fac “politica neamului”, nu a unor partide.

În plan cronologic “Glasul Bucovinei” este primul ziar ctitorit de Sextil Pușcariu, este publicația ce a dezvoltat calitățile lui de conducător, dar și de publicist neîntrecut, capacitatea lui de a aduna în jurul unor idei de importanță majoră oameni de cultură, fruntași ai vieții publice, pături sociale.

Este antologică împrejurarea în care a apărut acest ziar. La sfârșitul anului 1918 știrile de peste Carpați și din Țara-Mamă întârziiau sau, cele care parveneau, erau foarte puține. Erau suficiente, însă, semnalele pentru a decide că momentul oportun a sosit. “Acum da, vom începe!” îi răspundea cu promptitudine Sextil Pușcariu nerăbdătorului Alecu Procopovici, elevul și apropiatul său, la 11 octombrie 1918. “De acum, rămas bun cărți și hârțoage! Cine știe când vor sosi vremurile să mă pot retrage iar din vârtejul vieții publice cu voi, în liniștea camerei de lucru!” – consemna în aceeași zi profesorul și omul de știință, dar înainte de toate cetățeanul Sextil Pușcariu.

Ideea viitorului ziar care urma să dea curs voinței naționale bucovinene avea să fie plămădită în casa lui Isidor Bodea, medic din Cernăuți. Alături de un grup de oameni energici, precum s-au dovedit a fi Iancu Nistor și Gheorghe Tofan, Pușcariu va reuși să croiască o nouă direcție

în politică, să concentreze toate forțele în jurul unui ideal înalt, peste vrăjmășiile politice din acea vreme, ideal al cărui țel primordial era în Bucovina, ca și în Transilvania, eliberarea de sub dominația străină și unirea cu România. Mai târziu doctorul Octavian Gheorghian, referindu-se la esența activității publiciștilor de la “Glasul Bucovinei”, preciza: “Am ajuns să avem și noi un jurnal care să reprezinte interesele românești fără considerare de partide”. Primul număr al ziarului l-a scris în întregime Sextil Pușcariu. Evenimentele se derulau vertiginos, încât unele articole trebuiau schimbate cu altele chiar în timpul când se tipărea ziarul. Din provinciile locuite de români soseau semne de încurajare. Lucru firesc, deoarece intenția “Glasului Bucovinei” chiar de la bun început a fost de a informa cititorii asupra celor ce se petrec în toate provinciile românești. Mai târziu, când Sextil Pușcariu îi cerea lui Ion Nistor, aflat la București, să angajeze corespondenți pentru “Glasul Bucovinei” și din alte zone, acesta îi răspundea: “Atitudinea gazetei este foarte bună. Fiți energici când trebuie, căci numai așa ne vom impune. Sânt oameni care ascultă numai de frică”. Mai târziu ziarul cucerise o faimă bună și devenise o adevărată tribună a vrerilor acestei părți de țară. Autoritatea crescândă a publicației este probată și de mărturisirea telegrafică din 12.04.1919 trimisă de Ion Nistor lui Sextil Pușcariu: “Nu voi face nimic, fiți siguri, fără avizul republicii *glasiste*”.

Programul bucovinenilor, purtând un titlu semnificativ și sugestiv **Ce vrem?**, data din 11 octombrie 1918, ziua inițierii lui; este răspicat, conținând formulări curajoase, care, așa cum observa unul dintre exegeți, poate oricând figura cu cinste în marile antologii ale demnității naționale. Redactorul acestui program, nespecificat din motive lesne de înțeles, a fost Sextil Pușcariu, care de aici înainte va juca un rol foarte important în determinarea strategiei procesului de unire a Bucovinei cu Țara. În momente de justificată derută sunt stabilite liniile directoare ale unei atitudini politice ferme, democratice: “**Vrem:** să rămânem români pe pământul nostru strămoșesc și să ne ocârmuim singuri, precum o cer interesele noastre românești; **Nu mai vrem:** să cerșim de la nimeni drepturile care ni se cuvin, ci în schimbul jertfelor de sânge aduse în acest război – jertfe mai dureroase decât ale altor popoare – **pretindem:** ca împreună cu frații noștri din Transilvania și Ucraina, cu care ne găsim în aceeași situație, să ne plâsmuim viitorul care ne convine nouă în cadrul românismului”.

“Glasul Bucovinei”, așa cum observă cercetătorii acestui segment din activitatea lui Sextil Pușcariu, dă măsura unei înțelegeri și a unei receptări corecte a ceea ce era numită **chemarea vremii**: “Simțim că astăzi nu mai e putere să ne poată opri din drum, și precum cincizeci de luni am fost gata în fiecare zi să ne dăm viața fără să ne întrebăm de ce, acum, cu atât mai bucuros o aducem prinos, de va trebui, căci știm ce ne va urma: o energie de fericire pentru neamul nostru”.

Căpitan în armata austro-ungară, directorul “Glasului Bucovinei” risca pentru articolele sale Curtea Marțială. Consecințele, deși le știa, i se păreau puțin periculoase, mai dramatică și irecuperabilă era considerată însă pierderea momentului oportun de a acționa. Incompatibilă cu fermitatea și curajul adepților săi era atitudinea ezitantă a unor contemporani care își schimbau opiniile peste noapte. De-a dreptul nostimă este consemnarea de la 3 noiembrie 1918: “Am citit proclamația ce era să se publice în fruntea foii și pe care aveam s-o iscălim toți, ca s-o acoperim cu numele nostru și să ne asumăm toată răspunderea. Penibil a fost momentul când unul dintre cei prezenți s-a rugat ca numele lui să nu fie tipărit; având el o chestie pendentă la Guvern, ar dori să participe deocamdată numai cu sufletul între noi”. Sextil Pușcariu continuă: “După frumoasele cuvinte ale unuia dintre noi (care a adăugat în alineatul din proclamație cuvintele “în cadrul românismului”, în contrapunere cu formula lui Onciul: “ca să dispunem singuri de soarta noastră” - n.n.), s-a primit unanim să tipărim și aceste cuvinte, care anunțau unirea”.

Același entuziast, a doua zi, împreună cu altul, a cerut să-și șteargă iscălitura, căci s-a răzgândit și a găsit că nu e “conzult să apărem cu un astfel de program revoluționar”. Între altele fie spus, asemenea “conzulturi” au imprimat o trăsătură reprobabilă și evenimentelor din Basarabia de după '89.

Dar să revenim la replica drastică, pe care, întotdeauna calmul, potolitul Sextil Pușcariu a adresat-o oponentului: “La un moment dat Onciul îmi spuse între patru ochi: nu uita că ești căpitan în armata austriacă și că generalul Fischer are puteri discreționare în Bucovina. O vorbă din partea mea și mâine ai apucat drumul trădătorilor de patrie! I-am răspuns: sunt gata să port toate consecințele. Dar una s-o știți: nu va trece un ceas după ce Fischer va fi pus mâna pe mine și dumneata nu vei mai fi între vii!”

Celor care încercau să introducă elemente de derută, celor care, dând curs politicii de partid, se contrapuneau mersului firesc al lucrurilor, Sextil Pușcariu le reproșa categoric: “Domnilor, noi am plecat cu trenul-fulger, spre o țintă de la care nu ne vom mai abate. Dumneavoastră ați scos capul pe fereastră ca să vedeți pe unde trecem și vântul v-a luat pălăria. Acum vreți să trageți frâna de alarmă, pentru ca de dragul pălăriei să oprim trenul? Să creadă lumea că locomotiva noastră are un defect? Mai bine coborâți binișor la prima stație, întorceți-vă și lăsați-ne pe noi să mergem înainte!” Și după 1989 unii și-au pierdut pălăriile și, cu părere de rău, trenul fu oprit la prima stație, după care noi tot dăm îndărăt. La 1919, însă, prin intermediul “Glasului Bucovinei”, colaboratorii au încercat și au reușit să spulbere mai

ales “ultimul rest de respect și teamă față de Austria, ultima rămășiță de admirație pentru armatele germane, pe care mulți nu voiau să le creadă încă biruite și să pregătim terenul pentru o încredere oarbă și necondiționată față de România”.

Referitor la această etapă din activitatea sa, Sextil Pușcariu, care deja se afirmase ca publicist, ca om politic ce știe să convingă și să militeze pentru anumite idei, scria mai târziu, în 1927, la 4 ianuarie: “Toamna lui 1918 a fost desigur punctul culminant în viața mea, căci ea aduse acea orgie de fericire pe care am așteptat-o o viață întreagă, pentru care erau acordate toate coardele sufletului meu strunit pentru acest ideal. Rolul pe care l-am avut eu însumi la această unire a fost destul de mare pentru ca să am în suflet mulțumirea că am contribuit și eu, după puteri, în realizarea visului”.

Sextil Pușcariu a avut mereu conștiința că trebuie să fie un martor activ al marilor frământări, un angajat permanent în raport cu vremea și cu marile ei probleme. Una dintre trăsăturile definitorii ale publicisticii sale, puse și în centrul activității publicațiilor pe care le-a condus timp de 30 de ani, a fost respectarea adevărului, promovarea unei opinii oneste, care să răspundă intereselor cetățenești și naționale. În acest sens Sextil Pușcariu consemna: “Conștiința de răspundere ce o ia asupra sa cel ce are chemarea și putința de a forma opinia publică, grija noastră de căpetenie va fi să ne ținem la înălțimea unei prese cinstite. Vom căuta să ne păstrăm independența în orice condițiuni, sprijinind, fără a face cult de persoane, pe cei ce vom avea convingerea că merită ajutorul nostru, care nu se va degrada, însă, niciodată la nedemne laude de reclamă”. Cât de actuale sunt aceste deziderate cuprinse într-un articol din 13 ianuarie 1919 și cum s-ar schimba fața presei dacă publiciștii noștri ar urma barem parțial îndemnul lui Pușcariu de acum 80 de ani!

Scrisorile către Ion Nistor publicate recent într-o serie nouă a “Glasului Bucovinei” evocă vremurile trăite de niște oameni cu bună pregătire științifică și spirituală, cu marea dorință de a-și vedea țara întregită, cu certitudinea că militează pentru un alt destin al ei. “Mai târziu, odată, când cercetătorii vor căuta să reînvie, din filele “Glasului”, vremea de azi, în sufletul lor va trebui să se nască acel sentiment de admirație sinceră față de generația care a făcut unirea Bucovinei și a susținut-o, pe care noi îl avem când vorbim de epoca Hurmuzăcheștilor și Kogălnicenilor...” Și în continuare: “Cum vezi din tipăriturile alăturate, am să scot la 1 ianuarie o revistă al cărei scop principal este să arătăm străinătății că la noi în țară există o bună înțelegere și colaborare cu minoritățile” (Cluj, 17.11.23).

Această publicație deveni “Cultura”, reprezentând o largă deschidere pentru știință, literatură, artă în general și care urma să tipărească articole scrise în limbile franceză, maghiară și germană. Proiectată să apară de șase ori pe an, “Cultura” se stinge după o existență de numai 4 numere (ianuarie - iulie 1924).

Destinată cunoașterii reciproce și apropierii prin cultură a românilor și a reprezentanților naționalităților conlocuitoare, “Cultura” își propunea să fie “un organ de legătură intelectuală”, având menirea să prezinte imaginea reală și complexă a vieții literare, artistice și științifice din România. În articolul program al acestei publicații neobositul Sextil Pușcariu concretiza: “Despărțiți de orice influență politică, noi vom avea curajul opiniilor noastre, dar vom păstra imparțialitatea la care ne obligă respectul nostru reciproc. Pornim la drum cu speranța că va crește numărul celor care își întind mâna prietenește, deasupra baricadelor efemere, luând drept deviză cultura”.

La începutul deceniului patru Sextil Pușcariu ctitorește o altă revistă, “Drumul nou”. Este un cotidian cu o durată de 168 de numere, de la 11 mai 1931 până la 7 decembrie 1931. Ziarul rămâne important pentru angajarea politică și socială a lui Sextil Pușcariu în realitățile vremii sale, pe care le receptează cu luciditate și cu speranța de a le influența prin atitudine militantă. Articolul program al revistei subliniază: “...înțelegând “Glasul vremii”, care ne cheamă la o mobilizare civilă, vom duce lupta grea de fiecare clipă, împotriva politicianului acaparator, a incapacității cocoțate fără rușine la cârmă, a necinstei ce a dat iama în banul public și a cinismului exploataților nesăturați ai celui mai răbduriu dintre popoare”.

Sextil Pușcariu își punea mai speranțe în viitorul unui asemenea ziar, dar, spre regret, realitatea crudă a dezmințit încrederea ilustrului savant. Deși ziarul își propunea “să lupte pentru unitatea sufletească a românilor de pretutindeni, cerând ca Ardealul să-și dea toată contribuția sa la închegarea României, și pentru ca să întărescă credința sa într-un viitor mai bun”, publicația își încetează activitatea. Dispariția ziarului este considerată de către directorul ei “o dovadă că la 13 ani după unire - un organ independent, apărător al politicii românești în afară de măruntele preocupări de partid, nu poate dăinui în Ardeal”. “Nu din cauza unei pane ne-am oprit în cale, zice cu durere autorul, ci ducem mașina la garaj fiindcă ne-a încetat benzina. O facem cu mult regret, dar încredințați că ea va trebui pornită în curând și tot numai pe drumul nou pe care atâți cititori ne-au urmărit cu credință”.

De altfel, problema, cum am zice astăzi, mijloacelor financiare, l-a preocupat pe Sextil Pușcariu îndelung și cu referință la toate cele 4 publicații fondate. Ultima despre care pomenim, dar care se înfățișează după importanță înaintea celorlalte, este, desigur, “Dacoromania”, publicație de anvergură pentru timpul când a apărut, 1920-1948. Întemeiată și condusă de Sextil Pușcariu până în 1943, când se publică sub conducerea unui comitet de direcție, revista apare pentru ultima dată în 1948. Cea mai importantă revistă lingvistică a vremii pusă la cale de marele Sextil Pușcariu își încheia existența cu aceste zgârcite, insuportabil de laconice rânduri: “În ultimul moment primim vestea morții prof. Sextil Pușcariu, fondatorul Muzeului Limbii Române și al buletinului «Dacoromania»”. Atât au putut relata foștii săi colegi, constrânși să treacă sub tăcere numele lui Pușcariu, pentru care conducerea celor patru publicații a însemnat o experiență dificilă, o aventură spirituală, necesară vremii respective, dar și declanșării potențelor spirituale ale savantului și cetățeanului Sextil Pușcariu.

Grija manifestată pentru a asigura apariția acestei impotente publicații este evidentă în mai toate dările de seamă ce prefațau sau încheiau revista tipărită, de regulă, din cauza lipsei de mijloace financiare, cu întâzieri. “Nici “Dacoromania”, al cărei manuscris în cea mai mare parte era gata în iunie 1920 n-a putut apărea la timp. Institutul de Editură și Arte Grafice «Ardealul» din Cluj, înțelegând că o casă de editură trebuie să sprijine «chiar cu riscul nerentabilității», publicațiile științifice primite în editură. În mod firesc, această carte se culegea în timpul când editura nu era ocupată cu alte lucrări cu termen «fix», ceea ce explică întârzierea ei. Cheltuielile nu puteau fi prea mult urcate prin procurarea unei hârtii mai bune și a unor semne diacritice speciale sau prin prea multe corecturi” (“Dacoromania”, 1921, p. 565-566).

În raportul anual din revista pe anii 1921-1922 Sextil Pușcariu nota următoarele: “Dintre lucrările ce aveau să se tipărească în «Biblioteca Dacoromaniei», din cauza lipsei de fonduri și refuzul primit de la diferite case editoriale, nu s-a putut imprima nici una, deși afară de cele trei anunțate în buletinul de anul trecut (p. 565) mai așteaptă, gata de tipar, o a patra lucrare”. La rubrica “Gestiunea financiară” era precizat că din buget parvenise 60000 lei, de fapt 54000 lei, după scăderea taxelor, necesitățile pe acest an indicau însă 251600 lei. Deficitul, așa cum se procedează adesea și azi, avea să fie acoperit prin donații, care îl puneau pe marele om de știință într-o situație umiltoare, dar pe care nu o putea evita, și care, de fapt, nu-l stânjenea, deoarece apariția revistei era mai importantă decât orice. Consemnând în fiecare număr motivele întârzierii și exprimând cititorilor

scuzele de rigoare și dorința de a ajunge timpuri când Buletinul Muzeului va apărea cu regularitate, în 1943 Sextil Pușcariu în al său, de altfel ultim, cuvânt de încheiere la “Dacoromania” notează: “Nădăduim că de aici înainte vom fi scutiți de asemenea întârzieri a lucrărilor..”

Lucrurile curând aveau să ia altă întorsătură, potrivnică, vreme îndelungată, “Dacoromaniei” și întregii moșteniri pușcariene.

Abia acum recuperăm opera și ilustrul nume al lui Sextil Pușcariu, care a fost, parafrazându-i spusele, un adevărat semănător de idei.

INSTITUTUL ROMÂN DIN GERMANIA

MAGDALENA VULPE

RÉSUMÉ. L'Institut roumain d'Allemagne. On présente pour la première fois l'activité de S. Pușcariu en tant que Directeur de l'Institut Roumain de Berlin (1940-1943), en utilisant en spécial les pages gardées du journal et la correspondance à laquelle l'auteur a en acces.

În viața și activitatea lui Sextil Pușcariu există un capitol, un interval de trei ani, trecut consecvent și pudic sub tăcere, de parcă ar fi vorba de o boală rușinoasă sau de un copil din flori: Institutul Român din Berlin. Cred că a venit momentul să oferim admiratorilor și detractorilor luui câteva date în legătură cu acest subiect tabu; căci, dacă avem dreptul să judecăm activitatea celui omagiat azi, n-avem dreptul s-o condamnăm în necunoștință de cauză.

Trebuie precizat de la început că nu voi putea, în această comunicare, să depășesc stadiul unei schițări a problemei, constrânsă fiind nu numai de delimitarea timpului acordat vorbitorilor, cât, mai ales, de caracterul unilateral și incomplet al materialului documentar avut la dispoziție. Acesta se reduce, în principal, la *Jurnalul* lui Pușcariu din epoca respectivă, unde nu sunt însă notate decât unele din acțiunile desfășurate la sau de Institut. Mai mult, de teama perchezițiilor, în anii '44-'50 cineva (probabil Lia Manoilescu) a distrus numeroase pagini – uneori doar jumătăți de pagină – din manuscris, considerate prea periculoase. (Caietele au fost, de altfel, zidite în podul casei din Bran până după 1965.) Datele din jurnal au putut fi completate, pentru 1942, cu însemnări din agenda Liei Manoilescu. Despre publicațiile Institutului vorbește – tot fragmentar – corespondența purtată cu editurile. În sfârșit, unele date despre începuturile Institutului mi le-a furnizat d-l Alexandru Teodoreanu, ultimul supraviețuitor din angajații lui. Pentru o imagine completă, ar fi necesară consultarea arhivelor Ministerului Propagandei, unde ar fi să se găsească – dacă aceste arhive mai există undeva – numeroase și amănunțite rapoarte și dări de seamă ale președintelui instituției.

O primă precizare se impune: crearea unui institut cultural la Berlin sub conducerea lui Pușcariu nu reprezintă o mișcare conjuncturală a savantului; conjunctura politică a fost numai aceea care i-a permis realizarea unui plan vechi de cel puțin 14 ani. Fazele elaborării acestui plan pot fi urmărite documentar:

- *Jurnal*, Cluj, 21.02.1926: “Marți, 16.II am fost în audiență la Regele [...] S-a interesat de mișcările studențești, de școli, de Geneva. I-am spus ce bune sînt școlile de la Paris și mai ales din Roma și că ar trebui făcută una la Berlin, acum cînd, cu Germania intrînd în Liga Națiunilor, va trebui să reluăm relațiile de dinainte de război, pe care ni le dictează situația noastră geografică și interesele multiple culturale și de altă natură. *E un gînd vechi pe care-l nutresc*: să avem în capitale mari centre de educație bună a tineretului nostru și în același timp un loc de propagandă pentru românism”.

- *Jurnal*, 13.07.1926, Călimănești, unde “incurabila boală a planurilor pentru viitor - fericitoarele planuri, care nu țin seama de sorocul limitat al vieții - își face cursul ei”. Între aceste planuri - dezvoltarea Muzeului Limbii Române, împrumutul cultural - figurează: “Să organizez la Berlin o școală românească, ceva mai bine organizată ca a lui Iorga de la Fontenay-aux-Roses și tot atît de serioasă ca a lui Pârvan de la Roma”. Acolo ar urma ca “absolvenții merituoși ai universităților noastre” “să se poată perfecționa și specializa, să-și cîștige o cultură europeană, să lege legături trainice cu lumea savantă străină și să fie propagandiști serioși ai românismului în străinătate”. Și, ca de obicei, visătorul e dublat de organizator: “În gîndul meu mi-am alcătuit planul acestei școale, pe care, cu legăturile mele în Germania, aș putea-o face bună” (*Memorii*, p. 761-762).

- Scrisoare din 9.03.1928 către Petrescu-Comnen, proaspăt numit ambasador (?) în Germania, căruia îi oferă relațiile sale pentru strîngerea legăturilor științifice cu această țară, atrăgându-i atenția asupra faptului că o școală română la Berlin, “organizată și condusă bine, [...] ar putea face din bursierii noștri niște propagandiști însuflețiți în cercurile colegilor lor și colaboratori ai biroului de presă din Berlin”. Sugerînd și posibilități de finanțare, Pușcariu precizează: “Dacă ideea unui asemenea Institut o crezi realizabilă, bucuros ți-aș trimite un raport amănunțit cu privire la felul organizării lui”.

Răspunsul vine prompt, printr-o telegramă din 16.03: “Împărtășesc felul domniei voastre de a vedea. Rog a-mi face propuneri concrete privitoare la Institut”. Propunerile - a căror urmă s-a pierdut - vor fi fost, foarte probabil, trimise; dar, la 25.04., o scrisoare amabilă și diplomatică, începută cu “Mult iubite amice”, îl informează pe Pușcariu: “Guvernul socotește, însă, că momentul nu a sosit pînă acum, ca să întreprindem ceva în sensul acesta. El crede că, înainte de a întreprinde orișice, trebuie să lichidăm chestiunile de ordin politic și financiar pendinte între țările noastre”.

Cu perseverența lui caracteristică, Sextil Pușcariu - întors din turneul de conferințe ținute la Berlin, Dresda, Leipzig și Tübingen în 1933 - prezintă

ministrului de externe un raport prin care nu mai sugera, ci cerea înființarea institutului. Din nou, fără rezultat.

Abia la 16 august 1940 este semnat actul de înființare a Institutului Român din Germania, ministru de externe fiind Mihail Manoilescu. Legăturile de prietenie și de înrudire dintre Pușcariu și Manoilescu sunt cunoscute (fratele ministrului fiind ginerele lingvistului), dar data de 16.08.40 trebuie reținută, căci ea spulberă legenda că Institutul a fost o creație a guvernului legionar.

Din păcate, din *Jurnal* lipsește orice informație referitoare la pregătirile acestei decizii (între 3 și 19 august, pagini lipsă). Dar Al. Teodoreanu mi-a comunicat amănuntul semnificativ că Pușcariu a acceptat numirea lui ca președinte al noului institut cu trei condiții: să aibă autoritate deplină, să-și poată alege colaboratorii și să i se pună la dispoziție fonduri suficiente.

Colaboratorii - de fapt salariații institutului - pe care i-am putut identifica, au fost următorii: Grigore Manoilescu, director executiv (până la plecarea pe front, în februarie '42); Max Hacman, jurist bucovinean, prieten din Cernăuți al lui Pușcariu; Vasile (?) Vinulescu, geograf; Constantin Noica, filosof; Alexandru Teodoreanu, economist, specialist în probleme sud-est europene (aceștia doi numai în 1941); mai târziu, Gh. Cârșteanu și Ștefăneanu - fără a mai vorbi de bibliotecară (E. Falk), de secretare etc., majoritatea nemțoaice.

Obiectivele urmărite de Institutul Român au fost astfel formulate în statut*:

a) va studia instituțiile și organizațiile celui de-al treilea Reich, le va populariza în România și va facilita și altora asemenea studii;

b) va îndruma pe toți românii care fac studii - de orice natură - în Germania, în special pe cei care se bucură de subvenții din partea oficialităților și le va supraveghea activitatea;

c) va stimula, va îndruma și va organiza, în colaborare cu instituțiile similare din Reich, schimbul de profesori și studenți între universități sau alte institute de învățământ superior;

d) va stabili legături cu toate instituțiile și organizațiile germane care studiază probleme ale bazinului dunărean și ale Europei de sud-est;

e) va stimula, va organiza și va conduce conferințe publice, expoziții, manifestări artistice, excursii etc. în Germania, având drept de control

* Traduc din germană, neavând exemplarul românesc.

asupra tuturor manifestărilor de acest gen organizate de români sau în numele României;

f) va edita sau va sprijini publicații care slujesc scopurilor institutului;

g) va realiza o colecție de cărți cu scop informativ și un centru de informare bibliografică, referitoare la România;

h) va supraveghea respectarea drepturilor de autor ale scriitorilor români care publică în Germania;

i) va întreține corespondenți în principalele orașe germane;

j) va desfășura orice altă activitate susceptibilă să contribuie la dezvoltarea relațiilor culturale româno-germane¹.

După cum se poate vedea, dacă primul obiectiv are o formulare pur politică (stil ARLUS), celelalte nouă sunt, toate, de natură culturală. După Al. Teodoreanu, ponderea principală o avea dezvoltarea relațiilor inter-universitare, domeniu pentru care președintele Institutului era cum nu se poate mai indicat.

La 21 august 1940 Sextil Pușcariu și Grigorie Manoilescu sosesc la Berlin, pentru a face toate demersurile și pregătirile necesare începerii activității în luna octombrie. Aici îi surprinde, la 29 august, “vestea teribilă care m-a lovit ca o măciucă în moalele capului: arbitrajul de la Viena” (*Jurnal*, 30.08.1940). După câteva acuzații grave aduse politicienilor români, după “descurajarea înfiiului moment, după o noapte chinuită”, vine reacția, ce poate părea surprinzătoare:

“Tocmai de aceea e atât de necesară, cu atât mai necesară întemeierea Institutului românesc, căruia va trebui să ne dăruim cu totul”.

Căci, în noua situație politică, propaganda pur culturală nu mai poate rămâne un scop în sine, ci devine un mijloc de propagandă națională, cu o țintă bine definită: câștigarea intelectualității germane și, în același timp, a liderilor politici de partea României în chestiunea Transilvaniei.

Modalități concrete de desfășurare a acestei activități cultural-propagandistice erau diverse:

a) Conferințe pe teme variate: istorie, geografie, artă, medicină, ținute de personalități din țară sau de membri ai Institutului, la care erau invitați (după informațiile lui Al. Teodoreanu) intelectuali germani din generația mai tânără. Iată câteva exemple: Paulain (despre medicina populară), I. Lupaș, von Bruner (impresii din România), Al. Teodoreanu - în 1941; Liviu Rebreanu, Mircea Djuvarea (despre Kant), Horia Hulubei, S. Pușcariu - în 1942; Ion Chinezu, *Literatura română modernă*, C. Noica,

¹ S. Pușcariu, *Das rumänische Institut in Deutschland*, în *Deutsche Kultur im Leben der Völker*, erstes Heft, 1941, p. 96.

Tensiunea internă a culturilor mici, Valeriu Bologa, *Perspective de viitor ale medicinei* - 1943.

b) Conferințele erau întotdeauna urmate de recepții. Aceste recepții, date și cu alte prilejuri - vizite ale ofocialităților române, încheierea unor cursuri organizate, în Germania, pentru agronomi români, invitarea unor înalte personalități politice germane (Rust) - erau un fel de "armă secretă" a Institutului: într-un cadru frumos, cu un bufet bine garnisit (într-o perioadă de mari restricții alimentare!), la un păhărel de băutură bună, de obicei adusă din țară, se crea o atmosferă plăcută, destinsă, în ambianța căreia conversația inteligent dirijată "facea - spune Pușcariu - cât un dulap de broșuri de propagandă". În fond, Pușcariu continua, la o scară mai largă și mai organizată, activitatea diplomatică "de bufet" desfășurată de Liga Națiunilor.

Același scop îl aveau și numeroasele ceaiuri și mese intime (la care mâncarea nu mai era comandată în oraș, ci rezultatul remarcabilei arte culinare a doamnelor casei), date în cinstea unor profesori de la Universitate sau a unor artiști (Luise Gmeiner, Vasile Jianu). La o astfel de masă, de pildă, Pușcariu l-a convins pe marele dirijor Clemens Kraus să studieze opera lui Sabin Drăgoi, *Năpasta*, și pe soția lui, soprana Viorica Ursuleac, să includă într-un recital cântece românești. E de la sine înțeles că, în asemenea ocazii, erau invitați - și cultivați - înalți demnitari ai statului nazist. Căci președintele Institutului era perfect conștient de faptul că într-un stat totalitar opinia publică - fie ea reprezentată de vârfurile intelectualității - contează mult mai puțin decât hotărârile, poate subiective, ale "conducerii de partid și de stat". Modul cum discuțiile purtate cu unii ideologi ai nazismului au influențat părerile și sentimentele lui Pușcariu (în sensul trecerii de la admirație la îndoială și amărăciune) ar putea constitui un capitol dintr-un interesant studiu psihologic, cu tema: *Sextil Pușcariu: simpatii și utopii politice*.

c) Studenții și doctoranzii români din Germania găseau la Institut sprijin în cele mai diverse domenii: pentru agronomi se organizează, în 1941, conferințe ale unor specialiști germani în politică și economie, iar Pușcariu "le face rost" de posibilitatea de a vizita Târgul de la Leipzig; localul spațios al Institutului adăpostește repetițiile pentru spectacolele folclorice date la Humboldtclub sau sărbătorirea doctoratului arheoloagei Suzana Dimitriu. Președintele institutului se luptă, la Wirtschaftstag, pentru cât mai multe burse și le oferă colindătorilor (70!) o masă tradițională.

d) În 1942, Pușcariu obține 12 lectorate de română în Germania, dar are decepția să vadă că, de la Ministerul Educației Naționale, sunt trimiși alți oameni decât cei ceruți sau decât cei ce câștigaseră concursul! Numai la Viena are satisfacția de a-l impune pe O. Papadima - în seminarul creat de el însuși cu aproape 40 de ani în urmă

e) În 1942 era adusă la zi bibliografia cărților și articolelor despre România.

f) Traducerile din română în germană constituie o preocupare permanentă a lui Sextil Pușcariu. În situația specială în care se află, criticul literar avizat nu mai poate opera o selecție pur estetică, ci trebuie să țină seama și de aspectul propagandistic (scrieri care să nu ne prezinte defavorabil) și de cenzură (Sadoveanu, mason, și Cezar Petrescu, carlist, nu erau agreeți de autoritățile germane). Pe de altă parte, unii autori solicitați să colaboreze (Blaga, de ex.) n-au timp sau cer bani mai mulți decât li se poate oferi. Totuși, sub auspiciile Institutului Român și prin relațiile directe ale președintelui său cu autorii, au apărut culegeri de basme românești (de A. Dima), de lirică (*Herzschlag der Erde*) și de nuvele (*Ewiger Acker*) la Otto Harassowitz, precum și, la aceeași editură, traducerea vol. I din *Limba Română* de S. Pușcariu. Din corespondența cu editura Karl H. Bischof din Viena reiese că fuseseră traduse *La Medeleni* de Ionel Teodoreanu, o antologie *Die Weintraube* și se pregătea traducerea romanului lui I. Vlasiu, *Am plecat din sat*. În *Jurnal* se mai vorbește de traduceri – promise – din Gh. Brătianu și S. Mehedinți, din Eminescu și Creangă. Nu mi-a fost posibil pentru moment să urmăresc finalizarea acestor planuri.

g) Ca activități “diverse”, mai menționez: cursuri de limba română ținute la Institut (1942, Lia Manoilescu): sprijinirea excursiei în România a universitarilor germani, organizată de Reichenkron (1941); un concert de muzică populară românească la Filarmonică (oct. 1942) și numeroase mini-recitaluri de muzică și poezie, la recepții.

Cam acesta ar fi, într-un rezumat incomplet, capitolul “activități și realizări”. Capitolul “necazuri” riscă, din păcate, să fie atât de lung, încât nu pot decât să-l schițez.

Izvorul nesecat al supărărilor lui Sextil Pușcariu îl constituie colaborarea – mai bine zis, lipsa de colaborare – cu forul tutelar, Ministerul Propagandei, anticipată încă din aprilie '41: “Prevăd mari greutateți în raportul cu ministerele din București”. Principalele forme de manifestare a acestei obstrucții ministeriale sunt două: una de idei – concepțiile diferite, dacă nu chiar opuse, asupra noțiunii de propagandă –, cealaltă prozaică, dar esențială: banii. Începând încă din vara 1941, subvenția întârzie să sosească la Berlin. Salariile rămân neplătite cu lunile, datoriile Institutului se acumulează, președintele e nevoit să facă obositoare drumuri la București, unde ministrul Marcu și, mai ales, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, atotputernicul Ică Antonescu, îl țin cu zilele, ba, mai târziu, cu săptămânile pe la uși. Din motive pe care nu le-am putut descifra din textul ciuntit, scopul

urmărit pare a fi demisia lui Pușcariu. Care refuză cu îndârjire, convins fiind că, fără el la cârmă, Institutul va intra în derivă. Refuză, pentru că nu vrea să le facă ungușilor acest cadou. Refuză și își împrumută colaboratorii din leafa de profesor la universitatea berlineză. În cele din urmă, în 1944, când Institutul practic se autodesființase și datoriile ministerului ajunseseră de ordinul milioanei, Sextil Pușcariu dă ministerul în judecată și, asistat de Istrate Micescu, câștigă procesul. În iulie 1944!

Propaganda - mai bine zis nonpropaganda sau antipropaganda - revine obsesiv în paginile jurnalului. Coroborate cu însemnările de la Geneva, comentariile acestea conțin material pentru altă comunicare, S. Pușcariu, *Mic tratat de propagandă* (eventual capitol din studiul "etnografic" *Propaganda la români*). Mă mulțumesc aici să dau un singur citat: "Păcatul nostru: nu facem propagandă. Convingerea că dreptatea, de care sîntem conștienți, trebuie să iasă singură la iveală ne face răi patrioți".

Efectul încordării continue și al șicanelor neconținute a fost tragic. Incurabilul optimist Pușcariu notează în august 1941: "Niciodată în viață n-am fost mai chinat ca acum. Obosit, irascibil, cu somnul întrerupt de visuri și vegheri, îmi simt inutilitatea și bătrânețea. [...] Numai îndoielile în Dumnezeu, în anii adolescenței, se pot asemăna cu neliniștitoarele îndoieli dacă toate sacrificiile ce le aduc acum popoarele pot duce la o lume mai bună".

În august 1942, optimismul încearcă să reapară. Dar, după ce în ianuarie 1943 un accident vascular îi ia vederea unui ochi, Pușcariu capitulează. Berlin, 21.02.1943: "Acum a venit momentul să renunț a treia oară în viață [după renunțarea la literatură și la fumat]: de a mai vrea să pun activ umărul la carul vieții publice, de a face politică (în sensul bun al cuvîntului) și de a fi altfel folositor neamului decît prin scrieri științifice și exemplu. Dar pentru ca să fii actor în viața neamului, trebuie să ai vigoarea trupeză și sufletească a celui ce poate îndura și para loviturile fără să-și piardă credința. Această îndoită robustețe n-o mai am. Trupește sînt bolnav - inima o simt cînd n-ar trebui și cîte un fleac fără importanță mă face să nu dorm nopțile - iar sufletește nu mai cred că dorința de a face bine omenirii, de a-i ajuta să fie dreaptă și cinstită, poate învinge asupra cruzimii, lăcomiei și perversității... Aici am ajuns!"

Prin devotamentul lui Gh. Cârsteanu, secretarul Institutului, biblioteca și mobilierul lui Sextil Pușcariu și al fiicei lui au ajuns, în primăvara lui 1944, în țară. Bombardată întai în 1943, clădirea Institutului a fost complet distrusă la sfârșitul războiului. Dintre cei care au cunoscut-o,

MAGDALENA VULPE

Săndel Teodoreanu, soții Valentina și Crișan Militaru Mușeteanu și cu mine suntem, cred, singurii supraviețuitori.

SEXTIL PUȘCARIU - PORTRETIST

GABRIEL ȚEPELEA

RÉSUMÉ. Sextil Pușcario - Portraitiste. Dans ces pages nous nous proposons de mettre en évidence le talent de portaitiste de Pușcario.

În ultimii ani ai vieții, Sextil Pușcariu, lingvistul creator de școală românească, face loc memorialistului, reînnoind legătura cu autorul unor schițe din tinerețe (*Schițe*, Edit. Benvenisti, Craiova, 1896); proze, versuri și epigrame (*Juvenilia*, Brașov, 1898), cu cronicarul și istoricul literar (*Cinci ani de mișcare literară*, 1902-1906).

Utilitatea încercărilor literare din tinerețe a fost consemnată astfel de Pușcariu: "Încercările mele literare atât de nereușite n-au fost însă o pierdere de vreme... Căutând ani de-a rândul echilibrul între știință și artă, am câștigat acea îndemânare a scrisului, care poate face agreabil cel mai arid tratat filologic" (*Călare pe două veacuri*, E.P.L., 1968, p. 15). Cercetarea memoriilor publicate ca și a celor inedite, încercările din tinerețe se dovedesc utile în construcția literară însăși, în resurecția copilăriei și tinereții, în creionarea unor figuri de savanți și scriitori, întâlniți pe traiectoria vieții.

Sextil Pușcariu și-a structurat memoriile în cinci volume: *Spîta unui neam din Ardeal* (neamul Pușcăreștilor și al familiilor înrudite Ciurcu, Nica, Dima); *Brașovul de altădată*; *Călare pe două veacuri*; *Războiul din 1914-1918*; *În România Mare*. Ultimele două volume sunt incluse în volumul de *Memorii*, Ed. Minerva, 1978.

Spațiul nu ne permite să insistăm asupra relațiilor lui Sextil Pușcariu cu toți scriitorii, artiștii, oamenii de știință, academicienii la care se referă însemnările. Se impun totuși câteva citate revelatorii pentru arta portretului la aspirantul spre gloria literară din tinerețe și câteva precizări în legătură cu personalitățile asupra cărora proiecția de lumină alternează cu umbrele, ori asupra unor probleme controversate.

Academia Română era dominată după primul război mondial de acel Ceahlău al intelectualității românești care purta numele de Nicolae Iorga. În fața lui, Pușcariu pendulează mereu între admirație și nedumerire, dacă nu chiar revoltă. Iorga îl fascinează prin înălțimile sale nebănuite, dar îi rănește adeseori cultul prin desigurul pasiunilor, al răfuielilor mărunte cu adversarii. Însemnările zilnice ni-l arată pe Iorga nu numai printre cărți, ci mai ales printre oameni, dominat de pasiuni. Intonația de odă face loc adeseori însemnării caricaturale. Asemeni albatrosului din viziunea lui Baudelaire, se pare că aripile de uriaș îl împiedicau pe Iorga să atingă realitățile, pământul. De aici exclamația lui Pușcariu "ce mic poate fi câteodată un om mare". Acum îl vedea de aproape trântind ușa, demisionând de la Academie, barând drumul în Academie unui C. C. Giurescu, Blaga etc.

Dacă însemnările poartă câteodată încărcătura zilei, sunt scrise sub impresia unei ciocniri imediate cu Iorga, cititorul va observa că obiecțiile critice nu duc la confuzii de planuri: niciodată meritele savantului nu sunt cântărite prin fluctuațiile temperamentale ale omului. Pentru Iorga, savantul, Pușcariu va păstra o admirație neștirbită. Chiar anecdotele sau întâmplările reale, relatate despre Iorga, nu fac decât să arate că încă în viață fiind, acesta intrase în legendă. Iorga traducând un sonet din italiană în timp ce conversa cu un vizitator, Iorga declarând că pentru el totul în viață a fost un "joc", Iorga admirat și invidiat de colegi, iată episoade care nu pot prin nimic umbri gloria aceluia care declarase: "Eu am găsit secretul să fac timp, când cel pe care-l am nu-mi ajunge."

Revelatoare pentru arta portretului la Sextil Pușcariu sunt cele trei portrete datate 23 mai 1920, după ședințele Academiei:

"Iorga, veșnic indignat de prostia cuiva, totdeauna scânteietor... El domină, incontestabil, Academia, adesea ca un tiran, dar ascultat de cei mai mulți pentru marea stimă ce i-o poartă toată lumea. În toiul luptelor violente politice care pare că-l absorb, e uimitor ce limpede și cu câtă consecvență muncește mai departe științificește, scriind, citind, făcând planuri nouă de lucrări monumentale, pe care le execută cu o repeziciune neobișnuită. Discută scriind, vorbește citind. Și cum citește? Întoarce filă după filă, încât crezi că nici n-are vreme să prindă zece șire și a citit cartea din care nu-i scapă nici un amănunt, nimic esențial.

Alături de el e Pârvan, care tot mai mult se afirmă ca unul dintre gânditorii noștri de frunte și ca un savant cum rar am avut. El e temeinic, de o putere de muncă asemănătoare, de o cultură extraordinară și un pricepător subtil și rafinat al frumosului și armoniei, care pentru el însemnează însăși viața. Mai ales de când, pierzându-și soția, a rămas atât de nespus de singur în

viață. Alături de seriozitatea sa gravă, de rezerva sa aproape de mizantrop, deodată te surprinde cu câte o ieșire în care se reflectă tot sufletul său de copil. Și dacă știi să-l scoți din toiul preocupărilor sale momentane, să-l exciți pentru o chestiune care îi e dragă, ochii îi sclipesc, buzele surâd atât de drăguț și în fața sa de rece preot protestant se aprind mii de drăcușori, iar vorba-i curge exuberant, laudându-ți pe un elev, căutând să te convingă despre calitățile cutărui tânăr...

Ieri bătrânul Caragiani, după ședința Academiei, m-a luat la o parte, și sfios și mai mult în glumă - dibuind să vadă dacă nu îl iau în răs - a început să-mi spună despre gândurile științifice ce-l preocupă: popoarele preistorice ale Peninsulei Balcanice, celți sau gali, mi-a făcut etimologii fantastice și mi-a spus că Homer a fost valah. Sunt gânduri care-l preocupă de decenii, pe care însă n-a cutezat să le dea publicității, având bunul simț de a-și spune că poate sunt prostii... Și atunci face o glumă, mai mult ca să te pipăie dacă și tu ești dispus să-l iei în glumă sau în serios..."

Trei portrete, realizate succesiv, scânteietor, surprinzând parcă încarnarea a trei stiluri: tumultul (Iorga), meditația gravă (Pârvan) și senectutea ce gâfâie în urma lor (Caragiani). Succesiunea nu este desigur întâmplătoare. Pușcariu, omul de cultură, iubitor de artă, și-a însușit din vizitarea marilor muzee, tehnica contrastului.

O pauză din tranșeele frontului austro-ungar din 1917 îi permite realizarea unui portret în care personalitatea lui Maiorescu se conturează sobru, pregnant, cu luminile și umbrele ei. Deși este vorba de un portret realizat sub impresia unui deznodământ, stima și recunoștința nu înnăbușesc probitatea omului de știința care notează tot ce a reținut din contactul cu Maiorescu, *sub specie aeternitatis*.

Dar nu asupra verdictului vrem să insistăm aici, ci asupra artei portretului. Titu Maiorescu, mort în 1917, după ce luase o poziție net în favoarea Puterilor centrale, "s-a sfiit parcă să treacă pragul timpurilor nouă, care acum se plămădesc și pentru care el nu mai avea pricepere." Acest "s-a sfiit" indică, pe de o parte, izolarea lui Maiorescu din ultimii ani, dar și stingerea lui treptată, interioară, datorită pașilor săi anacronici, de stafie politică "în pragul timpurilor nouă."

În alt paragraf, după ce subliniază victoriile lui Maiorescu asupra adversarilor, autoritatea sa în epocă, Pușcariu utilizează tehnica opoziției, stilul "coupé" ce amintește de La Bruyere: "Cu toate acestea Maiorescu n-a fost un apostol; el a avut adepți, dar n-a avut discipoli; el a fost stimat, dar n-a fost iubit și unii cei ce îi fuseseră mai aproape l-au părăsit mai în urmă. Cauza? A fost prea mult omul cugetării reci încât să poată pătrunde în suflete, a fost prea mult sclavul formei desăvârșite și a corectității spre a putea ierta pe cei lipsiți de

aceste calități." Dar autorul unor schițe și epigrame (*Juvenilia*), fiul lui Iosif Pușcariu, redactorul revistei umoristice "Cocoșul roșu", nu uită tradiția familială și înclinarea sa naturală spre vorba de duh, spre întâmplările ieșite din comun care proiectează o nouă lumină asupra personajului. Astfel, în creionarea lui Maiorescu, Pușcariu notează un episod menit să sublinieze până unde putea duce fuga lui Maiorescu de cacofonie, de vulgaritate: Maiorescu se opune ca *Dicționarul* Academiei să poarte vreo semnătură pentru a nu apărea alături de numele lui Pușcariu, Lacea și Rădulescu, numele altui colaborator: Gălușcă. Un dicționar al Academiei semnat Gălușcă, era pentru Maiorescu o probă crasă de vulgaritate! Un fapt divers care întregeste portretul lui Maiorescu, dar evidențiază în același timp și diversitatea procedeele utilizate de memorialist. Și asemenea istorioare, anecdotă, pot fi întâlnite la fiecare pas în însemnările lui Pușcariu.

Sunt greu de separat necroloagele de evocări. Acel "de mortuis nihil nisi bene" nu este respectat de Pușcariu, care scrie din rațiuni intime dar și pentru a depune mărturie. Am văzut că luminile și umbrele se interferează în portretul lui Maiorescu. Portretul lui Bogdan-Duică, fostul său coleg, ocazionat de pământeană lui trecere, distonează față de răspunsul la discursul de recepție de la Academie ori față de unele recenzii publicate despre Duică. Observațiile sunt în fața conștiinței, nu de circumstanță. Alături de explicarea formației lui G. Bogdan-Duică, a meritelor sale, citim: "N-a fost un rector bun. Dezordonat, el nu știa prețui organizarea... Nici profesor nu era bun. Alături de cursuri frumoase, el n-aducea decât fragmente și dădea elevilor ceea ce-l interesa pe el, nu ceea ce trebuiau să știe ei... Cursurile îl plictiseau și nu le făcea regulat... Cei mai șireți îl întrebuițau ca <berbec> când voiau să dărâme un zid". Fragmentele citate ilustrează, credem, valoarea de document intim, neconvențional, și prin aceasta mult mai prețios al evocărilor - în special al evocării personalităților din generația sa. Căci Pușcariu, ca toți ardelenii, are un cult al statuilor, al celor din generațiile mai vechi pe care, fie că nu i-a cunoscut mai îndeaproape - deci și cu slăbiciunile lor -, fie a evitat să le umbrească nimbul.

Observații sau date intime apar în aceste *memorii* despre Alexandru Vlahuță, A.D. Xenopol, George Coșbuc, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu, Iacob Negruzzi, Ion Bianu, George Vâlsan, I. Cantacuzino.

Suntem, după cum o demonstrează cele câteva citate, în fața unor memorii de factură literară, în care fraza construită după achizițiile retoricii se învecinează cu notația alertă a conversației, cuvântul solemn cu termenul frust, din zestrea brănenilor, expunerea de idei cu anecdota revelatoare. Pușcariu a început ca scriitor și această valență de inimă a reușit să o păstreze în ciuda cantonării în lingvistică și a investiturilor sociale.

Memorialistica lui Sextil Pușcariu interesează prin informația onestă, nepublicitară, colorată și sobră în același timp. prin intermediul ei, o lume peste care istoria culturală a așezat o dată cu beatificarea și ceva din colbul uitării, reînvie, se zbuciumă sub ochii noștri, permițându-ne să asistăm uneori la o adevărată reîncarnare a statuilor. Dacă alteori autorul nu s-a putut desprinde suficient de poverile zilei și portretul său descrierea evenimentului nu se constituie în fragment literar, intervine informația precisă, literatura e suplinită de *document*. Academia Română, Universitatea din Cluj, Muzeul limbii române - ca instituții; scriitorii, artiștii vremii cunoscuți de Pușcariu ne invită la un popas în epocă, la o masă a umbrelor. Autorul jurnalului e aici regizor și comentator, el dă intrarea și ieșirea din orbita zilei; personajele intră și ies, revin, adaugă o nouă secvență de viață pentru a face loc altor proiecții pe fundalul anilor.

Calitatea esențială a jurnalului e *autenticitatea*. El e un mijloc de notare primară a impresiilor, a informațiilor. Încărcătura zilei e deconectată, așternută pe hârtie fără o viziune de perspectivă (calculată), fără un scop aparent, îndepărtat.

E în jurnal un "atunci", un "ieri", un "acolo" consemnat la temperatura momentului social, politic, cultural și individual. Or, acest "moment" e irepetabil. Orice încercare ulterioară de reconstituire însemnează o reinterpretare, o transpunere a lui "ieri" în "azi" sau, mai bine zis, a lui "ieri" prin "azi".

În orice caz izul de epocă e preferabil considerațiilor ulterioare, savante, despre timpii trecuți - cel puțin din punct de vedere literar, psihologic, sociologic.

E autorul obiectiv sau subiectiv? Și una și alta. Dar mai mult obiectiv, prin formația sa familială, științifică dar și inevitabil: e mai comod să spui adevărul decât să-l ocolești. Ocolul cere un efort de inventivitate, cere timp și contravine legii minimului efort.

Manuscrisele sale poartă urma ștersăturilor, a înlocuirii unor cuvinte mai aspre despre un contemporan sau altul, făcute de o mână secătuită de parază. Autorul, voind să evite "zgura" subiectivismului, și-a revăzut, în ultima perioadă a vieții, memoriile, pentru a oferi urmașilor un material decantat prin înțelepciunea vârstei.

Fie că oferă adevărul - sau o felie de adevăr - despre un eveniment sau o personalitate, jurnalul este în același timp un document personal și un document de epocă. Vorbind despre alții, autorul vorbește în ultimă instanță despre sine, despre ideile, gusturile, temperamentul, prietenii și inimicițiile sale.

Din paginile acestui jurnal se ridică din vreme Pușcariu, scriitorul aspirant din tinerețe, lingvistul, istoricul literar, profesorul, academicianul. El scoate din sacul cu zile al lui Kronos o amintire de familie, un popas filologic pe front, o discuție la Academie, o alergătură la minister pentru fonduri, o genuflexiune în fața unei pământene treceri. Sunt câteva din filele unei vieți în serviciul științei și culturii: premise pentru ample confruntări și întregirea imaginii despre peisajul spiritual dintre cele două războaie mondiale.

SEXTIL PUȘCARIU ȘI GUSTAV WEIGAND: O RELAȚIE CLASICĂ ÎNTRE PROFESOR ȘI ELEV*

RUDOLF WINDISCH**

RÉSUMÉ. **Sextil Pușcario et Gustav Weigand: une relation classique: maître / disciple.** L'article met en évidence l'importance de l'atlas de Weigand pour l'activité de Sextil Pușcario e de l'école linguistique de Cluj.

De fapt s-a spus deja tot ce s-a putut spune despre Gustav Weigand și despre rolul său privind dezvoltarea geografiei lingvistice românești. Enumăr doar unele lucrări, care sunt însă foarte importante și care au apărut în ultimul timp sub această temă mai ales în volumul 5 al ciclului **Neue Folge des Balkan Archivs** din 1980, cum ar fi Rainer Schlösser despre „Gustav Weigand und seine Bedeutung für die Romanistik und für die Balkanologie“ (*G. W. și importanța lui pentru romanistică și pentru balcanologie*, p.7 și urm., Johannes Kramer despre *Gustav Weigand și Atlasul său lingvistic al teritoriului lingvistic dacoromân*, pag. 65 și urm.), Wolfgang Dahmen despre „Gustav Weigand und die Nationalbewegung auf dem Balkan“ (*G.W. și mișcările naționale pe teritoriul Balcanilor*, pag. 77 și urm.), sau Otto Winkelmann cu rezumatul său asupra „Die rumanischen Sprachatlanten. Ein forschungsgeschichtlicher und methodologischer Überblick“ (*Atlasele lingvistice românești. O privire de ansamblu despre cercetările istorice și metodologice*) din volumul **Rumänistik in der Diskussion** (*Românistica în discuție*), și nu trebuie să menționez în mod special al III-lea volum al **Lexikon der Romanistischen Linguistik** (cu sigla **LRL**), unde limba română este tratată îndeajuns. O enumerare completă a lucrărilor bibliografice nu ar aduce nimic nou. La asta m-am gândit când am primit invitația să vin la Cluj. Mi-am pus întrebarea ce s-ar mai putea spune de fapt, dacă trebuie să fie ceva cu sens. Nu se află în biblioteca mea vreun volum în original de Weigand? Căutând, am dat peste **Dialekte der Großen Walachei**, cu paginație separată, redactate în 1902, la Leipzig, în editura lui Weigand, cu concursul lui Johann

* Unele aspecte din acest text au fost susținute și în articolul „Ein Rückblick auf die Dialekte der Großen Walachei“, **Aus der Südosteuropa Forschung, Band 3**, München 1996.

** *Universität Rostock, Germania*

Ambrosius Barth. Acest exemplar l-am achiziționat odată în Cluj, dintr-un anticariat. Mi-am amintit de acest lucru văzând o etichetare cu inscripția „Librairie Friedmann Könyvkereskedés“. Dar să ne întoarcem la Weigand: Numele său nu este dat uitării - cel puțin de către romaniștii germani și de către balcanologi. La Cluj, Sextil Pușcariu, fiind probabil cel mai talentat și cel mai harnic elev al lui Weigand, a devenit la începutul anilor '20 rector al Universității numite acum „Babeș-Bolyai“ și a fost fondatorul **Muzeului Limbii Române**, care este atât de important pentru cercetarea limbii române. Lucrările de mai târziu ale Școlii Clujene, căreia îi aparțin, alături de lingviști mai puțin cunoscuți, și lingviștii care au fost dați — în străinătate — deja uitării, în special Sever Pop și Emil Petrovici, nu au putut fi concepute fără experiența pe care și-a însușit-o Pușcariu în mod special la Leipzig, alături de profesorul său Weigand. Acest aspect ar trebui să fie tratat cu o anumită precauție, fiindcă publicarea atlaselor românești, a **Atlasul Lingvistic Român (ALR I-II)** și a **Micului Atlas Lingvistic Român (ALRM I-II)**, pentru care Pușcariu, Pop și Petrovici își asumă răspunderea, sunt propriul lor merit fără nici un fel de restricție. La acestea se adaugă faptul că Pușcariu a făcut vizibil prin publicarea revistei **Dacoromania** — acesta fiind organul de publicație cel mai important al **Muzeului** (începând cu anul 1921) — și pe cale exterioară despărțirea dintre elev și învățător: critica versată și nestăpânită a lui Weigand despre primele 3 volume ale **Dacoromaniei**, la care Pușcariu reacționează în volumul 4 (1924/5, pag. 1396 - 1409) cu mânie încă moderată, marchează despărțirea definitivă dintre cele două caractere total diferite atât în felul lor de a fi, cât și în modul lor de viață.

Acest lucru nu are o legătură prea mare cu știința, cu geografia lingvistică, ci arată mai degrabă în ce măsură pot influența lucrurile exterioare dezvoltarea cercetărilor: ce ar fi urmat, dacă Pușcariu ar fi rămas, de exemplu, în Leipzig? Este cert că Weigand a cercetat în mod sistematic, după terminarea importantelor monografii despre dialectele sud-dunărene ale limbii române și teritoriul din miezul limbii române. Rezultatul acestor lucrări conține, dacă luăm în considerare ordinea fonetică, acest **Linguistischer Atlas des Dacoromänischen Sprachgebietes** ('Atlasul lingvistic al teritoriului limbii dacoromâne') Este greu de apreciat în ce măsură au profitat românii Sever Pop și Emil Petrovici la meritabila lor redactare a unui atlas național de limbă de lucrarea lui Weigand. Oricum, s-ar putea, ca ei să fi profitat doar prin evitarea unei insuficiențe vizibile, care s-ar fi arătat în urma acelei discipline noi care încă nu a fost asigurată din punct de vedere metodologic, oricum pentru dialectologia de astăzi nu se mai pot livra recunoașteri aplicabile. De aceea, se vor aprecia lucrările, din păcate neterminate, ale lui Pop și Petrovici cu bunăvoința ținând seama de posibilitățile aceluia timp. Dar progresul nu depinde

de această bunăvoință, ci de o dezbateră serioasă prin raportare la lucrările predecesorilor. Astfel, să remarcăm progresele în raport cu Weigand ar însemna să exprimăm o banalitate, deoarece evaluarea pozitivă a noilor atlase se bazează mai ales pe acest progres.

Este regretabil că, probabil, și în timpurile noastre se mai încearca să se exploateze aceste relații încordate pe plan național, ba chiar în mod șovinist. Weigand cu siguranță nu a avut nici un fel de prudență și nici tact când s-a exprimat în felul său sumbru și zdravăn-nemțesc spunând că el a făcut pentru limba română mai mult decât fiecare alt român. Astfel, este păcat că a trezit acel resentiment, mai ales fiindcă declarația lui putea fi zdruncinată prin numirea antecesorilor săi, ca de exemplu Ciparu, Hasdeu, Cihac și a altora.

Din păcate, această atitudine dizgrațioasă față de Weigand a fost continuată de Pop, un coleg și om de știință, care a avut posibilitatea să renunțe după război la acest clișeu, la a se comporta asemănător lui Weigand, nefavorabil față de cercetătorii români. Această posibilitate a fost zadarnicită de Sever Pop în compendiul său monumental *La dialectologie*, vol. **I-II** (Leuven, Belgique 1956). Din prezentarea sa foarte scurtă despre lucrarea lui Weigand, unde se rezumă, în special, la prezentarea Atlasului său, rețin atenția următoarele puncte.

Sever Pop ne amintește faptul că a trecut mult timp între apariția penultimei *enquête* din 1901 și apariția atlasului lui Weigand din 1909. Acest lucru și coeziunea deficientă a atlasului ar indica o publicare spontană, neplanificată, ulterioară apariției cunoscutului *Atlas Linguistique de la France (ALF)* 1902. Dacă ținem cont de detalii, este necesar să includem și anul de apariție: atlasul lui Weigand a aparut în 9 tomuri, începând cu anul 1898 până în 1909. Dar se pune întrebarea: când i-a venit ideea să publice materialul adunat sub forma unui atlas lingvistic? Chiar dacă nu luăm în considerare că preluarea unei metode noi, care ar promite succes – cum este în cazul de față geografia dialectală – nu ar fi fost un dezavantaj pentru științele lingvistice, totuși Weigand a menționat această idee deja foarte clar înaintea apariției *ALF*. Această idee era probabil aeriană. Pop ar fi trebuit doar să citească în al III-lea reportaj anual *Jahresbericht des Institus für rumänische Sprache* (Leipzig) din 1896 (pag. IX - X), unde scrie Weigand: „außerdem beabsichtige ich einen Sprachatlas auszuarbeiten, wo dieses Material übersichtlich geordnet zur Anschauung kommt und zugleich ein Text beigefügt wird, der sich mit der lautphysiologischen Analyse der Dialekte befassen soll“ ('de altfel, am intenția să fac un atlas lingvistic, unde voi ordona acest material și-l voi adăugi cu un text, care va conține o analiză fonetică fiziologică a dialectelor'). Astfel, întreaga scriere devine la Pop ceva săracăcios: Weigand a preluat ideea unui atlas

național lingvistic de la Jules Gilliéron, iar după ce a apărut deja atlasul francez **ALF**, a format din materialul propriu un atlas, pe care l-a publicat sub denumirea unui atlas românesc... – bineînțeles că exagerăm, dar de ce nu spune Pop un singur cuvânt de laudă despre cercetarea dialectală a limbii române de către Weigand? Este posibil să fi fost invidios pe motiv că altcineva, care era chiar străin, a abordat cu succes înaintea lui această temă? Dar să continuăm cu celelalte observații critice făcute de Pop cu privire la atlasul lui Weigand.

Bineînțeles că se poate critica modalitatea de clasificare a lui Weigand privind punctul de poziționare, deoarece denuște scopul atlasului său în modul următor (*op. cit.*): „Der nächstliegende Zweck ist die Kenntnis der Aussprache des Rumänischen im Munde des von der Literatursprache unbeeinflussten Volkes“ (‘Scopul cel mai apropiat este cunoașterea exprimării limbii române, vorbită de un popor care nu este influențat de limba literară’). Dar – doresc să menționez în mod insistent – această obținere tematică a făcut posibilă o cunoaștere solidă a relațiilor dialectale pe un teritoriu mare al ‘limbii dacoromâne’ și al dialectelor române sud-dunărene la începutul secolului nostru. Dacă Pop menționează că Weigand a avut ca țel pentru lucrarea sa numai notarea fonetică și că a atins acest scop, atunci nu poate fi înțeleasă indicația sa, că lipsesc cercetările morfosintactice și lexicale. De altfel, Weigand s-a gândit la aceste aspecte, dar pe de altă parte o asemenea listă cu exact 130 de cuvinte ar fi fost prea scurtă în comparație cu cele peste 1000 de întrebări din **ALF**, dacă nu ar fi conținut – ceea ce este cazul la Weigand – toate fonetismele *esențiale* ale limbii române.

Se poate discuta despre îndoielile lui Sever Pop privind graba cu care Weigand și-a terminat lucrarea: Weigand a avut nevoie inițial doar de 4 ore pentru examinarea chestionarului său la un singur subiect anchetat, deci el a reușit – așa cum ne confirmă mândru – să termine în aceeași zi, ancheta și chiar o dificilă călătorie prin două sate. Bineînțeles că totul s-a petrecut foarte repede. Dar să ne gândim că graba nu i-a permis să pună întrebări suplimentare și nu i-a fost posibil să corecteze greșelile presupuse. Nu a procedat în aceeași modalitate și Edmond Edmont, colaboratorul lui Gilliéron, care în fiecare seară trimitea notițele sale maestrului, tocmai pentru a rezista ispitei de a realiza în ziua următoare o corectare a materialului înregistrat?

Pop estimează notările lui Weigand cu o generoasă calificare a acestora ca „bons et correspondent à la réalité“, dar are rețineri privind poziționarea unui singur *Enquêteur*. Dar cum se pune problema cu **ALF**? Ne amintim de acel Edmont, căci înregistrările lingvistice de mai târziu au făcut necesară o altă cantitate de materiale și de cercetători mulțumită recunoașterii faptului că este necesară o îmbunătățire a metodei geografiei dialectale. Pentru instruirea unei noi generații de dialectologi în România, a mai fost nevoie în continuare de activitatea pionerească a unui Weigand, Ascoli sau a unui Gilliéron.

O altă observație extralingvistică din partea lui Sever Pop cu referire la Weigand, care – cum scrie Pop – „ait eu une curieuse attitude envers le peuple roumain et ses anciens élèves“, este într-adevăr curioasă, fiindcă nu trebuie să se simtă întregul popor român jignit de Weigand. Bineînțeles că aici nu este vorba de întrebări lingvistice detaliate. Aici conflictul dintre învățător și elev a decurs în forma lui clasică până ce a atins punctul cel mai amar. Este ceva omenesc, însă de ce mai trebuia Pop să cheme aici, la sfârșit, întregul popor român, ca martor?

Un alt punct de critică a lui Pop merită să fie luat în discuție: la alegerea locurilor necesare pentru efectuarea anchetei sale, s-au luat în considerare numai cele accesibile cu carul sau cu calul. Este adevărat că în unele sate izolate nu se putea ajunge. Însă Weigand a avut o tactică remarcabilă: în zilele de piață a pus întrebări țăranilor care veneau din împrejurimi. Oricum avea o rețea de 762 de puncte pe 64 de hărți fonetice pentru teritoriul dacoromân. **ALF** conține pentru Franța, care este mai mare, cifre mai mici, respectiv 639 de puncte de anchetă. Iorgu Iordan se declara de acord cu Gilliéron privind această limitare, în lucrarea sa fundamentală *Linguistica romanică*, fiindcă altfel așa-numita *Enquête* ar fi durat prea mult. De altfel, nu se știe, dacă selectarea făcută de Gilliéron a fost făcută numai după criteriile lingvistice sau dacă nu s-a stabilit traseul în unul sau celălalt caz după traseele parcurse de călătorul – om de afaceri Edmont, ceea ce nu poate fi exclus definitiv.

Mi se pare că Weigand – după cum reiese din trasarea celor 8 teritorii mai mari de desfășurare a anchetei – nu a făcut această împărțire numai după locurile accesibile, ci cu cunoștințe preliminare intuitive prin intermediul cărora a reușit să anticipeze împărțirea dialectală, care s-a confirmat într-adevăr mai târziu. De aceea nu sunt sigur dacă selecționarea făcută de Gilliéron a ‘prevăzut’ într-un mod asemănător împărțirea dialectală prin punctele de anchetă și succesiunea întrebărilor.

Să ne amintim, pe scurt, datele călătoriilor lui Weigand: 1895 Banat; 1896 Criș / Mureș; 1897 Someș / Tisa; 1898 Oltenia; 1899 Muntenia; 1900 Moldova, Dobrogea; 1901 Bucovina, Basarabia; în anul 1907 termina

cercetările despre vorbitorii români în Bulgaria, punctele 743 și 752 (despre care el relatase deja mai amănunțit în anul 1899 în *Die Dialekte der Großen Walachei*) pecum și în Transilvania vestică. După părerea mea, se poate vedea astfel foarte clar, că cel târziu în anul 1895 cercetarea pe teritoriul lingvistic român, care a fost planificată și care a fost făcută într-un mod sistematic, a adus rezultate bune, acestea fiind apoi cuprinse de către Weigand în atlasul său și împărțite după isoglosele fonetice esențiale corespunzătoare limbii române.

Se înțelege de la sine că a rămas mult pentru a fi corectat și pentru redactarea *ALR*-ului de mai târziu, deoarece a fost o muncă imensă. Weigand a fost apreciat în câteva rânduri de către Iordan, care acorda în special geografiei dialectale o importanța mare, mai ales din cauza întrebărilor sale directe, pe care Iordan le aprecia, deoarece sunt un real progres în comparație cu atlasul nemțesc realizat de Georg Wenker (*Sprachatlas von Nord- und Mitteleuropa*, Bd. 1, 1881, și Wenker/Wrede: *Der deutsche Sprachatlas*, 1895). Însă nici Iordan nu se poate abține de la recunoașterea limitată a meritelor lui Weigand, spunând că Weigand a fost precedat de Gilliéron cu *Petit Atlas phonétique du Valais roman (Sud du Rhone)*, 1880; pe urmă și de Abbé P.-J. Rousselot cu *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le Patois d'une famille de Cellefrouin (Charente)*, 1891. Cronologia edițiilor nu fondează progresul în mod excepțional, fiindcă și aici Weigand a făcut o mișcare de șah remarcabilă din punct de vedere metodologic, fiindcă a conceput chestionarul său, pe care l-a avut cu el pe parcursul călătoriilor care au precedat cunoscutele anchete. Un alt punct, care nu a fost arătat clar în viața lui Weigand se referă la competența sa lingvistică: prin descrierile sale se dezvăluie impresia – cel puțin în ceea ce privește redactările de limbă de la fața locului – că este un anchetator competent și stăpîn pe situație. Se pare că Pușcariu îl consideră pe maestrul său mai degrabă ca străin de cunoștințe bune de limba română. Iordan – ca de obicei 'Grand-Seigneur' – preîntâmpina politicos o discuție posibilă despre cunoștințele de limbă ale lui Weigand cu indicația că el – fiind străin – a adus în orice caz rezultate mult mai bune datorită calificării sale științifice și a metodei directe, pe care a întrebuintat-o, deoarece nu ar fi fost atât de util întregul său demers dacă ar fi utilizat metoda indirectă prin interogarea unor preoți care nu sunt instruiți din punct de vedere lingvistic, ori prin chestionarea indirectă a unor învățatori.

Ce rămîne în urma discuțiilor de pînă acum? Prima inventariere sistematică și cuprinzătoare a spațiului lingvistic românesc sub forma unui atlas lingvistic constituie primul atlas lingvistic român, care stă în umbra lui *ALF* și este în același timp unul dintre primele atlase lingvistice romanice. Este posibil să aduc laude – ca lingvist german – compatriotului meu Weigand, fără a fi

învinuit că manifest un patriotism excesiv. Este foarte greu să se clasifice o personalitate ca Weigand în mod ‘obiectiv’, așa cum suna aceasta pretenție lapidară mereu, și să-l poziționăm în istoria disciplinei noastre, să vedem că activitatea lui apare ca un progres în această disciplină. Această problemă devine vizibilă, dacă aruncăm, de exemplu, o privire în monografia lui Schaller intitulată ***Gustav Weigand, sein Beitrag zur Balkanphilologie und zur Bulgaristik*** (*G. W.: Contribuția lui la filologia balcanică și la bulgaristică*), München 1992. Reiner Schlösser a arătat într-o publicație din ultimul ***Balkan-Archiv***, că multe lucruri despre personalitatea multilaterală a lui Weigand au rămas neclare, au fost greșit înțelese și asta provine tocmai din scrierile filologilor germani sau de la autori cu cunoștințe de limba germană. Tocmai de aceea ar fi bine să manifestăm o oarecare rețineră privind obiecțiile străinilor despre Weigand.

Ceea ce trebuie să luăm în considerare, în final, sunt realizările lui Weigand acolo unde acestea mai pot fi valorificate. De ce să nu preluăm ideea lui Johannes Kramer și să facem un fel de inventar comparativ al fenomenelor dialectale în același spațiu în trecut și în prezent? În măsura în care se pot compara aici lucruri asemănătoare, ar exista materialul care ne-ar permite să tragem concluzii privind schimbul lingvistic („Sprachwandel“) în decursul vremii, concluzii care au fost trase de câțiva lingviști moderni prin identificarea, într-o formulare mult prea îndrazneată, a unor factori sociolingvistici fără să necesite un interval de supraveghere atât de îndelungat. În măsura în care a fost posibil, am putut deduce din discuțiile cu colegii români faptul că se fac și astăzi referiri la atlasul lui Weigand; ***Atlasul Lingvistic Român pe Regiuni***, mai ales volumul ***Transilvania***, se bazează pe notările lui Weigand.

SEXTIL PUȘCARIU, PROFESORUL DE FONETICĂ

VLADIMIR ZAGAEVSCHI*

ABSTRACT. Sextil Pușcariu, Professor of Phonetics. Sextil Pușcariu was a famous and talented professor, with an exceptional training, acquired in the Western Universities. His students remember with pleasure the lectures and seminars held by their professor. The present day generations can enjoy his fascinating lectures on phonetics reading his book *Rostirea (Limba română. Vol.II)*, because everything that this reputed scientist from Cluj wrote or published was meant for researchers as well as for the average readers. For this purpose he used an accessible scientific language to discuss phonetical phenomena, however complicated they were: "microscopical", difficult to grasp, imperceptible and hard to imagine. Being also a writer, Pușcariu used an attractive style, sometimes even fascinating, with most suitable comparisons, metaphors and analogies with natural phenomena etc, which allow a smooth transition to definitions, notions of scientific significance, precise and concise terminology. Thus, the pronunciation of the vibrant *r* is compared to "bee wings vibrations", while the limit between two syllables is told to be "quite often as difficult to find as the separation line between two hills in a valley" etc. Professor Pușcariu urges us to observe phonetical phenomena, to analyse the results using the mirror, the palatogram, and if, in some situation, these cannot help, we should "listen to our tongue", that is, try to grasp tongue movements in the mouth cavity.

S. Pușcariu was very receptive to the ideas of the Prague Phonological school. He joined and propagated them, publishing a series of articles on this subject.

Sextil Pușcariu a fost un profesor ilustru, un profesor talentat. În prelegerile sale de la catedră, dar și în tot ce a scris sau a publicat, inclusiv în lucrarea de sinteză *Limba română*¹, a dat dovadă de mari capacități intelectuale

* *Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Litere, str. M. Kogălniceanu 65, 2003 Chișinău, R.Moldova*

¹ Sextil Pușcariu. *Limba română. Vol.I. Privire generală.* - Editura Fundației pentru Literatură și Artă, București, 1940; ediția a doua: Editura Minerva, București, 1976; idem, *Limba română.*

și de o excelentă pregătire lingvistică în Universitățile din Occident (Leipzig, Paris, Viena). În lucrările sale el s-a adresat în egală măsură atât cercetătorilor, cât și publicului larg de cititori [I, p.425, note]². De aceea S. Pușcariu, urmându-l pe Karl Buhler [I, p.10], a folosit în expunerile sale un stil științific colorat, plin de cele mai potrivite imagini, analogii și figuri nuanțate, comparații, metafore, foarte necesare la locul potrivit pentru o mai bună înțelegere a lucrurilor, care, mai apoi, după ce și-au făcut efectul cuvenit, să fie urmate de noțiuni, de semnificații teoretice, de termeni tehnici dotați cu precizie și concizie [I, p.10]. S. Pușcariu își dădea seama că o atare expunere, care tinde să țină calea de mijloc, ar putea să displacă unor savanți care, cum spune el, nu confundă niciodată știința cu literatura. În același timp, călăuzindu-se de instinctul pedagogic înnăscut și format printr-o îndelungată experiență de la catedră, își dorea o carte publicată pentru masele largi de cititori, pentru care, când scrii, "nu poți ști cine o va lua în mână" [I, p.10].

Elevii lui S. Pușcariu își amintesc cu drag de cursurile ținute de profesorul lor în sălile Universității, dar și, uneori, sub cerul deschis, într-o excursie, "prin câmpiile înflorite și pădurile cu arbori umbroși" [2, p.378]. Le plăceau studenților și acele pauze de "destindere" pe care avea grijă să le facă profesorul Pușcariu, lansînd pe neașteptate, cam pe la jumătatea lecției, o snoavă plină de tîlc, o glumă spirituală în legătură cu o etimologie sau cu o locuțiune, pentru ca apoi, încetișor, pe nesimțite, să se înapoieze la filologie [2, p.378].

Cei din generațiile de azi, din care face parte și autorul acestor rînduri, îi pot urmări captivantele-i prelegeri de fonetică citind volumul *Rostirea*, despre care acad. Em. Petrovici, în *Prefața* la prima ediție din 1959, spunea că este "un manual de fonetică a limbii române", iar Andrei Avram, în *Cuvîntul înainte* la ediția a doua din 1994, susține că *Rostirea* lui S. Pușcariu este "cea mai importantă dintre lucrările românești din domeniul științelor fonetice" [2, p.3]. *Rostirea* lui S. Pușcariu, am spune noi, este o adevărată enciclopedie de fonetică și fonologie românească unde fenomenele sînt privite atât în sincronie, cât și în diacronie, atât sub aspectul limbii literare, cât și în diversitatea lor spațială, dar și o veritabilă enciclopedie de fonetică și fonologie generală. *Rostirea* e un manual-tratat de fonetică cu o bogată informație științifică expusă într-un stil accesibil, atrăgător, chiar fascinant, și susținută de un bogat material documentar, cu

Vol.II. *Rostirea*. - EA RSR, București, 1959; ediția a doua: Editura Academiei Române, București, 1994.

² Aici și mai departe cifrele din parantezele pătrate indică izvorul de la "Referințe bibliografice" și pagina.

argumente probante, cu exemple variate și edificatoare, aduse din abundență din fișierul pe care l-a adunat o viață [I, p.10].

Investigațiile de ordin fonetic, după cum reiese din volumul *Rostirea* și după cum recunoaște însuși Pușcariu [2, p.391], au ocupat în activitatea științifică a savantului clujean un loc deosebit de important. Faptul e explicabil, dacă ne gândim că viitorul savant și-a făcut ucenicia la școala neogramaticienilor, care erau preocupați de descoperirea și formularea legilor fonetice, că mai apoi devine foarte receptiv la metodele cu orientări noi în lingvistică, cum este geografia lingvistică în cercetarea graiurilor, apreciind metoda lui J.Gillieron și, student încă fiind, completând ancheta dialectală pe teren după chestionarul fonetic al lui Gustav Weigand. Cel mai mult însă, după cum susțin acad. Iorgu Iordan și acad. Em. Petrovici, l-au atras pe S. Pușcariu preocupările reprezentanților școlii fonologice de la Praga, în special cele ale lui N.Trubetzkoy, ca rezultat, din contactul cu ale cărui idei, elaborează și publică următoarele lucrări: *Morfonemul și economia limbii* (DR, VI, 1931, p.211-243) și *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române* (DR, VII, 1934, p.1-54).

"Fonetica, - în viziunea lui S. Pușcariu, - este o știință nouă, al cărei studiu se ocupă cu cercetarea obiectivă a sunetelor așa cum le rostește gura, le percepe urechea și le fixează memoria" [I, p.60]. Această disciplină, care studiază mecanismul rostirii, - susține în altă parte savantul, - formează un capitol important al lingvisticii [2, p.45]. Se recunoaște deci autonomia foneticii ca ramură aparte a lingvisticii care, după cum se știe, pînă nu demult era încadrată la morfologie ca parte a gramaticii. Fonetica, după S. Pușcariu, este o disciplină indispensabilă pentru lingvistică, el o compară cu tabla de înmulțire, "fără care nu se pot face operațiuni complicate de calcul" [I, p.60]. Un lingvist însă trebuie să fie și fonetist, căci "cu cît un lingvist are cunoștințe fonetice mai ample, cu atît e mai bine înarmat" [I, p.60].

Care sînt premisele apariției foneticii ca știință aparte? După Pușcariu, fonetica ia naștere atunci (1) cînd marile invenții tehnice au apropiat popoarele, silindu-le să-și învețe reciproc limbile; (2) cînd neogramaticii erau stăpîniți în cercetările lor de istorism, de legile fonetice; (3) cînd apar primele cercetări dialectale pe teren, acestea pornind tot de la fonetică [2, p.45]. Deci dacă lingvistica apare ca știință de sine stătătoare în primul pătrar al sec. al XIX-lea, apoi fonetica se individualizează ca disciplină a lingvisticii în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Tot acum ia naștere fonetica experimentală, care vine să înregistreze cele mai subtile nuanțe ale sunetelor, a căror cantitate nu poate fi

calculată. În legătură cu acest eveniment s-a ajuns treptat la slăbirea deprinderilor de a confunda sunetul cu litera, întrucît s-a recunoscut că litera nu e decît o imagine aproximativă a sunetului [I, p.60]. S. Pușcariu explică această confuzie prin faptul că, pînă la constituirea lingvisticii ca știință aparte, cercetările filologilor erau concentrate asupra textelor vechi, în care erau urmărite schimbările de litere. Se vorbea astfel, în cazul rotacismului latin, de prefacerile "literii" *s* în *r* în poziție intervocalică [I, p.60]. Deși distincția dintre sunet și literă au făcut-o încă gramaticii arabi, aceste două noțiuni au continuat să fie confundate secole la rînd. Wilhelm von Humboldt (1765-1835) susținea, spre exemplu, că cercetarea formei limbii pornește de la alfabet, iar Ioan Heliade Rădulescu vorbea despre "pronunția literelor", nemaivorbind de toți cărturarii Școlii ardeleni, pentru care sunetul și litera erau una și aceeași noțiune.

Ceva mai tîrziu, la începutul sec. al XX-lea, pe fundalul noianului de sunete, căpătate ca rezultat al înregistrărilor la aparatele de precizie, apare, de asemenea, necesitatea delimitării noțiunilor de sunet și fonem și, prin urmare, ia naștere, în cadrul Cercului Lingvistic de la Praga, fonologia, orientare nouă în știința despre limbă, pe care S. Pușcariu o îmbrățișează și o propagă, publicînd o serie de articole, pe care le-am nominalizat mai sus. Iată cît de simplu, cît de accesibil ne prezintă savantul clujean deosebirea dintre sunet și fonem: "Cît timp sunetul articulat cu aparatul fonator produce numai o impresie acustică, ne găsim pe terenul foneticii, adică a științei care ne face cunoscut mecanismul vorbirii. În momentul cînd această impresie acustică este prelucrată de mintea noastră, care-i dă valoarea unui semn deosebitor, am părăsit hotarele foneticii și am intrat pe tărîmul fonologiei" [I, p.73].

La descrierea vocalelor și a consoanelor însă S. Pușcariu nu ne orientează spre un sistem fonologic al limbii române literare, ci, fiind un bun fonetist, un cunoscător de excepție al istoriei limbii, al foneticii istorice, și supunînd unei analize minuțioase hărțile atlasului lingvistic, savantul clujean ne-a pus la dispoziție un tablou al întregii diversități diatopice, cu diferitele nuanțe ale vocalelor și ale consoanelor de pe întregul teritoriu lingvistic, inclusiv dialectele sud-dunărene, nuanțe care uneori amintesc păstrarea unor faze evolutive arhaice în arii izolate și marginale, altele semnalizează apariția unor inovații în rostire, mai ales în ariile limitrofe. Astfel, în tabelul vocalelor [2, p.80] sînt incluse 19 nuanțe: 7 vocale fundamentale, restul - regionale, iar în tabelul consoanelor [2, p.72] numărăm 63 de nuanțe consonantice, fără a se specifica de data aceasta care dintre ele sînt fundamentale. Totuși cînd vorbește despre cele 7 vocale fundamentale dintre "toate vocalele românești cunoscute" [2, p.80] devine limpede că savantul le are în vedere pe cele 7 foneme vocale ale limbii române literare recunoscute de toți.

Cît privește numărul de foneme consonante în limba română, S. Pușcariu nu ne dă o informație precisă în această privință, care să-i aparțină.

Atunci însă când îl citează pe D. Macrea cu o lucrare, în care acesta inventariază 22 de consoane (inclusiv mediopalatalele *K* și *g*), S. Pușcariu pare să accepte, în mod tacit, inventarul de 22 de foneme consonantice în limba română literară [I, p.84].

La examinarea fenomenelor limbii S. Pușcariu, după cum am mai menționat, recurge la diferite comparații, uneori deosebit de captivante și, prin urmare, neasemuit de instructive. Altfel spus, când e vorba mai ales de fenomene fonetice puțin sesizabile, imperceptibile, greu de imaginat, profesorul Pușcariu le pune față în față cu fenomene asemănătoare din natură, ușor de pătruns în esența lor. Rostirea sunetului vibrant *r*, spre exemplu, se compară cu "vibrațiile unor aripi de albine" [2, p.60], fie că vibrează vârful limbii în cazul unui *r* apical (alveolar), fie uvula la un *r* uvular sau graseiat cum e cel din franceză, fie că vibrează buzele la un *r* pe care-l emite vizitiul la oprirea cailor (și așa sunete sînt examinate în *Rostirea*). Alt exemplu. Vorbind despre silabă, S. Pușcariu recunoaște, alături de alți savanți, inclusiv fonetiști-experimentalisti, că "silabisirea, adică dezmembrare în silabe cu hotar limitat net, este un procedeu artificial și excepțional în graiul obișnuit" [2, p.174]. Și aici, urmîndu-l pe Otto Jespersen, susține și el că "granița între două silabe e adesea tot atît de greu de găsit ca, într-o vale [din natură], linia despărțitoare dintre două dealuri" [2, p.174].

S. Pușcariu a fost un iscusit și pasionat observator al fenomenelor de limbă. O viață întregă a păstrat cu nepotolit devotament, cum spune el însuși [I, p.10], această pasiune pentru culegerea de material factic bogat, variat, edificator. Acest interes de observator al limbii profesorul S. Pușcariu căuta să-l trezească și la elevii săi, iar prin cărțile sale - cititorilor. Pentru că, spune el, la temelia oricărei descoperiri stă observarea atentă și îndelungată asupra fenomenelor de limbă, și nu numai în ipostaza lor dinamică, ci și în cea statică. Și aici recurge la exemple din natură: "Vulturul, rotindu-se în aer, își zărește prada în momentul când aceasta face o mișcare" (ipostaza dinamică); și alt exemplu: "privind lanul galben de grâu, ne atrage atenția floarea roșie de mac" (ipostaza statică) [I, p.6].

Sunetele reprezintă niște combinații de mișcări pe care le fac anumite organe ale aparatului de articulație. Urmărind aceste mișcări, noi putem contura sunetul rostit, îl putem caracteriza sau compara cu alt sunet pentru a le scoate în evidență trăsăturile lor diferențiale și integrale. Profesorul S. Pușcariu ne îndeamnă la experiențe, la observări, la analiza rezultatelor. În acest scop putem folosi oglinda, palatograma ș. a., iar când acestea nu ne pot sluji în cazul concret, profesorul ne sugerează "să ne ascultăm limba". Iată cum ar arăta o secvență din prelegerile la fonetică ale profesorului Pușcariu: "după ce-am rostit *papa*, pronunț înainte oglinzii *baba* și *mama*, văd că

mișcarea buzelor rămîne absolut aceeași". Concluzia? "Consoanele *p*, *b*, și *m* se articulează la fel" [2, p.49]. Dar consoanele discutate se și deosebesc între ele. Aici, continuă profesorul, "va trebui să cercetăm cauzele ce determină deosebirea între ele, pe care n-o observă ochiul, dar o distinge urechea" [2, p.49]. Urechea însă fixează aici deosebiri de durată și de timbru: *m*, e un sunet continuu (durativ), *b* și *p* sînt sunete momentane (nondurative); *m* e nazal, *b* și *p* sînt orale, *b* e sonor, iar *p* e surd. Mai departe profesorul generalizează și motivează rezultatele analizei: "auzirea este tot atît de importantă ca și rostirea, căci omul învață să vorbească reproducînd sunetele auzite ~ un surd din naștere este și mut" [2, p.45]. Desigur, articulația sunetelor (rostirea) și percepția lor (audiția, auzirea) sînt componente indispensabile în procesul vorbirii. S. Pușcariu ca profesor însă continuă să familiarizeze pe elevii săi și cu alți factori, complementari, dar necesari. Așadar, "și *văzul* contribuie la o mai bună înțelegere a vorbirii, care, în mod normal, se realizează prin dialog. Copiii mici, cînd învață limba, "se uită în gura" celor ce vorbesc. Dintre toate sunetele, cele produse mai întîi de copii sînt labialele (*mama*, *papa*), căci mișcarea buzelor e prinsă mai întîi cu ochii. Oamenii care aud greu ghicesc vorbele după forma pe care o ia gura celui care vorbește... În întunec înțelegi cu mult mai greu ceea ce ți se spune, decît la lumină" [2, p.49]. "În sfîrșit, ~ susține pe bună dreptate S. Pușcariu, ~ nu trebuie uitat nici gestul, care, prin semnificația convențională ce i se dă, devine un auxiliar al rostirii" [2, p.49].

În concluzie, s-ar putea spune că Sextil Pușcariu a fost și rămîne a fi un mare lingvist și fonetist, volumele lui, inclusiv *Rostirea*, la care m-am referit mai mult, sînt solicitate și căutate de specialiști în lingvistică în general și de către specialiști în fonetică în special, chiar după o perioadă de timp de peste 50 de ani, de cînd S. Pușcariu, fiind încă în viață, a putut să spună cu o multășteptată satisfacție, dar și cu o mîndrie binemeritată: "Mă mîngîi însă cu gîndul că cel puțin acest volum, pe care-l port cu mine de o jumătate de veac, a putut fi încheiat în 1943, în deplinătatea puterilor mele fizice și intelectuale. El tratează un subiect care nu mai ispitește pe lingviștii de azi și care nu poate fi așteptat decît de la cineva care cunoaște și geografia lingvistică, dar a apucat și epoca neogramaticilor. Celelalte volume pot fi scrise mai bine de lingviștii din generația actuală sau viitoare" [2, p.391].

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Sextil Pușcariu. *Limba română. Vol.I. Privire generală* / Prefață de G.Istrate / Note. Bibliografie de Ilie Dan. ~ București: Editura Minerva, 1976.

2. Sextil Pușcariu. *Limba română. Vol.II. Rostirea* / Ediție îngrijită de Magdalena Vulpe / Studiu introductiv de Andrei Avram. ~ București: Editura Academiei Române, 1994.

SEXTIL PUȘCARIU: BIOGRAFIE ȘI EPOCĂ

ANA BANTOȘ

RÉSUMÉ. Sextil Pușcariu: Biographie et époque. À l'aide des *Memorii (Mémoires)*, l'auteur présente des moments de la vie et de l'activité de S. Pușcariu, qui reflètent les qualités civiques de l'homme de science et de culture, son implication dans les événements, parfois décisifs (premièrement, la Grande Union), par lesquels le pays passait. Esprit analytique lucide et réaliste, sensible à tous les problèmes de l'époque, avec une vocation d'organisateur exceptionnelle - grâce à laquelle il a eu des réalisations remarquables -, S. Pușcariu a été animé, dans tout ce qu'il a fait, par la croyance ferme dans le destin du peuple roumain.

Sextil Pușcariu și-a scris memoriile într-un timp când “lumea era preocupată în exclusivitate” de actualitate, iar scriitorul, după spusele autorului, nu-și putea permite “luxul unei arte pure, al artei pentru artă, cum zicea generațiunea mea”. Nu-și făcea iluzii că s-ar găsi prea mulți cititori pentru un asemenea gen de literatură, deși în adâncul sufletului nutrea speranța că vor veni timpuri când “după gustul de azi, să urmeze tocmai dorința de a citi iar cărți care povestesc de alte vremuri și preocupări” (Sextil Pușcariu, *Memorii*, p. 34). Puse în acord cu experiența de o viață, *Memoriile* sale iau forma pe care autorul consideră că trebuie să le-o dea, genul literar preocupându-l puțin. Pentru el conta să nu fie în dezacord cu propria persoană, cu propriul destin. Fără a se considera un scriitor prin vocație, autorul *Memoriilor* îmbină modalități artistice incontestabile într-un diapazon amplu, de la notația succintă, realistă, până la efuziunile îmbibate de romantism. Un sentiment al frumosului specific românesc, pe care l-a depistat și în creația mai multor autori - de la cei din perioada literaturii vechi până la scriitorii contemporani cu el -, își lasă amprenta în permanență, punând accente pe linia de orizont a omului de o cultură vastă și a dialectologului care, în virtutea preocupărilor sale, a cunoscut în adâncime sufletul neamului.

Memoriile sale, privite din perspectiva literaturii de acest gen, atât de actual în ultima vreme, ar putea fi numite, parafrazându-l pe Paul Goma, un alt fel de *roman public*. Autorul *Memoriilor* a fost preocupat nu doar de notarea evenimentelor, deși aceasta a constituit un imbold preponderent al lucrării. Drept dovadă este suficient să amintim, în calitate de argument, regretul lui Sextil Pușcariu cauzat de faptul că nu s-au păstrat însemnările zilnice ale marilor înaintași, participanți la evenimentele cu valoare determinantă pentru destinul Țării. *Memoriile*, considera S. Pușcariu, ar fi fost de mare folos generațiilor care au urmat. Deci, jurnalul său rezultă și din dorința de a nu lăsa “pete” albe în itinerarul unei pleiade distinse de intelectuali români pe care Sextil Pușcariu a reprezentat-o cu cinste. Dar este, de asemenea, adevărat că Sextil Pușcariu a dorit să dea expresie corelației existente între propriul său fel de a fi și epoca în care a activat, fapt demonstrat și de observația sa cu privire la punctele de tangență dintre cele trei feluri de artă: a cuvântului, a sunetului, a culorii. Dincolo de disocierea pe care autorul o face între diverse genuri ale artei, transpare regretul de a nu fi reușit să exprime tot ce a trăit.

Ferment și animator al epocii în care a activat, Sextil Pușcariu se înscrie într-o familie de spirite din care fac parte Ion Heliade Rădulescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Nicolae Iorga. Cu alte cuvinte, el face parte din categoria deschizătorilor de drumuri. Despre una din aceste personalități, anume despre Ion Heliade Rădulescu, George Oprescu scria într-un studiu pe care i l-a consacrat și pe care l-a publicat în “Dacoromania”: “Este atâta energie, atâta putere de viață și de creație în omul acesta, încât cei mai mulți dintre contemporani, aproape fără voia lor, au trăit și ei într-un tempo mai repede, excitați de prezența lui” (“Dacoromania”, an. III, 1922-1923, p. 4). Sunt cuvinte care se potrivesc și pentru Sextil Pușcariu. Aici însă, din perspectiva celor cincizeci de ani ce s-au scurs de la trecerea lui în lumea celor drepti și mai cu seamă ținând cont de evenimentele ce s-au produs în ultimul deceniu, ar mai trebui menționată o trăsătură caracteristică a personalității ilustrului om de știință, anume *sentimentul datoriei împlinite*. Este necesar să relevăm acest aspect al bogatei sale biografii, “plină de copaci puternici care se înalță până în sferile albastre ale idealului”, ca să utilizăm limbajul savuros și plin de expresivitate al lui George Oprescu, autorul studiului citat deja, deoarece traversăm vremuri în care noțiunea de patriotism este diminuată sau neglijată cu bună știință. Iată de ce considerăm că este important să fixăm câteva momente esențiale din vasta sa activitate, ce profilează calități civice ale omului de știință și de cultură. Ne va preocupa felul în care s-a reflectat epoca respectivă, perioada interbelică în special, asupra lui Sextil Pușcariu, predispus să fie receptiv la șansele oferite neamului de către istorie, precum și profilul său imprimat în efigia timpului.

Făcând parte din categoria celor pe care el însuși i-a caracterizat drept “Tăietor de drumuri”, așa cum, de altfel, îi apare Weigand în dialectologie, Sextil Pușcariu, aflat pe front, trăiește, dincolo de “ceva mândrie că trec și eu prin toate fazele marii prefaceri a lumii întregi ca părtaș activ al lor”, drama adâncă a irosirii timpului prețios al tinereții. “Ceea ce e greu în război rămâne încercarea cea mare a nervilor și singurătatea, depărtarea de iubii tăi, conștiința că-ți mănânci anii tinereții și că ești un șurub neînsemnat, care trebuie să funcționeze fără să poată face nimic în afara destinației lui” (*op. cit.*, p. 109). Singura oază în care se regăsea pe sine și eul său inalterabil era familia, după cum mărturisesc și scrisorile, numeroase, adresate soției sale. “Echilibrul psihic și seninătatea atât de necesare spre a putea lucra știința”, după cum subliniază într-o scrisoare, i se datoresc soției sale, care își asuma sarcina grijilor mărunte de fiecă zi. Omul aflat sub vremi iese uneori în prim-planul însemnărilor memorialistului, ce se vede, la un moment dat, în raport cu timpurile, “un pitic care n-are decât titlul de *contemporan al vremilor mari*”. Onestitatea, ținuta morală, perseverența au fost decisive în ascensiunea sa. La mijloc mai era însă și concursul de împrejurări, anturajul remarcabil datorat marilor personalități ale timpului. Într-un moment, pe când se afla la “Glasul Bucovinei”, Sextil Pușcariu scrie: “Dacă Nistor va fi destul de tare să curețe pe toți păcătoșii și să nu facă tranzacții cu ei, apar zorile vremurilor bune în țărișoara asta!” (p. 361). Și își continuă gândul din care reiese consecvența cu care a servit un ideal: “Acum nu mai mi-e grijă dacă băieții vor fi destul de tari ca să reziste ambițiilor și să se mulțumească cu ceea ce li se va da. Poate va fi de folos pilda mea, care am declarat lui Nistor că nu primesc nici postul de secretar general sau de serviciu, nici cel de ministru, ci voi rămâne ceea ce m-am hotărât în primul moment să fiu: directorul “Glasului Bucovinei”, ca să duc mai departe opera de semănător de idei pe care o cred mai importantă decât cea de ministru și pentru care îmi simt vocația” (p. 361). Își recunoaște, deci, el însuși vocația de organizator al științei: “Acolo e terenul pentru mine, nu în politica militantă” (p. 361). Modelul său este Aron Pumnul, al cărui urmaș vrednic își propune să fie. Noțiunea de oameni noi în concepția lui Sextil Pușcariu, aflat în 1919 la Cernăuți, se asociază cu cea de idealști. Pe ei va conta și de ei va fi legat destinul neamului. Printre aceștia sunt: Alexandru Lapedatu – “ce minte limpede!”, Nicolae Iorga – “spiritul scânteietor de demult”, Ion Nistor – “tot cel vechi, plin de inimă, numai ceva mai oțelit”, ca să amintim doar câteva din calificativele referitoare la persoanele de care a fost înconjurat în “lupta de idei, nu de parvenire”, despre care memorialistul scrie la 1919 că e “frumoasă și mediul e prielnic ca s-o aprecieze” (p. 359).

Pentru învingerea greutăților acelei perioade era important spiritul analitic lucid, realist și autocritic. Cu atât mai mult cu cât participantul direct la Unire a trecut prin momente de decepție provocate de “dezorientarea cumplită care ne stăpânește în clipele acestea hotărâtoare”, după cum scrie autorul, având în vedere sfârșitul anului 1918. A. Burac, încercând să-l convingă pe Sextil Pușcariu să accepte funcția de ministru în București, în cazul în care Nistor avea să vină la Cernăuți, afirma: “Fiecare are calități, dar n-are autoritatea necesară și nimeni din noi n-are garanția că ar putea să fie foarte bun, deși toți știm că ar putea fi buni”. Singura ambiție a lui Sextil Pușcariu era “de a lăsa un nume bun” în Bucovina, în care s-a aflat 12 ani ca urmaș al lui Aron Pumnul. Avea, de asemenea, dorința de a părăsi politica după cele două succese frumoase: “ca inițiator al Unirii și ca (și) conducător al curentului sănătos căruia i-a pus temelie în Bucovina”.

Lupta dintre lumea veche și cea nouă din Bucovina, precum și cea dintre anumite persoane (Goga - Vaida) în Ardeal, frământările curente fără seamă sunt trecute prin inima memorialistului conștient de faptul că “istoria adevărată uneori n-o scrii după izvoarele oficiale, ci după însemnările incidentale ale unor contemporani, când aceștia nu sunt preocupați de tendințe propagandistice” (p. 386). Universitatea din Cluj, caracterizată de Sextil Pușcariu drept “simbol al străduinței noastre de a ne manifesta ca un popor în ordine și ca un factor cultural de primul rang în Europa”, Muzeul Limbii Române, revistele conduse de el, anuarul “Dacoromania”, numeroasele studii de istorie literară, cărțile, rezultat al mai multor decenii de activitate științifică intensă, toate constituie dovada singurei politici pe care a promovat-o, cea a muncii perseverente: “Politica de care avem nevoie și pe care trebuie să o facem cu toții e politica muncii - muncă răbdătoare și conștiincioasă de fiecare zi care îți dă adevărata mulțumire și face din tine un statornic exemplu pentru cei din jur” (p. 434). Împărțindu-și grijile zilnice pe trei direcții: Academie, Bucovina și Cluj, atunci când lucrurile mergeau bine, Pușcariu scria: “Orice pas pe care îl făceai era o biruință, o izbândă nouă” (p. 345). Acestea erau ritmurile în care se împlinea biografia unui mare înaintaș concomitent cu biografia Țării: “E atâta farmec în vremile ce le trăim, încât fiecare român ar trebui să fie fericit că e contemporanul vremilor frumoase pe care le-am apucat” (p. 469).

Credința nestrămutată în destinul neamului românesc este determinantă în acțiunile lui Sextil Pușcariu și în felul său de a fi în relațiile cu oamenii. Iată în acest sens o mărturisire datând din 1917: “Fapt este că, cu toate nenorocirile ce dase peste români, în mine se întărise convingerea că vom ieși bine din război. Credința aceasta era atât de tare încât puteam cu vorbele mele să-i mângâi și pe ceilalți” (p. 163). Biografia savantului și a organizatorului științei românești se

constituie și din atitudinea sa față de oamenii de rând, mai cu seamă când aceștia se dovedeau a fi buni români. Astfel, autorul intercalează în *Memorii* istoria primarului din Moeci care a reconstruit într-un timp record un pod pe care unghiurii îl aruncaseră în aer. În fraza de încheiere despre primar se conțin sentimentele sale de iubire față de neam: “Și povestea asta se potrivea de minune în atmosfera curată a muntelui, unde el (primarul - n.n.) cu toată familia muncea din greu ca să strângă fânul pentru vitișoarele lui - un fân numai flori!”

Memoriile cuprind note referitoare la un număr mare de persoane, de oameni pe care i-a cunoscut pe front, precum și în timpul vieții pașnice, majoritatea acestor informații având un “nucleu” constant: dragostea de neam. Perseverența cu care Sextil Pușcariu urmărea calea spre împlinirea idealului este remarcabilă. Ajungând în zilele de pace și sperând să poată gusta “odihna bine meritată”, constată că lupta grea pe care a dus-o, în loc să-i slăbească pe mulți dintre ei, “ne-a oțelit puterile ca să devenim o generație vrednică de zilele mari pe care le-am ajuns și care cer imperios activitate” (p. 359).

Istoria se repetă, deși nu întocmai. Timpurile pe care le trăim acum ne fac să fim mai atenți la câte le-a trăit și împlinit Sextil Pușcariu, savantul și omul “receptiv la toate problemele epocii”, după cum l-a caracterizat Mircea Vaida. Dorința sa de a deveni scriitor, nerealizată, s-a transformat pe parcurs în liantul, agentul de legătură ce s-au dovedit a fi indispensabili în corelarea armonioasă a diverselor sale preocupări ce îl acaparau. Disponibilitatea sufletească, atât de necesară împlinirii unui destin de scriitor, a constituit, în cazul lui Sextil Pușcariu, fundamentul pe care s-au înălțat lucrările sale științifice, ca să ne referim doar la un singur domeniu de activitate. Căci, iată ce reține Sextil Pușcariu din afirmațiile lingvistului Schuchardt: “Numai iubirea... este generatoare de idei nouă, numai când lucrăm cu iubire sîntem norocoși în lucrările noastre, fiindcă știința nu se întemeiază numai pe minte ci și pe sentiment” (p. 159).

Sextil Pușcariu a fost aidoma lui Bogdan-Petriceicu Hasdeu, pe care l-a caracterizat ca fiind “înainte de toate un animator care a știut să pasioneze pe contemporanii săi”. Ceea ce conferă valoare unei vieți de om, în accepția lui Sextil Pușcariu, rezidă în capacitatea de a împăca cele două contraste: idealul și realitatea. Este măsura pe care o impune în judecățile despre activitatea creatoare a înaintașilor săi și în primul rând a lui Mihai Eminescu: “Sînt puțini cei ce suportă criza aceasta, scrie Sextil Pușcariu cu prilejul omagierii poetului, puțini cei ce, agonisindu-și experiența vieții, nu-și pierd idealul tinereții: aceștia sînt chemați să imprime timpului pecetea individualității lor” (*Mihai Eminescu*, în vol. S. Pușcariu, *Cercetări și studii*, Ed. Minerva, București, 1974, p. 525-526).

Se cuvine să menționăm faptul că Sextil Pușcariu a fost printre cei care nu și-au pierdut idealul tinereții, imprimând timpului în care au trăit pecetea individualității creatoare, marcată de iubire de neam și de credință în destinul lui, servindu-ne o lecție de demnitate nouă, celor care venim după el.

FORMAREA CUVINTELOR ÎN PREOCUPĂRILE LUI SEXTIL PUȘCARIU

MIOARA AVRAM*

RÉSUMÉ. La formation des mots dans les préoccupations de Sextil Pușcariu. La formation des mots a occupé dans l'oeuvre linguistique de Sextil Pușcariu une place importante de plusieurs points de vue: de la quantité, de la variété et de la qualité des contributions, ainsi que de la constance des préoccupations.

S. Pușcariu s'est pratiquement intéressé à tous les procédés de formation des mots en roumain: la dérivation progressive à l'aide de suffixes et de préfixes, la dérivation régressive, la conversion (ou le changement de la classe/de la catégorie lexico-grammaticale), la composition (y compris la contamination) et même la troncation. Il est, dans ce domaine, l'auteur non seulement d'études spéciales, autonomes (un volume et dix articles), mais aussi de nombreuses observations – souvent très étendues – faites dans des études consacrées à d'autres domaines (lexicologie, phonétique ou grammaire; dialectologie, histoire de la langue ou linguistique normative); à tout ceci viennent s'ajouter ses contributions contenues dans des comptes rendus de travaux roumains ou étrangers concernant (aussi) la formation des mots.

L'auteur de la communication signale l'existence de thèmes privilégiés, récurrents (avant tout les diminutifs) dont l'examen permet de saisir l'évolution des vues de S. Pușcariu sur l'étude de la formation des mots. Les aspects particuliers et les idées mises en relief dans l'oeuvre du savant sont mentionnés et commentés.

À propos du problème de l'interprétation de certains mots comme étant créés en roumain ou reçus comme tels (hérités du latin ou empruntés à différentes langues), il est montré que S. Pușcariu n'a pas été un latiniste exclusiviste.

1. Între multiplele preocupări ale lingvistului total care a fost Sextil Pușcariu cea pentru formarea cuvintelor a ocupat un loc important din diverse puncte de vedere: al cantității, al profunzimii și al fineții contribuțiilor, al varietății lor și al continuității.

* *Institutul de Lingvistică «Iorgu Iordan», București*

Începutul activității sale publicistice în domeniul lingvisticii este marcat - imediat după o cercetare dialectologică - de teza de doctorat consacrată în 1899 sufixelor diminutive românești¹, iar printre ultimele lucrări apărute în timpul vieții figurează studiul din 1943 despre prefixul românesc *des*-²; în cei 45 de ani scurși între aceste date extreme, ale publicării unor lucrări speciale, formarea cuvintelor nu a încetat niciodată să-i atragă atenția și chiar pentru perioada de după ultima dată menționată pot fi invocate observațiile referitoare la acest domeniu din lucrarea publicată postum - vol. al II-lea (cu subtitlul *Rostirea*) din *Limba română*³.

Poate că numai situația ingrată, între disciplinele lingvistice, a formării cuvintelor - căreia nu toți cercetătorii îi recunosc autonomia, subordonând-o fie gramaticii, fie lexicologiei - a făcut ca activitatea lui S. Pușcariu în acest domeniu să fie mai puțin relevantă în studiile care i-au analizat opera⁴, ceea ce vine oarecum în contradicție cu prioritatea stabilită de cei care au urmărit istoricul studiilor de formare a cuvintelor în limba română⁵. Comunicarea de față încearcă să suplinească această lacună.

2. O primă constatare este aceea că S. Pușcariu s-a ocupat, practic, de toate procedeele de formare a cuvintelor în limba noastră, în orice caz de toate cele principale: derivarea progresivă cu sufixe și prefixe, derivarea regresivă, conversiunea (sau schimbarea clasei/valorii lexico-gramaticale,

¹ *Die rumänischen Diminutivsuffixe*, Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1899, 150 p.

² *Das rumänische Präfix des-*, în "Zeitschrift für romanische Philologie" LXIII, 1943, p. 1-23.

³ Ediția I București, Editura Academiei, 1959; ediția a II-a București, Editura Academiei Române, 1994.

⁴ Notații sumare - și limitate la studiile asupra sufixelor diminutive - se găsesc în analize de ansamblu ale activității sale: Iorgu Iordan, *Sextil Pușcariu*, în CL XI, 1966, nr. 2, p. 156; D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p.277. După știința mea nu s-a întreprins o analiză specială a acestui domeniu din opera lui S. Pușcariu.

⁵ Vezi Aurel Nicolescu, *Studiu introductiv la Formarea cuvintelor în limba română. Cercetare bibliografică* (coordonator: Maria Negraru), București, 1971: "Cel dintîi lingvist român care s-a ocupat în mod special de problema formării cuvintelor a fost Sextil Pușcariu" (p. LVI); Elena Burdușa, *Formarea cuvintelor - domeniu de cercetare independent*, în "Analele Universității din Timișoara", Seria Științe filologice, XXXII, 1994: "Putem considera că la noi în țară această disciplină ia naștere la data convențional stabilită 1899 (anul apariției tezei de doctorat a lui Sextil Pușcariu)" (p. 71). Opinie separată fac, în direcții opuse, I. Fischer și Sergiu Drincu. Afirmția celui dintîi (în *Lexikon der Romanistischen Linguistik* editat de Günter Holtus/Michael Metzeltin/Christian Schmitt, vol. al III-lea, Tübingen, Max Niemeyer, 1989, p. 53) conform căreia în acest domeniu "la première monographie scientifique est une thèse de Berlin, 1867: N. Quintescu, *De deminutivis linguae rumanicae vulgo walachicae nominatae*" este justificată cronologic, discutabilă fiind doar calitatea de lucrare științifică (pe care i-o recunoaște însă S. Pușcariu însuși în 1920: "întîia monografie științifică din domeniul filologiei române, lucrată de un român"; în 1899 el o calificase drept "eine für ihre Zeit vorzügliche Arbeit, die aber jetzt veraltet ist; auch ist wenig Material darin enthalten"). Afirmția lui Sergiu Drincu după care "Nicolae Drăganu este întemeietorul cercetării științifice a formării cuvintelor în limba română" (*Studiu introductiv la Nicolae Drăganu, Compunerea cuvintelor în limba română*, ediție îngrijită de Sergiu Drincu și Maria Király, Timișoara, Editura Amphora, 1998, p. 5) s-ar justifica numai cu circumscrierea la sectorul special al compunerii, recte al derivării cu prefixe.

derivarea improprie sau imediată), compunerea (inclusiv contaminarea), chiar și trunchierea. El are în domeniul formării cuvintelor atât studii speciale, autonome, cât și – poate, mai ales – observații, adesea de proporții, făcute în studii consacrate altor probleme (lexicologice, fonetice sau gramaticale; dialectologice, istorice sau normative)⁶.

În categoria studiilor autonome intră, în primul rînd, cele patru lucrări de sinteză asupra sufixelor diminutive: teza de doctorat, în limba germană, *Die rumänischen Diminutivsuffixe*, deja menționată, publicată în volum în 1899 și în anuarul Institutului de Limba Română din Leipzig⁷ în 1901, și articolele *Diminuția în limba română* (care prezintă în rezumat teza) și *În chestia diminutivelor* (apărarea acestor derivate împotriva criticii aduse de G. Coșbuc), ambele apărute în “Noua revistă română” în 1900 (I, 8 și II, 19) și *Über die rumänischen Diminutiva*, în *Donum natalicium Schrijnen...*, Nijmegen/Utrecht/Chartres, 1929 (versiune franceză în *Études de linguistique roumaine* [=É. L. R.], Cluj/București, 1937, acum și românească în *Cercetări și studii* [= C. S.], București, 1974), alături de care poate fi pus și articolul **Căruț și căruță**, consacrat derivării cu sufixe diminutive și augmentative și publicat în trei numere din “Luceafărul”, Budapesta: 1903, nr. 22; 1904, nr. 1 și 6. La acestea se adaugă câteva studii monografice consacrate sufixelor *-atec* și *-at*, *-ată* (*-ută*)⁸; *-ie*⁹; *-aci*, *-ai*, *-aie*, *-an*¹⁰; *-tor* (*-sor*) și *-oare*¹¹ și prefixului *des-*, precum și studiul din 1925 referitor la un aspect al mecanismului derivativ: *Derivarea cu sufixe de la tulpina pluralică* (publicat în românește într-un volum colectiv apărut la Madrid; versiune franceză în É. L. R.). În total lucrările declarate de formare a cuvintelor sînt în număr de 11 (un volum și 10 articole de dimensiuni variate). Chiar și printre aceste lucrări pe care le-am prezentat ca autonome unele studii sînt publicate sub un titlu generic care le ascunde specificul: monografiile despre sufixele *-atec*, *-at*, *-ată* (*-ută*), respectiv *-ie* au apărut în seria intitulată *Studii și notițe filologice* din “Convorbiri literare”, iar cele despre sufixele *-aci*, *-ai*, *-aie* și *-an* ca prim memoriu dintr-o serie cu titlul

⁶ Aurel Nicolescu, în lucrarea pe care am citat-o în nota 5, remarcă prezența unor “preocupări în legătură cu formarea cuvintelor” numai “aproape în toate studiile lexicografice [spațiat de mine – M. A.] ale lui S. Pușcariu” (p. LVII).

⁷ VIII. “Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig”.

⁸ *Studii și notițe filologice*. II. Două sufixe nestudiate (*-atec* și *-at*, *-ată*, (*-ută*)), în “Convorbiri literare” XXXV, 1901, nr. 9, p. 830–832.

⁹ *Studii și notițe filologice*. VIII. Sufixul *-ie*, în “Convorbiri literare” XXXVIII, 1904, nr. 7–9, p. 689–707.

¹⁰ *Contribuții la gramatica istorică a limbii române*. Memoriul I. *Contribuții la studiul derivațiunii* [A. Bibliografie; B. Sufixul *-aci*; C. Sufixe *-aie*, *-ai*; D. Sufixul *-an*], în “Analele Academiei Române”, seria a II-a, Memoriile secțiunii literare, tom XXXIII, 1911, p. 221–242.

¹¹ Sufixe *-tor* (*-sor*) și *-oare*, în *Lui Nicolae Iorga. Omagiu. 1871–5/18 iunie 1921*, Craiova, Editura Ramuri, 1921, p. 257–273.

general *Contribuții la gramatica istorică a limbii române* și numai cu subtitlul *Contribuții la studiul derivațiunii* (în "Analele Academiei Române"). Dacă am aprecia contribuția lui S. Pușcariu la studiul formării cuvintelor exclusiv pe baza acestor lucrări speciale, autonome, s-ar părea că interesul savantului s-a limitat la derivarea progresivă cu sufixe nominale și cu un prefix.

Sfera preocupărilor sale de formare a cuvintelor apare însă mult lărgită dacă se iau în considerare observațiile din studii cu alt profil principal, cu atât mai mult cu cât aceste observații au uneori amploarea unor adevărate monografii: este cazul, în special, al descrierii prefixului *în-* (făcută, ca o digresiune, în sprijinul propunerii unor etimologii pentru verbele *încurca*, *înțesa* - DR IV, 2), al prezentării conversiunii substantivelor în adjective și adverbe (în legătură cu etimologia cuvântului *laie* - ibidem) și a contaminării (apropro de etimologia lui *străin* - DR VII) sau a derivatelor, preponderent verbale, de la onomatopee (discutate în primul articol din seria *Din perspectiva Dicționarului* - DR I). Sub titlul generic *Etimologii* a mai abordat aspecte ale derivării regresive (substantive postverbale - DR III), ale derivării imediate (verbe denominale - DR III), ale derivării cu prefixele *con-/cu-* (DR I) și *în-/într(u)-* (DR I și VII) și, mai ales, cu diverse sufixe, nominale: *-un(e)* (DR II), *-uș* (DR II, III și VI), *-ău* (DR II), *-oi* (DR III), *-ie* și *-iu* (DR VI), *-an* (DR VI), *-ină*, *-iș* și *-ușor* (DR VI), *-anie* (DR VIII) și verbale: *-ui* (DR II), *-ăci* (DR III), *-ăta* (DR III), precum și probleme generale ale derivării sufixale, ca orientarea semantică sau/și formală după un alt derivat din familie (cazurile *jăru* < *jăruitor* și *corcodi* < *corcodan* - DR VIII), sau comportamentul sufixelor împrumutate (DR VIII). Sub celălalt titlu generic menționat, *Din perspectiva Dicționarului*, a discutat, în legătură cu probleme centrale de fonetică, aspecte ale trunchierii (DR II), evoluția sufixului *-oñu* (DR II) și accentuarea/neaccentuarea afixelor lexicale - prefixe și sufixe - (DR VII).

Alt titlu generic sub care se găsesc numeroase observații referitoare la formarea cuvintelor este *Pe marginea cărților*. Reflecțiile lui S. Pușcariu sînt prilejuite de lectura critică nu numai a unor lucrări speciale de formare a cuvintelor, cum este volumul lui Al. Graur *Nom d'agent et adjectif en roumain* din 1929 (DR VII), ci și a unora cu profil mai larg, comparativ-istoric (W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch* - DR VII), sau de lectura primului volum din ALR (o bogată recoltă de formații interesante, derivate și contaminări - DR IX). În același fel procedase S. Pușcariu, înainte de inițierea formulei *Pe marginea cărților*, în recenziile publicate fără titlul generic amintit, dar avînd prețioase referiri la limba română sugerate, indirect, de lucrări ale unor savanți străini despre formarea cuvintelor în limba franceză (W. Meyer-Lübke - DR II) sau în limbile iberoromanice (L. Spitzer - ibidem), despre reduplicare în franceză și italiană (Fr. Kocher - DR II) sau despre albaneză (N. Jokl - DR III).

Dar și în studii de sine stătătoare cu tematică aparent nelegată de formarea cuvintelor problemele acesteia sînt prezente. În situația menționată sînt mai ales unele studii de fonetică propriu-zisă (*Cîteva cazuri de asimilare și disimilare în limba română* - DR I; *Disimilarea, diferențierea, desplicarea, disocierea și înmugurirea sonantelor. Un capitol de fonetică românească* - DR X, 2) și de morfonologie (*Morfonemul și economia limbei* - DR VI), ceea ce îndreptățește regăsirea acestor probleme în sinteza din *Limba română* II (vezi Indicele de materii). În strînsă legătură cu fonetica sînt discutate aspecte formale ale mecanismului formării cuvintelor: variantele afixelor și ale radicalului, explicația modificărilor unor afixe.

Formarea cuvintelor este luată în seamă și în orice discuție de ansamblu asupra limbii române, prezentată în diacronie sau în sincronie, de la *Asupra reconstrucției străromânei*, din 1910 (derivarea de la rădăcini iotacizate)¹², la *Locul limbii române între limbile romanice*, din 1920 (sufixe absente, sufixe preferate, conversiunea adjectivelor în adverbe, vechimea compuselor de tipul *pierde-vară*, sensul diminutival al sufixului *-oi*)¹³, și la *Limba română*, vol. I. *Privire generală*¹⁴, din 1940, unde, de exemplu, *Notele comune celor patru dialecte* includ și caracteristici “din derivațiune”; studiul descriptiv din 1936 *Rostiri și forme șovăitoare*, bazat pe anchetarea a cinci intelectuali de prestigiu, cuprinde și el “cîteva cazuri de derivațiune”, prezentînd concurența între derivate cu variante de sufixe (de tipul *contrar - contrariu*) sau cu sufixe sinonime (*pătălăgea - pătălăgică* sau *vătrai - vătrar*)¹⁵.

Formarea cuvintelor este avută în vedere și în lucrările normative ale lui S. Pușcariu: în completarea regulilor ortografice oficiale, lucrarea *Îndreptar și*

¹² *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, în *Prinzipienfragen der romanischen Sprachwissenschaft. Festschrift W. Meyer-Lübke*, Halle, Max Niemeyer, 1910, p. 17-75; versiune franceză (refăcută și adăugită), cu titlul *Essai de reconstruction du roumain primitif*, în *Études de linguistique roumaine*, Cluj/București, 1937, p. 64-120; versiune românească intitulată *Asupra reconstrucției Românei primitive*, în *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan (preață de G. Istrate), București, Editura Minerva, 1974, p. 57-101.

¹³ Academia Română, *Discursuri de recepțiune XLIX*, București, Librăriile Cartea Românească și Pavel Suru, 1920, extras, 54 p. (la p. 47-54 răspunsul lui I. Bianu); versiune franceză în *É.L.R.*, p.3-54; republicat în română în C. S., p. 133-169.

¹⁴ București, Fundația pentru Literatură și Artă “Regele Carol II”, 1940; versiune germană, cu titlul *Die rumänische Sprache (ihr Wesen und ihre volkliche Prägung)*, de Heinrich Kuen, Leipzig, Otto Harassowitz, 1943; reeditată în română de Ilie Dan (cu o prefață de G. Istrate), București, Editura Minerva, 1976, și în germană (cu o postfață de Artur Greive), București, Editura Grai și Suflet - Cultura Națională, 1997.

¹⁵ “Revista Fundațiilor Regale” III, 1936, nr. 9, p. 566-582; republicat în C. S., p. 404-415.

vocabular ortografic, scrisă în colaborare cu Teodor A. Naum¹⁶, conține numeroase referiri la derivatele cu sufixe (de exemplu, *-ăreasă*, *-ător*, *-ămînt*, *-ăi*, *-îi*) și cu prefixe (*in-/în-* și *în-/îm-*, *intro-* și *între-*); în seria de articole de popularizare cu titlul generic *Cum să scriem?* din revista “Societatea de mîine” publicase, în 1924, un articol special despre scrierea cu *s* sau *z* a prefixului *des-*. Consemnînd aceste ultime aspecte aplicative din activitatea lui S. Pușcariu legată de formarea cuvintelor, nu pot fi de acord cu afirmația lui Aurel Nicolescu, după care “pe lingvistul clujean l-a atras spre acest domeniu mai ales latura practică, văzînd în el posibilitatea de a veni în ajutorul vorbitorilor preocupați de îmbogățirea mijloacelor de exprimare prin crearea de cuvinte noi și prin dezvoltarea nuanțelor semantice”¹⁷. Mi se pare evident că S. Pușcariu a fost atras de formarea cuvintelor ca istoric al limbii și ca teoretician interesat să deducă mecanismul creativității și al funcționării limbii.

3. Bogata activitate a lui S. Pușcariu în domeniul formării cuvintelor este departe de a fi cunoscută și inclusă integral în sursele curente de informare științifică. Nici măcar studiile sale cu acest profil declarat în titlu sau subtitlu nu se găsesc toate inserate în bibliografiile de specialitate. De exemplu, în utila, în general, bibliografie elaborată de Biblioteca Centrală Universitară din București *Formarea cuvintelor în limba română* (coordonator: Maria Negru)¹⁸, din al cărei studiu introductiv am dat citatul anterior, lipsește articolul din “Convorbiri literare” XXXV, 1901, consacrat sufixelor *-atec* și *-at*, *-ată* (*-ută*), ca și articolul ***Căruș și căruță*** din “Luceafărul” 1903 și 1904. În *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme - bibliografie* de I. Coteanu și I. Dănăilă¹⁹ lipsurile sînt mai numeroase: nu se înregistrează amplul articol despre prefixul *des-* din “Zeitschrift für romanische Philologie” 1943, iar dintre toate studiile referitoare la sufixe sînt menționate doar trei (teza despre sufixele diminutivale, articolul despre derivarea de la “tulpina pluralică” și cel consacrat sufixelor *-tor* (*-sor*) și *-oare*). Cu atît mai puțin sînt cunoscute și înregistrate observațiile și sugestiile din domeniul formării cuvintelor pe care S. Pușcariu le-a presărat în cadrul altor teme. Bibliografia *Formarea cuvintelor în limba română* este foarte inconsecventă în această privință: înregistrează două dintre contribuțiile mai dezvoltate de acest fel publicate fie sub titlul generic *Din perspectiva Dicționarului* (descrierea derivatelor cu sufixele *-ăi*, *-ăni*, *-căi*, *-năi*: nr. 59), fie sub titlul generic *Pe marginea cărților* (un fragment din

¹⁶ București, Editura Cartea Românească, 1932; ediția a II-a, 1937; ediția a III-a, 1940; ediția a IV-a, 1942; ediția a V-a, 1946; ediție revăzută și completată, München, Editura Ion Dumitru, 1984.

¹⁷ *Loc. cit.*

¹⁸ București, 1971.

¹⁹ București, Editura Academiei, 1970.

observațiile prilejuite de discutarea cărții lui Al. Graur care fusese republicat, în versiunea franceză din É. L. R., ca “Note despre derivarea cu sufixe”: nr. 64), dar neglijează multe altele, comparabile ca importanță și dimensiuni, inclusiv unele republicate și ele ca studii în volumul omagial menționat, dar, ce e drept, plasate acolo în alte secțiuni tematice decât Derivarea: fragmente extrase din seria de *Etimologii* din DR – cel despre “Contaminări”, publicat în secțiunea de Lexicologie, și cel despre conversiunea substantivelor în adjective și adverbe (parte a colajului “Cîteva cazuri de «brevilocvență»”) în secțiunea de Sintaxă și stilistică. Chiar în prețioasa și, în alte privințe, detaliata bibliografie a revistei “Dacoromania”²⁰ secțiunea Formarea cuvintelor apare mai săracă decât este în realitate: nici măcar în lista de trimiteri la intrări din alte secțiuni nu se găsesc trimiterile necesare la pasaje ample în care se discută prefixul *în-*, derivatele de la onomatopee, derivarea în ALR etc., iar Indicele de materii nu cuprinde termenii *conversiune* (sau un echivalent oarecare), *contaminare*, *trunchiere* și are lipsuri importante și la articole existente, ca *prefix* (pentru *în-* se trimite numai la vol. I și VII, lipsind tocmai adevărata monografie de 14 pagini din vol. IV, 2; noroc că în acest caz e de ajutor Indicele de cuvinte și afixe).

4. În aceste condiții nu e de mirare că unele dintre contribuțiile lui S. Pușcariu la studiul formării cuvintelor în limba română au rămas necunoscute și neutilizate de cercetătorii care i-au urmat. Un exemplu este elocvent: toți cei care s-au ocupat în ultimele decenii de sufixul *-ci* (*-ăci*, *-eci*, *-ici*) – anume Alf Lombard²¹, Gh. Dobrescu²², Laura Vasiliu²³ – au ignorat cele scrise de S. Pușcariu în DR III, 675–678, în legătură cu etimologia verbelor *desmetici*, *îmbumbăci*, *împleteci*, *spălăci*.

Dar chiar lucrările aparent cunoscute – citate, în orice caz – nu sînt, de fapt, valorificate în suficientă măsură, întrucît la dificultățile de informare asupra existenței lor în sine se adaugă dificultățile de procurare sau de găsire în biblioteci și, pentru cele în limba germană, dificultăți de utilizare. Lucrarea *Die rumänischen Diminutivsuffixe* – căreia i se recunoaște rolul de a

²⁰ *Dacoromania. Bibliografie*. Coordonatori: Ioan Pătruț, Vasile Breban. Autori: Ioana Anghel, Vasile Breban, Elena Comșulea, Doina Grecu, Doina Negomireanu, Felicia Șerban, Valentina Șerban, Emilia Todoran, Maria Ana Vartic, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

²¹ *Le verbe roumain. Étude morphologique*, tome II, Lund, C. W. K. Gleerup, 1955, p. 838–844.

²² *Sufixul verbal -ci*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al IV-lea (redactori responsabili Al. Graur și Mioara Avram), București, Editura Academiei, 1967, p. 37–45.

²³ *Formarea cuvintelor în limba română* (redactori responsabili Al. Graur și Mioara Avram), vol. al III-lea. *Sufixe*, 1. *Derivarea verbală* de Laura Vasiliu, București, Editura Academiei, 1989, p.49–54.

fi marcat începutul studiilor de formare a cuvintelor în limba română²⁴ și de a fi rămas “pînă astăzi una dintre cele mai bune în materie” (D. Macrea²⁵), “o lucrare de referință indispensabilă” (Aurel Nicolescu²⁶) – este o asemenea lucrare în același timp greu de găsit și pentru mulți cercetători greu de folosit. De aceea cred că cine s-ar gândi la publicarea ei în traducere românească (dar mai atentă decît traducerea din germană din C. S.!), împreună cu articolele despre diminutive publicate ulterior de S. Pușcariu – cel din 1929 avînd chiar caracterul parțial al autoamendării unor afirmații din lucrarea sa din tinerețe – și, eventual, împreună cu pasaje referitoare la diminutive extrase din alte lucrări (de exemplu, din DR II 697–698 și VII 500–501, din *Locul limbii române...*, în C. S. 168), ar face un serviciu generației actuale de cercetători, introducînd în circuitul efectiv o lucrare care nu este numai o piesă de muzeu²⁷. O asemenea ediție ar permite și urmărirea evoluției în timp a modului în care a înțeles S. Pușcariu să studieze formarea cuvintelor: de la o descriere și clasificare riguroasă, cu atenția acordată predominant aspectelor formale și etimologice, spre dezvoltarea aspectelor semantice și a observațiilor stilistice, cu interpretări sprijinite pe citate din literatura cultă și din cea populară; de la încadrări și delimitări tranșante la nuanțări și asociații ingenioase.

5. Diminutivarea a constituit o temă privilegiată în opera lui S. Pușcariu. Ea nu este singura problemă de formare a cuvintelor asupra căreia autorul a revenit în cariera sa. Teme de formare a cuvintelor reluate în decursul timpului sînt și : sufixul *-ar* ca sinonim al lui *-e)an*, la nume de locuitori²⁸; sufixul *-oi*²⁹; sufixele *-aș*³⁰, *-uș*³¹; alternanțele fonetice produse în derivate (în radical și în afixe)³² și preferința pentru radicalul alterat³³. O idee subliniată în contribuțiile lui S. Pușcariu este “rolul elementului asociativ în derivație”, pe care îl expune într-o formulare lapidară și programatică în DR VII 469: “Cuvîntul derivat nu e numai analizat în tulpină și sufix, ci încadrat în categoriile semantice cele mai apropiate. Nu putem scrie istoria unui sufix fără să fi urmărit mai nainte geneza derivatelor cu acest sufix, fiecare cu istoria lui particulară, căci fiecare derivat poate contribui la lărgirea sensului și funcțiunii sufixului, ori alteleori la o restrîngere sau specializare a întrebuintării lui în anumite

²⁴ Vezi nota 5.

²⁵ *Loc. cit.*

²⁶ *Loc. cit.*

²⁷ Cf. serviciul făcut de reeditarea în traducere românească a lucrării din 1906 a lui N. Drăganu citate în nota 5 (traducere din maghiară de Maria Király și Gabriela Ekcs-Grünn).

²⁸ DR I 327–328, VI 534, X, 2, 382.

²⁹ DR I 323–324, II 699–700, III 663–664; C. S. 168.

³⁰ DR II 595, III 668, IV 1369, VI 325–327, VII 467.

³¹ DR II 595, III 668, IV 1369, VI 325–327.

³² DR IV, 2, 1320–1321, VI 219–223.

³³ DR VI 228–232, C. S. 337–347.

direcții”. Deci: de la istoria cuvintelor (derivate) la istoria unui sufix și de la istoria mai multor sufixe la sinteze asupra sistemului derivațional.

S. Pușcariu nu a fost însă preocupat numai de istoria orientată spre trecutul cuvintelor formate și al procedeele formative. Observator al faptelor din vorbirea și scrisul contemporanilor săi, el a sesizat inovații și tendințe în formarea cuvintelor românești. Remarcând fenomenul de modă a unor sufixe în anumite perioade (de exemplu, a sufixului verbal *-si* în epoca influenței neogrecești), el semnalează în 1931 moda derivatelor peiorative cu sufixul *-ăreț* în publicistica interbelică (DR VII 470; de notat că moda unor formați promovați de limbajul publicistic este de mare actualitate astăzi). De asemenea, el a surprins începuturile constituirii unei alternanțe *s - z* în derivare (DR VI 221).

Observațiile lui S. Pușcariu asupra preferinței pentru anumiți formați se extind și asupra unor varietăți funcționale și teritoriale ale limbii: astfel, el remarcă, pe de o parte, frecvența substantivelor abstracte formate cu *-ciune* în vechile texte bisericești și cu *-tură* în limba descântecelor și, pe de alta, circulația regională a sufixului *-oc* (DR VII 470).

Discutând lucrarea lui Al. Graur pe care am mai menționat-o, S. Pușcariu apreciază faptul că “autorul pătrunde în esența lucrului și are simțul nuanțelor”, ceea ce consideră că reprezintă “calități indispensabile mai ales pentru cel ce studiază derivațiunea” (DR VII 464). Aceste calități S. Pușcariu le-a dovedit din plin în contribuțiile sale referitoare la derivare în sensul larg al termenului, echivalent cu formarea cuvintelor în general. De altfel, tot ce prețuia în acel loc la Al. Graur – care, în ciuda aparențelor, mi se pare că îi seamănă cel mai bine dintre lingviștii români, cel puțin dintre cei care s-au ocupat (și) de formarea cuvintelor – se potrivește în egală măsură și cu privire la sine însuși: “o școală excelentă și un talent remarcabil de lingvist”, scris “clar” și “observații fine”. De aceea poate că au și ajuns cei doi lingviști la idei foarte asemănătoare, cum este ideea suprapunerii unor afixe diferite din aceeași limbă sau din limbi diferite; de ideea – susținută de S. Pușcariu pentru cazul sufixelor latinești *-tor* și *-torius*³⁴ sau al sufixelor împrumutate din slavă *-a* și care au dat “o nouă amploare” sufixelor moștenite din latină *-ax*, *-acem*, respectiv *-icius*³⁵ – este surprinzător de apropiată teoria lui Al. Graur a etimologiei multiple³⁶ și, în mod deosebit, aceea a “întăririi” (în termenii acestuia din urmă) unui sufix prin altul suprapus, situație ilustrată cu exemplul lui *-ar* latinesc, slav și romanic³⁷.

³⁴ Vezi nota 11.

³⁵ DR VII 470.

³⁶ Vezi, în ultimul loc, *Etimologii românești*, București, Editura Academiei, 1963, p. 11–18.

³⁷ Vezi, de exemplu, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică, 1968, p.252, 258 și 262; *La romanité du roumain*, București, Editura Academiei, 1965, p. 61–62.

6. Din cauza unor generalizări pripite și superficiale s-au emis uneori judecăți greșite asupra operei lui S. Pușcariu. Stăruie încă părerea că în problema opțiunii între statutul de derivat românesc și cel de cuvânt moștenit S. Pușcariu ar fi fost din principiu de partea explicației prin latină (cu etimon atestat sau reconstruit)³⁸. Absolutizarea unei asemenea poziții nu corespunde adevărului și este incompatibilă cu spiritul general al operei lui S. Pușcariu; ea este infirmată de dovezi concrete ale susținerii unei interpretări opuse celei care i se atribuie drept specifică. Mi se pare concludentă în această privință explicația pe care a dat-o în 1908³⁹ faptului că în dicționarul său etimologic din 1905 (EW) nu inclusese substantivul *acar* “fabricant de ace” – atestat doar în Lexiconul Budan – printre elementele latinești moștenite, deși în latină există *ac(u)arius* cu acest sens: “Așa e, dar Pușcariu nu și-a făcut dicționarul în mod mecanic, ci a gândit când l-a scris. Pentru ca un cuvânt românesc să poată fi urmașul unui cuvânt latinesc e nevoie ca și noțiunea pe care o reprezintă să fi existat în tot cursul timpului de la colonizarea Daciei pînă azi, la români. Mă îndoiesc însă că au fost «fabricanți de ace» la români și că a existat acest cuvânt în limbă” (C. S. 24). Avem aici exact formularea criteriului extralingvistic sau istorico-social de care trebuie să țină seama o etimologie corectă⁴⁰; Al. Graur⁴¹ a aplicat ulterior același criteriu în cazul particular al lui *cepar* “negustor sau producător de ceapă”, pe care S. Pușcariu (ca și W. Meyer-Lübke în REW) îl înregistrase drept moștenit în dicționarul său etimologic (însă pentru care în DA face numai mențiunea “cf. lat. *ceparius*”). Dar, pe de altă parte, nici poziția lui Al. Graur nu trebuie absolutizată, căci cel care este considerat campionul explicației prin derivare internă împotriva explicației prin latină și-a început cariera de etimolog, în 1925, demonstrînd că românescul *iepar* s. m. “stăpîn/păstor/paznic de cai” este moștenit din lat. *equarius* și nu un derivat românesc de la *iapă*⁴²; e interesant că pe *iepar* S. Pușcariu nu-l menționează în EW, iar în DA trimite numai cu “cf.” la

³⁸ Vezi Marius Sala și Jana Balacciu-Matei, *Derivate sau moștenite?*, în SCL XXXIV, 1983, nr. 4, p. 311; Victoria Popovici, *Mots hérités ou dérivés en roumain. Un problème d'étymologie roumaine en perspective romane*, în Maria Iliescu/Sanda Sora (Hrsg.), *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik*, Veitshöchheim bei Würzburg, Wissenschaftlicher Verlag A. Lehmann, 1996, p. 265.

³⁹ În *jurul Dicționarului limbii române. II. Cîrtitorii*, în “Convorbiri literare” XLII, nr. 5; vezi acum C. S., p. 24.

⁴⁰ Vezi I. Coteanu și Marius Sala, *Etimologia și limba română. Principii - probleme*, București, Editura Academiei, p. 94.

⁴¹ A. Graur, *Mots “reconstruits” et mots attestés*, în BL II, 1934, p. 19.

⁴² “Romania” LI; vezi *Mélanges linguistiques*, Paris, Librairie E. Droz/București, Editura Cultura Națională, 1936, p. 61-63.

cuvîntul latinesc. Este necesară deci mai multă atenție în aplicarea etichetelor categorice pentru lingviști care au cumpănit – bine sau rău, dar fără dogmatism – interpretările propuse. Tot cu obiectivitate științifică și în urma analizei complexe a sensului și a formei, susține S. Pușcariu, în alte cazuri, explicația unor cuvinte drept împrumuturi din limbi străine, împotriva explicării lor drept derivate românești ale unor cuvinte moștenite din latină: de exemplu, *arămie* s. f., explicat prin bulgară, și nu prin *aramă* (C. S. 27), sau *arzuliu* adj., explicat prin turcă, și nu prin verbul *arde* (C. S. 28). Sistemul derivativ (sensul derivatului și al afixului, valențele formative ale unui afix) constituie adesea la S. Pușcariu argumente pro sau contra unor etimologii; vezi și corectarea raportării diminutivului *ieșculiță* la *așchie*, în loc de *iască* (C. S. 29). Exemplele date arată implicit că S. Pușcariu nu a fost un latinist exclusivist în lingvistică.

7. Din prezentarea sumară pe care am făcut-o rezultă, sper, că formarea cuvintelor a fost o preocupare majoră în opera lingvistică a lui Sextil Pușcariu.

În comunicarea mea am încercat să fac o analiză obiectivă a contribuțiilor sale la constituirea și progresul acestei discipline în România. Pe plan subiectiv, aș vrea ca această comunicare să fie văzută ca un omagiu adus memoriei marelui învățat, întemeietor al școlii lingvistice clujene, din partea cercetătorilor bucureșteni actuali ai formării cuvintelor, crescuți direct la școala lui Alexandru Graur, dar care îl au și pe Sextil Pușcariu drept maestru indirect și model.

ASUPRA MODIFICĂRILOR SEMANTICE ÎN PROCESUL CONVERSIUNII

TEODOR COTELNIC

ABSTRACT. Upon the Semantic Modification in the Conversion Process. In the language reality it is noticed a gradual transposition of words from a morphological class into another in some works named as conversion.

The lexical units being subdued to this process undergo semantic and grammatical modifications. Thus, the substantivised adjectives cease to convey the quality of the object. They express the object itself that contains a certain quality or feature.

Two diametrically opposite tendencies are noticed: the restriction and the extension of the meaning, in both cases preserving the semantic link with the primitive words.

In their turn the semantic modifications generate some grammatical changes.

The new lexical unit being the result of substantivisation gets the category of gender, number a case, i.e. it is included in the paradigm of noun.

Este știut că părțile de vorbire nu pot fi separate între ele prin bariere impenetrabile. În realitatea limbii se observă trecerea treptată a cuvintelor din cadrul unei clase morfologice în alta, numită în unele lucrări de specialitate conversiune. Unitățile lexicale supuse acestui proces suportă modificări semantice și gramaticale. Asupra primelor ne vom opri în rândurile ce urmează.

Esența schimbării valorii gramaticale constă în faptul că vechea categorie gramaticală capătă un sens nou sau, altfel spus, se bazează pe actul de reinterpretare semantică a nucleului cuvântului primitiv. Anume interpretarea, prefacerea ce are loc în cadrul conținutului constituie premisa strămutării nucleului fie din sfera unei categorii morfologice a cuvântului în alta (de exemplu, trecerea de la substantive proprii la cele comune și invers), fie din sfera unei părți de vorbire în alta. La rândul său, transformarea conținutului nucleului lui cauzează necesitatea unei noi adaptări, necesitatea schimbării formei, întrucât forma veche nu este întotdeauna aptă să exprime modificarea ce s-a produs în cadrul conținutului.

Datorită apropiierilor semantice și gramaticale ce există între substantive și adjective, încă în latina timpurie o mulțime de adjective au început să treacă în clasa substantivelor, adică să se substantiveze. Devenind substantive, ele căpătau și o formă specifică în dependență de categoria la care treceau (adjective cu o terminație, cu două sau cu trei).

O dată cu unificarea terminațiilor adjectivale în latina populară nu se mai disting cele trei clase de adjective. Drept urmare dispare și corelația dintre adjective și forma pe care o capătă ele, devenind substantive.

În perioada romanică, clasa substantivului obține particularități specifice. Motivul e că în latina populară au loc transformări radicale nu numai în sistemul sunetelor limbii, ci și în structura ei morfologică; începe trecerea treptată de la structura sintetică la cea analitică. Transformările indicate n-au putut să nu influențeze și asupra procesului de substantivizare a adjectivului. La aceasta a contribuit, printre altele, și faptul că în romanica orientală a avut loc coincidența genului neutru cu cel masculin la adjective; de asemenea au fost pierdute terminațiile cazuale. Deci, în romanica orientală numărul adjectivelor substantivizate sporește.

În limba română, clasa substantivelor, atât a celor comune, cât și a celor proprii, se îmbogățește pe scară tot mai largă pe seama adjectivelor. Lucrul acesta se explică prin legătura genetică strânsă ce există între aceste două părți de vorbire. Ea constă, pe de o parte, în faptul că adjectivul redă calități ale diferitelor substanțe. Pe de altă parte, trecerea relativ liberă a adjectivelor în clasa substantivelor se explică și prin faptul că adjectivul românesc conține unele categorii gramaticale comune și pentru substantiv. Avem în vedere, mai întâi de toate, categoria genului și a numărului. În plus, adjectivele formate prin derivare vădesc și mai mult legătura cu substantivul, fiindcă ambele părți de vorbire folosesc ca mijloace derivative aceleași sufixe și prefixe.

Probabil că existența comunității gramaticale și derivative între aceste două părți de vorbire constituie unul din motivele principale ale substantivizării adjectivelor – procedeu de formare a cuvintelor destul de productiv și frecvent în toate perioadele de dezvoltare a limbii române.

Supuse substantivizării, adjectivele încetează de a mai exprima o calitate, o însușire a unui obiect. Ele exprimă însuși obiectul ce conține calitatea sau însușirea dată. Examinarea materialului de fapte arată că la adjectivele substantivizate au loc două tendințe diametral opuse: restrângerea și extinderea sensului, caracterizate de profesorul Ruben Budagov drept legități generale ale semanticii (1, p. 113).

Procesul de restrîngere, de îngustare a sferei și de concretizare a senului e cît se poate de firesc, deoarece substantivul este o clasă morfologică mai concretă decît adjectivul. Însușirea exprimată de acesta din urmă se poate raporta la diferite obiecte. Adjectivul *tînăr*, de exemplu, poate să se refere la:

- a) oameni: *Braț la braț pășesc alături... le sta bine laolaltă; Ea frumoasă și el tînăr, el înalt și ea înaltă.* (M. Eminescu);
- b) animale: *Îi plăcea moșneagului să aibă tot iepe tinere și curățele.* (I. Creangă);
- c) plante: *Frunzele tinere luceau la soare.* (V. Roșca);
- d) noțiuni abstracte: *Purure vîndut de femeile, care îmi jurau un amor veșnic și tînăr.* (C. Negruzzi)

Cu valoare de substantiv, *tînăr* se referă la un singur obiect (se are în vedere obiectul gramatical). El nu înseamnă decît o persoană care nu e matură, adică un adolescent:

Sub șirul lung de mîndri tei / Ședeau doi tineri singuri. (M. Eminescu)

Adjectivele substantivizate cu sens mai mult sau mai puțin restrîns au căpătat răspîndire largă în cimilituri. Cu ajutorul lor se accentuează semul relevant, pus la baza obiectului, care urmează să fie ghicit (mai amănunțit vezi 2, p. 100–109). Compară ghicitorile:

- *Unde te duci, strîmbule?*
 – *De ce mă-ntrebi, găunosule?* (Fumul și hogeagul);
Am doi boi: / Unul negru și unul bălan, / Cel negru aduce, Cel bălan duce. (Iarna și vara);
Nebunul satului / Îmbrăcat în cămașă de lemn. (Vîntul în butoi);
Este o buruiană, / Pe care o vede și orbul. (Urzica)

Procesul de restrîngere și concretizare a sensului se observă la adjectivele substantivizate care se referă la persoane și denumesc pe purtătorul unei însușiri fizice (*bicisnic, blond, bătrîn, calic, chel, sănătos, sfrijit, surd, șchiop* etc.) sau morale (*arogant, carierist, egoist, ignorant, nenorocit, profan, răutăcios, trădător, viclean* etc.).

Concretizarea și restrângerea sensului în procesul conversiunii au loc nu numai la adjectivele substantivizate care se referă la persoane, ci și la substantivele formate din adjectivele ce denumesc obiecte și fenomene ale realității ambiante, precum și diferite raporturi spațiale, noțiuni de natură etică, etnografică etc. Se au în vedere adjectivele substantivizate ce exprimă obiecte concrete ca: *antibiotic, colorant, component, compus, dizolvant, elastic, hibrid, insecticid, izolator, impermeabil, lichid, narcotic, somnifer* etc. Majoritatea lor sînt termeni tehnico-științifici.

Un grup numeros îl constituie și substantivele ce denumesc noțiuni de natură etnică și etnografică. Ele arată rasa, naționalitatea, locuitorii diferitelor țări, continente, orașe și localități rurale, limba. Cînd denumesc limba unui popor, adjectivele se substantivizează aproape toate la feminin (d.e., *limba ebraică – ebraica, limba sanscrită – sanscrita*). Iar cînd desemnează pe omul care aparține naționalității respective, capătă ambele forme: de masculin și feminin (d.e. *ceh – cehă, irlandez – irlandeză*).

Din exemplele citate se vede că în toate cazurile adjectivele substantivizate păstrează legătura semantică cu primitivele, între dînsese existînd seme comune. Din punct de vedere logic, sensurile lor reprezintă noțiuni aflate în raporturi de incluziune parțială, încrucișare sau subordonare. Schematic, tabloul s-ar putea reprezenta prin două circumferințe circumscrise.

La substantivele adjectivale formate prin conversiune are loc și tendința inversă, de extindere, de generalizare a sensului. Încă Alexandr Peșkovski atrăgea atenția asupra caracterului generalizator al unor adjective substantivizate, întrebuițate în proverbe și zicători. «În alte cazuri, spunea lingvistul rus, întrebuițăm adjectivele în sens de substantive în mod intenționat, ca să nu se aibă în vedere un oarecare obiect aparte, ci numai toate obiectele care conțin semnul dat. De exemplu, în povestea despre vulpe și lup, în cuvintele vulpii *бѣтъй небѣтого везѣт* (traducerea ar fi aproximativ „cel bătut îl duce pe cel nebătut“) substantivul nu este numit direct, ca să se poată avea în vedere nu numai vulpea și lupul, ci și oamenii și orice ființă vie.» (3, p. 134).

Generalizarea sensului la adjectivele substantivizate are loc și în procesul de formare a substantivelor ce denumesc noțiuni abstracte, cu caracterul cel mai general. În cazul dat, însușirea obiectului, exprimată de primitiv, se ia în toată integritatea sa. Anume această generalizare a însușirii își găsește oglindire în sensul adjectivului substantivizat. Compară exemplele: *abstractul, absurdul, grotescul, concretul, dramaticul, echivocul, egalul, imposibilul, liricul, necesarul, noul, omenescul, particularul, posibilul, realul* etc. Din punct de vedere schematic, ele reprezintă tabloul invers al adjectivelor substantivizate cu sens restrîns.

Gradul înalt de abstractizare a acestora se evidențiază mai ales dacă le comparăm cu substantivele abstracte derivate cu sufixe. Confruntarea sensurilor unor asemenea perechi corelative formate de la același adjectiv prin diferite mijloace (sufixare și conversiune) arată că formațiile sufixale sînt mai concrete decît cele conversionale. Compară cuplurile: *absurditate* – *absurdul*, *generalizare* – *generalul*, *naturalețe* – *naturalul*, *frumusețe* – *frumosul* etc.

Un foarte înalt grad de abstractizare îl au de asemenea și unele substantive proprii ce au luat naștere de la adjective prin conversiune. Arătînd însușirile fizice ale diverselor persoane, ele sînt mai întîi porecle și apoi porecla devine nume. De exemplu: *alb* > *Albu*, *breaz* > *Breazu*, *bolfos* > *Bolfosu*, *chior* > *Chioru*, *ciunt* > *Ciuntu*, *lung* > *Lungu*, *murg* > *Murgu*, *mut* > *Mutu*, *negru* > *Negru*, *păgîn* > *Păgînu*, *slut* > *Slutu*, *sterp* > *Sterpu*, *surd* > *Surdu*, *șchiop* > *Șchiopu*, *știrb* > *Știrbu* etc.

În procesul conversiunii, aceste nume proprii pierd legătura cu sensul inițial, treptat se desemantizează, căpătînd funcție pur nominativă – funcție «de puterea a doua» (4, p. 197) a semnului lingvistic.

Pierd legătura cu sensul inițial mai ales antroponimele provenite din apelative. Fenomenul poate fi observat la fiecare secțiune sincronică a limbii. Să examinăm, de exemplu, numirea de ocupație *grădinar*. În calitate de substantiv comun, el se asociază în mintea noastră cu noțiune de «cultivator profesionist al unei grădini». Din moment ce funcția acestei denumiri din generalizatoare devine individualizatoare, ea încetează de a mai exprima caracteristicile obiectului desemnat prin acest cuvînt. Se produce ruptura cu înțelesul etimologic al apelativului. Deși partea externă (planul expresiei) își menține asemănarea, cea internă a antroponimului (planul conținutului) nu coincide cu corelația dintre nume și obiect vine în contradicție cu sensul apelativului corespunzător. Individul cu numele *Grădinaru* poate fi orice: artist, medic, profesor, pilot, strungar etc.

Pierzînd așa-numita «formă internă» (A. I. Smirnițki), antroponimul *Grădinaru* individualizează persoana ce poartă numele respectiv doar prin învelișul material, complexul sonor, care are un caracter arbitrar. El se fixează în mintea vorbitorului și rămîne în conștiința lui numai ca element ce identifică o persoană concretă. Deci unicul lucru ce leagă în plan sincron primitivul *grădinar* cu formația nouă *Grădinaru* este asemănarea complexului sonor.

Așadar, examinarea conținutului adjectivelor substantivizate arată că în semantica lor se conturează două tendințe: una de restrîngere și alta de extindere, păstrîndu-se în ambele cazuri legătura semantică cu primitivele. Totuși, uneori nu e atît de lesne de stabilit legătura semantică dintre ele

(substantivat și primitiv), întrucât evoluția semantică a derivaților conversionali poate să ducă la slăbirea sau la pierderea legăturii semantice cu primitivul. În asemenea situație numai analiza lingvistică ne ajută la stabilirea legăturii ce există între primitiv și substantiv.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Будагов Р.А. *К проблеме устойчивых и подвижных элементов в лексике* // Известия АН СССР, ОЛЯ, 1951, X, вып. 2.
2. Постникова И.И. *Субстантивированные прилагательные в рус-ских народных загадках* // Учённые записки Кызыльского Госпединсти-тута. Кызыл, 1961, вып. II.
3. Пешковский А.М. *Русский синтаксис в научном освещении*. 7-е изд., Москва, 1956.
4. Bréal M. *Essai sémantique*. Paris, 1899.

SEXTIL PUȘCARIU ȘI CULTURA ROMÂNEASCĂ

ELENA COMȘULEA

RÉSUMÉ. Sextil Pușcariu et la culture roumaine. L'étude, basée sur le matériel existant dans les Archives Sextil Pușcariu, le fond de Bucarest et celui de Bran, et sur les articles publiés dans „Drumul nou“, présente quelques aspects de la conception de S. Pușcariu, considérés comme „actuels“ et pouvant être caractérisés par le syntagme „la culture, surtout de la science, et de la politique“, représentatif pour la conception du savant de Cluj. S. Pușcariu plédait pour la reconnaissance du rôle de la science dans l'évolution de la société et pour la nécessité du soutien accordé à la science par l'état, qui „a le devoir [...] de renoncer à des promesses illusoires et irréalisables, en s'assurant la responsabilité de soutenir l'Académie Roumaine, institution qui, à côté de sa mission de nature scientifique, a été aussi la source inépuisable de la culture nationale“.

În răspunsul la discursul de recepție al lui Sextil Pușcariu, Ion Bianu îi aprecia activitatea depusă „pe terenul filologic, pe care... [înalță] limbii noastre mărețul monument al dicționarului“ și pe „terenul înaltului învățământ“¹, cărora le putem adăuga terenul mai larg al culturii, savantul clujean fiind membru activ într-o serie de societăți și comisii culturale², invitat și prezent la o

¹ Ion Bianu, *Răspunsul d-lui Ioan Bianu la discursul de recepție al d-lui S. Pușcariu*, în „Academia Română, Discursuri de recepție“, XLIX, București, 1920, p. 54.

² Amintim câteva, indicând în paranteză anul când S. Pușcariu a devenit membru al societății respective: *Societatea Etnografică Studențească* (întemeiată de S. Pușcariu, împreună cu G. Schütte și E. Bacmeister, în timpul studiilor la Leipzig, 1895-1899), *Literarische Gesellschaft Leipzig*, *Astra* (1902), *Societatea Literară „Petru Maior“* Budapesta (1906), *Societatea de Medici și Naturaliști Iași* (1911), *Societatea Academică Social-Culturală „România Jună“* Viena (1912), *Societatea pentru cultură Cernăuți* (1918), *Consiliul Național Român Bucovina* (1918), *Societatea Scriitorilor Români* (1919), *Consiliul de administrație al tipografiei „Ardealul“* (1919), al „*Tiparului românesc*“ (1920), *Comisiunea Istorică a României* (1920), *Asociația Profesorilor Universitari Cernăuți* (1920), *Comisiunea Monumentelor Istorice* (1921), delegat titular al României la *Liga Națiunilor* (1922-1926), *Cultura Națională* (1922-1927), *Institutul de Cultură Italiană* (1924), *Comisia Bibliotecii Universitare Cluj* (1924), biroul de organizare a *Congresului Filologilor Români I* (1925), II (1926), III (1927), *Comisia de conducere a Școlii de Arte Frumoase* (1926), *Comisia Filologică* de la „*Casa Școlilor*“ (1926), *Biroul Academiei Diplomatice Internaționale*, cu sediul la Paris (1927), *Comisia pentru reorganizarea Academiei Române* (1929), *Consiliul de Administrație a Teatrului Național și Operei Române din Cluj* (1930), *Comisia Bibliotecii Universitare Cluj* (1933), *Frăția Ortodoxă Română* (FOR, 1933), *Comitetul Internațional Permanent de Lingvistică* (1936), *Consiliul de Onoare permanent al Ligii polono-române* (1938).

sumedenie de manifestări, conferențiar la radio, director de ziare³ etc.

Lucrarea mea se bazează pe material existent în *Arhiva Sextil Pușcariu* fondul din București (ASP) și cel din Bran (ASP-B), câteva dosare, și pe articolele publicate în ziarul „Drumul nou” (DN), semnate cu numele real Sextil Pușcariu sau cu pseudonimele Corvin, M. Corvin, Mateiu Genune; să amintesc și numele Textil Mușcariu folosit în ultimul număr (169), o ediție specială, care anunța, pe un ton sarcastic, încetarea apariției revistei „Drâmbul nou”, redacția și administrația aflându-se „pe lumea cealaltă” la telefonul 00X0X00.

Polifonia preocupărilor învățatului clujean, tangente cu ceea ce se înțelege prin lexemul *cultură*, face imposibilă o prezentare exhaustivă într-o comunicare, oricât de îndrăzneț și ingenios ar fi cineva, de aceea mă voi opri la câteva aspecte pe care le-aș considera „actuale” și posibil de cuprins în formularea „cultură, mai ales știință, și politică”, recunoscând că uneori a fost mare tentația de a prelua titlul ironic al unui articol din ziarul „Drumul nou”, *Cultura nu-i indispensabilă!*, din care citez: „Din zi în zi cultura se devalorizează în fața rațiunilor bugetare. Fiindcă oamenii politici și financiari s-au convins sub forța necesităților că cultura nu-i atât de indispensabilă și prin urmare ea trebuie mai întâi sacrificată, atunci când bugetul o cere”⁴. De câte ori n-am exclamat și noi, precum Pușcariu „e aproape de neînțeles cât de puțină înțelegere găsim la guvernării noastre pentru problema culturii în noul stat român”, de câte ori, tot ca înaintașul nostru, n-am recunoscut „adevărat că epoca noastră e stăpânită atât de mult de griji economice și financiare încât preocupările de ordin intelectual au rămas pe planul al doilea” și de câte ori n-am considerat că „dacă din bugetul general s-ar face la Instrucție reduceri în aceeași proporție ca la alte departamente, ar rămâne destule mijloace materiale ca școala să se poată susține în mod onorabil și să fie sprijinite după cuviință și năzuințele culturale în afară de învățământ”⁵.

În concepția lui S. Pușcariu și a celor de la „Dumul nou”, „cultura e o realitate sufletească vie și spontană. Ea nu-i un cod de legi științifice sau de procedee estetice; ea nu-i o memorie, o enciclopedie sau un dicționar. Ea e sufletul activ de la baza acestora, e fermentul care a dat știința și arta.”⁶

În ceea ce privește relația cu politica, în articolul *Oamenii de cultură și politica*, Sextil Pușcariu arăta că acest „bun al tuturor”, care este cultura, nu reprezintă „o chestiune de partid”, dar poate fi util politiciii. Deși s-a căutat

³ *Păcăleandru*, 1893, în perioada studiilor liceale la Brașov; *Glasul Bucovinei*, 1918, Cernăuți; *Cultura: științe, litere, arte*, 1924, Cluj; *Drum nou*, 1931, Cluj; *Dacoromania*, Cluj, 1920-1948.

⁴ Bucur Țincu, *Cultura nu-i indispensabilă!*, în DN, I, nr. 96, 8 sept. 1931, p. 2.

⁵ Sextil Pușcariu, *Problema culturală*, ASP-Bran 105/c, p. 1-2.

⁶ Bucur Țincu, *Democratizarea culturii*, în DN, I, nr. 56, 18 iulie 1931, p. 2.

adesea să se facă o demarcație netă între politică și cultură „ca și cum cele două activități ar fi absolut antagoniste“, „cărturarii noștri nu-și mai pot permite luxul de a sta nepăsători la cele ce se petrec în politica acestei răbdătoare țări, sub cuvânt că mentalitatea lor n-are nimic comun cu aceea a așa-zișilor oameni politici de carieră“⁷. Se recomanda o prezență palpabilă a intelectualilor în viața statului, dar nu acționând din interiorul vreunui partid politic. S. Pușcariu, ca și alți savanți profesori, pretindea chiar ca universitarii să rămână în afara partidelor. Astfel, E. G. Racoviță se exprima în acest sens când și-a depus candidatura pentru senatul universității: „e preferabil ca reprezentanții aleși ai universității să fie oameni neînregimentați în partide politice sau cel puțin să nu fie militanți în luptele de partid“⁸.

Rolul intelectualilor în societate este ilustrat de istoria marilor înfăptuiri, care toate au pornit de la oameni de carte. La îndernul lui Pușcariu, să ne amintim ce au însemnat în politica noastră pașoptiștii sau M. Kogălniceanu, G. Panu, că Spiru Haret „distins matematician“, Titu Maiorescu „cel mai de seamă critic al nostru“, „marele Delavrancea“ au fost miniștri, că „spiritualul Pătrășcanu“, „fermecătorul povestitor N. Gane“, „crainicul cultural al Ardealului“ Octavian Goga, toți „au înțeles să împerecheze cultura cu politica, „fără a coborî pe una sau cealaltă“⁹.

Un la fel de bun exemplu este însuși Sextil Pușcariu, care cu tenacitate și perseverență a acționat întotdeauna pentru realizarea problemelor ce se iveau. În anii 1930-31, preocupat de soarta culturii, propunea, în vederea unei politici consecvente a statului în acest domeniu, crearea Direcției Autonome a Culturii (DAC), pe care o va numi ulterior Consiliul Superior al Culturii (CSC), concepând un proiect de lege detaliat¹⁰, iar pentru asigurarea nevoilor financiare, instituirea unui impozit cultural. Se adresează regelui Carol II, cerându-i ajutorul, repetat prin două memorii, în iunie și în septembrie 1930, precum și primului ministru Nicolae Iorga, amicul său, (iunie 1931), oferindu-și, la rândul-i, întregul sprijin¹¹.

„Scopul este să coordoneze, să supravegheze, să îndrume și să anime mișcarea științifică, literară și artistică din România, dând sprijinul moral și material societăților și instituțiilor existente și celor ce se vor crea, astfel ca să se evite întrebunțările duble și fărâmițarea inutilă de forțe și să se pornească o activitate organizată, încadrată în politica culturală a statului român“¹².

⁷ Corvin, *Oamenii de cultură și politică*, în DN, I, nr. 18, 31 mai 1931, p. 2.

⁸ ASP- Bran 71b

⁹ Corvin, *Oamenii...*

¹⁰ *Lege pentru crearea Consiliului Superior al Culturii*, ASP-Bran 105/c-h

¹¹ ib. 105/e

¹² ib. 105/h, p. 1.

CSC-ul trebuia alcătuit din 10 membri, jumătate oameni de știință și jumătate oameni de litere și artiști, 7 români și 3 minoritari (un german, un ungur și unul pentru celelalte naționalități), ajutați de un secretar general, tuturor cerându-li-se să nu facă parte, în timpul funcționării, din nici un partid politic și din nici un consiliu de administrație, să nu fie deputați sau senatori. Nu voi prezenta detaliile organizatorice, voi desprinde însă câteva probleme privind în special știința, semnificative pentru concepția autorului.

În „Expunerea de motive”¹³, Sextil Pușcariu explica de ce este necesar acest organism, cauza primă fiind „inconsecvența în politica culturală, modificată cu fiecare schimbare de regim” (p. 1), CSC-ul urmând să garanteze „o continuitate culturală, ferită de ingerințele partidelor politice” (p. 5), în concordanță cu interesele de stat ale României. Întreaga „expunere” este o convingătoare pledoarie pentru știință și pentru carte.

Știința este privită ca o componentă a culturii, așa că CSC-ul, pe lângă „marea însănătoșire pe care [...] ar aduce-o celor mai multe societăți existente” (p. 3), al căror prim rol era răspândirea cărții, pe lângă „îngrijirea muzeelor”, „îndreptarea relelor ce bântuie [...] la teatrele naționale”, „încurajarea artelor plastice” (p. 4), urma să sprijine și institutele cu caracter științific¹⁴. S. Pușcariu considera că: „o țară mare și atât de bogată în forțe creatoare ca țara noastră [...] trebuie să se manifeste însăși ca element de cultură, să poată aduce dar culturii mondiale partea sa de creație originală. România nu mai poate sta în afară de cooperarea intelectuală internațională, ci trebuie, prin schimb de publicații, de profesori și studenți, și mai ales prin participarea savanților ei de seamă, și nu a protejaților politici, la congresele științifice din toată lumea, să intre cu demnitate în angrenajul tot mai strâns al vieții intelectuale mondiale”¹⁵. Apreciază realizările științei: „Progresul pe teren științific este poate cel mai temeinic de cincizeci de ani încoace. El ar putea fi cu mult mai mare - continuă Pușcariu - dacă savanții români n-ar fi puși într-o inferioritate grozavă în ceea ce privește utilajul și materialul științific față de țările apusene, cu care România mărită trebuie să intre în concurență”¹⁶. De aceea, CSC-ul „va pune la dispoziția institutelor științifice [...] - însă numai după ce acestea au dat dovadă de o activitate rodnică și susținută de câțiva ani - mijloacele materiale necesare spre a lucra în condiții bune și spre a crea o surescență de savanți tineri și specializați”¹⁷.

¹³ ib. 105/h. Paginile la care se află citatele sunt indicate în textul articolului, dacă între citate nu intervine altă indicație bibliografică.

¹⁴ „Va da ajutoare materiale institutelor cu caracter științific, pentru cercetări originale și publicații”.

¹⁵ *Expunere de motive*, p. 2-3.

¹⁶ *Impozitul cultural*, ASP-Bran 105/b, p. 3.

¹⁷ *Expunere de motive*, p. 3.

Ajutoarele ar trebui date institutelor pentru finalizarea unor lucrări mari, precum: Academiei un fond pentru Dicționar, Institutului Social pentru monografiile sociale, Muzeului Limbii Române pentru Atlasul lingvistic, Muzeului Etnografic din Cluj pentru Parcul național.

Și încă o observație interesantă, care atrage atenția asupra înțelegerii cu care ar trebui privită știința și nevoile ei: „Se va evita orice risipă, dar nu se vor face economii deplasate. Astfel, dacă într-un institut universitar, profesorul sau colaboratorii săi urmăresc o problemă științifică împreună cu cheltuieli mari (proponerea de material scump, de exemplu câteva grame de radiu; cercetări îndelungate pe teren etc.), i se vor pune institutului la dispoziție sumele necesare“¹⁸.

Pentru a deveni „o instituție viabilă și folositoare“, CSC-ul avea nevoie de fonduri. „Chiar în situația actuală financiară atât de grea, [...] ele se pot găsi - considera Pușcariu -, căci nu există pe lume popor mai înțelept ca al nostru, care să fie atât de învoit să aducă, pentru trebuințele inexorabile de stat, sacrificiile ce i se cer“¹⁹. Printre sursele de bani, în afara sumelor provenite din bugetul general de cheltuieli al statului, din impozitul pe spectacole, pe radiodifuziune, din subvenții, donații, legate, propunea un impozit adițional, cel cultural, a cărui caracterizare diferă în variantele proiectului de lege. Este gândit în detaliu întregul mecanism privind strângerea, cheltuirea și evidența banilor, precum și consecințele avantajoase pentru toți cei implicați (cetățeni, societăți culturale, edituri, autori).

Pușcariu credea că „venitul cel mai important s-ar fi putut asigura [...] obligând orice institut financiar să perceapă după fiecare tranzacție o mică taxă proporțională“ (p. 10). Acest impozit nu ar fi lipsit de justificare, deoarece „în epoca materialistă în care trăim, industria și comerțul, adevărații beneficiari ai progresului științific, nu plătesc tributul cuvenit științei. Fără marile invenții moderne, ieșite din laboratoriile științifice, fabricile n-ar fi putut lua avântul de astăzi și pământul, marea și aerul n-ar fi străbătute de mijloace de comunicație din ce în ce mai rezezi. Lucrul acesta e atât de adevărat, încât în alte țări se observă tot mai mult o tendință de a recompensa munca dezinteresată a învățaților“ (p. 10).

Contribuabilii urmau să primească o diplomă de membru la una dintre societățile culturale regionale - mai importante, *Astra* în Ardeal, *Fundația Voevodul Mihai* în Vechiul Regat, *Societatea pentru cultură* în Bucovina -, care, la rândul lor, le dăruiau cărți (ca premii) și le asigurau unele facilități. Cărțile nu puteau fi decât cele premiate de Academia Română sau recomandate de universități, ceea ce însemna de fapt o modalitate de răspândire a cărților bune,

¹⁸ *Impozitul cultural*, p. 5.

¹⁹ *Memoriu adresat M. S. Regelui Carol II*, ASP-Bran 105/f, p. 7.

„cultivându-se gustul pentru lectura sănătoasă și folositoare“²⁰ și implicit sprijinirea operelor științifice, artistice și literare valoroase.

Pentru Pușcariu, cartea reprezenta „cea mai puternică armă de educație sănătoasă a maselor, deșteptându-le simțul pentru frumos, setea de a cunoaște adevărul, conștiința cetățenească și optimismul constructiv“. De aceea, ea „trebuie să formeze o preocupare serioasă a politicii noastre de stat“²¹. Savantul era îngrijorat de faptul că publicul, în special tineretul, neglijează cartea, ceea ce remarcă în diferite ocazii. Un articol din „Drumul nou“ este intitulat simplu: *Nu se citește*²².

Apreciind rolul editorului, care trebuie să fie un profesionist, propune sprijinirea caselor de editură, prin asigurarea, de exemplu, a desfacerii cărților, ceea ce ar face ca acestea să inițieze publicațiile mult așteptate, precum: „o Enciclopedie Română, o bibliotecă îngrijită a clasicilor români; o bibliotecă cu traduceri bune din scriitorii mari ai literaturii universale; o bibliotecă de popularizare a științei“²³, deziderate în parte îndeplinite. Sextil Pușcariu se gândea la crearea unui Institut Universitar de Editură (IURE) la Cluj, rentabil, deoarece cărțile editate aici ar fi fost cumpărate în mare parte de Minister pentru premii, donații legate de impozitul cultural, ceea ce ar fi permis publicarea unor opere costisitoare, dar „de cea mai mare utilitate“, lipsa lor fiind „o rușine pentru poporul român“²⁴.

Să ne imaginăm că *astăzi* ar fi acum mai bine de 50 de ani, că *aici* ar fi Aula Academiei, că prezenți ar fi și conducătorii României și ar vorbi Sextil Pușcariu. Cu siguranță ar spune cel puțin trei lucruri: 1. „Clujul s-a dovedit un centru important de muncă științifică și care [...] posedă spiritul de colaborare necesar operelor mari, izvorâte din colaborarea multora“²⁵. 2. „Academia a fost creată anume pentru ca să dea *Dicționarul și Gramatica limbii române*. Nu trebuie ca Academia să uite acest lucru, nici să-și piardă răbdarea, dacă Dicționarul progresează încet, căci o lucrare de o importanță atât de mare este de lungă durată și costisitoare“²⁶. 3. Statul „are datoria să rupă [...] cu tradiția de a considera instituțiile culturale numai ca forme îndeplinite, să renunțe la promisiuni amăgitoare și irealizabile, asumându-și grija [...] întreținerii Academiei Române, instituție care, pe lângă menirea ei științifică, a fost și izvorul nesecat al cultului național“²⁷.

²⁰ *Impozitul cultural*, p. 2.

²¹ *Expunere de motive*, p. 2.

²² Corvin, *Nu se citește*, în DN, I, nr. 31, 18 iunie 1931, p. 2.

²³ *Expunere de motive*, p. 4.

²⁴ *Impozitul cultural*, p. 9.

²⁵ id. ib.

²⁶ Scrisoare adresată colegilor de la Academia Română de către S. Pușcariu, prin care-și anunță retragerea de la conducerea Dicționarului Academiei, 15 oct. 1943 - ASP 62.

²⁷ Corvin, *Dicționarul Academiei*, în DN, I, nr. 13, 26 mai 1931, p. 2.

DIN ISTORICUL ALR

DOINA GRECU

RÉSUMÉ. De l'histoire de l'ALR. Utilisant des matériaux trouvés dans les Archives Sextil Pușcariu, données il y a peu de temps à l'Institut de Linguistique et d'Histoire Littéraire „Sextil Pușcariu”, ainsi que des informations contenues dans des travaux déjà publiés, l'auteur fait une présentation des efforts de Sextil Pușcariu pour la réalisation de l'Atlas linguistique roumain.

Cu puțin timp înainte acestui colocviu a apărut la Cluj, prin strădania unei colege ale noastre, doamna Elisabeta Faiciuc, și cu efortul material al Filialei din Cluj a Academiei Române, *Bibliografia Sextil Pușcariu*. Cu inevitabile lacune informaționale, uneori poate inegală în selectarea unor date, ea trebuie apreciată prin ceea ce are pozitiv și considerată susceptibilă de îmbunătățiri dar, așa cum a răspuns Sextil Pușcariu unei critici aduse *Dicționarului Academiei*, „nu trebuie renunțat la bine de dragul mai binelui”. Așa cum o avem în față, ea este în bună parte rodul impulsului dat de sentimentul de recunoștință și obligație morală față de donarea de către cercetătoarea Magdalena Vulpe a unei părți din arhiva Sextil Pușcariu, îndeplinindu-se astfel una din dorințele testamentare ale savantului. În 1942, pe când împlinea abia 65 de ani și nimic nu prevestea un atât de grabnic sfârșit, Sextil Pușcariu, spirit meticulos, lucid și generos, își face testamentul în care, între alte legate, se prevede: „Manuscrisurile mele științifice rămân în păstrare fiicei mele. Din ele nu se va publica nimic sub numele meu după moarte, căci nu pot răspunde decât de o operă gândită în toate amănuntele și expusă într-o formă încheșată. Nu se vor publica nici cursurile mele ținute la Universitate, chiar dacă au la aparență o formă definitivă. În schimb însă mi-ar părea bine ca truda vieții mele să nu rămână neutilizată și doresc ca acest material să fie pus la dispoziția cercetătorilor spre liberă utilizare.

Paternitatea ideii e un lucru secundar și are valoare numai atâta timp cât cel ce o emite în public e în viață și o apără. După moarte, această paternitate trebuie să devină anonimă și achiziția științifică să devină bun comun. N-aș vrea însă ca notițele mele să fie utilizate de oameni nepregătiți. De aceea, tot materialul, orânduie și catalogat, va fi păstrat de fiica mea sau de directorul Muzeului Limbii Române, care va răspunde de felul cum va fi pus la dispoziția cercetătorilor”.

Parcurgerea *Bibliografiei* permite acum ca frumoasele, dreptele și adesea emoționantele aprecieri făcute de contemporani asupra complexei personalități care a fost Sextil Pușcariu să primească un suport material a cărui deschidere îi uimește chiar și pe cunoscătorii avizați ai operei și activității ilustrului cărturar. Această *Bibliografie* ne-a permis și nouă să credem că putem aduce unele completări istoriei uneia din operele fundamentale ale savantului evocat astăzi.

Am spus unele completări, deoarece activitatea lui Sextil Pușcariu în domeniul dialectologiei a stat adesea în atenția cercetătorilor; pentru temeinicia investigațiilor se cuvine să amintim articolul semnat de cercetătorul P. Neiescu, *Contribuția lui Sextil Pușcariu la dezvoltarea dialectologiei românești* (apărut în CL XIX, 1974, număr închinat acum 25 de ani memoriei lui Sextil Pușcariu) și cele două articole despre Sever Pop scrise de regretatul profesor Romulus Todoran (și publicate tot în CL, dar în cele două numere din 1979) care, cu rigoarea-i caracteristică, aduce informații și precizări despre savantul năsăudean și, implicit, despre *Atlasul lingvistic românesc*.

Nu vom stăruia asupra cunoscutului episod al uceniciei lui Sextil Pușcariu ca tânăr student la Lipsca, sub îndrumarea lui Gustav Weigand. Peste ani, când fostul elev își va evoca maestrul, o va face cu dreaptă considerare, cu respect și duioșie, dar nu fără note critice, căci „studiasse între timp și la alți corifei ai lingvisticii și învățase înainte de toate că nu trebuie să juri pe cuvintele maestrului, pentru că chiar cel mai mare între dascăli poate să greșească și e mai adesea depășit de știință” (*Călare pe două veacuri*, p. 36). El va recunoaște că „elevul, deși nu-l mai crede totdeauna, cum nu-l vor crede nici pe el elevii săi, va păstra o amintire scumpă și recunoscătoare întâiului îndrumător pe ogorul științei” (*Călare...*, p. 42). Paginile despre Weigand sunt, de fapt, și prilej de riguroasă evaluare a metodei geografiei lingvistice și de elogiaose aprecieri asupra atlaselor. De aceea, spirit deschis și în neobosită căutare, Sextil Pușcariu nu va surprinde când, peste ani, va fi el însuși „părintele” unui atlas lingvistic. Dar până când acesta se va naște va fi un drum lung, la capătul căruia elevul își va fi depășit, într-adevăr, maestrul.

Încă în 1910, apreciind atlasul lui Gilliéron (*Probleme nouă în cercetările lingvistice*, în „Convorbiri literare” XLIV, 1910, nr. 1, p. 452-471), Sextil Pușcariu remarcă plin de elan: „Cel ce știe a ceti în aceste hărți poate urmări viața cuvintelor, lupta unui termen nou cu altul vechiu și setea noastră de a răspândi lumină în timpurile trecute e ațâțată de probleme nouă, de întrebarea „de ce?” care stă la temelia oricărei științe” (p. 459) și exclamă: „Câte probleme importante nu s-ar putea dezlega și la noi românii dacă am fi în situația de a putea urmări geografia lexicală a cuvintelor noastre!” (p. 460).

După un asemenea entuziasm ne-am fi așteptat ca la înființarea Muzeului Limbii Române problema realizării unui atlas să figureze tranșant, mai ales că și un studiu al lui J. Jud, citat în amintitul articol din „Convorbiri”, îl îndemna să pună bazele unui atlas lingvistic pentru limba română. Dar între scopurile ființării Muzeului Limbii Române se prevedea doar că se va face „strângerea și prelucrarea științifică a materialului lexicografic al limbii române din toate timpurile și din toate regiunile locuite de români” și că între lucrările Muzeului prioritare vor fi „c) îndrumarea de studii dialectale și lexicografice prin adunarea de material la fața locului, prin chestionare trimise în toate ținuturile românești și prin îndemnarea specialiștilor la colaborare” și „d) publicarea de monografii, dicționare speciale, glosare, hărți lexicale, studii, bibliografii, scrieri de popularizare” (DR I, 1920-1921, p.3), iar în *Raportul* prezentat Academiei la 4 octombrie 1919 asupra reorganizării muncii la *Dicționarul Academiei* după venirea la Cluj și înființarea Muzeului Limbii Române, va vorbi doar de „viitorii cercetători științifici [care] vor aduna în mod rațional și sistematic tezaurul nostru lexical și vor da acele lucrări speciale pe care trebuie să se rezime Dicționarul limbii” (*Scrisori către I. Bianu*, vol.III, p. 571).

Greutățile organizatorice inerente începutului, grijiile financiare atât de des evocate, prioritatea acordată *Dicționarului* sau lipsa unei concepții bine conturate asupra unei lucrări de anvergură a unui atlas îl fac oare să fie reținut și să specifice doar acele prevederi generale din care ulterior să se poată încheia o lucrare monumentală?

Oricum, încă de pe front, în 1917, când visa la alcătuirea Muzeului Limbii Române, ostașul de atunci și directorul de mai târziu își dorea între colaboratori și „un etnograf care ar strânge încetul cu încetul toată terminologia specific românească adunând astfel și materialul pentru răspândirea geografică a anumitor cuvinte” (*Memorii*, p. 190-191).

S-ar părea că ne aflăm departe de conturarea unor preocupări pentru un atlas. Prins de alte griji, rectorul Universității și directorul Muzeului se zbate în greutatea financiară, astfel că în 1 ianuarie 1922 îi va scrie aceluiași sprijinitor și sfătuitor, I. Bianu: „Pentru acest copil al meu („Dacoromania”, n.n.) voi cerși pe la bogătași și sunt sigur că voi găsi pe unii mai darnici decât Academia” (*Scrisori...*, vol. III, p. 592); nu mult mai târziu (10 iunie 1924) va nota în jurnal o întâlnire, la București, cu ministrul Moșoiu, care l-a întrebat ce mai face: „Cerșesc pentru Muzeul Limbii Române”, a fost răspunsul (*Memorii*, p. 646). Spirit pragmatic, Sextil Pușcariu cunoștea, fără nici un dubiu, efortul financiar pe care-l presupunea realizarea unui atlas. Și totuși zorii noilor preocupări se arată. „La Muzeu”, va sublinia el, „erau urmărite cu atenție diferitele „școli” și preocupări, începând cu geografia lingvistică, cu deosebire cultivată de

Muzeu...” (*Memorii*, p. 542). Faptele o vor dovedi. În mai 1922, în cadrul celebrelor de acum ședințe de la Muzeul Limbii Române, Sextil Pușcariu prezintă un *Program pentru un atlas lingvistic. Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbii române*. Cum 1922 este anul lansării întâiului chestionar al Muzeului Limbii Române, redactat de Sextil Pușcariu și intitulat *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbii române. I. Calul* și cum din *Raportul anual* al Muzeului (DR II, 1922, p. 903) rezultă că inițial autorul se gândise la un număr de 20-30 de chestionare prin corespondență, putem presupune, în linii mari, conținutul comunicării. Până la urmă, după cum se știe, nu s-au realizat decât opt chestionare. Despre ele a relatat amănunțit P. Neiescu în articolul deja amintit, unde menționează, ca și Sever Pop în primul volum din impresionantul tratat *La Dialectologie*, că Sextil Pușcariu „nu s-a gândit să întocmească atlasul pe baza răspunsurilor la chestionare, ci a urmărit două scopuri, legate de elaborarea atlasului: „a) cunoașterea localităților cu cele mai interesante graiuri; b) întocmirea unui nou chestionar în vederea anchetei propriu-zise pentru atlas” (p. 29).

Ultimul chestionar – *Stupăritul* – a fost lansat în 1937. Numărul celor care au răspuns la acest chestionar este dezamăgitor de mic. Poate că și asemenea lucruri au determinat afirmația lui S. Pușcariu din prefața la întâiul volum din *Atlasul lingvistic român I* (apărut în 1938) unde vorbea despre culegerea de material cu chestionarele și mai ales despre prelucrarea care cerea atâta muncă și cheltuială, încât „am renunțat de a mai face o legătură între Atlas și chestionarele trimise corespondenților noștri”, de unde la început credeau „că din diferitele chestionare amănunțite se va putea alcătui mai ușor un chestionar general” (p. 7).

Înainte de a apărea *Chestionarul II. Casa* (1926), a avut loc la București Primul Congres al filologilor români, în zilele de 13, 14 și 15 aprilie 1925. Organizate de Ovid Densusianu, lucrările își propun, între altele, să stabilească raporturi mai strânse între studiile lingvistice și cele de etnografie și folclor. Pentru Sextil Pușcariu, care în 1923 se zbatuse pentru înființarea Societății Etnografice Române și va avea un rol activ în înființarea, în 1930, a Arhivei de Folclor sub îndrumarea lui Ion Mușlea și care va vedea tot timpul atlasul ca fiind puternic legat de sfera culturii populare sub toate aspectele ei, acest lucru era binevenit. Dar mai important este faptul că în Secțiunea I a lucrărilor, prezidată de Ov. Densusianu și având pe Sextil Pușcariu ca vicepreședinte și pe Al. Procopovici ca secretar, chiar în deschiderea lucrărilor președintele va începe prin a arăta că „studiile de dialectologie reclamă o unificare a sistemului de transcriere și o fixare a regulilor ce trebuie studiate mai întâi, coordonându-se lucrările tuturor centrelor universitare”. Luând cuvântul, Sextil Pușcariu va aprecia că „trebuie ca din colaborarea celor patru universități să iasă un atlas

lingvistic al limbei române. [...] În vederea alcătuirii atlasului trebuie mai întâi principii călăuzitoare și să se fixeze un chestionar pentru toți cei ce vor participa la opera aceasta”. Se alcătuiește o comisie (formată din I.A. Candrea, G. Giuglea, Per. Papahagi, Sever Pop, Al. Procopovici, Chr. Geagea) care urmează să pregătească, pentru congresul viitor, programul de lucru și chestionarul pentru studiile de dialectologie, în special pentru alcătuirea atlasului lingvistic și se hotărăște că „Dl. Densusianu va prezenta acelui congres lucrarea pentru unificarea sistemului de transcriere” (vezi *Întâiul Congres al filologilor români*, 1926, p. 15-16). Atrage atenția faptul că numele lui S. Pop, aflat la studii în Franța, este deja prezent.

Peste exact un an, între 23-25 aprilie 1926, Sextil Pușcariu va organiza la Cluj Al doilea Congres al filologilor români. Comisia a V-a, sau Comisia atlasului lingvistic, își va desfășura activitatea în ultima zi a lucrărilor, duminică, 25 aprilie, după amiaza. Th. Capidan, în calitate de raportor, citește raportul comisiei. Se subliniază faptul că se impune ideea alcătuirii unui atlas, căci particularitățile de limbă dispar „în fața limbii comune introduse pretutindeni prin administrație, școală, armată etc.” (v. *Al doilea Congres al filologilor români* - Cluj, 23, 24, 25 aprilie 1926, în „Revista filologică” 1927-28, nr. 3, p. 352). Se stabilește că modelul va fi atlasul lui Gillieron, dar adaptat la cerințele realității românești și că se vor face cercetări și la românii suddunăreni. Pentru culegerea materialului e nevoie de doi lingviști, unul pentru dialectul dacoromân și altul pentru dialectele transdanubiene. Ov. Densusianu crede că la alcătuirea atlasului trebuie să participe universitățile, iar teritoriul să fie împărțit în patru părți, fiecare urmând să revină spre anchetare unei universități. S. Pușcariu, susținut de A. Meillet, participant la lucrările congresului, afirmă necesitatea unui singur anchetator, subliniind „valoarea unei singure urechi de vreme ce ne lipsește gramafonul”. Acest unic informator ar urma să lucreze cu un chestionar de cca 200 de întrebări, pentru a vedea starea actuală a limbii; abia după aceea s-ar putea trimite echipe de anchetare. Tot lui A. Meillet, care a evidențiat valoarea monografiilor dialectale și importanța anchetelor cu aparate de înregistrat, îi aparține și ideea studierii graiurilor minorităților. Se hotărăște formarea unei comisii care să treacă la „alcătuirea acestei opere” și separat a unei comisii pentru partea financiară. Cu aceasta, congresul se încheie fără hotărâri definitive. Totuși Sextil Pușcariu pare mulțumit, căci după ce în 8 martie îl informase pe Bianu despre organizarea congresului („Sper că va reuși și la Cluj, cum a reușit și la București” - *Scrisori...*, vol.III, p. 622), la sfârșitul lucrărilor îi va spune doar: „Congresul filologilor s-a ținut în aceeași atmosferă senină ca anul trecut” (p. 622).

Deși în mod evident la congres nu se iau hotărâri decisive în privința atlasului, în sesiunea generală a Academiei Române din luna iunie a aceluiași an, când Sextil Pușcariu va citi un raport asupra lucrărilor *Dicționarului Academiei*, el va prezenta colegilor academicieni Muzeul Limbii Române ca centru de cercetare lingvistică și va vorbi despre pregătirea tinerilor prin specializări în străinătate în vederea demarării noilor teme de cercetare, între care în primul rând *Atlasul*, apoi *Onomasticonul* și *Toponomasticonul* românesc (vezi AAR, tom. XLVI, 1926, p. 124).

Al treilea Congres al filologilor români, organizat la Cernăuți între 20-22 mai 1927, nu se mai ocupă de problema atlasului. „Problema atlasului nu se mai pune, pentru că a fost limpezită în Congresul de la Cluj din punct de vedere teoretic și acum e nevoie de bani”, avea să declare Al. Procopovici în deschiderea lucrărilor („Revista filologică”, 1927-1928, nr. 3, p. 362 ș.u.).

Raportul anual al Muzeului Limbii Române, prezentat în 1927 în DR IV/II arată că „Secția *Atlasului lingvistic* se găsește încă din stadiul pregătirilor, până la înapoierea din străinătate a d-lui Sever Pop, care se specializează în geografie lingvistică” (p. 1560), deocamdată continuându-se anchetele prin corespondență, iar la rubrica *Pe marginea cărților* din DR IV/I, Sextil Pușcariu va sublinia încă o dată: „Necesitatea unui atlas lingvistic al limbii române care să întregască pe al lui Weigand și să formeze oarecum continuarea atlaselor publicate sau în pregătire în Romania apuseană a fost recunoscută de filologii români care în cele două congrese ale lor s-au ocupat de această chestiune. Cei ce-și vor lua asupra-și greua sarcină de a face marea lucrare vor profita mult din discuțiile pe care le-a provocat *Atlasul lingvistic catalan* al lui Griera” (p. 1325). Se observă că ne aflăm încă în sfera generalităților.

Primul Congres internațional al lingviștilor, ținut la Haga între 4-14 aprilie 1928 și despre ale cărui lucrări Sextil Pușcariu, delegat din partea Academiei, își va informa colegii de la Muzeu încă în ședința din 15 mai, dar va raporta Academiei abia la 15 februarie 1929, reprezintă un moment hotărâtor pentru soarta atlasului. Cum se va spune în *Memorii*, congresiștii aveau sentimentul că se află la „o răspântie a lingvisticii” (p. 812) și Sextil Pușcariu va afirma: „Chestiunea Atlasului lingvistic, care ne preocupă și pe noi, e foarte grea” (p. 807). Iată ce va relata el în ședința ordinară a Academiei din 15 februarie: „Întâiul Congres internațional de lingvistică, ținut în mai [?] 1928 la Haga, a luat hotărârea ca să se adreseze guvernelor tuturor țărilor rugarea, să întocmească cât mai neîntârziat *Atlasele lingvistice* ale țărilor respective, realizându-se astfel *Atlasul lingvistic mondial*. Guvernul român, sesizat și el de această cerere, s-a adresat celor patru universități, cerându-le avizul.

Universitatea din Cluj a și răspuns că Muzeul Limbii Române, care de la întemeierea lui se ocupă cu pregătirea unui atlas lingvistic al României e gata să înceapă, dacă: se vor pune la dispoziție mijloacele materiale pentru anchetele pe teren. Într-adevăr, Muzeul Limbii Române din Cluj are aproape una mie de corespondenți repartizați pe întreaga țară, care au răspuns la anchetele prin chestionare trimise până acuma; a trimis în străinătate pe un asistent al său, d-l Sever Pop, care s-a specializat în geografie lingvistică (având norocul să apuce încă în viață pe întemeietorul acestei discipline, J. Gilliéron, al cărui elev la Paris a fost doi ani) și care a luat parte la anchetele pe teren în Franța, Spania, Italia și Elveția; a alcătuit un chestionar care a fost discutat și completat în ședințele muzeului în curs de aproape un an; și, în sfârșit, întreține cele mai vii legături cu instituțiile similare din străinătate, profitând de experiența celorlalți conducători și anchetatori ai atlaselor lingvistice” (AAR, tom XLIX, Ședința din 15 februarie 1929, p. 64). Deși urmează un plan de lucru al Muzeului în această privință, este clar că lucrările pregătitoare nu au încă o formă definitivă; se vorbește de un singur anchetator, de un chestionar general de cca 200 de întrebări care ar urma să fie pus în vreo 400 de localități (între care și localități cu populație minoritară), de câteva chestionare speciale care nu vor fi puse decât acolo unde terminologia specială e cunoscută și de încă un chestionar mare, care nu va fi pus decât în vreo 30 de localități. Deși se dau cifre exacte referitoare la zile de teren, durata lucrărilor, bani, greutatea cade pe sensibilizarea Academiei căreia Sexil Pușcariu i se adresează:

„Ar fi de dorit ca o lucrare de o atât de mare însemnătate să fie inițiată, condusă și realizată de instituția cea mai înaltă culturală a țării noastre, de Academia Română. Atlasul lingvistic, alături de Dicționarul limbii române, ar alcătui una din cele mai mari lucrări ale Academiei noastre care, de la întemeierea ei, și-a înscris în program ca una din cele dintâi preocupări studiul limbii naționale” (p. 65).

Pentru a-i impresiona pe confrății academicieni, Pușcariu le va spune: „Fără atlas lingvistic nu mai e astăzi imaginabil un progres real în studiul unei limbi și cu atât mai puțin a limbii noastre, lipsită de documente vechi, pe cari trebuie să le înlocuiască tocmai rămășițele de grai bătrânesc, păstrate în cutare colțuri neatinse încă de civilizația nivelatoare. Dar pentru noi întocmirea Atlasului lingvistic mai e și o chestie de prestigiu național, fiindcă suntem azi aproape singurul popor romanic care n-avem încă o asemenea lucrare” (p. 68).

Spirit realist, sătul - dar niciodată doborât - de „cerșitul” pentru ceilalți „copii” ai lui, *Dicționarul Academiei* și „Dacoromania”, părintele atlasului nu așteaptă totul de la Academie ci lansează în grabă, în 10 septembrie, un *Apel către prietenii Atlasului lingvistic*. Aproape povestind, într-o manieră simplă, de

evidenta popularizare, Sextil Pușcariu arată ce este un atlas, care e valoarea lui, face istoricul preocupărilor, apelează la sentimentul mândriei naționale, arată ce a întreprins Muzeul până acum și încheie: „Făcând apel către cei ce doresc a contribui la înfăptuirea acestei opere fundamentale, înscriindu-se pe fila alăturată între *Amicii Atlasului lingvistic*, reproducem scrisorile pe care le-am primit de la savanții din străinătate. Bucuria cu care au primit vestea că Atlasul lingvistic al României e pe cale de a se înfăptui dovedește că însemnătatea acestei lucrări depășește hotarele țării noastre, iar încrederea pe care o pun în Muzeul Limbii Române e pentru cei ce încep lucrarea un nou îndemn” (p. 6). Urmează scrisorile lui M. Bartoli (Torino), M. Friedwagner (Frankfurt), E. Gamillscheg (Berlin), K. Jaberg (Berna), N. Jokl (Viena), J. Jud (Zürich), A. Meillet (Paris), W. Meyer-Lübke (Bonn), Mario Roques (Paris), Kr. Sandfeld (Copenhaga), A. Zauner (Gratz). Cu acest *Apel*, Sextil Pușcariu face publică hotărârea de a întocmi atlasul. Bucuros, el i se adresează lui Bianu în 27 octombrie 1929: „Iubite colega Bianu! Îți mulțumesc din inimă pentru urările trimise pentru nunta fiicei mele și pentru nașterea celui alt copil, Atlasul lingvistic. Dacă ne-o ajuta Dumnezeu, îl începem chiar în anul ăsta. Dumnezeu și Fundația Regele Ferdinand. De la Academia Română nu se poate aștepta un sprijin material efectiv. Aș vrea totuși ca ea să figureze cu o sumă cât de mică (*Scrisori...*, vol. III, p. 644). Omul care îi scrisese zilnic soției de pe front, trecând de mia de scrisori, i se adresează lui Bianu – și cine știe câtor alte personalități – numai în problema atlasului în 21.II, 2.IV, 18.IV, 26.IV.1929. Este perioada în care se terminaseră anchetele preliminare (Sever Pop efectuase 6, iar E. Petrovici, 3), se definitivaseră chestionarele și transcrierea și se încep anchetele propriu-zise. Nu dorim să intrăm în amănunte referitoare la alegerea punctelor pentru anchetă, la paternitatea transcrierii fonetice, a chestionarelor, a titlului chiar; își au și ele istoria lor, care merită să fie cunoscută. Dorim totuși să ne exprimăm îndoiala că într-adevăr chestionarele elaborate pentru *Atlas* au beneficiat și de aportul substanțial al unui etnograf (R. Vuia) și al unui folclorist (I. Mușlea) (Vezi D-tru Pop, *Clujul-centru de cercetare a culturii populare românești*, în AAF XII-XIV, 1991-1993, p. 274). Credem că e vorba de o confuzie cu contribuția acestora la chestionarele Muzeului, fapt semnalat de I. Taloș în *Prefața* la ediția Mușlea, pe care a îngrijit-o.

În ședință din 30 ianuarie 1930 de la Academia Română, S. Pușcariu, după ce reamintește că „Muzeul Limbii Române se pregătește de zece ani pentru realizarea *Alasului limbii române* (vezi AAR, tom. L, 1929-1930, p. 64), vorbește pentru prima dată de cei doi (s.n.) anchetatori ai atlasului și le subliniază meritele, după cum va sublinia și valoarea lucrării, iar Bianu îi va răspunde promițând că Academia Română, care cunoaște eforturile Muzeului, „va sprijini, cu plăcere, acest însemnat monument filologic” (p. 66).

În 1930 S. Pop va ancheta deja 49 de puncte, iar E. Petrovici, 13. De acum cei doi anchetatori își văd de munca lor, iar directorul institutului nu va osteni făcând rapoarte către Academie, rapoarte anuale la institut și popularizare prin conferințe ținute în țară și în străinătate.

Dar savantul cu orizonturi largi, vizionarul Pușcariu privește deja înainte. În DR VI (deci în 1931), la rubrica *Pe marginea cărților* scrie: „Până când se va termina și publicarea acestora (hărțile lui E. Petrovici, n.n.), vom alcătui treptat un chestionar nou, care să corespundă preocupărilor lingvistice viitoare și să completeze lacunele celor două chestionare anterioare. Cu chestionarele va pleca, probabil, alt anchetator, în alte puncte. Continuând în felul acesta, vom avea cu timpul o imagine a limbii cât mai completă, atât ca bogăție de material cât și ca densitate a punctelor anchetate, ținând seama și de problemele noi ce se vor pune în lingvistică”.

În afară de rapoartele periodice asupra muncii la *Dicționar*, conducătorul Muzeului amintește Academiei, ori de câte ori are ocazia, de cealaltă mare lucrare, atlasul. Astfel, în 16 mai 1933, când prezintă în ședință generală publică lucrarea lui Sever Pop *L'Atlas linguistique de la Roumanie*, el găsește prilejul să vorbească iarăși, pe larg, despre această mare operă, pentru ca în 1936, la 26 mai, în ședința solemnă a Academiei să vorbească despre *Importanța Atlasului lingvistic al României*, prezentare însoțită de 15 hărți menite să-i susțină afirmațiile.

Anchetele pe teren nici nu erau teminate când au început să apară studii pe baza materialului adunat, iar Sextil Pușcariu începe să țină conferințe prin care să prezinte publicului larg atlasul în toată complexitatea sa. Prima va fi în 1936, când la 18 decembrie, în cadrul conferințelor Extensiunii Universitare, va vorbi despre *Hărțile graiului. În legătură cu ALR*. În anul următor, în 13 martie la Brașov și în 11 aprilie la Arad va ține aceeași conferință, însoțită de proiectii. În vara aceluiași an, în luna iunie, la universitățile germane din Marburg și Leipzig, probabil și la Jena și Göttingen, va vorbi iarăși despre *Atlasul lingvistic român. Continuitatea românilor în Dacia Traiană*. Pentru „valoroasa contribuție la cunoașterea peste hotare a țării, instituției și științei românești” îi vor mulțumi Ministerul Afacerilor Străine, Ministerul Educației Naționale și Rectoratul Universității din Cluj.

În Arhiva Sextil Pușcariu de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară ce-i poartă numele există manuscrisul unei conferințe ținute în 3-4 mai 1938 la Varșovia și în 6-7 mai la Cracovia, unde, sub titlul *La romanité orientale*, nu pierde ocazia să mai prezinte o dată Atlasul.

Iată cum procedează S. Pușcariu. El începe: „Eu cunoșteam reputația ospitalității poloneze; dar vă mărturisesc că realitatea depășește cu mult așteptările mele”. Și, amintind cum românii care au învățat în Polonia în secolele XVI-XVII studiau aci latina și aceasta i-a ajutat să recunoască latinitatea poporului lor, apreciind cultura polonă, relațiile României cu această țară, ridicând paharul „pour le grand avenir de la grande Pologne et pour l'amitié polono-roumaine”, își exprimă bucuria de a vedea cu propriii ochi această țară care - iată - în Carpați conservă în limbă cuvinte de origine română, rod al contactului cu păstorii români transhumanți ale căror drumuri pot fi astăzi urmărite cu precizie pe minunatele hărți ale atlasului lingvistic ce se realizează în Polonia; de aci până la *Atlasul lingvistic român* nu a fost decât un pas. S. Pușcariu este aici în egală măsură un diplomat rafinat, un intelectual de mare clasă și un savant cu certe înclinații literare.

Ajunși acum la un capăt de drum, să remarcăm doar că în DR IX, în 1938, va privi îndărăt cu tristețe, amintindu-și că „Nu apăruse decât prospectul și s-au și ivit critici care respingeau *Atlasul* ca pe o lucrare aproape inutilă”, iar criticile nu veneau din partea vreunui filolog începător, ci a unui lingvist de seamă, întemeietor de școală; cu dreptate și optimism Sextil Pușcariu va elogia și acum, încă o dată, *Atlasul*. Și, fără îndoială, avea de ce să o facă.

În relatarea aceasta, aproape cronologică, am încercat doar ca, prin amănunte poate aparent ne semnificative, să facem să prindă contur ceva din strădania neîncetată a celui care ne adună în aceste zile pe toți sub fascinația personalității sale și care pe drept cuvânt se considera conducătorul *Atlasului*.

Dar adevărata cinstire a memoriei lui Sextil Pușcariu constă într-o dreaptă și riguroasă evaluare a concepției sale și în continuarea editării celor două mari lucrări de care și-a legat viața: *Dicționarul* și *Atlasul*. Fie ca vremurile să nu se așeze potrivnice și din realizarea acestor lucrări să se ridice soclul de aur de pe care statuia ideatică a marelui cărturar să poată privi senin peste veacuri.

„CUVINTELE STRĂINE“ ÎN LEXICUL ROMÂNESC

MARIA ONOFRĂȘ

ABSTRACT. „Foreign Words“ in Romanian Vocabulary. Expressing the life reality, the vocabulary has the tendency to reflect the new objects, phenomenon, states of things etc. In this sense, of great interest are some formations recently appeared in the current vocabulary, manned in the speciality literature as lexical innovations, borrowings, foreign words, recent words, neologisms and others.

Today is applied a large and indefinite accept of the term- new words (or derivations from the new words) borrowed from foreign languages, because it wasn't drawn a clear conception yet, concerning the given notions. To the conception of some linguists (F. Kiraly. Contacte lingvistice. – Timișoara, 1990, p. 52) the new publications can be divided into: 1) words penetrated from foreign languages, adapted to the system of Romanian language, which are frequently used, from derivations and are not felt by speakers as borrowings (*lider, miting*); 2) words, which do not satisfy the mentioned above conditions: they have foreign phonemes in their structure, do not correspond morphologically, are used circumstantial, and the speakers can easily specify their origin (*show, leasing*). The specification of those two words categories could be given by the terms: 1) borrowings; 2) foreign words.

The Romanian Vocabulary is aware of a series of foreign languages, which alertness is justified by the deficiency for a specific Romanian equivalent. Among the advantages of their use, we can mention: specification, simplicity of the structure, compared with Romanian circumlocution and international character, which facilitate the change of simple and rapid information among specialists. (Compare: the Germ. *Kitsch*- Roman. *Imitation of bad quality*). At the same time, when entering into a relation not wished of synonymy or **monimy**, we could loose some foreign words, which double the Romanian words. Compare: *killer- ucigas, ghem I* (wrapped threads) – *ghem II* (correctly [*geim*] from the Engl. *game*) sport term.

Dintre multiplele aspecte care pot constitui obiectul unei cercetări în legătură cu vocabularul, în comunicarea de față ne-am oprit asupra împrumuturilor lexicale. În ultimul timp studiile de limbă literară au înmulțit referirile la termenul dat. Totuși, sfera și conținutul acestei importante noțiuni continuă să rămână dintre cele mai controversate.

Formula „împrumut lexical“ este folosită azi cu precădere drept o simplă variantă sinonimică pentru ceea ce este „neologism“. Or, în mod curent, neologisme sînt numite cuvinte noi împrumutate relativ recent din limbi străine. Neologisme sînt însă și cuvinte create cu mijloace proprii ale limbii. În accepțiunea cea mai largă, sînt considerate neologisme și cuvinte existente deja în limbă, folosite cu un sens nou¹. Observăm că sfera de aplicare a noțiunii de „neologism“ este lipsită de contururi precise, ceea ce ne-a și determinat să abordăm problema dată.

Înainte de a trece la tema anunțată în titlu, ne vedem obligați să stabilim care este în opinia noastră conținutul conceptului de „împrumut“. După cum menționa acad. Iorgu Iordan, „împrumuturi lexicale în vocabularul limbii române sînt inovații de proveniență externă care constau din cuvinte și expresii luate de-a gata dintr-o limbă străină și adăugate fondului lexical existent“².

Dar poate fi numit „împrumut“ tot ce pătrunde în limbă?

În lingvistică s-a reliefat deja o divizare în masa cuvintelor de altă origine. Cercetătorul Fransisc Kiraly³ afirmă că în preluarea unui cuvînt din altă limbă se pot distinge mai multe faze, dintre care menționăm: a) *împrumut propriu-zis*, adică cuvinte pătrunse din alte limbi, care s-au adaptat la sistemele fonetic și morfologic, sînt folosite mai des, dau naștere la derivate și nu mai sînt simțite de vorbitori ca fiind de altă origine (*lider, miting*); b) *cuvinte străine*⁴, adică cuvinte care nu satisfac aceste condiții, au foneme străine în corpul lor, nu corespund morfologic, se folosesc ocazional, iar vorbitorul, fără să fie specialist, poate preciza ușor originea (*show, leasing*). Deci cuvîntul de altă origine, în prima etapă a existenței sale pe teren românesc este cuvînt străin, care devine împrumut doar atunci, cînd se supune cerințelor limbii în care a ajuns. Împrumutul este punctul final, rezultatul, încheierea procesului. Dacă procesul începe, dar nu parcurge etapele necesare și din cauze diferite se întrerupe, ne găsim în fața unui cuvînt străin și nu a unui împrumut. Cu alte cuvinte, fiecare împrumut a fost cîndva cuvînt străin, dar nu fiecare cuvînt străin ajunge împrumut⁵.

¹ Constantinescu–Dobridor Gh., *Mic dicționar de terminologie lingvistică*. – București, 1980.

² Iordan I., Robu V., *Limba română contemporană*. – București, 1978, p.310.

³ Kiraly Francisc, *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor românești de origine maghiară*. – Timișoara, 1990, p.52.

⁴ Termenul „străin“ va indica aici insuficiența integrare a cuvîntului de proveniență externă în sistemul limbii și nu originea străină, deoarece ceea ce vine din afară nici nu poate fi altfel decît străin.

⁵ Tot acolo.

Utilizând cuvinte străine vorbitorii limbii române le pronunță și le scriu în funcție de gradul în care sînt familiarizați, cu această limbă, contribuind la acest proces în mod deosebit și lipsa unui set de reguli și principii riguros formulate care ar stabili limita între „corect“ și „greșit“. Ortografia de astăzi se conduce după un principiu fundamental, cel fonetic – fonematic, care-i definește esența fără a-i direcționa în mod absolut raporturile ei cu alte compartimente ale limbii literare. Din această cauză în limbă există numeroase forme oscilante ale unor cuvinte străine, de exemplu, *rachet* – *raket* – *rocket*. Dar oscilațiile se referă nu numai la formă, ci și la conținut. Dicționarul de neologisme, ediția din 1986, recomandă scrierea cuvîntului *rachet* cu *ck*, ca în limba de origine, indicînd și pronunțarea, cu definiția „stoarcerea de bani prin intimidare și violență“. Astăzi cuvîntul mai are un sens, cel de „formă organizată de jaf“. Pluralul cuvîntului dat, reieșind din exemplele extrase din presa noastră, este *rackeți*, scris ba cu *ck*, ba cu litera *k*, care, la sensurile menționate, mai adaugă unul. Comparați: ... *au barat într-o noapte toate drumurile satului, pentru a nu le permite rakeților să ajungă la cala lui...*⁶ În exemplul citat cuvîntul *rackeți* este folosit cu sensul de *racketeer*, adică „persoană care practică racketul“.

Manifestînd măsură și maleabilitate, ortografia limbii române stabilește doar un anume echilibru între respectul față de tradiție, ca factor conservator și de continuitate, și deschidere față de aspectele etimologice ale împrumuturilor, ca factor de inovație și de progres, asigurîndu-și astfel stabilitatea numai pentru o anumită perioadă de timp⁷. Astfel, dicționarele recomandă drept corecte și „variantele literare libere“⁸ ale cuvintelor *liber* – *leader*, *vizavi* – *vis-à-vis*, *spicher* – *speaker*⁹ etc. În ce categorie le vom înscrie, la cuvinte străine sau la împrumuturi? Pe de o parte, cuvintele sînt destul de frecvente ceea ce ne-ar permite să le includem în categoria „împrumut“, pe de altă parte, oscilațiile de formă, iar uneori și de conținut impun includerea în categoria „cuvînt străin“¹⁰. Cuprinderea lor într-o categorie aparte și găsirea unui termen care să le denumească comportă numeroase dificultăți, întrucît între „cuvînt străin“ și „împrumut“ nu există nici un hotar tranșant, nici criterii general valabile pentru gruparea lor. Delimitarea devine posibilă numai datorită împletirii mai multor criterii: fonetic, semantic, geografic și mai ales, frecvența și timpul. Reieșind din situația dată, folosim pentru această fază

⁶ Ziarul „Flux“, 7 mai 1997, p.3.

⁷ Beldescu G, *Ortografia actuală a limbii române*. – București, 1984, p.17–18.

⁸ *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. – București, 1989, p. XXXVII.

⁹ Acad. Al. Graur menționa încă în anul 1939, că acest cuvînt a fost românizat sub forma *spicher*.

¹⁰ Graur Al., *Puțină gramatică*. Vol. II. – București, 1988, p.86.

îmbinarea „anomalie tolerabilă”¹¹, care presupune o etapă de trecere a cuvîntului străin în împrumut: din punct de vedere fonetic cuvintele continuă să rămîină în forma lor firească, încalcînd regulile fonetice ale limbii-receptor (*song, single, summit* etc.), dar încearcă să se adapteze la nomele literare prin anumite trăsături. De exemplu, apare pluralul specific limbii române (*song-uri, single-uri, summit-uri* etc.). De fapt, aici nu este vorba de o adaptare propriu-zisă, întrucît cuvîntul trebuie să aibă în mod necesar anumite categorii gramaticale (de exemplu, gen – la substantive) și trebuie să facă parte dintr-o anumită declinare (substantivul sau adjectivul). Este vorba, mai bine zis, de o încercare de a se încadra morfologic.

Din punct de vedere semantic, aceste cuvinte se adaptează perfect prin dezvoltarea unor sensuri noi. De exemplu, *spicher*; cu sensurile cunoscute deja, mai înregistrează un altul, atestat doar în Republica Moldova, cel de „președinte al parlamentului”.

Unele cuvinte străine cu circulație frecventă în anumite sfere de activitate, neadaptate ortografic, fonetic și nici morfologic (*fixing, high-life, ikebana, puzzle, recording* etc.) sînt înregistrate de dicționare (în special „Dicționarul uzual de neologisme”, 1997) cu indicarea accentului corect, a categoriei morfologice, cu explicarea sensului și precizarea domeniului respectiv, indicînd în paranteze și pronunțarea.

Faptul că o parte din ele ajung în dicționare se explică prin selecția lor după criteriul atestării în literatură și în vorbirea curentă, îndeplinind, totodată, cele două condiții fundamentale, menționate de cercetătorul Th. Hristea: 1) să fie atestat de mai multe ori (de preferință în două stiluri ale limbii literare); 2) să denumească un obiect inexistent sau necunoscut anterior pentru care nu ar fi posibil să găsim în limbă un cuvînt tot atît de potrivit ca cel neologic¹². Considerăm acest procedeu rezonabil. Cuvintele sînt introduse în dicționare tocmai ca vorbitorii să le citească și să le folosească corect.

Lexicul românesc cunoaște o serie de cuvinte străine a căror prezență în dicționare este justificată și prin lipsa unui echivalent românesc precis. Printre avantajele utilizării lor se numără: precizia, simplitatea structurii în comparație cu perifrazele românești și caracterul internațional care facilitează schimbul de informații simple și rapide între specialiști. Comparați: germ. *Kitsch* și echivalentul românesc *imitație de calitate proastă*.

¹¹ Беликов В.И., Никольский Л.Б., Культурологический и социолингвистический аспекты изучения лексических заимствований в восточных языках. – în Лексические заимствования в языках зарубежного востока. – Moscova, 1991, p.15.

¹² Hristea, Th., *Împrumuturi și creații lexicale neologice în limba română contemporană*. – Limba română, nr.3, 1972, p.185.

Din păcate, în ultimul timp are loc un proces de „neologizare“ excesivă a lexicului. Acest fapt face posibilă dublarea cuvintelor românești, ducând la dezvoltarea unui raport nedorit de sinonimie și omonimie (*shop – magazin, prăvălie, dugheană* etc.), uneori se ajunge chiar și la nonsensuri. Comparați: *Night club Brașov, România angajează în condiții avantajoase dansatoare pentru club de noapte*¹³. Poetul Ștefan Augustin Doinaș menționează: „există... o poluare a limbii prin elemente alogene. România de astăzi este invadată de anglicisme, mai precis americanisme, precum odinioară franceza. Oare limba noastră nu ar fi capabilă să filtreze acest iureș barbar de neologisme, într-o a nu reține decît pe cele absolut necesare?“¹⁴.

Pentru a transforma în fapt această „filtrare“ e necesară trecerea lexicografică a cuvintelor străine în cîteva etape: 1) cea de selectare și înregistrare din diferite surse, întocmind fișiere speciale; 2) cea lexicografică, adică de elaborare a dicționarelor de tip „cuvinte recente“; 3) includerea cuvintelor străine în dicționarele explicative de uz general, dar numai cele consfințite de timp și de uz, fiind tratate după regulile generale de elaborare a dicționarelor explicative.

Constatările făcute aici nu au pretenția de a răspunde la toate întrebările pe care le ridică abordarea acestei probleme. Oricît de incomplete ar fi, ne permit totuși să tragem cîteva concluzii: 1) cuvintele de altă origine intrate în limbă se împart în două categorii: a) cuvînt străin; b) împrumut; 2) nu tot ce are sursă externă în limba română este și element străin, nu tot elementul străin din spațiul lingvistic românesc este o parte componentă a compartimentului limbii române.

Sextil Pușcariu menționa că „introducerea neologismului se face adesea din comoditate... el e absolut necesar în epocile de mari prefaceri, dar pentru ca acest împrumut să devină cu adevărat folositor, el trebuie să fie productiv, să fie întrebuințat înainte de toate spre punerea în valoare a bogăției naționale“.

¹³ Ziarul „Flux“, 11 ianuarie 1998, p.3.

¹⁴ Pușcariu Sextil, *Despre neologisme. – în Închinare lui Nicolae Iorga*. Cluj, 1931, p.360.

RELAȚIA SEMANTICĂ ÎNTRE *MORĂ* 'FIINȚĂ SUPRANATURALĂ' ȘI *MORĂ* 'RIDICĂTURĂ DE PĂMÂNT'

VASILE C. IONIȚĂ

RÉSUMÉ. La relation sémantique entre *MORĂ* 'être surnaturel' et *MORĂ* 'tertre'. Reprenant le syntagme *radical primaire expressif* (RPE), qu'il utilisait dans la discussion sur MAC-/MAL-, MOC-/MOG-, etc., l'auteur l'applique aussi dans l'analyse du radical MOR- et des mots qui lui appartiennent, premièrement avec les sens 'tertre' (RT) et 'être surnaturel' (FS). On fait des associations et des renvois à une multitude de langues et à des situations pareilles. La conclusion est qu'il est très probable que, sur un autochtone *moră* (RT), s'est superposé le mot slave *moră* (SF), qui doivent être liés à l'existence des radicaux préceltiques et à celle de mots rapprochés de point de vue sémantique, appartenant aux idiomes de l'ouest de l'Europe.

Într-un articol mai vechi¹ foloseam sintagma **radical primar expresiv** (RPE) și o motivam prin existența unor serii de radicali capabili să explice unele cuvinte pe care DA și DLR le socotesc cu "etimologia necunoscută". Gruparea cuvintelor care au ca element comun un RPE este, relativ, asemănătoare cu procedeul grupării cuvintelor pe câmpuri semantice, care "are o mare însemnătate pentru înțelegerea sensurilor, deci și pentru etimologie"², cu deosebirea că gruparea propusă de noi era susținută în articolul amintit nu ca o grupare pur semantică, ci și una formală, dar nu și arbitrară.

Articolul despre RPE *MAC-/MAG-*, *MOC-/MOG-*, *MUC-/MUG-*, *MAM-*, *MOM-* și *MUM-* a rămas deficitar prin faptul că nu a reușit să stabilească o ierarhizare a sensurilor, prioritatea vechimii unora sau altora, în ultimă instanță evoluția cronologică a RPE, în drumul parcurs de la un sens la altul. În primul rând, este greu de spus dacă sensul "ridicătură de teren" (RT), considerat de noi, convențional, sens de gradul I, constituie, într-adevăr, tema din care s-a dezvoltat sensul "ființă supranaturală" (FS), socotit sens de gradul II, căci ele se suprapun, așa încât nu putem afirma cu toată certitudinea că sensul material (RT) este anterior celui ireal (FS), sau invers.

¹ V. Ioniță, *Etimologia cuvântului mocan și implicațiile lui etimologice*, în SCL, XL, nr. 5, 1989, p. 477-487.

² Ion Coteanu, *Etimologia și limba română*, București, 1987, p. 16.

Se cuvine însă ca înainte de a extinde tema tratată cu referire la RPE *MAC-/MAG-*, *MOC-/MOG-* etc. la radicalul *MOR-*, pe situația căruia se bazează observațiile articolului de față, să rezumăm pe scurt motivația relației dintre RT și FS.

Sediul unor ființe supranaturale este, de regulă, muntele, pădurea, codrul; apoi ridicăturile de teren, tumuli naturali sau artificiali, adăpostesc morminte, tezaure și, inerent, diverse spirite (duhuri) etc., care le patronază. “Strigoii, moroi bântuie în preajma măgurilor. De Sângeorge, oamenii-strigoii încingeau *hore-aeriene*, iar în Munții Retezat strigoii și moroi alcătuiesc conclavuri” (Vulcănescu 32). Existau și alți munți (Godeanul și Ceahlăul) care constituiau locuri consacrate demonismului (*ibidem* 316).

Alte amănunte de natură semantică și etimologică se găsesc în articolul amintit, așa că, în continuare, vom aduce în discuție un alt RPE și anume pe *MOR-*, radical care ridică însă unele dificultăți.

Relația RT - FS concentrează, indiferent de radicalii primari expresivi, o varietate semantică, serii sinonimice. Pe de o parte, RT cuprinde diverse denumiri ale formelor de relief (deal, platou înalt, munte, ținut muntos etc.), pe de alta, prin FS înțelegem: strigoii, moroi, stafii, duhuri ale pădurilor (Vâlve), duhuri ale munților, ale codrilor etc.

DLR consemnează existența cuvântului *moroi*², *-oaie* (cf. slavonul *Mopa*), iar pentru sensul “(Regional, în superstiții) Om despre care se crede că are puterea de a deochia copiii (cf. **boroi**)”.

Înainte de a vedea care cuvinte sunt considerate de DLR ca fiind derivate din *moroi*², *-oaie*, precum și ce cuvinte pot fi, ipotetic, derivate, după opinia noastră, dar menționate de DLR cu “etimologia necunoscută”, revenim asupra câtorva chestiuni tratate în articolul despre RPE *MAC-/MAG-*, *MOC-/MOG-* etc. Am stabilit acolo familiile cuvintelor de bază, într-o ordine arbitrară: a) ridicătură de teren; b) ființă supranaturală; c) denumiri ale unor obiecte diverse: măciucă, semn de hotar etc.; d) nume date locuitorilor, de regulă păstori; e) caracteristici, de regulă depreciative, ale acestora și, prin extensie, oamenilor în general; f) verbe provenite din cuvintele de bază sau derivate ale acestora; g) alte sensuri.

În rezumat, *moroi*², *-oaie* posedă următoarele sensuri: “s.m. și f. **1.** (În superstiții) Stafie, strigoii [...] despre care se crede că ar proveni dintr-un copil mort nebotezat, ucis sau înmormântat de viu [...] sau dintr-un mort neputrezit [...] căruia nu i s-a făcut slujba religioasă [...]; duh rău care ar suga sângele și laptele vitelor [...] sau care ar speria copiii [...]; (regional) *moromeș*, *mortăciune*; **2.** (Regional, în superstiții) Om despre care se crede că are puterea de a deochia copiii; **3. Fig.** (Regional) Om înalt, gras, greoi [...], roșu la față [...]; om tăcut, morocănos (**1**) sau gata să facă rău cuiva [...]; om prefăcut [...].”

DLR consideră că sunt derivate din *moroii*, *-oaie* următoarele cuvinte: *moroian* "s.m. (Regional, mai ales la plural) Nume dat locuitorilor din preajma munților Bucegi, în general păstorilor ardeleni din această regiune"; apoi, *moroienesc*, *-ească* "adj. (Regional) Care aparține moroienilor, caracteristic moroienilor"; *moroiman*, *-ă* "adj. (Regional, despre oameni) Prost", deformare a lui *moroian*, cu sens depreciativ. Fără să se spună cum s-a format din *moroii*² este menționat și *moromeț*, *-eață* "subst. (Regional) **1.** s.m. și f. Stafie, moroi, **2.** s.m. (în forma *moromete*) Epitet dat unui om leneș". Varianta bănățeană *moroń*, *-oańe* (*muroń*, *-oańe*) nu este menționată, măcar că printre exemplificări, forma cu *-oń* apare într-un citat provenit din informațiile date de Liuba și Iana: "Zidindu-se în fundamentul unei case umbra unui individ, acela negreșit într-un an va muri și să va face stafie sau muroniu"; "O murit și s-o făcut murońu" (ALR I 1 399/5), iar *moróniță* (*muróniță*) este menționat ca titlu separat, cuvânt sinonim cu *moroaie*: "s.f. (Ban. și sud-vestul Transilv.) Moroaie".

Orientându-ne după informațiile din DLR, în limba română nu există un cuvânt-temă *moră*, din care să fi derivat, în interiorul limbii române, *moroii*, respectiv *moroń* (*muroń*). O asemenea aserțiune nu corespunde realității, căci ea este contrazisă de toponimie. Un teritoriu întins, aflat la vest de Reșița, se numește *Moroasa*, denumire care s-a extins și asupra unui cartier actual, aflat în vecinătatea sa. Acest nume topic nu este altceva decât un derivat cu ajutorul sufixului *-os*, *-oasa* dintr-o temă *moră*, cuvânt românesc, căci altfel nu ar fi fost posibilă derivarea, și care să fi însemnat "loc băntuit de *moră* (= moroi, strigoi, stafii)". Motivația acestui nume de loc am expus-o în altă parte (Ioniță 82). Existența unui adjectiv românesc *moros*, *-oasă* este probată și de numele topic din hotarul satului Lescovița: *Cracul Moros* (NALR - Banat. Supliment 29).

Data fiind influența graiurilor sârbocroate asupra graiurilor bănățene, este foarte probabil ca românii bănățeni să fi împrumutat scr. *mora* "coșmar" și să-i fi diversificat sensul, în așa fel ca *moră* să fi devenit sinonim cu *strigă*. "**3.** (Popular; în superstiții) Strigoaie" (DLR, s.v.), din care a provenit *strigoi*, derivat cu suf. *-oi*, aidoma ca *moroii* din *moră*.

Cât privește originea lui *moroii*² (slavonul *Mopa*) aceasta nu este unanim împărtășită, căci după ce Ciorănescu rezumă diversele opinii, citându-i pe Cihac, Pascu, Bogrea, acesta conchide că "nos parece menos convincente" (538). În dialectul aromân, cuvântul este considerat feminin, cu plural necunoscut, cu mențiunea că înseamnă "coșmar"; cf. *pumoră*: gr. $\rho\omicron\mu\omicron\rho\rho\omicron\rho\omicron\rho$, alb. *morë*, bg. *morë*, cu același sens (Papahagi 821).

Așadar, pentru limba română nu se admite o altă origine decât cea slavă și nici nu se semnaleză vreun sens care să conducă spre cel de al doilea termen al relației, RT. Singurul care se îndoiește de originea sa slavă este Al. Ciorănescu.

În privința existenței și a sensurilor cuvântului în limbile slave, opiniile celor care s-au ocupat de cuvânt sunt unanime atât în privința originii, cât și a sensurilor: cf. *mór* G. -a "Pest, Seuche"; ucr. *mir* G. *móru*, Wruss. abg. *mor* [] (Supr.) bulg. *mor* [] 'Pest' (Mladenov 304); scr. *môr* 'Sterben', sloven. *mór* G. *móra*, čeh. *mor*, polon. *mór* G. *móru*, osorb. *mór* G. *mora*. Urverw. lit. *māras*, pl. *marai* 'Pest'; aind. *maras* m. 'Tod, Pestilenz', *marakas* 'Seuche' (aber nicht lat. *morbus* 'Krankheit'), weiter zu *МереМБ* s. Berneker EW, 2, 80, Trautmann BSl. 186, Meillet-Ernout 735, M.-Endz. 2, 635 (apud Vasmer 2, 156).

În privința personajului supranatural din mitologia rusă *кикимора* 'Gespenst, das nachts spirit, Hausgeist' se precizează: "Der erste Teil ist unklar, viell. zu *kúka* "Schopf, Zompf" oder zu *kukat* (S. Berneker EW, 1, 676). evtl. lit. *kaukas* 'Kobold'. Der zweite Teil zu ukr. *móra* 'Alp, Trut' [...] (*ibidem* 556)³. Nu există alte opinii diferite față de cele menționate de M. Vasmer nici în alte surse (Berneker EW, 1, 76-77; Brükner 635; Pokorny 735-737).

În limba irlandeză se menționează numele propriu *Morrígain* "f. sort de demon femelle, puissance malfaisante" și se semnaleză confuzia ce se face între forma *mórrigan* și *mór* 'grand', "et aussi *morrígu* par passage à la flexion à nasale. *Morrígain* comme nome propre faissait partie d'une trinité avec Bodh et Macha" (Vendryes 64-65). În continuare, Vendryes arată că valorile semantice în limbile slave sunt 'sorcière' și crede că termenul se întâlnește, de asemenea, în compunerea denumirii unor personaje mitologice ale galilor și conchide: "il s'agit donc d'un terme de caractère religieux, commun aux Celtes et Germains et s'étendent aux Slaves" (65).

Așadar, din cele de mai sus reiese existența unui RPE care stă la baza unor teme ancestrale (pre-indoeuropene) cu sensurile "spirit al răului", "vrăjitoare", "vârcolac" etc. Dar nici o mărturie nu conduce spre sensul RT.

Dacă termenul pereche (RT) nu este atestat în nici una din limbile slave, îl întâlnim, în schimb, în spațiul idiomurilor apusene ale Europei, mai ales în toponimie. Numele topic *Moras*, atestat la anul 1009 în regiunea Drôme, provine dintr-un radical preceltic **mor-* "moviliță, mușuroi". La fel se credea și despre *Morestel*, aflat în cantonul Isère, ca provenind din *-mor-* "butte", iar

³ Vezi și Anca Irina Ionescu, *Lingvistică și mitologie. Contribuții la studierea terminologiei credințelor populare ale slavilor*, București, 1978, p. 22-26. Autoarea discută pe larg cuvintele slave derivate din tema *mora*, iar despre personajul mitologic *Kikimora* menționează că se află și în toponimie (p. 24).

originea lui *Mormoiron*, atestat la anul 1204, în forma *Mormorone*, se află, probabil, tot într-un radical preceltic, reduplicat, *mor-* "piatră, mușuroi" (Dauzat-Rostaing 481-484).⁴

Am mai adăuga ca nume comune (apelative), sp. *morón* "Kleiner Hügel", provenit din lat. *maurus* "Mohr" (REW 5673a), apoi diverse denumiri comune în idiomurile apusene de origine latină, cum ar fi piazz. *murra* "Felsstück", probabil și basc. *muru* "Haufen", "Hügel" (REW 5762). Demnă de reținut este și analogia paralelismului românesc *moacă* "măciucă", dar și "movilă; ridicătură de teren", deci cu sensul RT și cu sp. act. *moro* "măciucă", dar și "movilă".

În lingvistica românească, problema celtică și, mai ales, chestiunea urmelor probabile lăsate de aceștia în limba română, respectiv (și) în toponimie, "a fost compromisă" de At. Marienescu⁵. Mai nimerit ar fi să spunem că nu acesta a compromis influența celtică asupra limbii române, ci unii din urmașii săi care au manifestat *in corpore* respingerea opinilor sale. Adevărul este că "celtica dunăreană este încă o lume necunoscută" (Hubert 306).

Mai există o chestiune la fel de delicată și care ar trebui revăzută. Lingvistica românească, din dorința de a descuraja unele exagerări într-adevăr compromițătoare, ridicole chiar⁶, a manifestat, în general, o prea exagerată prudență în a se pronunța despre originea străveche a unor oronime sau hidronime, mai ales când acestea din urmă aveau o lungime a cursului lor mică, prudență ce n-au dovedit-o unii cercetători străini și n-au aplicat criteriul mărimii în analiza vechimii unor obiective topice⁷.

S-a acreditat ideea că *mare* "adj. (pl. *mari*) Care întrece măsura obișnuită ca înălțime și întindere" ar fi de origine celtică. I. I. Russu, după ce analizează diversele păreri contradictorii, de la o sursă la alta, conchide că "Singura înrudire reală este cea cu cuvintele celtice, semnalată de Meyer-L. și Sköld, dar nu ca împrumut din celtică; însuși Sköld admite că *mare* poate veni și din altă

⁴ Dauzat presupune că și alte nume topice, denumiri de vechi așezări de pe teritoriul francez, au la bază radicali preceltici, fie cei în legătură cu radicalul adus în discuție (*MOR-*), fie cu alți radicali (vezi articolele sub M).

⁵ Cf. Sofroniu Liuba și Aurelia Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan urmată de "Studiu despre Celți și numele de localități"* de dr. At. M. Marienescu, Caransebeș, 1985.

⁶ Articole de tot felul, marcate de porniri traco-dacomane, a găzduit de-a lungul timpului publicația "Noi Tracii", patronată de Centro Europeo di Studi Traci din Milano (Italia), dar au apărut și cărți purtând girul unor cunoscuți lingviști, cum este cea semnată de Aurel Berinde și Simion Lugojan, *Contribuții la cunoașterea limbii dacilor*, Editura Facla, Timișoara, 1984, o colecție de aberații, prefațată de Arion Vraciu.

⁷ Vezi, de pildă, I. Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geshichtsquelle*, Köln-Wien, 1975, unde întâlnim, demonstrate riguros, hidronime, al căror curs nu depășește 30 km lungime, de origine tracă.

limbă [...], care nefiind cunoscută nu e de luat în considerare [...]; recomandare justă, de aplicat în limbile mai bine cunoscute din alte zone ale Europei, - dar la noi nu se poate adopta integral, căci în istoria limbii române suntem obligați să operăm cu asemenea «hipothetische Sprache», deoarece utilizând numai elemente de limbă cunoscute s-au ticluit etimologii populare de tipul lui *mas*, *marem* > rom. *mare...*" (Russu 345). În același loc, I. I. Russu arată că această "ipotetică limbă", admisă și de Decev, e cea care a mijlocit trecerea lui *mare* în românește din limba comună indo-europeană; cf. forma primară a rădăcinii **me-*, **mo-*. E adevărat, scrie Decev, "că în *mare* este echivocă originea lui *r* ce poate veni din *r* sau *l*; încât este posibilă răd. i-e. **mal* "puternic, mare". Deși ambele rădăcini i.-e. sunt admisibile fonetic și semantic, se pare că e de preferat prima, **mer-r-*, **mo-r...*" (apud Russu 345).

Mai concludent în ceea ce ne privește pe noi, adică RPE *MOR-*, este cuvântul *morman*, considerat autohton, "cuvânt popular care s-a bucurat de puțină atenție din partea etimologuștilor" (Russu 359). Regional, înseamnă și "mică ridicătură de teren în câmpie", deci un fel de *gorgan*, cuvânt din care a și fost derivat prin contaminare (Scriban). I. I. Russu explică cuvântul din i.-e. **mer-/mor-*, prin traco-dacică. "Tocmai sufixul *-an* dă ideea de «mare cantitate, grămadă (de bucăți)», dar el indică un radical de dată recentă (cf. *cârlan*)". În continuare dă exemplul isl. *mor* "grămadă", norv. dial. *myrja*, sued. *mörja* (360).

Evident, sunt prea multe argumentele care pledează pentru *moră* de origine slavă, cu sensul FS, dar ne putem pune cu îndreptățire întrebarea dacă nu cumva, date fiind "extremitățile conservatoare", pe de o parte graiurile iberice cu *moro* "movilă", iar pe de altă parte cele dacoromâne, cu *moră* cu sens atestat (indirect) doar în cel de al doilea termen al perechii (FS), a existat și în spațiul dacoromânei un *moră* cu sensul RT. Chiar înainte de romanizare, fie de origine traco-dacică, fie celtică.

Indiferent de sensul lui *moră* (RT sau FS), cuvântul este frecvent în onomastică (atroponimie și toponimie), sub formă frustă: *Mora*, *Moru*, antroponime (DO 326), sau sub forma unor derivați: *Moran*, *Moruș* etc., antroponime, sau *Morău*, toponim (*ibidem*).

Interesant este și oronimul *Zamora* (de lângă Bușteni), menționat și ca antroponim (Tg.-Jiu), pe care N. A. Constantinescu le socotește simple coincidențe cu toponimul spaniol *Zamora* și vrăjitorul *Zamori*, menționat cu Cronograful lui Cigala din 1637 (DO 413).

În spațiul românesc, *Zamora* este un toponim tipic slav, alcătuit din prezența slavă *za* și un cuvânt-temă *mora* (cf. *Zagoru*, *Zamostea*, *Zapodie*, *Zănoaga* ș. a., toate analizabile, căci slv. *za* înseamnă "dincolo (de)", "peste", urmat de un toponim sau un entopic). În cazul oronimului *Zamora*, este foarte

probabil că a existat un nume topic cu referire la o formă de teren ridicată, înaltă, denumit **Mora*, denumire provenită din amintitul termen slav *mora* "spirit (duh) al răului". Ne găsim însă din nou în fața cercului vicios; ce a existat mai întâi: sensul RT sau FS? În cazul originii slave, plauzibilă este întâietatea sensului FS. Ne punem însă întrebarea dacă nu cumva *Mora* exista la venirea slavilor, toponimul având în acest caz o origine autohtonă, caz în care plauzibilă este prioritatea sensului RT.

Suprapunerea celor două sensuri este asemănătoare și în cazul oronimului *Alpi*, la baza căruia stă radicalul *alpo*, care figurează, alături de *mag*, *mal*, *pik* ș. a., toate socotite rădăcini de origine pre-indoeuropeană și referitoare la forme de relief⁸. Nu este un fapt întâmplător că germ. *Alpe* înseamnă "coșmar", aidoma cu slv. *mora*.

*
* *

Am lăsat pentru a fi discutate separat numele topice românești binecunoscute *Moreni* și *Moroieni*. Dacă *Moroieni* este considerat, alături de *Valea Moroianului*, că provine din *moroian* "supranumele românilor ardeleni de prin părțile Brașovului" (Iordan 297), numele de sate *Moreni*, unele existente, altele dispărute sau contopite cu localități învecinate, provin dintr-o temă antroponimică, după opinia lui N. A. Constantinescu, care exclude tema substantivului comun *moară*, cu pl. *mori*, căci "sunt 6 sate cu acest nume, fără iaz de moară" (DO 326). Fie că tema este antroponimul *Mora* sau *Moru*, sau un prezumtiv apelativ comun entopic *moră*, elementul derivativ este sufixul *-ean* cu pl. *-eni*. Sufixul *-ean* indică, în primul rând, apartenența locală, fiind deci vorba de un derivat de la un nume de loc; cf. *Albeanu* < *Alba*, *Budeanu* < *Buda* etc. (DO LVII). Sinonimia dintre *-ești* și *-eni* este, relativ, recentă. "De obicei, numele satului se formează de la al cneazului (sau al boierului) cu ajutorul sufixului *-ești* și *-eni*, *-(i)ani*, plurale ale lui *-escu*, respectiv *-eanu*, a căror funcțiune constă în indicarea originii persoanelor" (Iordan 157). La aceeași pagină (în nota 2), se face precizarea: "Numai primul (*-ești*, n.n. V.I.) are, de la început și până în momentul de față, această valoare. Celălalt a căpătat-o cu vremea, căci sensul lui a fost odată exclusiv local și continuă să fie, de obicei, astfel chiar astăzi". De aceeași părere - continuă Iorgu Iordan - era și Hasdeu, "după care suf. *-ian* indică originea locală, nu personală a unui individ" (159)⁹.

⁸ Marcel Baudot, *Deux oronymes préindo-européens*, în CL, III (supliment), p. 81.

⁹ O analiză amplă, care antrenează opinii diferite și care, în final, duc spre părerea că suf. *-ean*, *-eni* are o funcție locală, găsim în lucrarea citată deja (Iordan 403-412).

În privința distribuției satelor denumite *Moreni*, aceasta se găsește la sud de Carpați (Dâmbovița, Dolj) sau la est de arcul carpatic (Bacău, Neamț, Vaslui și Iași), după cum reiese din IND. Rămâne o problemă deschisă cercetarea originii fiecărei localități, confirmarea sau infirmarea ipotezei că locuitorii primi ai acestora au venit (sau nu) de peste Carpați, din ținuturile muntoase, dacă au fost (sau nu) păstori, aidoma mocanilor, ungurenilor, Țuțuienilor etc., care au întemeiat sate în Muntenia sau Moldova.

Dacă *Morău* (Cluj) poate fi de origine antroponimică, *Moreni* provine foarte probabil dintr-un nume comun, *morean*, locuitor dintr-un ținut **Mora*, aflat în vecinătatea Brașovului, a Zamorei, a Bucegilor, de unde provin atâția oieri întemeietori de sate dincolo de Carpați. O observație a lui Iorgu Iordan ne face să îndrăznim o asemenea ipoteză. El admite că putem lua în discuție "nume topice virtuale, cuvinte în măsură de a numi aspecte ale solului, așezări umane" (404, nota 1).

Pentru valoarea locală a suf. *-eni* din alcătuirea oiconimelor *Moreni* pledează și următorul nume topic: *Morenț*. Documentul cu nr. 22, emis la 11 iunie 1585, în limba maghiară¹⁰, menționează așezarea umană *Morenz* (în versiunea maghiară). Acesta exista, de fapt, mai devreme: cf. *Morenz* (a. 1549), apoi, peste zece ani, forma se menține (*Morency*); peste alți 25 de ani, aflăm că localitatea se mai numea "Felső-Muthnok alio nomine *Morencz*". În anul 1599, localitatea este menționată cu o formă slavă (*Morova*), dar numele inițial s-a păstrat, căci în hotarul satului Sacu (județul Caraș-Severin) se află numele de loc *Morenț* (DIT II 372), care la origine este un plural (*Morenți*), cu *-i* asurzit, așa cum este cazul și numelui de localitate (în același județ) *Zorlenț(i)*. Sufixul *-eanț*, cu pl. *-enți* este echivalent cu *-ean*, *-eni*; cf. *domănenți* < *Doman*, *gătăienți* < *Gătaia* ș. a.

*
* *

În seriile de radicali primari expresivi discutați în articolul amintit (*supra* nota 1) am evidențiat sensurile secundare ale unor cuvinte derivate din teme primare. Aceeași situație se întâlnește și în cazul RPE *MOR-*. Majoritatea acestor cuvinte au rămas neexplicate din punct de vedere etimologic. În cele ce urmează, ne vom opri asupra lor, sprijinindu-ne pe argumente logice și comparându-le cu derivate provenite din alți RPE.

¹⁰ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, 1981, p. 22.

*Morăi*¹ "vb. IV. **Intranz.** (Prin Bucov.; despre oameni) A fi rău, a se purta neomenos", derivat, probabil, din *moră*; cf. *moroi*², verb din al cărui sens reținem: "... a apărea înaintea oamenilor, sperându-i, umplându-i de groază", derivat din *moroi*² (DLR); din *moroi*² derivă și *morăială*¹ "s.f. (Prin Mold.) Bătaie dată cuiva cu învârteală de păr, (Regional) *morăneală*. Com. din fostul județ Neamț; *Morăiață* (Regional) Leucoree", cuvânt bazat pe vreo superstiție și legat evident de termenul botanic *moréa*¹ "s.f. (Bot; regional) Zărână (*Solanum nigrum*), dar și ca denumire populară a unei alte specii: cf. *Solanum dulcamara*" (DEB 161). Aceasta este folosită în tratamentul epilepsiei. Alte denumiri: *losnicioară-de-ceas-rău*, *umbra nopții*, *bolânzele* etc. Denumirile sugerează rolul acestor plante în tratarea bolilor sau a tulburărilor cauzate de duhuri (forțe) malefice.

Așa cum din RPE *MOM*- provine numele unui dans popular, cu origine obscură, respectiv *momirul*, avem și în cazul RPE *MOR*- un dans popular denumit *moréca*, a cărui etimologie nu se cunoaște.

Un alt cuvânt obscur, în privința originii sale, este *morghină* "s.f. (Regional) Om rău", apoi *morhoanghină* "s.f. (Regional) Om prost". A *morânci* "v.IV. **Tranz.** și **intranz.** (Prin Oltenia și Munt.) A lucra ceva cu greutate..."; **Tranz.** A bate tare (pe cineva), lovindu-l cu pumnii, cu picioarele"¹¹, apoi "(În imprecății) *Morânci-te-ar dracii*". *Morânglav* este un compus greu de exprimat în privința elementelor sale componente, dintre ale cărui sensuri reținem: "adj. **1.** (Regional) Lipsit de vigoare; slăbănog"; **2.** (Prin Munt.) Tăcut, morăcănos"; *morânglăveasca* "s.f. art. (Regional) Numele unei hore", derivat evident din *morânglav*. *Mormondol* este singurul cuvânt referitor la termenul pereche, RT: cf. "s.n. (Regional) Pisc, vârful". Numele unui alt joc popular, *morodincă*, este puțin probabil să aibă vreo legătură cu **horodincă**, după cum indică DLR. *Morhai* "s.m. (Regional) Om morocănos" stă, de asemenea, sub semnul obscurității originii sale. *Morohăi*¹² "interj. (Prin Transilv.) "Vorbă obișnuită la strigări din deal" este înrudit, probabil, cu discutatul *alimori*, legat de același obicei (v. DA). De același obicei ("strigatul peste sat") este legat și *moroleucă* "s.f. (Regional) Torță făcută dintr-un băț înfășurat cu paie pe care îl aprind flăcării pe dealurile din preajma satului, în seara de lăsata-secului".

În concluzie, este foarte probabil ca peste un autohton *moră* RT să se fi suprapus cuvântul de origine slavă *moră* FS; oricum legătura dintre acești doi termeni este evidentă.

¹¹ Asemenea verbe, cu sens similar, întâlnim și în seria RPE *MAC*-/*MAG*-, *MOC*-/*MOG*- etc.; cf. *a măci*, derivat din *macă* "măciucă".

¹² Explicat, neconvincător încă, de DLR din *măreo* + *hăi*.

Originea pre-indoeuropeană a lui *moră*, păstrată la noi prin limba vorbită de populația autohtonă din Dacia, sau intrată prin influență slavă ulterioară, trebuie corelată cu existența radicalilor preceltici, precum și cu existența unor cuvinte apropiate semantic din idiomurile apusene ale Europei.

Similitudinea dintre seria derivativă bogată, dar și obscură în privința originii a radicalilor primari expresivi *MAC-/MAG-*, *MOC-/MOG-* etc. și cea derivată din *MOR-* dovedește și aceasta existența unui RPE *MOR-* care, odinioară, a avut ambele sensuri: RT și FS.

Etimologia toponimului *Moreni* rămâne o problemă deschisă, căci datele de care dispunem nu ne permit avansarea unor soluții sigure.

BIBLIOGRAFIE

- Berneker - Erich Berneker, *Slavisches Etymologisches Wörterbuch*, II Band, Heidelberg, 1913.
- Brückner - Alexander Brückner, *Slovník etymologický jazyka polského*, Varșovia, 1970.
- Cioranescu - Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Biblioteca Filologica, La Laguna, 1966.
- Dauzat-Rostaing- A. Dauzat et Ch. Rostaing, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, Ediția a II-a, Paris, 1989.
- DEB - Al. Borza, *Dicționar etnobotanic cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, București, 1968.
- DIT I, II - Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I - II (1967-1968), București.
- DO - N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.
- Hubert - Henri Hubert, *Celții și civilizația celtică*, București, 1983.
- IND - I. Iordan, P. Gâștescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974.
- Ioniță - Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982.
- Iordan - Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.
- Papahagi - Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, Ediția a II-a, București, 1974.
- REW - W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Ediția a II-a, Heidelberg, 1930.
- Russu - I. I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componența latino-romanică*, București, 1981.
- Vasmer - Max Vasmer, *Russisches etimologisches Wörterbuch*, 2. Band, Heidelberg, 1955.
- Vendryes - J. Vendryes, *Lexique étymologique de l'irlandais ancien*, Paris, 1960.
- Vulcănescu - Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985.

LE SLOGAN PUBLICITAIRE ET LES REPRÉSENTATIONS SOCIALES À TRAVERS LE TEMPS

NATHALIE GARRIC

ABSTRACT. A Diachronic Study of Advertisement and Their Social Representations.

In the context of the dialectic relationships between society and discourse situations, this article analyses the lexical evolutions of advertisements during the last fifteen years. The quantitative processing presents three referential worlds: the Progressist one and the Modernist one between which the different advertisements can be divided. The diachronic factorial analysis shows that advertising, according to the different epochs it belong to, diversely exploits the values of each of these referential worlds.

Three periods can be outlined: the altruistic modernist years, the dehumanized computer years and the individualistic traditionalist years. Those periods can be connected first with certain social, politic, economic and/or cultural events, second with the world of social representations. The discourse of advertising assumes a creative role, that of an ideological medium for social values. This discourse creates those values, anticipats their declin and creates new.

0. L'objectif de cette étude est d'analyser si le slogan publicitaire subit des évolutions lexicales au cours du temps qui passe. Nous proposons un traitement diachronique lexicométrique consacré au matériel lexicosémantique qu'exploite la publicité. Il s'agit de détecter si le vocabulaire publicitaire témoigne d'une pertinence au regard de la variable temporelle et d'observer dans quelle mesure les périodes susceptibles de se dessiner peuvent-elles être corrélées d'une part avec certains événements sociaux, politiques, économiques et/ou culturels et d'autre part avec l'univers des représentations définissant notre société. C'est donc dans la vaste problématique des rapports entre la société et les institutions discursives que nous nous situons.

I. Discours publicitaire et slogan

L'institution discursive que constitue la publicité est seulement envisagée à travers le slogan publicitaire. Nous avons défini, démontré et justifié ailleurs¹ le statut particulier que nous accordons à cet élément. Il s'apparente à la fois à un composant textuel de l'ensemble du contexte publicitaire et à un acte de communication publicitaire autonome soumis aux conditions de production et d'interprétation du discours publicitaire². Nous l'envisageons finalement comme élément représentatif du texte publicitaire et comme étape initiale afin de découvrir ce que serait une langue de la publicité.

La phase préalable à toute analyse discursive et à tout traitement quantitatif demeure la constitution d'un corpus. Nous appliquons le traitement lexicométrique proposé sur un corpus constitué de 3400 slogans. Ce dernier correspond pour l'essentiel au stock d'énoncés recueillis par T. Wellhoff³ - cet auteur a procédé au dépouillement de 15 années de publicités pour inventorier environ 3000 signatures - augmenté de quelques autres slogans relevés au sein de sources diverses (périodiques, affichage public, télévision). La taille du corpus compte 17.309 occurrences et l'effectif du vocabulaire enregistre 3379 formes.

II. L'outil informatique

Une fois le corpus constitué, nous devons procéder au traitement automatisé des données saisies. Différents logiciels sont actuellement disponibles. Nous avons sélectionné le logiciel Lexico 1⁴. Il propose un ensemble de programmes organisés en divers modules. Le traitement, refusant toute prise de position apriorique, ne recourt pas à la lemmatisation, il s'applique sur le texte dans sa configuration originelle.

Ce logiciel procède d'abord par une première étape incontournable de segmentation consistant en un comptage d'unités graphiques reconnues grâce à des délimiteurs intégrés au programme ou sélectionnés par l'utilisateur. Nous obtenons de la sorte une base de données numérisée dans laquelle chaque forme reçoit un numéro d'ordre lexicométrique et alphabétique et un fréquence globale. Lexico intègre également une étape documentaire

¹ Garric, N., *Étude des structures linguistico-discursives du slogan publicitaire: activité et modes de qualification*, Paris 3, Thèse, 1996.

² La situation de communication publicitaire est en particulier décrite et analysée par P. Charaudeau, *Langage et discours*, Paris Hachette, 1983.

³ Wellhoff, T., *15 ans de signatures publicitaires*, Paris, Dunod, 1991.

fournissant des informations concernant le contexte d'occurrence de la forme étudiée. Le troisième module, statistique, opère un traitement quantitatif des formes (unités graphiques et/ou segments répétés) relativement à un seuil de fréquence tout en considérant leur ventilation au sein des diverses parties constituant le corpus. Il propose, selon les options sélectionnées, un tableau lexical et un index hiérarchique par catégorie. Cette phase peut aussi procéder à l'analyse des spécificités du corpus. Elle permet à l'étape suivante, de réaliser l'analyse factorielle des correspondances.

III. Le vocabulaire publicitaire

Nous entamerons l'étude annoncée par une première approche quantitative de type générique exploitant uniquement les données recueillies par le module statistique⁴. Nous nous consacrerons seulement à la fréquence des formes au sein de l'ensemble du corpus. La distribution totale sur les diverses périodes ne sera pas considérée. Notre objectif consiste à identifier quelles sont les formes caractéristiques du texte publicitaire indépendamment de toute perspective diachronique. Nous accéderons ainsi au vocabulaire spécofoqie de ce discours et observerons si des univers lexicaux demeurent susceptibles de s'imposer par une quelconque cohérence thématique. Cette étape initiale procédera par un relevé des termes de fréquence supérieure ou égale à 10. Ceux-ci pourront néanmoins être complétés par des formes moins employées mais qui restent sémantiquement proches d'autres plus fréquentes. Le vocabulaire publicitaire construit un univers positif, un univers intensifié et parfait. En nous intéressant plus précisément aux valeurs référentielles convoquées par le slogan, nous constatons qu'au delà de leur valorisation commune, elle semblent se regrouper autour de deux isotopies particulières. Nous démontrerons l'existence de ces univers lexicaux par la considération des différentes références à la temporalité extralinguistique.

III.1. Un univers progressiste. Parmi les formes de fréquence élevée, nous identifions divers termes se rapportant au temps futur, à l'avenir: 157 futur 14⁵; 1658 Le futur 3; 2049 du furur 6; 2088 le furur 2; 2601 au furur 3; 85 avenir 28; 1401 de 1 avenir 2; 1488 de votre avenir 2; 1906 L avenir 6; 1998 1 avenir 11; 270 demain 8; 1383 de demain. L 3; 1384 de demain 5.

⁴ Lexico 1 est développé par A. Salem au laboratoire *Lexicométrie et textes politiques* de l'E.N.S. de Fontenay-Cloud.

⁵ Le premier nombre indique le numéro d'ordre de la forme dans le tableau lexical, c'est-à-dire son rang dans l'index hiérarchique, le second sa fréquence globale.

A côté de ces formes relevant à proprement parler de la déixis, d'autres connotant, plus que l'avenir, l'évolution s'imposent: 65 *avance* 37; 97 *innovation* 24; 103 *nouvelle* 23; 174 *nouveau* 13; 179 *progrès* 13; 461 *progresser* 5; 376 *nouvel* 6; 377 *nouvelles* 6. Le futur s'enrichit de connotations progressistes et technicistes. Il nous plonge dans un univers scientifique décrivant un produit avant-gardiste, à la pointe de la technologie. Nous relevons en effet la fréquence élevée de termes affectés du suffixe *-ique* caractéristique du vocabulaire scientifique et technique: 68 *informatique* 36; 82 *technique* 29; 389 *technologique* 6; 501 *bureautique* 4.

La projection dans l'avenir constitue manifestement un réel enjeu pour le discours publicitaire. Ce dernier se livre à une surenchère prédictive, à une conquête de l'avenir, du lendemain, du surlendemain. Le produit devient un auxiliaire futuriste, issu de la recherche scientifique. Il permet au consommateur potentiel de se placer sur les devants de la société industrielle sans être dépassé par les évolutions technologiques garantes de 200 *puissance* 12; de 464 *rentabilité* 5; et de 245 *performance* 9. Les valeurs progressistes introduisent un argument de promotion sociale, la garantie d'un avenir assuré, maîtrisé et réussi: 160 *maîtrise* 14; 163 *sécurité* 14; 203 *assurance* 11; 248 *réussite* 9; 466 *réussir* 5.

III.2. Un univers conservatiste. Opposée au futur, orientée vers le passé, une forme, véhiculant également une idée de temporalité, apparaît: 151 *tradition* 15. Le référence au temps abandonne son orientation techniciste pour se colorer d'authenticité. Des valeurs esthético-hédoniques s'imposent pour construire un univers marqué par la perduration, l'héritage du passé, le retour des dites *vraies valeurs*: 81 *force* 31; 100 *forme* 23; 102 *nature* 23; 104 *vrai* 23; 132 *fraîcheur* 16; 136 *pays* 16; 166 *vraie* 14; 156 *frais* 14; 205 *charme* 11; 207 *douceur* 11; 181 *terre* 13; 205 *soleil* 9; 285 *santé* 8; 317 *naturel* 7; 362 *équilibre* 6; 369 *harmonie* 6; 413 *authentique* 5. Au savoir-faire scientifique succède le savoir-faire de tradition. Le mythe de la performance déshumanisée disparaît derrière des plaisirs plus affectifs et sensuels: 33 *bon* 77; 41 *goût* 61; 45 *beauté* 51; 123 *beau* 17; 124 *bonne* 17; 129 *belle* 16; 143 *bons* 15; 192 *couleurs* 12; 239 *beaux* 9. Nous sommes conviés à vivre intensément: 117 *énergie* 18; 133 *liberté* 16; 319 *paradis* 7, à désirer et à aimer à la folie: 63 *passion* 38; 96 *aime* 24; 121 *amour* 17; 131 *envie* 16; 309 *fou* 7; 720 *folles* 4; 883 *Follement* 2; 1107 *folie* 2; 1841 *est fou* 4; 1453 *C est fou* 3. Le corps, 130 *cœur* 16; 191 *corps* 12; 169 *cheveux* 13; 212 *main* 11, obtient dès lors droit de citation achevant l'érotisation du produit.

Dans cet univers, même si les propriétés du produit sont héritage et tradition, elles s'associent souvent à l'immédiateté de la satisfaction qu'elles engendrent. Le plaisir et l'authenticité se combinent avec la spontanéité émotionnelle connotée par des lexèmes relatifs à la temporalité ou par des formes de l'oralité, source de naturel, de vivacité et de sincérité à la fois.

Ces deux univers qualifiants constituent les deux extrémités du vocabulaire publicitaire. Cette partition ne soutient absolument pas que le produit s'inscrit continuellement dans l'un ou l'autre de ces pôles. Tout au contraire, les discours publicitaires naviguent fréquemment entre ces univers pour parfois les imposer simultanément au sein du slogan. Écoutons effectivement, avant d'envisager quelques exemples, les propos de B. Cathelat⁶: "Si la publicité est moteur des styles de vie, c'est comme conservateur rétrograde ou innovateur progressiste de façon contradictoire. [...]. Dans sa résultante, le système publicitaire ne milite en faveur du changement que de façon mesurée, lente et systématiquement compensée par d'autres propositions traditionaliste". L'auteur confirme ainsi l'existence des deux univers reconnus plus haut ainsi que la complémentarité dans laquelle ils fonctionnent.

01- 1990: PORSHE *Loin devant sa légende.*

02- 1987: COUSSEMENT *La tradition du futur.*

03- 1979: DE DIETRICH *Depuis 3 siècles, nous perfectionnons le progrès.*

04- 1980: CITIZEN *Beauté et technique du 20ème siècle.*

05- 1975: H. RUBINSTEIN *La science de la beauté.*

06- 1988: LES PRESCRIPTIONS *La beauté devient une science exacte.*

07- 1988: HITACHI *La technologie a une âme.*

08- 1989: TBS *L'imagination technique.*

09- VIVITAR *Une technique. Un regard.*

10- HONDA *La mécanique du plaisir.*

Nous identifions donc deux univers qui, tout en s'opposant, s'associent intimement et fonctionnent corrélativement pour offrir, par la conjonction de qualifiants distincts, au consommateur potentiel les moyens d'accéder à la plénitude de l'être, au(x) plaisir(s) absolu(s). D'un côté nous reconnaissons plus spécifiquement la promesse d'une réussite sociale et technico-professionnelle et de l'autre plutôt la promesse d'un accomplissement personnel, affectif et voire même intime. Selon F. Brune, ces deux mondes référentiels sont dominés par un principe de plaisir: "le plaisir est à fois chaque

⁶ Cathelat, B., *Publicité et société*, Payot, 1992, p. 242.

la finalité à laquelle toutes les autres valeurs (la convivialité par exemple) sont assujetties, [...] : il n'est pas seulement omniprésent, il est souverain"⁷. Le positionnement du lexème *plaisir* dans l'ordre fréquentiel est d'ailleurs très révélateur: 40 *plaisir* 62. L'auteur poursuit, confirmant la dualité isolée, en caractérisant le premier univers par "le plaisir de régner" et le second par "le règne du plaisir".

III.3. Un univers moderniste. De cette contamination entre deux domaines de référence naît un troisième univers ambigu, un univers intermédiaire du moment présent: 2163 *d'aujourd'hui* 17; 3035 *aujourd'hui* 27. Cependant aujourd'hui ne se rapporte pas à la ponctualité de l'instant présent. Il signifie «modernité» comme état encore empreint du passé et déjà inscrit dans le futur. Cet univers décrit un produit de qualité, 46 *qualité* 51; *voire de perfection*, 198 *perfection* 12, c'est-à-dire un produit doté de propriétés positives et valorisantes mais don't les spécificités qualificatives restent génériques: 31 *bien* 86; 49 *grand* 48; 71 *mieux* 34; 74 *meilleur* 33; 257 *Bien* 8 ou se limitent, selon T. Wellhoff, aux notions de *solidité*, d'*efficacité* et de *tranquillité*: 83 *toujours* 29; 117 *longtemps* 18; 302 *dure* 7; 303 *efficacité* 7; 311 *long* 7; 323 *solide* 7; 329 *tranquille* 7; 359 *durer* 6; 391 *tranquillité* 6. La technique devient service 98 *service* 24, elle est maintenant 154 *facile* 14; 150 *simple* 15; 215 *proche* 11; 581 *simplement* 4; 582 *simplicité* 4; 583 *simplifie* 4, elle participe de la vie quotidienne, 27 *vie* 100; 247 *quotidien* 9; 1274 *quotidienne* 2; 147 *maison* 15; 196 *jardin* 12; dans laquelle elle se transforme en art, 99 *art* 23. La beauté disparaît mais le produit reste beau et plaisant. La garantie de tranquillité au consommateur passe également par l'argument de notoriété manifesté par les lexèmes 112 *marque* 20; 119 *nom* 18; 274 *griffe* 8; 275 *légende* 8; 320 *référence* 7; 579 *signature* 4 et les noms de marque.

Nous identifions donc trois domaines qualifiants à l'intérieur desquels tous les slogans sont susceptibles de se répartir. Soit ils convoquent des valeurs propres à l'univers progressiste ou conservatiste, soit ils optent pour l'association de valeurs extrêmes, soit ils s'insèrent dans un univers mixte, résultant de la contamination des deux autres mais non de leur addition. Cette dernière solution n'excluant pas que le slogan puisse simultanément véhiculer des références à la modernité et à l'un des précédents univers.

⁷ Brun e, F., *Le bonheur conforme*, p.76, p. 85, p.73.

IV. LE TRAITEMENT CATÉGORIEL

L'analyse lexicométrique factorielle nécessite la définition d'une catégorisation préalable. Procédant d'abord à un traitement de type diachronique, nous devons réaliser un découpage articulé de la variable *temps*. Sur la période de 15 ans étudiée, de nombreux et divers regroupements sont envisageables. L'étude, après des tâtonnements successifs, en a retenu plusieurs afin de déterminer des facteurs temporels pertinents.

Dans une première étape de dégrossissage nécessaire, une catégorisation (Diac1) année par année a été appliquée. Consécutivement, 16 catégories ont été délimitées. La représentation factorielle met alors très nettement en évidence, par des positions périphériques extrêmes, trois années semblant charnières: 1976, 1978, 1985. Les catégories se répartissent - dirons-nous pour une première ébauche - dans un rayon d'envergure moyenne autour du point d'intersection du repère. Quelques années s'éloignent de ce centre. Nous figurons ces variations de positionnements par deux cercles, l'un comptant 1975, 1981-1985, 1986, 1990; l'autre intégrant 1979, 1977, 1980 (sur la représentation ces deux dernières années sont confondues), 1987-1989. Cette première catégorisation démontre une certaine homogénéité lexicale du discours publicitaire de 1975 à 1990. Le premier cercle définit le fond commun du vocabulaire publicitaire, le second fait état de quelques particularités lexicales.

Quelle que soit la catégorisation adoptée, la spécificité de 1976, 1978 et 1985 se maintient. Observons en effet la partition Diac2 articulée sur une périodicité biannuelle. Nous interprétons la figuration obtenue en notant les positions périphériques de P6 (incluant 1985), de P2 (incluant 1978) et moindre mesure de P1 (incluant 1976). Les autres catégories paraissent déterminer deux nouvelles périodes au sein du vocabulaire publicitaire. Une autre catégorisation Diac3, classant les slogans en périodes de 3 ans et 4 ans pour la dernière, confirme les résultats obtenus: 2 périodes et 3 périodes comprenant chacune les années charnières. Pour préciser les répartitions se dessinant progressivement et notamment les corrélations s'imposant parmi les années faiblement marquées sur le plan lexical, nous avons mis à l'épreuve divers regroupements. Les corpus Diac4 et Diac5 affinent les périodes identifiées. Nous isolons, à côté des ruptures relevées, une première classe A correspondant à 1984 et 1986 à 1990. Celle-ci se scinde en A1 pour 1987 et 1989, A2 pour 1984 et 1988 et A3 pour 1986 et 1990. Une seconde classe B intègre 1975 à 1989 sans les années périphériques. Elle se divise en B1 pour 1975, 1977, 1979-1980 et B2 pour 1981 à 1983.

V. DES ARGUMENTS CONSERVATISTES

Une période nettement déterminée et confirmée par les catégorisations successives apparaît de 1984 à 1990 avec toutefois une rupture intervenue en 1985. Durant ces années, ces années, la publicité exploite, comme en témoignent les représentations factorielles, un vocabulaire appartenant essentiellement au fond commun publicitaire. Quelques spécificités particulièrement notables s'imposent néanmoins. Une partie du lexique exploité relève du vocabulaire de l'univers conservatiste.

Formes ⁸	F	Diac4: 84, 86-89	Diac6: 86-90	Diac3: 87-90
1915 L'énergie	13	12+E03	12+E03	11+E03
0118 énergie	18	16+ E03	16+ E03	14+ E03
1627 La vie	20	17+ E03	~~~~~	~~~~~
1807 la terre	06	~~~~~	~~~~~	06+ E03*
1779 la nature	09	09+ E03*	~~~~~	~~~~~
0103 nature	23	20+ E03	19+ E03	~~~~~
1538 La force	19	~~~~~	16+ E03	~~~~~
0081 force	31	25+ E03	25+ E04	23+ E03
0110 Toujours	21	~~~~~	17+ E03	~~~~~
0156	14	~~~~~	12+ E03	~~~~~
1595 La puissance	07	~~~~~	~~~~~	07+ E03*
2236 en tête	06	~~~~~	~~~~~	06+ E03*
3379 jusqu'au bout	06	~~~~~	~~~~~	06+ E03*
0134 loin	16	14+ E03	~~~~~	~~~~~

Nous constatons que les formes et segments répertoriés se répartissent plus ou moins uniformément dans les différentes catégorisations. Corrélativement à cette observation, il est notable que l'absence d'un élément dans une période est fréquemment compensée par la présence d'un autre partageant des affinités sémantiques, c'est-à-dire entretenant des sèmes communs. Remarquons par exemple que *la nature* et *nature* sont remplacés par *la terre* ou que *La force* laisse place à *La puissance* ou enfin que *en tête* et *jusqu'au bout* trouvent ailleurs *loin*. L'ensemble des termes relevés nous introduit dans l'univers conservatiste. Univers dans lequel des valeurs saines vitales, véridiques deviennent source d'énergie, de force, de puissance et de pérennité, "le progrès -

⁸ Le rang de la forme dans l'index hiérarchique et sa fréquence globale sont ici suivis de ces fréquences partielles sur les différentes périodes traitées.

donc dans la société de consommation - est une cause entendue. Mais il doit aujourd'hui encore plus s'appuyer sur les notions d'authenticité, d'origine et de naturel" (Wellhoff 1991 : 44). De nombreux slogans illustrent ces données:

- 11 - 1984: FIONOR Le poissonnier du grand nord⁹
- 12 - 1984: CLAN CAMPBELL The noble scotch whisky⁹.
- 13 - 1986: VARTA L'énergie pure.
- 14 - 1986: CARMAL La merveille des jardins d'Israël⁹.
- 15 - 1987: GROUPE SAINT-LOUIS Les forces de la nature.
- 16 - 1987: BARILLA La collection préférée des Italiens⁹.
- 17 - 1988: DERIGNY Votre seconde nature.
- 18 - 1988: PHYTOTHÉRAPIE La force originelle.
- 19 - 1989: JVC l'original reste authentique.
- 20 - 1989: ERCA Le plus naturel des conditionnements.
- 21 - 1990: CANADA Le pays vrai.
- 22 - 1990: BUITONI Notre Italie c'est toi⁹.

Les autres catégorisations appliquées sur le corpus font ressortir que, durant la période conservatiste, les valeurs de cet univers se répartissent diversement sur les années concernées. Nous constatons que les années 1986 et 1990, tout en maintenant leur inscription dans l'univers conservatiste, d'où leur positionnement à gauche de l'axe des ordonnées, exploitent par ailleurs largement le vocabulaire du fond commun publicitaire: Diac5 : *0459 présent 05, 04+E03; 0668 créateur 03, 03 +E03; 0772 gagnant 03, 03+ E03; 1969 le pays 08, 05+E03; 1722 le service 03, 03+E03; 1822 est bien 10, 06+E03; 2699 une vie 03, 03+E03*. Les années 1987 et 1989 utilisent quant à elles tout particulièrement les termes, déjà répertoireés, marquant la force et la puissance en même temps qu'elles intègrent quelques spécificités. Citons par exemple Diac5 : *02288 talent 08, 07+E03; 0319 paradis 07, 05+ E03*. Nous relevons également les formes *0065 avance 37, 17+E03; 2168 d'avance 18, 10+E03* qui véhiculent certes une connotation progressiste mais en appuyant l'état précurseur sur l'expérience acquise (1989 :SIEMENS Une solide expérience). Des années 1984 et 1988 ressortent très peu de spécificités positives: *0818 sensations 03, 03+E03; 3188 si bon 03, 03+E03*. Par contre 1988 associé 1987 relève les formes suivantes: Diac2 *0041 goût 61, 20+E03; 0131 envie 16, 8+E03; 0476 Bon 04, 04+E03; 0713 exploite 03, 03+E03; 1438 de la nature 05, 04+E03; 1573 La passion de 08, 05+E03; 1577 La passion 22, 10+E03; 2812 fait bon 03, 03+E03*. Ces termes définissent un univers empreint de connotations hédoniques, sensuelles et affectives.

⁹ Ces slogans dénotent ou connotent l'origine du produit. Ils mettent ainsi en scène des arguments d'authenticité, de tradition et de naturel.

En dépit de ces fluctuations propres à chaque année, nous remarquons que l'ensemble de ces relevés se rapporte à l'univers conservatiste, critère d'homogénéisation, justifiant ainsi la pertinence de la période délimitée. De cet univers naît, selon G. Lipovetsky¹⁰, "une culture post-moderne décelable par plusieurs traits : recherche de la qualité de vie, passion de la personnalité, désaffectation des grands systèmes de sens, culte de la participation et de l'expression, mode rétro, réhabilitation du local, du régional, de certaines croyances et pratiques traditionnelles".

V.1. La visée édifiante du slogan. Le discours publicitaire de la fin des années 80 s'affirme en précurseur et par là-même en vecteur idéologique des représentations sociales. Les années que nous vivons, marquées par le retour à la nature, le succès de la consommation bio et la préservation du corps, témoignent de ce rôle édifiant du slogan et des autres composants publicitaires vis-à-vis des stéréotypes socio-culturels. Les énoncés de la période 1984, 1986-1990 préfiguraient les considérations idéologiques et corrélativement la mécanique économique engagée par l'industrie écologo-hygiénique de notre décennie. Industrie dont la prospérité actuelle demeure conditionnée par un regain d'intérêt de tout un chacun sur sa personne physique. L'individu de nos jours devient aussi soucieux de sa santé quotidienne que de sa situation socio-professionnelle. Cet individualisme apparaissait déjà dans les slogans de la période traitée. Ceux-ci se caractérisent en effet par l'occurrence spécifique et novatrice de pronoms personnels (pronom sujet et pronom tonique) de la première personne du singulier.

Formes	F	Diac4: 84, 86-89	Diac6: 86-90	Diac3: 87-90
0135 moi	16	15+E04	14+E03	14+E03
0173 je	13	12+E03	12+E03	12+E04

Nous relevons également dans Diac7 pour les années 1984 et 1988 la spécificité positive de je: 6+E03 et de J: 10+E03¹¹ publicitaire, à l'autre. Ces pronoms construisent des personnages spontanés et authentiques. Ils produisent, à l'instar des formes lexicales antérieurement isolées, un effet de vérisme propice à la définition de l'univers conservatiste. Parallèlement à ces formes, nous relevons l'apparition non moins fréquente de *on*.

¹⁰ Lipovetsky, G., *L'ère du vide*, Paris, Folio, 1991, p. 17.

¹¹ La variable produit n'avait pas permis de détecter la présence de ces formes. L'intérêt d'une étude multi-critères s'impose ici très nettement.

Formes	F	Diac4: 84, 86-89	Diac6: 86-90	Diac3: 87-90
0054 On	42	32+E03	32+E03	31+E04

On participe d'une stratégie d'indétermination confondant dans l'anonymat locuteur et récepteur. Selon P. Charaudeau¹², le locuteur recourt à ce procédé lorsqu'il "veut se persuader (ou rendre évident au yeux de l'interlocuteur) que son comportement est justifié par le fait que tout le monde agit de la même façon dans les mêmes circonstances. Autrement dit lorsque, sans se référer à des arguments plus rationnels, le locuteur soumet son comportement spontané comme modèle de conduite universel. Le pronom *on* pour plus de pertinence doit être analysé en rapport avec les valeurs sémantico-discursives de *nous* dans le discours publicitaire. Ce dernier désigne non l'individu social mais une autorité socio-professionnelle compétente, il relève d'une stratégie élocutive responsabilisante.

V.2. La désignation de l'être. Il est intéressant de mettre en relation ces formes avec les désignateurs caractérisant les autres périodes à définir.

Sélection de spécificités positives de Diac4 pour 75, 77, 79-83

1902 L'autre	09	07+E03
0072 hommes	33	18+E03
0172 femmes	13	09+E03
0468 services	5	05+E03
1902 L'autre	9	07+E03

Sélection de spécificités positives de Diac4 pour 76

3057 sont nos	03	03+E03
3473 Proche de vous	03	02+E03
0676 clients	03	03+E03
0930 retrouvez ¹³	02	02+E03

Sélection de spécificités positives de Diac4 pour 78

1488 de vos affaires	03	03+E05
2891 vos affaires	04	03+E04
2670 votre beauté	04	02+E03
2610 au service de la	04	02+E03
1025 connaissez	02	02+E03
1231 partage	02	02+E03

¹² Charaudeau, P., *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris Hachette, 1992, p.148.

¹³ Nous sélectionnons cette forme parce qu'elle est accompagnée d'un impératif présent que nous analysons comme un infinitif supportant une modalisation énonciative allocutive. L'impératif permet au locuteur de situer son dire par rapport à son interlocuteur auquel il suggère le procès véhiculé par le verbe.

Sélection de spécificités positives de Diac7 pour 75, 77, 79-80

1900 L'autre	09	06+E03
0172 femme	13	07+E03
0072 hommes	33	14+E03
0034 votre	74	26+E03
2577 c'est notre	03	03+E03
0468 services	05	04+E03
2281 vous aimez	03	03+E03
0628 profitez	03	03+E03

Le corpus Diac7 pour les années 1976 et 1978 met en évidence exactement les mêmes spécificités que Diac4. En outre, il est intéressant de remarquer que la sous période B2 est démunie de toute forme spécifique relative à la désignation de l'être. La période 1985, justifiant ainsi son positionnement, ne figure pas parmi ces relevés dans la mesure où elle n'intègre également aucune forme, autre que banale, susceptible de référer à l'individu. Pour les autres périodes traitées, les spécificités positives sélectionnées se corrélaient avec des spécificités négatives marquant l'absence de désignateurs d'altérité pour A1

Sélection de spécificités négatives de Diac4 pour 84, 86-90

2613 au service	12	02-E03
0034 votre	74	31-E03
0263 aider	08	00-E=3
2283 vous aider	06	00-E03

Sélection de spécificités négatives de Diac8 pour 86-90

0072 hommes	33	10-E03
0038 monde	66	23-E03
2058 du monde	13	01-E03
0263 aider	08	00-E03

L'année 1985 n'est pas concernée par cette sous représentativité. Autrement dit, l'analyse des pronoms personnels n'est pas une donnée pertinente pour cette période. Néanmoins nous constatons l'occurrence de substantifs abstraits génériques: *Diac4 1889 L'art d 2+E03, 0083 respect 2+E03, 1647 Le charme 2-E03, 2102 Le plaisir 3-E03*. Leur manifestation résulte d'une structure représentative du discours publicitaire: le métonymie d'abstraction. Celle-ci s'articule sur une relation dite concret-abstrait qui consiste, pour P.

Fontanier¹⁴, "à prendre une qualité considérée abstractivement et comme hors du sujet pour le sujet considéré comme ayant cette qualité". La présence de ces termes parmi les spécificités positives de 1985 démontre donc la prédominance de l'expression de la qualité au détriment de l'être qui la supporte. Elle s'inscrit dans un mécanisme d'impersonnalisation évacuant toute manifestation explicite de l'individu et se concrétisant par de nombreux slogans délocutifs nominaux démunis de toute forme verbale ou intégrant un verbe à l'infinitif (forme nominale du verbe) ou au présent générique.

23 - 1985: MONT-BLANC L'art d'écrire.

24 - 1985. TISSOT La passion du temps.

25 - 1985: CAMAY Pour le plaisir de séduire.

26 - 1985: PINGOUIN Le charme qui marche.

27 - 1985: LANCIA Une expérience unique de conduite.

28 - 1985: PENTEL L'innovation dans l'écriture.

29 - 1985: MINIBEL Ca marche.

30 - 1985: SABA La technique qui simplifie la vie.

La période 1981-1985 (*1984)¹⁵ définit donc un univers déshumanisé qui s'oppose d'une part à la période 1984-1990 (*1985) imprégnée d'un individualisme, d'un égocentrisme très marqué et d'autre part à une autre période 1975-1980 intégrant l'altérité.

Une analyse plus précise des formes désignant la personne permet de préciser ce dernier univers. Nous observons effectivement que la période 1975-1980 (*1976, *1978) se caractérise par l'introduction d'un être psycho-socio-professionnel alors que les années charnières 1976 et 1978 se spécialisent dans l'exploitation de termes référant à l'individu en tant qu'entité professionnelle. Les formes *femme*, *femmes* et *hommes* cèdent leur place à des termes nous insérant dans le champ lexical de l'entreprise: *clients*, *affaires*. Néanmoins nous constatons, et c'est pourquoi nous maintenons dans les deux sous-périodes traitées la notation de *professionnalisme*, que *service(s)* et/ou les pronoms personnels pluriels persistent dans chacune de ces catégories. *Nous* et *vous* dans la situation discursive publicitaire simulent une situation dialogique de façon, selon P. Charaudeau¹⁶, à créer au regard du récepteur une relation rassurante en lui proposant "une sorte de contrat de confiance. Les années analysées, selon le type de produit auquel se consacre le slogan, adoptent soit une stratégie allocutive marquant une prise en charge explicite du destinataire, soit une stratégie élocutive destinée à exhiber le savoir-faire et le sérieux de l'entreprise.

¹⁴ Fontanier, P., *Les figures du discours*, Flammarion, Paris, 1977, p.93-94.

¹⁵ Les années accompagnées d'une * sont exclues de la période considérée.

¹⁶ Charaudeau, P., *op.cit.*, p.160.

Synthèse: la désignation de l'être

1975 - 1980 Entité psycho-socio-professionnelle Entité professionnelle (1976, 1978)	ALTÉRITÉ	Stratégie allocutive et/ou élocutive Effet de confiance, de responsabilisation
1981 - 1985: *1984	IMPERSONNALISATION	Stratégie délocutive Effet d'objectivation qualitative
1984 - 1995: *1985	INDIVIDUALISME	Stratégie élocutive Effet d'authenticité, de vérisme

VI. LES ANNÉES DE L'INFORMATIQUE

La période 1981-1983 et 1985, marquée par l'absence de l'individu, se caractérise par la domination de l'informatique.

Sélection de spécificités positives de Diac7 pour 81-83

0558 ordinateur	04	03+E03
1667 Le grand	15	06+E03
1738 la France	04	03+E03
3054 expérience et	04	03+E03
3055 expérience et innovation	03	+3+E03

Sélection de spécificités positives de Diac7 pour 85

0761 moteur	03	02+E03
1215 ordinateurs	02	02+E03
1543 La hate	03	02+E03
1616 La technique qui	03	02+E03
2338 plus exigeants	03	02+E03

Sélection de spécificités positives de Diac9 pour 85

0761 moteur	03	02+E03
1215 ordinateurs	02	02+E03
1543 La haute	03	02+E=3
1616 La technique qui	03	02+E03
1935 L'informatique qui	02	02+E03
2338 plus exigeants	03	02+E03

Sélection de spécificités positives de Diac6 pour 81-85

0038 monde	66	22+E03
0690 course	03	03+E03
0761 moteur	03	02+E03
0684 compétition	03	03+E03
1940 L'informatiqu	07	05+E03
3055 expérience et innovation	03	03+E03

Ces relevès nous intègrent dans l'univers progressiste définissant un produit technicisé, professionnalisé et compétitif (Diac7 : 1738 *la France 04, 03+E03*).

31 - 1980: CLARK La technique au sommet.

32 - 1981: ALFA ROMEO Depuis toujours, une technique qui gagne.

33 - 1982: TOUSALON Le professionnel du meuble.

34 - 1983: VEDETTE Le savoir-faire.

35 - 1983: TINEX La technologie en beauté.

36 - 1985: MICHELIN La technique qui gagne.

L'année 1985, tout en se caractérisant par ces valeurs progressistes, introduit des arguments combinant la rationalité à l'hédonisme (*art, charme, plaisir*). Cette année participant à la fois de A et de B2 oscille entre deux univers, entre expérience et innovation, elle inaugure en quelque sorte une phase transitoire: fin des années informatiques et début des années conservatistes. Les deux périodes isolées sont décelées par G. Lipovetsky¹⁷ qui confirme très explicitement leur reconnaissance: "La société moderne était conquérante, croyante dans l'avenir, dans la science et la technique, [...]. Ce temps se dissipe sous nos yeux, c'est en partie contre ces principes futuristes que s'établissent nos sociétés, de ce fait post-modernes, avides d'identité, d'accomplissement personnel immédiat; [...], désormais on veut vivre tout de suite, ici et maintenant, se conserver jeune et non plus forger l'homme nouveau".

VI.1. Les institutions politique et publicitaire. Les années informatiques se situent historiquement entre en 1979 la création de l'Agence de l'Informatique, précédée en 1978 du *Rapport Nora-Minc*, et en 1985 le rapport de cette même agence sur l'état d'informatisation de la France¹⁸. Les années 1978 et 1979 instaurent les premières entreprises

¹⁷ Lipovetsky, G., *op.cit.*, p.15.

¹⁸ AGENCE DE L'INFORMATIQUE, *L'état d'informatisation de la France*, Paris, Economica, 1986.

gouvernementales pour favoriser l'appropriation et l'apprentissage de l'informatique. Elles seront ensuite complétées par d'autres investigations impulsées par les pouvoirs publics don't en 1985 le Plan Informatique pour Tous à l'initiative de Fabius. Durant cette période, nous assistons en conséquence à l'informatisation, suivie par le gouvernement, de la France. L'identification, par les données lexicométriques, des années informatiques, révèle une coïncidence des préoccupations socio-idéologiques des deux institutions, politique et publicitaire. L'imbrication de ces deux univers institutionnels démontre à la fois l'influence des pouvoirs publics sur le discours publicitaire et le rôle d'accompagnateur, de lais, que ce dernier reste susceptible de s'octroyer en tant que précurseur et promotor du changement des mentalités. Politiciens et publicitaires s'affirment comme agents culturels, voire éducatifs. La co-influence des investigations politiques et publicitaires se traduit par une implantation progressive de l'informatique dans la société française.

Informatisation: les évolutions de 1978 à 1985¹⁹

	Taux d'accroissement annuel moyen	en 7 ans
Nombre d'informaticiens	+496	x 1,3
Dépense informatique	18	x 3,2
Nombre d'ordinateurs	37	x 7,6
Puissance installée	39	x 10,0
Nombre d'écrans professionnels	42	x 12
+micros domestiques	53	x 19
+minitels	59	x 26

VII. DES VALEURS HÉTÉROCLITES

La période 1975-1980, non spécifiquement inscrite dans l'univers progressiste (Diac6: 0157 futur 10, 00-E03; Diac7: 0097 innovation 24, 00-E03) et dans l'univers conservatiste (Diac6: 0103 nature 20, 01-E03), se caractérise par des valeurs hétéroclites nous rattachant plus précisément à l'univers de la modernité.

¹⁹ *Ibid.*, p.107.

Sélection de spécificités positives de Diac6 pour 75-80

0263 aide	08	07+E04
0070 vivre	38	18+E03
0082 technique	29	15+E03
0286 style	08	06+E03
0359 durer	06	05+E03
0371 jeune	06	05+E03
2891 vos affaires	04	04+E03

Sélection de spécificités positives de Diac8 pour 75-79

0179 progrès	04	04+E03
0296 affaires	07	05+E03
1488 de vos affaires	03	03+E03
1796 La technique	08	05+E03
0461 progresser	05	04+E03
1965 des idées	11	06+E03
2025 du bon	07	05+E03
2403 Un nom	03	03+E03

Sélection de spécificités positives de Diac7 pour 75, 77, 79, 80

0239 beaux	09	06+E03
0468 service	05	04+E03
0628 profitez	03	03+E03
0641 aimez	03	03+E03
1515 La confiance	03	03+E03
2400 Un nom	03	03+E03
3263 charme Un	03	03+E03

La période B1 repose explicitement sur des arguments relevant de l'univers de la modernité. En effet, nous constatons que si nous supprimons de 1975-1980 les années charnières, les termes à connotation techniciste ou professionnalisante disparaissent (*technique, La technique, progrès, progresser, affaires*) pour laisser place à des valeurs inspirant plutôt la quotidienneté. Nous découvrons des énoncés convoquant des arguments esthétiques, éthiques ou de notoriété. Toutefois l'authenticité, la tradition, la perdurance ne constituent pas pour ces années des valeurs de reconnaissance qualitative, c'est pourquoi nous rejetons la notion de conservatisme.

L'année 1978 se caractérise par les valeurs professionnalisantes et technicistes. Toutefois l'univers construit n'impose pas le machinisme, la performance - opposant ainsi modernisme à progrès - conserve une dimension humaine traduite par des formes esthético-hédoniques.

Sélection de spécificités positives de Diac5 pour 78

2891 vos affaires	04	03+E03
1219 outil	02	02+E03
1682 le meilleur de la technique	02	02+E03
1949 L'outil	02	02+E03
2608 au service de la	04	02+E03
0479 Doux	04	02+E03
1095 fantastiques	02	02+E03
2668 votre beauté	04	02+E03
1446 de la technique	05	02+E03
1832 grand nom	05	02+E03
0539 joie	04	02+E03

1976 ne convoque pas la technicité. elle se caractérise par un professionnalisme proche du client: Diac5: *3473 Proche de vous 03, 02+E03; 0628 Proche 03, 02+E03; 0676 clients 03, 02+E03*. Nous devons reconnaître que cette année compte peu de spécificités positives. Toutefois nous notons l'occurrence intéressante du verbe *0056 faire 41, 07+E04* également observable pour 1978 *0481 Fait 04, 02+E03* alors que les années 1975, 1977, 1979, 1980 se caractérisent par *0053 être 44, 20+E04*. Au sein de l'univers de la modernité, nous découvrons donc deux dates charnières dont la particularité réside dans l'expression d'une performance. La période B1 s'inscrit plutôt quant à elle dans l'expression de la propriété, de la sensation éprouvée dont le résultat est la performance.

VII.1. La France en crise et la naissance d'une publicité. L'histoire nous enseigne que la publicité dans la forme contemporaine est née durant la période mai mai 1968 à 1973, marqué par le premier choc pétrolier. Années de déstabilisation pour la société française à laquelle se relève lentement les limites de la croissance économique et la fin de la prospérité de la période faste de la Reconstruction. La prise de conscience des années noires ne se manifesterà que tardivement par le changement de gouvernements en 1981.

Pour B. Chatelat, durant la fin des années 70, les discours publicitaires se transforment. L'une de leurs nouvelles caractéristiques consiste à abandonner "la mise en avant des avantages objectifs des produits et des services" et à faire "appel à des «concepts» et à des «eesid» qui ont souvent une signification esthétique ou éthique". Dans la tourmente économique, le publicitaire, présentant le marasme social des années 80, devait trouver une solution pour conserver, en accompagnant le changement des mentalités, sa crédibilité. C'est

donc en tant que précurseur et formalisateur du paysage socio-culturel de la société moderne des années 80 que le discours publicitaire recourt à de nouvelles valeurs orientées vers le bien-être social et la réussite socio-professionnelle: le bon, le beau, le bien, la technique, le savoir, l'imagination cohabitent dans cet univers hétéroclite de la modernité.

VIII. CONCLUSION. L'ANTIDOTE

Aux années modernistes - valeurs hétéroclites et altruistes d'une publicité en construction qui définit, dans une société également en cours de mutations, ses premiers jalons et futures fondations - succèdent les années informatiques progressistes. Discours qui, toujours dans son rôle édifiant, s'érige en réaction aux ans précédents: le machinisme chasse le social exacerbé, les référents progressistes s'imposent en valeurs marquées par rapport au caractère hétérogène des connotations passées. Dans un univers social à la recherche de repères et de nouveaux intérêts, le progrès informatique aura sa période de succès. Néanmoins toutes valeurs, et à travers elles, toutes idéologies disposent d'une durée de vie limitée. Le publicitaire tente de déterminer cette espérance de vie et essaie de prévoir l'antidote à la saturation provoquée par la maturation et l'excès des référents attachés à une période. Les années progressistes cèdent leur place à l'univers conservatiste, la dépersonnalisation disparaît au profit de l'individualisme, la mode informatique est devancée par la mode biologique et hygiénique.

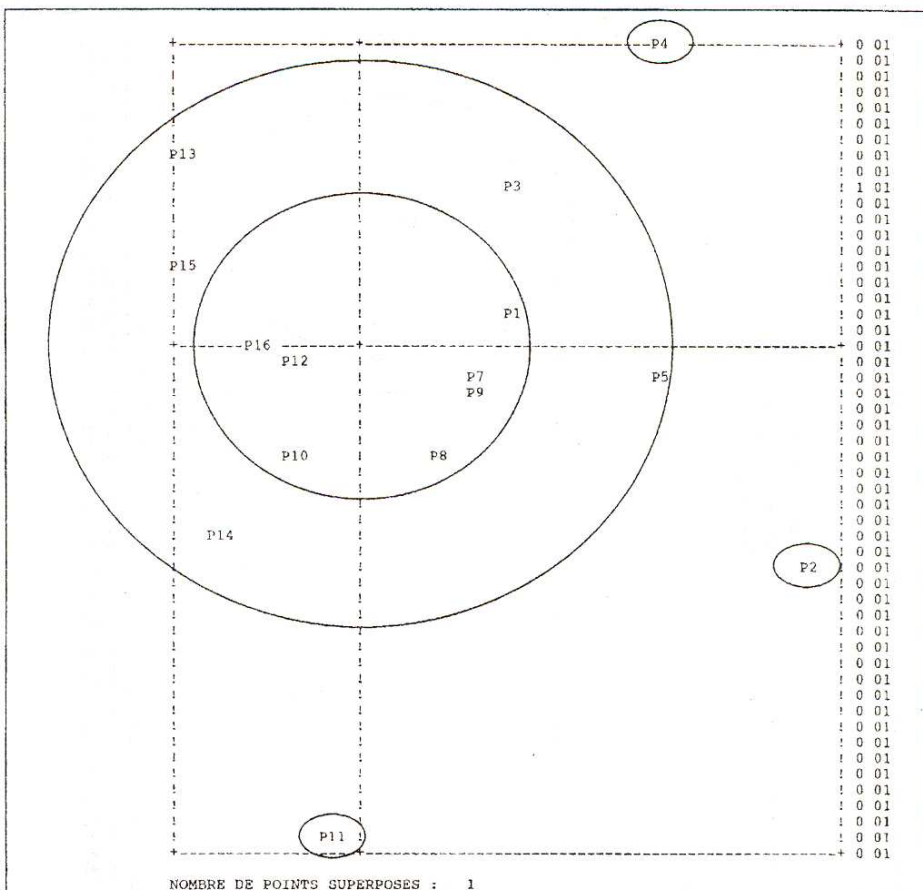
Dans la mesure où le discours institutionnel précède les évolutions idéologiques en même temps qu'il les fabrique, il devient en quelque sorte un pourvoyeur d'antidotes des maux sociaux à l'édification desquels il participe. L'évolution détectée peut nous laisser présager que les années à venir s'organiseront selon les mêmes cycles relativement à la désignation de l'être tout en convoquant des valeurs variables en fonction des périodes.

BIBLIOGRAPHIE

1. AGENCE DE L'INFORMATIQUE, *L'état d'informatisation en France*, Paris, Economica, 1986.
2. Bru ne, F., *Le bonheur conforme*, Paris, Gallimard, 1985.
3. Cath elat, B., *Publicité et société*, Paris, Payot, 1992.
4. Charaudeau, P., *Langage et discours*, Paris, Hachette, 1983.
5. Charaudeau, P., *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris, Hachette, 1992.
6. Fontanier, P., *Les figures du discours*, Paris, Flammarion, 1977.
7. Galliot, M., *Essai sur la langue de la réclame contemporaine*, Toulouse, Thèse d'état, 1952.
8. Garric, N., *Etude des structures linguistico-discursives du slogan publicitaire: activité et modes de qualification*, Paris, Thèse nouveau doctorat, 1996.
9. Grunig, B., *Les mors de la publicité. Architecture du slogan*, Lille, Presses du CNRS, 1990.
10. Lipovetsky, G., *L ère du vide*, Paris, Folio, 1991.
11. Maingueneau, D., *Nouvelles tendances en analyse du discours*, Paris, Hachette, 1987.
12. Salem, A., *Analyse factorielle et lexicométrie*, in *Mots*, N° 4, 1990.
13. Wellhoff, T., *15 ans de signatures publicitaires*, Paris, Dunod, 1991.

LE SLOGAN PUBLICITAIRE ET LES REPRÉSENTATIONS SOCIALES À TRAVERS LE TEMPS

DIAC 1: Catégorisation annuelle:
P1: 1976 ; P2: 1976 ; P3: 1977 ; P4: 1978 ; P6: 1979 ; P6: 1980 ; P7: 1981 ; P8: 1982 ; P9: 1983 ; P10: 1984 ;
P11: 1985 ; P12: 1986 ; P13: 1987 ; P14: 1988 ; P15: 1989 ; P16: 1990

NATHALIE GARRIC

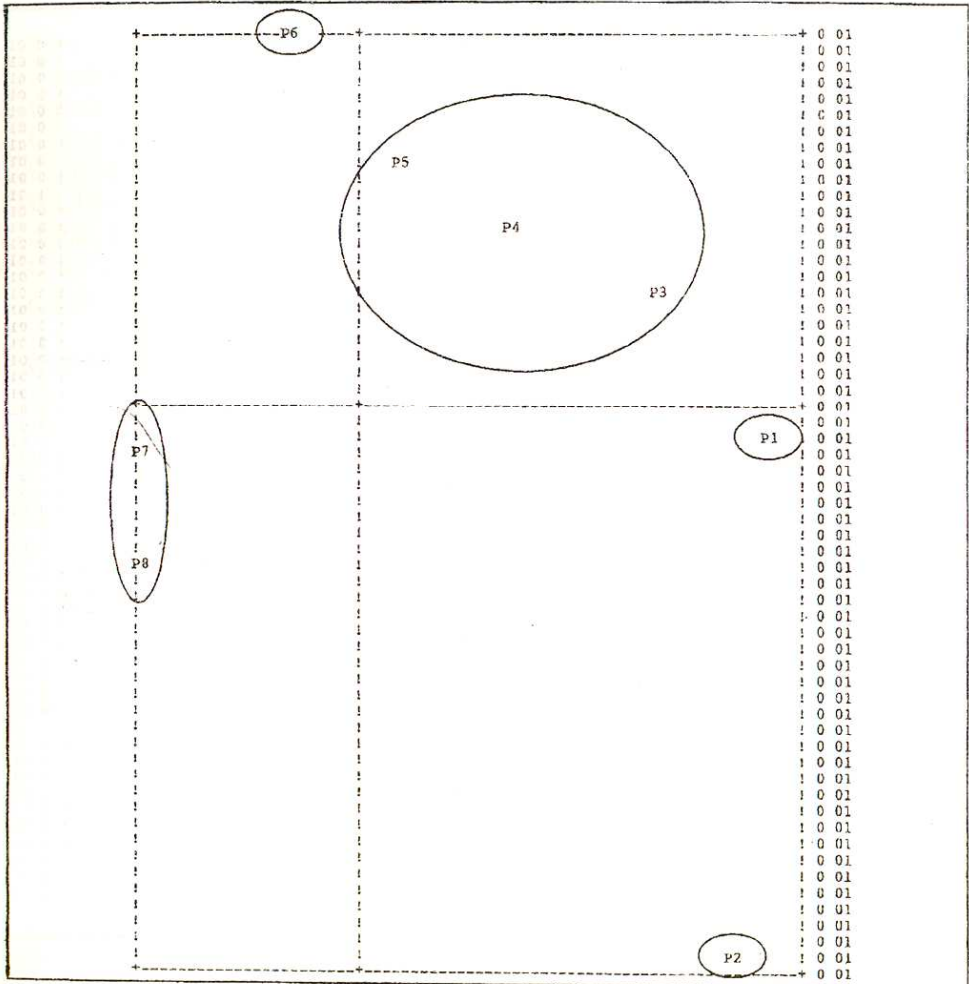
DIAC 2

Catégorisation biannuelle :

P1 : 1975-1976 ; P2 : 1977-1978 ; P3 : 1979-1980

P4 : 1981-1982 ; P5 : 1983-1984 ; P6 : 1985-1986

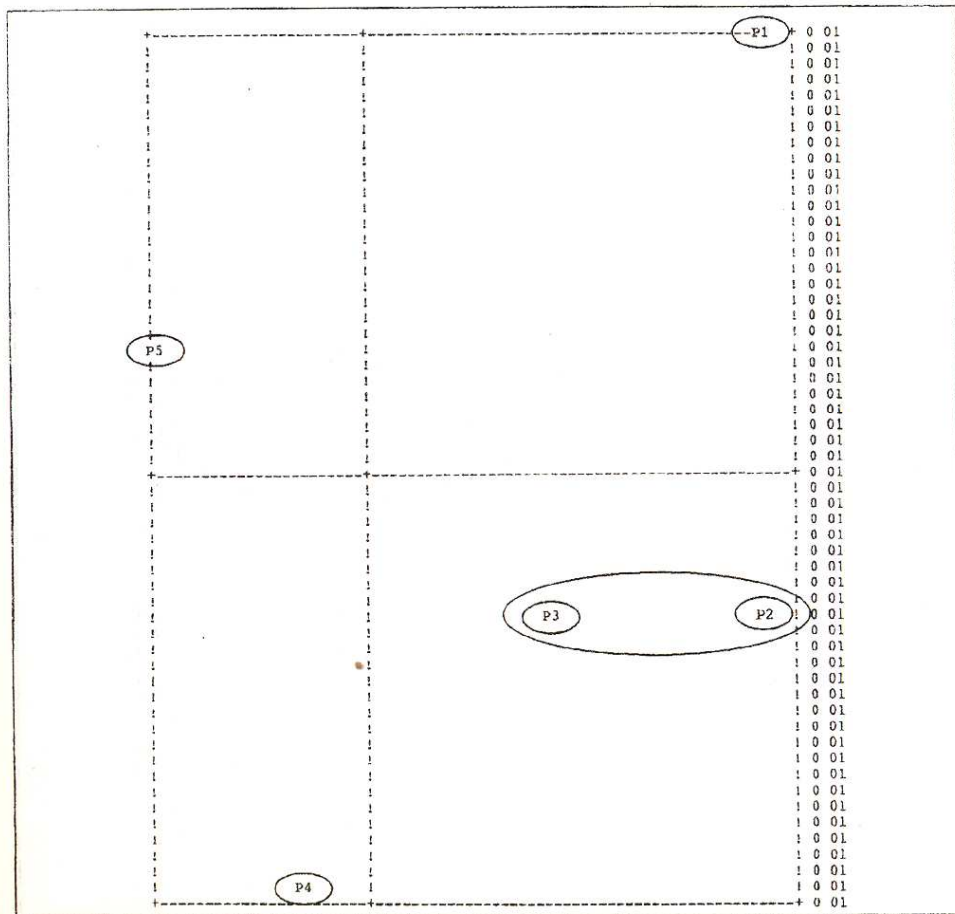
P7 : 1987-1988 ; P8 : 1989-1990

LE SLOGAN PUBLICITAIRE ET LES REPRÉSENTATIONS SOCIALES À TRAVERS LE TEMPS

DIA C 3

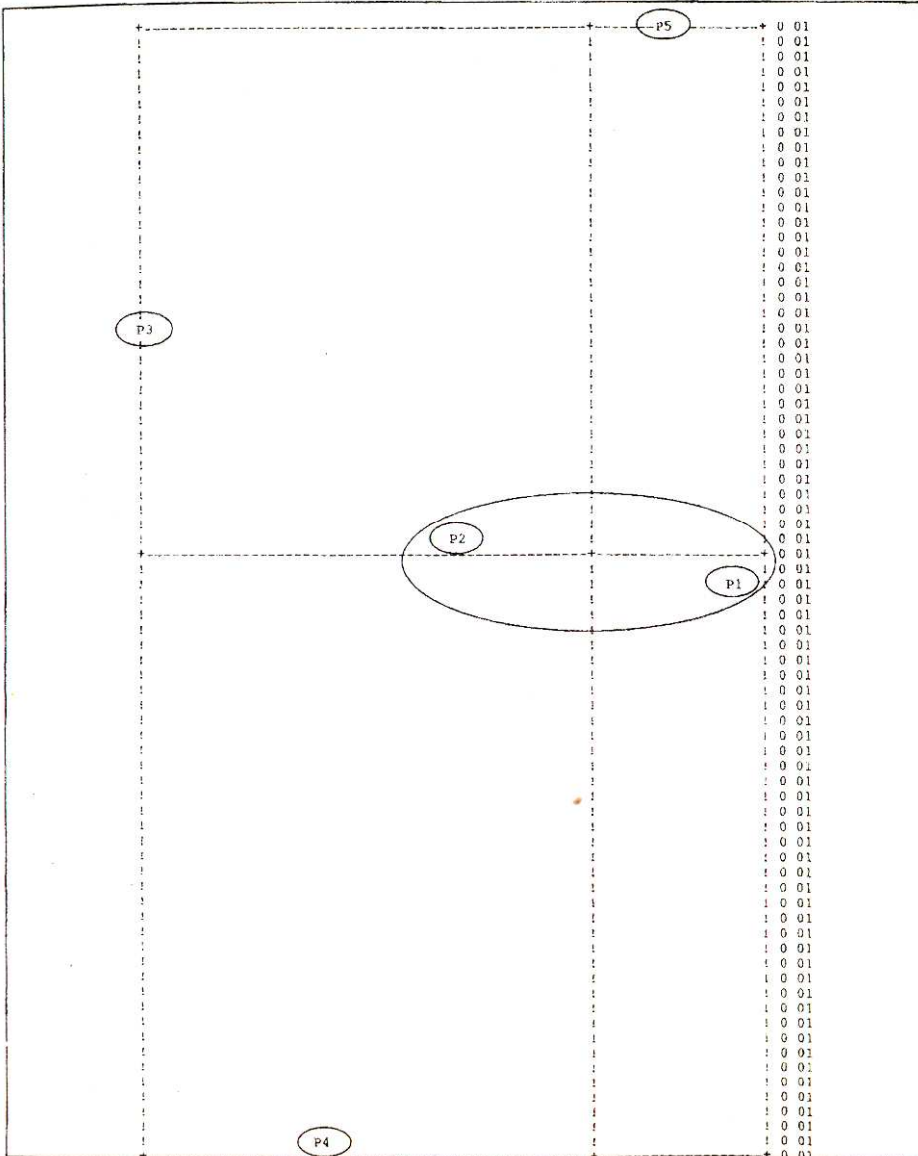
Catégorisation : 3 ans + 3 ans + 3 ans + 4 ans :
 P1 : 1976-1977 ; P2 : 1978-1980 ; P3 : 1981-1983 ; P4 : 1984-1990

NATHALIE GARRIC

DIAC 4

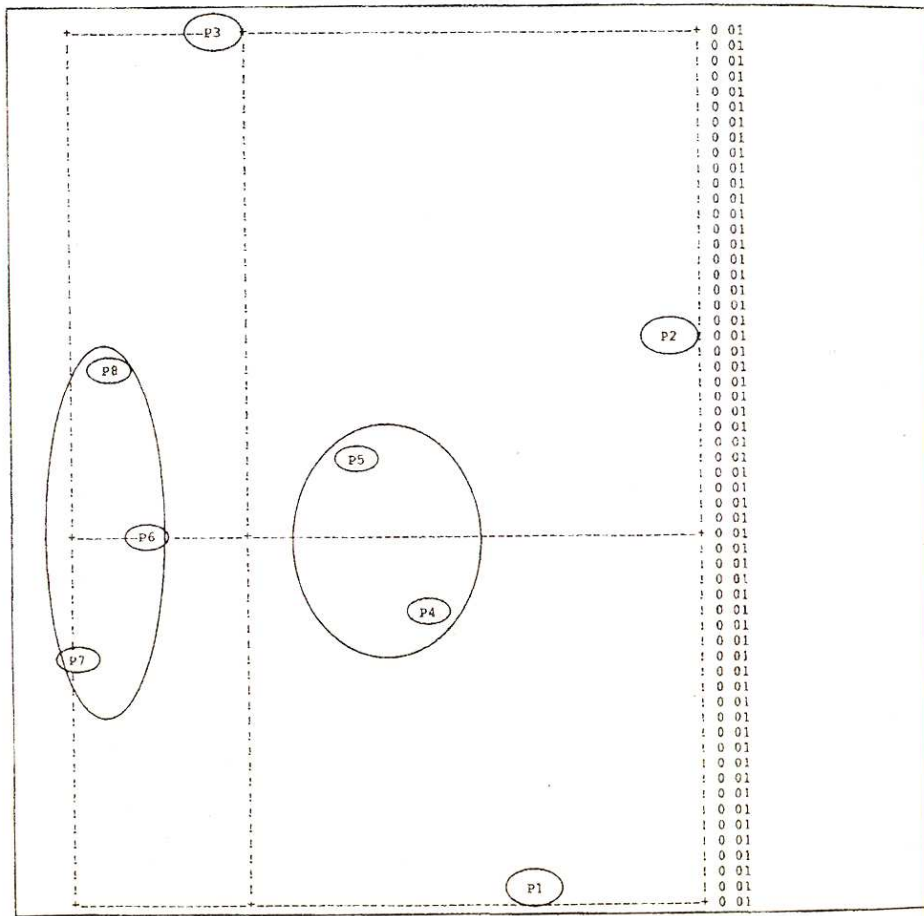
P1: 1984 + 1986-1990; P2: 1976-1977 + 1978-1983
P3: 1976; P4: 1978; P6: 1985

LE SLOGAN PUBLICITAIRE ET LES REPRÉSENTATIONS SOCIALES À TRAVERS LE TEMPS

DIAC 5

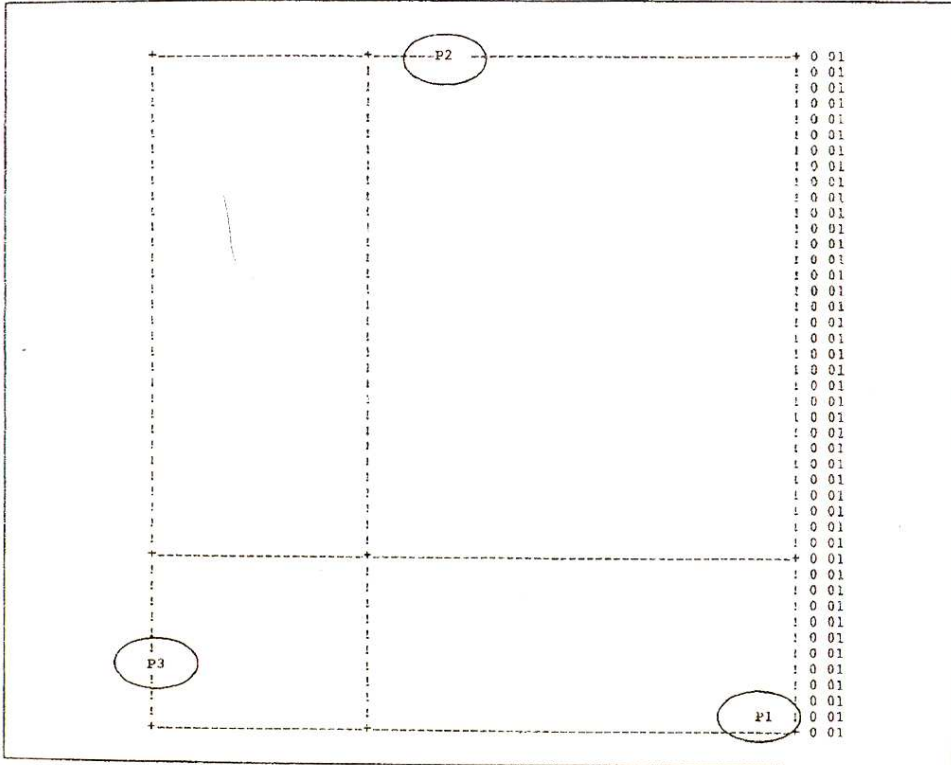
P1 : 1976 ; P2 : 1978 ; P3 : 1985 ; P4 : 1976 + 1977 + 1979-1980
 P5 : 1981-1983 ; P6 : 1986 - 1990 ; P7 : 1987 + 1989
 P8 : 1984 + 1988

NATHALIE GARRIC

DIAC 8

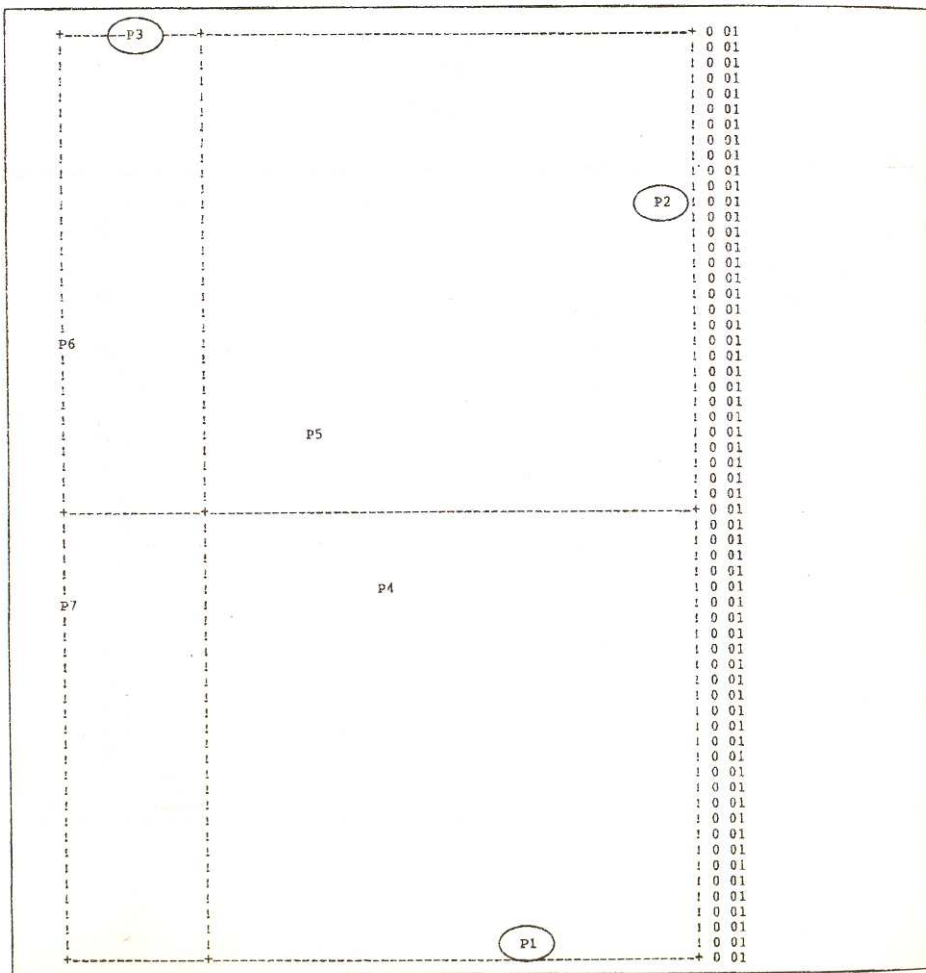
P1 : 1975-1980 ; P2 : 1981-1985
P3 : 1986-1990

LE SLOGAN PUBLICITAIRE ET LES REPRÉSENTATIONS SOCIALES À TRAVERS LE TEMPS

DIAC 7

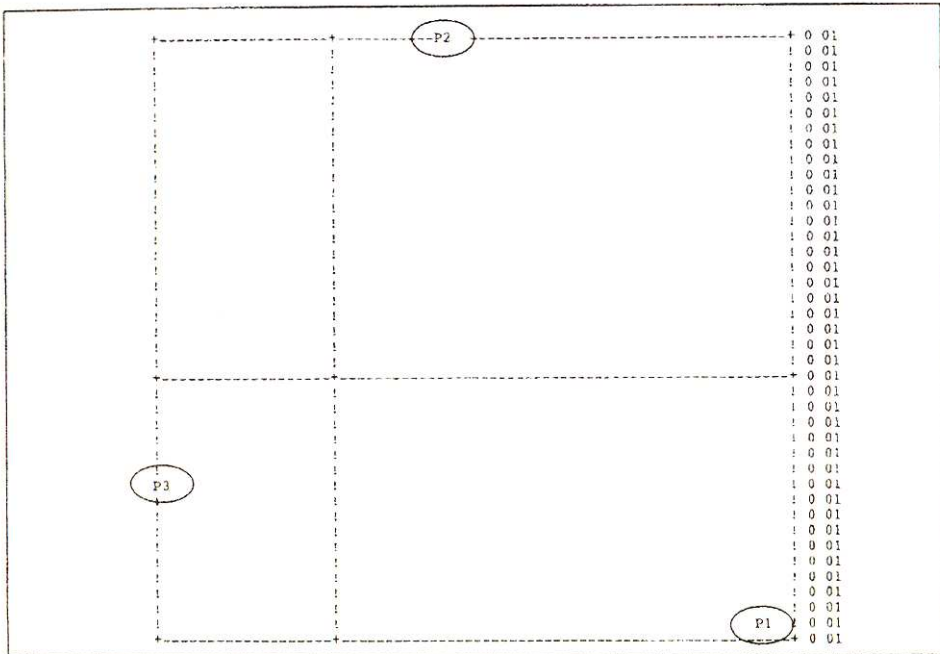
P1 : 1978 ; P2 : 1978 ; P3 : 1985
 P4 : 1976 + 1977 + 1973 + 1980
 P5 : 1981-1988 ; P6 : 1984 + 1988
 P7 : 1986 + 1990

NATHALIE GARRIC

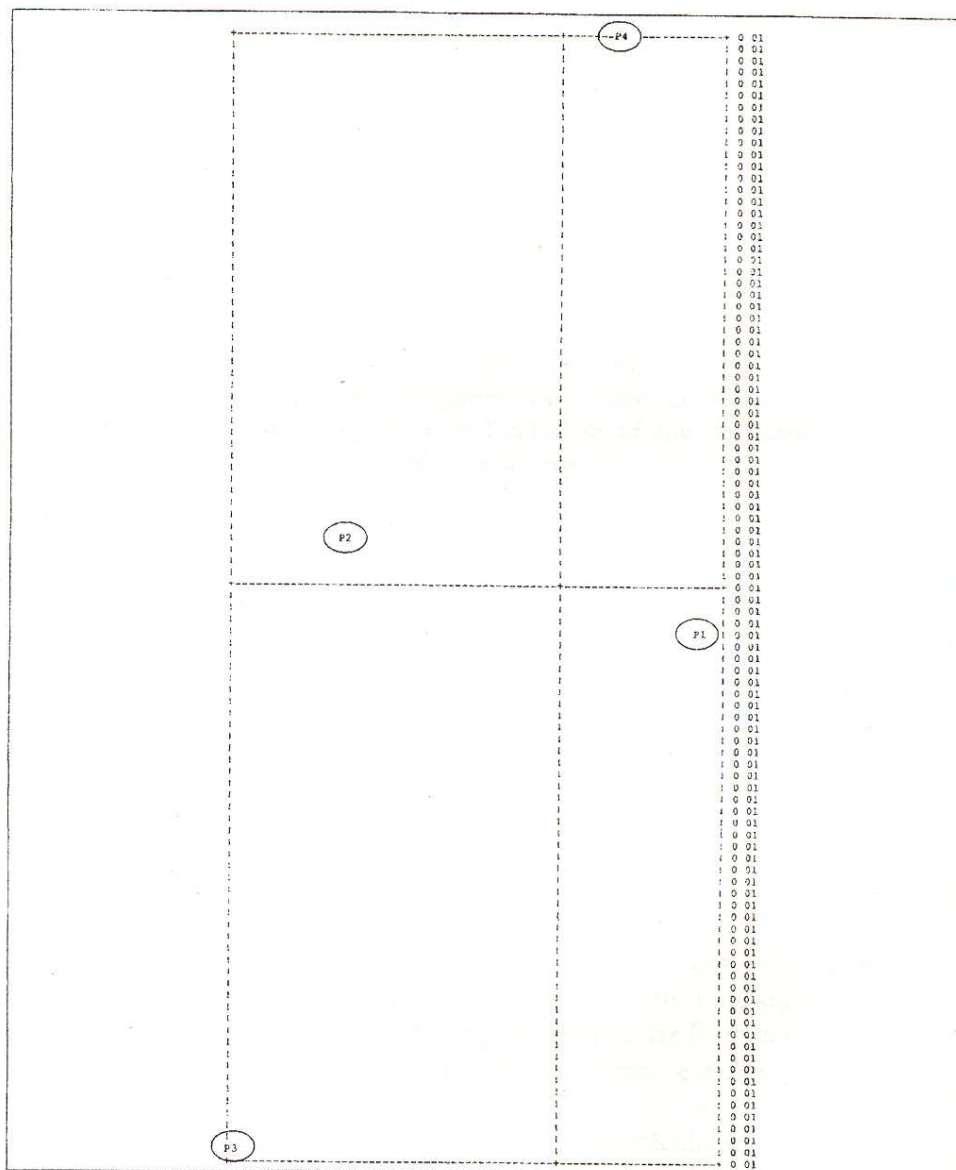
DIAC 8

P1 : 1976-1979 ; P2 : 1980-1985
P3 : 1986-1990

LE SLOGAN PUBLICITAIRE ET LES REPRÉSENTATIONS SOCIALES À TRAVERS LE TEMPS

DIAC 9
 P1 1984 ; 1986; 1987 ; P2 1975; 1977 ; 1979-1983
 P3 1978 ; P4 1985

CATÉGORIES VERBALES ET COHÉSION DU DISCOURS

LIGIA STELA FLOREA¹

ABSTRACT. Verbal Categories and Cohesion in Discourse. The following article is about the double grammatical and semantical status of the cohesion, about its double dimension (structural and discursive) and the role of verbal categories in the set-up of the cotextual reference. The verbal categories have a very important contribution among the other grammar categories in the insertion mechanisms of the utterance in the dynamic and cohesion of the discourse: the tematical, referential, temporal or modal one.

Il est unanimement reconnu à l'heure actuelle que les questions relatives à l'emploi des temps et des modes - rapports entre valeurs grammaticales et effets de sens, entre formes modales et modalités d'énoncé ou d'énonciation - débordent le cadre de la phrase, orientant la description linguistique vers le discours. Ainsi, l'analyse des faits de langue devient inévitablement l'analyse des faits de discours.

En adoptant résolument cette perspective, notre article se propose de montrer que le fonctionnement des modes, comme celui des temps ou des diathèses, obéissent aux conditions générales de bonne formation du discours/texte et, plus exactement, aux principes de cohésion.

Les catégories verbales interviennent à côté des catégories nominales dans les processus de référenciation qui assurent la continuité/conservation de l'information discursive: la récurrence et l'alternance des formes temporelles et modales sont, pour l'essentiel, des phénomènes du même ordre que l'accord ou l'anaphore.

Sans prétendre nullement nous livrer à des spéculations théoriques dans une matière qui a fait et continue de faire l'objet de nombreuses discussions et controverses, nous allons aborder dans ces pages:

¹ *Université "Babeș-Bolyai", Faculté des Lettres, 3400, Cluj-Napoca, Roumanie.*

- le problème de la double nature - grammaticale et sémantique - de la cohésion;
- le problème de la double dimension - phrastique et discursive - de la cohésion;
- le rôle des catégories (marques) verbales dans la construction de la référence cotextuelle.

1. La **cohésion** est une relation entre deux unités du discours dont l'une est interprétée par référence à l'autre. La cohésion assure la continuité de l'information discursive par des marques linguistiques explicites.

En tant que propriété immanente de tout discours bien formé, la cohésion apparaît comme le pendant nécessaire de la **progression**: pour se développer, le discours doit aussi renouveler ses contenus par un apport constant d'information. Entre ces deux composantes de la textualité il y a une tension constitutive, qui fait du texte/discours un "dispositif à la fois mobile et relativement stable" (Adam, 1990, 113).

Comme condition associée à des aspects d'ordre formel (grammatical et lexical), la cohésion se distingue de la **cohérence**, propriété sémantique et pragmatique du discours, qui met en oeuvre des mécanismes interprétatifs basés sur des relations contextuelles, souvent implicites (cf. Vlad, 1994 et 1995).

Dans la littérature, assez vaste déjà, qui aborde les problèmes de la structuration du discours, on peut remarquer deux tendances:

- à privilégier les aspects linguistiques de l'organisation du discours / texte, donc la condition de cohésion (cf. Halliday et Hasan 1976, Bronckart 1985, Weinrich 1989, Kleiber 1992, 1993, 1994);
- à privilégier les aspects pragmatiques, i.e. le savoir extradiscursif et les procédures de reconstruction du sens global du texte, donc la condition de cohérence (cf. Ducrot 1972, Adam 1976, Charolles 1978, Kerbrat-Orecchioni 1986, Moeschler 1993).

Dans un cas, le texte se replie sur lui-même, dans l'autre, il s'ouvre sur un contexte multiple: ensemble de savoirs linguistiques, situationnels, encyclopédiques, interdiscursifs (cf. Maingueneau, 1991).

2. Dans leur ouvrage intitulé **Cohesion in English**, M.A.K. Halliday et R.Hasan opposent d'une manière radicale les relations cohésives, qui fondent la textualité (**texture**) et les relations structurales présidant à la construction de la phrase (**structure**). "A text is not a structural unit; and cohesion (...) is not a structural relation. Whatever relation is among the parts of a text (...) it is not the same as structure in the usual sense, the relation which links the parts of a sentence or a clause" (**op.cit.**, 6).

Ils conviennent cependant que la phrase (simple ou complexe) comporte elle aussi, de par sa structure même, une cohésion, une unité interne, qui fait que chacun de ses constituants (syntagmes ou phrases) représente un segment de texte. “All grammatical units - sentences, clauses, groups, words - are internally ‘cohesive’ simply because they are structured (...) Structure is one means of expressing texture” (*op.cit.*, 7).

C’est aussi l’opinion de S.Marcus, qui voit dans la structure propositionnelle “forma cea mai simplă de coerență și de coeziune lingvistică” (1981, 35).

L’existence d’une “zone d’interférence” phrase - texte est reconnue également par d’autres auteurs: S.Stati, en parlant des “connecteurs transphrastiques, les mêmes que ceux employés en syntaxe intraphrastique” et des “thématisateurs” qui “fonctionnent aussi dans la phrase” (1990, 157 et 159). C.Vlad parle, de son côté, des formes et des mécanismes de la cohésion textuelle, dont certains sont communs au texte et à la phrase: “există o zonă de interferență (sau de comunitate) între acest tip de legătură și cea manifestată între elemente la nivel intrafrazal” (1994, 71).

Selon J.-M. Adam, “toute production langagière est déterminée par une double structuration: par le système de la langue (structuration primaire) et par la mise en texte (structuration secondaire)” (1990, 112). La première ressortit au domaine de la langue comme système virtuel, la seconde concerne le domaine de la textualité comme système réel. Cette **double structuration** du discours correspond à “deux modes de liage des propositions”: un liage marqué grammaticalement par des connecteurs et par des phénomènes de reprise et un liage séquentiel, qui met en place des types spécifiques de structuration globale de la textualité.

3. Les mécanismes sémantiques et grammaticaux qui interviennent dans la cohésion intratextuelle et intraphrastique sont tout d’abord: l’accord, l’anaphore fidèle et la corrélation des formes temporelles ou modales.

Si nous n’avons pas mentionné les connecteurs: conjonctions de coordination (*et, mais, car*), adverbes (*ainsi, alors, aussi, donc, enfin, ensuite, pourtant, d’ailleurs*, etc.) ou SPrép (*après ça, après quoi, en un mot, en conséquence, dans ce cas, d’une part, d’autre part*, etc.), c’est parce que nous les rattachons à une autre condition de bonne structuration du discours, la **connexité** (cf. Moeschler et Reboul 1994).

3.1. L'accord est une co-occurrence de marques grammaticales entre le SN et les items flexionnels à fonction prédicative (verbe personnel, participe passé, adjectif) ou anaphorique (pronoms personnels, démonstratifs, etc.). Soient les deux premières strophes d'un célèbre poème de P.Verlaine:

(1) Les sanglots <i>longs</i>	Tout <i>suffocant</i>
Des violons	Et <i>blême</i> , quand
De l'automne	<i>Sonne</i> l'heure,
<i>Blessent</i> mon coeur	<i>Je me souviens</i>
D'une langueur	Des jours <i>anciens</i>
<i>Monotone.</i>	Et je <i>pleure.</i>

(*Chant d'automne*)

Dans la première strophe, où l'ordre des mots se conforme aux principes de la séquence progressive et de la cadence majeure, l'accord ne fait qu'entériner les relations de sens à l'intérieur des groupes syntaxiques de même que celles entre le GN sujet et le GV prédicatif.

Dans la seconde strophe, qui contient une hyperbate (écart à la séquence progressive: *quand sonne l'heure*) et deux écarts à la cadence majeure (*suffocant et blême... je*), l'accord permet d'établir des relations cohésives entre des termes inversés ou disjoints, contribuant ainsi à la cohérence de l'ensemble.

Il convient de signaler le rôle important qui revient dans ce texte aux procédés de cohésion justiciables des structures poétiques et qui, associant aux liens de co-occurrence des liens de consonance, font naître de nouveaux réseaux de signification.

Quant aux mécanismes psychologiques (cognitifs) qui gouvernent l'accord du verbe avec le SN sujet et l'accord de l'adjectif (participe passé) avec le nom, ils découlent tout naturellement du "principe d'incidence", postulat fondamental de la psychosystématique guillaumienne. Selon ce principe, le substantif se définit par son **incidence interne** (sui-référentialité), car il est à la fois un apport et un support. Le verbe et l'adjectif, qui prennent le nom pour support, se caractérisent par une **incidence externe du premier degré**; l'adverbe, qui a un support verbal ou adjectival, se définit par une **incidence externe du second degré**.

Entre le principe d'incidence, responsable des phénomènes de co-occurrence SN←V et N←Adj, et la structure fonctionnelle de l'énoncé, qui associe un Thème (information donnée) et un Rhème (information nouvelle), il y a des rapports tout à fait évidents.

3.2. Mais c'est surtout l'accord lié à l'anaphore qui passe en général pour un phénomène typiquement textuel. La définition qu'en donne H.Weinrich est révélatrice à cet égard: "L'accord (ou congruence) signifie la mise en cohérence des marques syntaxiques de plusieurs signes à l'intérieur d'un texte". Et un peu plus loin: "Dans un texte, l'accord en genre (et en nombre) contribue de façon essentielle à sa textualité" (1989, 31).

L'auteur distingue deux types d'accord: de proximité (entre nom et article) et à distance (entre nom et pronom). Du fait qu'il "peut enjamber des portions de texte relativement longues" (1989, 38), l'accord à distance en genre et nombre est un "lien textuel" dont la "force" augmente avec le nombre des signes unis par des "liens de congruence".

Voici en guise d'illustration un passage extrait d'un roman de Colette:

(2) Le charme, le délice de ce pays fait de collines et de vallées (...) c'est les bois, les bois profonds et envahisseurs, qui moutonnent et ondulent jusque là-bas, aussi loin qu'on peut voir. Des prés verts les trouvent par place, de petites cultures aussi, pas grand-chose, les bois superbes dévorant tout (...)

Chers bois! je les connais tous; je les ai battus si souvent. Il y a les bois-taillis, des arbustes qui vous agrippent méchamment la figure au passage; ceux-là sont pleins de soleil, de fraises, de muguet et aussi de serpents. J'y ai tressailli de frayeurs suffocantes à les voir glisser (...)

Et puis, il y a les préférés, les grands bois qui ont seize ou vingt ans; ça me saigne dans le cœur d'en voir couper un; pas broussailleux, ceux-là, des arbres comme des colonnes (...) Dieu! que je les aime! Je m'y sens tellement seule, les yeux perdus au loin entre les arbres (...) Pas de petites bêtes dans ces grands bois, ni de hautes herbes, un sol battu, sec, sonore (...) Quelquefois, des pluies d'orage vous surprennent dans ces grands bois-là; on se blottit sous un chêne (...), on écoute la pluie crépiter là-haut (...) pour ne sortir de ces profondeurs que tout éblouie et dépaysée, mal à l'aise au grand jour.

(Claudine à l'école)

Le leitmotif (thème) du texte sont les bois qui entourent le village natal du narrateur: Montigny-en-Fresnoy. Ils figurent au départ en position rhématique, dans un énoncé bifonctionnel à présentatif: *c'est les bois, les bois profonds et envahisseurs...* Si l'accord en genre s'étend sur quatre éléments (N - N' - Adj1 - Adj2), l'accord en nombre s'étale sur la phrase tout entière (Art - N- Art' - N'- Adj1 - Adj2 - V1 - V2).

La pronominalisation par *les* et la description définie *les bois superbes* reconduisent les marques de pluriel, indiquant l'inclusion du SN *les bois* dans la mémoire discursive. La structure emphatique du second paragraphe fournit une chaîne de coréférences associée à une série de marques de co-occurrence, où genre et nombre se trouvent cette fois en équilibre: **Chers bois!** *je les connais tous; je les ai battus si souvent.*

Les opérations d'aspectualisation mettent en place deux sous-thèmes, introduits par le présentatif *il y a: les bois-taillis* et *les grands bois*, qui déclenchent une nouvelle série d'accords au masculin pluriel. Ces accords engagent aussi bien les qualifications (*pleins, préférés, pas broussailleux*) que les anaphores (*ceux-là, les, ces grands bois(-là), ces profondeurs*). Ils suivent à chaque fois le même parcours: de *les*, qui ne marque plus que le pluriel, à *y*, qui neutralise toute opposition de genre et de nombre, dans une position (circonstant) où le statut sémantique (Locatif) du SN thématifié les rend superflues.

L'anaphore *en...un* réunit un indice de totalité (ici une pluralité) et un indice d'unicité, l'un indifférent aux oppositions de genre et nombre, l'autre portant les marques du masculin singulier.

La dernière partie du texte offre un cas intéressant de glissement référentiel causé par l'accord. Il s'agit de l'incongruence (au sens de Weinrich) entre le pronom *on* et deux participes accordés au féminin singulier: *éblouie* et *dépaysée*. En tant que pronom indéfini, *on* neutralise les oppositions de genre et de nombre, qui s'actualisent en présence de *on* personnel. Or, dans *on se blottit, on écoute*, **on** assume d'abord une fonction générique, tout comme *vous*, avec lequel il commute, pour glisser ensuite, à la faveur de l'ellipse due à la construction infinitive, vers une référence personnelle, le moi du narrateur Colette.

Cette analyse montre que les marques de genre et de nombre interviennent, en relation avec l'anaphore, dans l'organisation thématique du discours. Les chaînes de marques de co-occurrence, qui engagent aussi les prédications, constituent un facteur important de cohésion textuelle.

3.3. Un autre facteur, qui intervient sur un plan local cette fois, est la corrélation des formes verbales dans la phrase complexe, mécanisme connu en grammaire traditionnelle sous les étiquettes «SI conditionnel» et «concordance des temps».

Dans le premier cas, P.Charaudeau parle d'un "rapport de **dépendance mentale** entre une action et la façon dont le sujet parlant envisage le degré de réalisation de celle-ci" (Charaudeau souligne, 1992, 485).

En effet, l'hypothèse est une manière d'envisager les rapports du procès à la réalité. Il est naturel donc que le choix des formes verbales soit déterminé par les chances de validation que le locuteur accorde à son hypothèse, autrement dit, par le degré de sa prise en charge.

Quand l'hypothèse est conçue comme une probabilité, le locuteur a recours aux temps qui situent la conjecture dans l'actualité de l'instance d'énonciation:

- (i) Si tu lui *téléphones*, il *vient* tout de suite
- (ii) Si je le *vois*, je lui *dirai* ce que j'en pense
- (iii) S'il *est rentré*, il *est reparti* aussitôt
- (iv) Si tu *as menti*, tu *auras* affaire à moi

Les corrélations temporelles mettent en rapport une protase-condition au présent ou au passé composé (pour le futur) et une apodose-conséquence au présent, au passé composé ou au futur.

Quand l'hypothèse est conçue comme une simple éventualité, voire comme une construction dépourvue de tout support réel, le choix du locuteur s'oriente vers des formes verbales indiquant un écart temporel (imparfait) ou modal (conditionnel) entre le monde de l'énoncé et la réalité actuelle:

- (v) S'il ne m'*aimait* pas, je le *saurais*
- (vi) S'il *avait* ton adresse, il t'*aurait répondu*
- (vii) Si vous m'*aviez prévenu*, je vous *aurais attendu* à la gare
- (viii) Si elle m'*avait écouté*, on *serait* riches maintenant

Quant au système de la concordance des temps, il se conforme aux mécanismes énonciatifs généraux qui règlent la récurrence et l'alternance des formes temporelles dans le discours/texte. D'une part, le temps de la subordonnée (complétive, relative ou circonstancielle de temps) s'appuie sur le repère fourni par le temps de la principale.

D'autre part, celui-ci est soumis, comme tout autre tiroir, à une triple détermination: ancrage énonciatif, planification discursive et mise en perspective temporelle associée à la mise en texte (cf. *infra* § 5).

Nous proposons dans ce sens l'analyse d'un bref passage de la **Confession d'un enfant du siècle** de A. de Musset:

- (3) Cependant, la première chose que je fis (...) fut de courir chez ma maîtresse. Je la trouvai seule (...) Je l'accablai des plus violents reproches; j'étais ivre de désespoir (...) "Ah! infidèle! ah! malheureuse!

lui disais-je en pleurant, tu *sais* que j'en *mourrai*, cela te *fait-il* plaisir? que t'*ai-je fait*?"

Elle se *jeta* à mon cou, me *dit* qu'elle *avait été séduite, entraînée* (...); qu'elle *s'était abandonnée* à un moment d'oubli; qu'elle *avait commis* une faute, mais non pas un crime; enfin, qu'elle *voyait* bien tout le mal qu'elle m'*avait fait*; mais que, si je ne lui *pardonnais*, elle en *mourrait* aussi.

Comme son titre l'indique, le roman de Musset appartient au genre autobiographique, d'où le recours au passé simple, associé à la 1ère personne. Le fragment contient deux séquences de discours rapporté présentant un évident parallélisme, ce qui permet de comparer deux systèmes de corrélations temporelles.

Le premier est celui du discours direct, qui, bien qu'inséré dans le texte narratif par un verbe à l'imparfait (*lui disais-je*), y conserve son indépendance syntaxique et énonciative. Il s'articule donc aux paramètres de la situation évoquée par le récit, d'où le recours aux déictiques et aux "temps du présent". Ceux-ci alternent suivant l'opposition: visée coïncidente avec le moment de l'énonciation (*tu sais, fait-il*) et visée non coïncidente, qui se réalise soit comme une visée rétrospective (*ai-je fait*), soit comme une visée prospective (*je mourrai*).

Le second système est celui du discours indirect qui, du fait de son intégration syntaxique et énonciative à la séquence narrative par *me dit que*, a perdu son autonomie référentielle: les temps verbaux, comme les indices de personne, subissent un débrayage énonciatif, qui les place sous la dépendance du discours citant (narratif). D'où le recours aux formes en *-ais*: la coïncidence avec le repère passé (*se jeta, me dit*) sera marquée par l'imparfait (*voyait*), la rétrospective - dominante dans des propos exprimant le regret et le repentir - par le plus-que-parfait (*avait été séduite, s'était abandonnée*, etc.) et la prospective, par le "futur dans le passé" (*mourrait*).

Les corrélations temporelles de la dernière phrase relèvent à la fois du «SI conditionnel» et de la «concordance des temps». Si elles mettent en place une cohésion locale, à l'instar du discours direct ou indirect, la double reprise *j'en mourrai, elle en mourrait*, étayée par le connecteur *aussi*, construisent une relation cohésive globale, qui repose autant sur des marques lexicales que grammaticales.

D'ailleurs la récurrence des formes en *-ais* dans le discours cité, sous l'effet de la mise en perspective opérée par le discours citant, est un phénomène qui relève dans son essence de l'"anaphore temporelle", mécanisme comparable à celui de la substitution pronominale (cf. Kleiber, 1993).

4. Pour ce qui est de “l’emploi des modes” dans les subordonnées complétives, relatives ou circonstancielles, nous adoptons une position différente de celle de P.Charaudeau, qui, tout en y voyant un phénomène de “dépendance mentale”, le place à côté du système hypothétique, sous l’incidence du mécanisme appelé “corrélation des modes”.

Si dans le cas du SI conditionnel ou de la concordance des temps, la cohésion intraphrastique se traduit par des corrélations formelles entre principale et subordonnée, dans ce cas, la cohésion à l’intérieur de la phrase complexe réside dans la corrélation entre un contenu (ou attitude) de pensée, appelée *modalité* et l’expression grammaticale de cette attitude. Autrement dit, le *signifié modal* de la principale se trouve restitué dans la subordonnée par une *forme modale* congruente avec ce signifié.

Pour illustrer ce phénomène, comparable à certains égards avec la concordance des temps, nous avons choisi un autre passage de la *Confession d’un enfant du siècle*.

(4) Ce que je ne pouvais concevoir, ce n’était pas que ma maîtresse eût cessé de m’aimer, mais c’était qu’elle m’eût trompé. Je ne comprenais pas par quelle raison une femme, qui n’est forcée ni par le devoir ni par l’intérêt, peut mentir à un homme lorsqu’elle en aime un autre. Je demandais vingt fois par jour à Desgenais comment cela était possible. “Si j’étais son mari, disais-je, ou si je la payais, je concevrais qu’elle me trompât; mais pourquoi, si elle ne m’aimait plus, ne pas me le dire? Je ne concevais pas qu’on pût mentir en amour; j’étais un enfant alors et j’avoue qu’à présent je ne le comprends pas encore.

Ce fragment est particulièrement riche en marques de cohésion intra et interphrastique. Elles appartiennent à trois systèmes distincts: la concordance des temps, le système hypothétique et l’alternance des modes en phrase de subordination.

La récurrence de l’imparfait à l’intérieur de la construction pseudo-clivée (*pouvais, était*) et dans la construction complétive qui introduit le discours indirect (*demandais, était*) ressortit évidemment au système de la concordance. Il en est de même de la forme aspectuo-temporelle du subjonctif, qui ne fait que s’aligner sur celle du verbe recteur: si *trompât, pût* marquent la simultanéité, *eût cessé, eût trompé* marquent l’antériorité par rapport à la principale.

La récurrence des formes en *-ais* au sein de la construction hypothétique (*si j'étais, si je payais, je concevais*) nous maintient toujours sur le terrain des corrélations formelles.

Tout autre chose est l'alternance du subjonctif et de l'indicatif dans les complétives; elle nous fait remonter à l'intention signifiante, à l'attitude énonciative exprimées par les modalités épistémiques *concevoir* et *comprendre*. Le subjonctif indique que *je ne pouvais concevoir* doit être interprété ici "je ne pouvais admettre", c'est-à-dire comme dénotant le rejet d'une possibilité, le refus d'y croire.

L'indicatif présent après *je ne comprenais pas* s'explique en revanche par le sens générique attribué à la complétive *par quelle raison une femme peut mentir*, qui, tout en reprenant le contenu de la phrase antérieure, le réinterprète comme un fait objectif, incontestable.

Il ne faut pas négliger non plus la nature des connexions intraphrastiques, qui peut influencer le choix du mode: le subjonctif des complétives est lié à l'emploi de *que* et n'apparaît qu'assez rarement en présence d'un mot interrogatif. Il convient également de signaler le contraste temporel de la fin du texte, qui révèle deux perspectives distinctes au sein du récit: celle du JE narré passé (*j'étais alors*) et celle du JE narrant actuel (*j'avoue qu'à présent je ne comprends pas*).

Comme on a pu s'en rendre compte, l'emploi du mode en corrélation avec une expression modale est justiciable en égale mesure de facteurs sémantiques et syntaxiques: la fonction cohésive du subjonctif est tantôt une "fonction connotative", lorsqu'il est contraint par le cotexte, tantôt une "fonction dénotative", quand il ne l'est pas (cf. Nordahl, 1969).

5. Quant à l'emploi des temps (*consecutio temporum*), il nous fait sortir d'un cadre local pour nous faire atteindre la structuration globale du discours / texte.

Le temps, comme le mode et la personne, se définissent à notre avis par leur appartenance à deux niveaux de "conceptualisation" du langage: le niveau pragmatique, ayant trait à l'utilisation des signes par les locuteurs, et le niveau syntaxique, concernant les relations des signes entre eux.

P.Charaudeau parle à ce propos d'une "conceptualisation situationnelle" et d'une "conceptualisation structurelle". La première découle de la position du locuteur dans l'acte de communication, des relations qu'il entretient avec son interlocuteur dans la situation de discours. "Tout signe dépend donc de ses *conditions d'emploi*" (Charaudeau souligne, 1992, 12).

La “conceptualisation structurelle” résulte des rapports d’opposition et de combinaison que les signes engagent entre eux “pour assurer la cohérence syntaxique et sémantique du message” (*ibidem*). Tout signe dépend donc de l’ensemble constitué par le **contexte linguistique**.

Toute forme temporelle se trouve ainsi sous une double, voire triple incidence:

- l’ancrage énonciatif, qui oriente le locuteur/scripteur vers le choix d’un “prototype discursif” (conversation, exposé théorique, récit), associé à un certain mode de repérage temporel (déictique, atemporel ou anaphorique) cf. Bronckart, 1993));
- la planification discursive, qui détermine le choix et la combinaison des “séquences prototypiques” (cf. Adam, 1992);
- la textualisation, qui mobilise trois types de procédés (de connexion, de cohésion et de modalisation). Ce sont les procédés de cohésion qui rendent compte du “relais des prédicats et des arguments”, terme qui désigne la récurrence des formes temporelles et les processus diaphoriques.

Nous avons déjà abordé sous 3.3. certains aspects de l’organisation temporelle du texte, en analysant un passage de Musset. Voici maintenant un échantillon significatif de la prose française du XXe siècle: l’*incipit* de la nouvelle **Madame Dargent** de G. Bernanos.

- (5) “Elle ne se rend pas compte, dit-il, elle ne se “verra” pas mourir...”

Ainsi parla l’illustre écrivain, mon maître, sur le seuil de la porte (...) L’éminent maître referma la porte derrière moi, me donnant sans doute à tous les diables. Comme il tirait sa montre, il entendit sonner minuit à St.-Thomas-d’Aquin. Alors il fit un pas vers sa chambre à coucher, et deux pas vers la chambre de l’agonisante... Ces deux pas le portèrent d’un coup bien plus loin qu’il n’avait jamais rêvé d’aller (...)

Mon Dieu! chacun *pourrait*, dès à présent, rêver cette histoire et l’embellir à son gré (...), car elle n’est pas de celles qu’on raconte avec une affligeante précision! *Voyez*: le lit de Mme Dargent *a été dressé* dans le bureau du maître, plus vaste, et dont les fenêtres *s’ouvrent* sur un calme jardin. Dans son fauteuil de cuir, la soeur garde-malade *s’endort*, au ronron du foyer. Tout *repose* alentour, sauf un petit coeur tendu qui *veille* et ne *veut* pas mourir.

Du point de vue de sa structuration temporelle, ce passage se divise en deux séquences. La première, qui débute par un énoncé au discours direct, comporte une base temporelle passé simple/imparfait, dont la réalisation la plus frappante est le “schéma d’incidence”(Pollak, 1976): *comme il tirait sa montre, il entendit sonner minuit.*

La deuxième séquence, qui coïncide avec le second paragraphe, adopte une base temporelle passé composé/présent. Les deux formes modales (*pourrait* et *voyez*) qui encadrent l’intervention métadiscursive du narrateur jouent un rôle bien déterminé: elles justifient et préparent cette brèche dans le discours narratif, provoquée par le changement de perspective temporelle.

On a l’impression d’assister à un *travelling* faisant alterner une perspective lointaine, un point de vue extérieur sur le monde raconté, et une vue proche, sorte de *gros-plan* sur les protagonistes du drame intime qui s’annonce. Cette discontinuité temporelle qui découle de l’effet de perspective s’accompagne d’une discrédance dans la manière d’introduire les personnages. Si l’homme est désigné par des formules prétentieuses suggérant la distance ironique, la femme est nommée dès la seconde occurrence, bien que les syntagmes *le lit de Mme Dargent* et *un petit coeur tendu* ne fassent simplement qu’en suggérer la présence.

6. L’effet de distance ironique est renforcé par la cataphore du début: le pronom *il* précède son référent, aspect qui concerne le “relais des arguments”.

On a déjà vu *supra* (3.2.) que l’anaphore/cataphore intervient, à côté de l’accord, dans la continuité/conservation de l’information donnée (accessible en mémoire), concourant ainsi à la cohésion thématique du discours.

Dans le passage de Colette (cf. exemple 2), la continuité thématique était assurée par toute une gamme de procédés de réitération et de suppléance:

- pronominalisations (*les bois - les - ceux-là - y - en...un*);
- descriptions définies (*les bois profonds - les bois superbes - les préférés*);
- anaphores démonstratives (*ces grands bois - ces grands bois-là*);
- substitution lexicale (*ces profondeurs*) et isotopie (*bois, bois-taillis, arbres, arbustes, chêne*).

6.1. Selon M.Maillard (1974), “la condition *sine qua non* du fonctionnement des anaphores” est “l’existence de catégories taxinomiques générales”, telles que la Personne, la Deixis, le Genre, le Nombre et l’Animation, assorties des marques correspondantes. Ces catégories servent essentiellement à classer les substantifs afin qu’on puisse y référer d’une manière aussi exacte (peu ambiguë) que possible.

Mais pour ce faire, il ne suffit pas que le “référé” soit classé, catégorisé, spécifié, il faut qu’il possède des marques communes avec le “référant”. Donc, c’est la co-occurrence de marques entre référant et référé qui garantit, selon Maillard, “une transmission exacte de l’information à travers la substitution anaphorique” (1974, 58).

Autrement dit, la réitération des marques grammaticales (l’accord) semble être dans les langues flexionnelles un moyen sûr et efficace de conserver l’information discursive et d’assurer, par le relais des arguments, la cohésion du discours/texte.

Mais la co-occurrence de marques entre référant et référé n’est pas pour autant une condition nécessaire pour la conservation du sens dans les processus diaphoriques, puisqu’il y a aussi des référents invariables: des pronoms (*le* neutre, *ce*, *ceci*, *cela*, *quoi*, *en*, *y*) ou des adverbes (*là*, *alors*, *ainsi*, *de même*, *aussi*, *non plus*, *oui*, *non*, etc.), sans parler de l’anaphore associative, qui repose sur des mécanismes inférentiels (cf. Kleiber, 1992 et 1994).

Les référents invariables servent à représenter un circonstant locatif (*en*, *y*, *ici*, *là*, *d’où*, etc.), temporel (*la veille*, *le lendemain*, *trois jours plus tôt*, *deux ans après*, etc.) ou un énoncé tout entier (tous les pronoms neutres). À l’encontre des segments nominaux, ces derniers échappent aux catégories de genre et de nombre. C’est pourquoi les pronoms personnels fonctionnent en général comme des substituts “segmentaux”, alors que les adverbes anaphoriques sont plutôt des substituts “résomptifs”.

S’ils fonctionnent comme substituts segmentaux, les pronoms neutres (*le*, *en*, *y*, *cela*, etc.) réfèrent à un SN ou à un SPrép contenant un nom /-animé/ ou /-concret/.

6.2. Mais, à part les pro-noms, pro-adverbes ou pro-phrases, il y a aussi des pro-verbos. La suppléance du verbe ou du SV est assurée en français par *faire* qui, sauf dans les comparatives, est accompagné d’un pronom neutre: *le faire*, *en faire autant*, *n’en rien faire*, *c’est fait*, *cela se fait*, *c’est ce qu’on fait*, *faire quelque chose*, *faire la même chose*.

Je saluai mon vieux maître comme *j’eusse fait* Shakespeare. (Duhamel)
Tous ceux qui écrivaient *le faisaient* dans cette langue.

(*apud* Moignet 1974)

Tout à coup j’éclatai de rire, mon camarade *en fit autant*. (A.France)
Ça y est? Les enfants sont couchés? - Oui, *c’est fait*. (corpus Censier)

Selon Moignet (1974), ce qui rend le verbe *faire* propre à la fonction anaphorique, c'est son sens très général. "Il est notionnellement préexistant à tous les verbes contenant l'idée d'un acte" et présente de ce fait "un haut degré de **subductivité**" (Moignet souligne, 1974, 17). C'est ce qui explique sa capacité à se mouler sur la forme du verbe suppléé, jusqu'à en adopter le régime et la construction, comme dans les deux premiers exemples.

Cette subductivité et ce protéisme rapprochent considérablement le verbe *faire* des auxiliaires *être* et *avoir*. "La suppléance est une des fonctions dans lesquelles *faire* se comporte comme un auxiliaire" (Moignet, *ibidem*).

En tant que tel, *faire* est une "forme" qui reproduit les marques grammaticales du verbe suppléé: *écrivaient - faisaient, éclatai - fit, sont couchés - est fait*. Or "le discours exige des entiers associant forme et matière" (Moignet, 1974, 19), d'où le besoin d'ajouter au pro-verbe un pro-élément apte à restituer la "notion" dont le référent est porteur. C'est ce qui permet au verbe *faire* d'assurer non seulement la suppléance du verbe, mais aussi celle du SV tout entier.

Comme dans le cas de l'anaphore pronominale, et ceci est un fait qui mérite d'être souligné, la fonction cohésive des syntagmes du type *le faire, en faire autant, faire la même chose* est due à l'existence des catégories verbales (temps, mode, aspect) et verbo-nominales (nombre et personne), qui rendent possible la réitération des marques flexionnelles du verbe suppléé au verbe suppléant.

Mais, pour référer dans le discours à un SV antécédent, il n'est pas absolument nécessaire de recourir à un pro-verbe. On peut procéder à la répétition (reprise lexicale) ou simplement à l'omission (anaphore zéro).

Il aimait Celestin comme on *aime* un vieil ami de quarante ans.
L'Angleterre prit l'aigle et l'Autriche l'aiglon.

Les deux exemples sont empruntés à Moignet (1974, 14-15). Dans le dernier, il n'y a pas de virgule à la place du verbe omis. Il faudrait, à notre avis, en mettre une, pour marquer l'ellipse du verbe et séparer le SN sujet du SN objet.

Il arrive surtout que, dans certains cas, la suppléance par *faire* pose des problèmes: lorsque l'antécédent est un verbe plus "subductif" que *faire*. Il s'agit des auxiliaires *être* et *avoir* et des verbes modaux (*pouvoir, vouloir, savoir, falloir*, etc.).

Je vous payerai s'il le faut
Je viendrai si je peux (venir)
Tu as agi comme tu (le) devais
Il ne se conduit pas comme il faut
Il ne m'aime pas comme je voudrais
Faites-le vous-même, si vous savez (le faire)

Le verbe modal peut se faire accompagner du pronom neutre *le*, de l’infinitif du verbe suppléé ou d’une expansion contenant le verbe en question ou le pro-verbe *le faire*. Du fait qu’il commute avec un substitut pronominal, l’infinitif du verbe suppléé assume de toute évidence la même fonction anaphorique: tout comme le pronom, il reconduit le sens “notionnel” du verbe suppléé.

6.3. Comparons pour finir le rôle de l’anaphore à celui du mode verbal dans la mise en place des relations cohésives à l’intérieur de la phrase complexe.

- (i) Qu’on parte tout de suite, je *le* veux
- (ii) Qui me défendra si je ne *le fais*? (Mauriac)
- (iii) Il veut absolument qu’on *parte* tout de suite
- (iv) Il a fait ce qu’il devait *faire*

Le pronom de (i) reprend le **dictum** (contenu propositionnel) de la phrase précédente, alors que le subjonctif de (iii) n’en reprend que le **modus** (signifié modal). Le pro-verbe assure dans (ii) la suppléance anaphorique de tout le SV *me défendra*, tandis que l’infinitif réalise dans (iv) une simple reprise lexicale du verbe.

Mais la fonction cohésive de l’infinitif ne se borne pas à la suppléance du verbe dans le contexte des auxiliaires modaux. Malgré l’absence des marques de temps, nombre et personne ou plutôt du fait même de les avoir perdues, les modes non personnels assurent le relais de ces catégories grammaticales par des mécanismes comparables à ceux de la diaphore.

De même que les pronoms “neutres”, divers substituts nominaux ou adverbiaux prolongent ou annoncent l’information sémantique véhiculée par des unités discursives plus ou moins amples, les formes verbales “semi-finies” (cf. Weinrich, 1973) prolongent ou annoncent l’information grammaticale véhiculée par les formes finies.

La syntaxe des modes, comme celle des éléments diaphoriques, obéit en dernière analyse aux règles de cohésion. Ce sont elles qui gouvernent le fonctionnement de tous les éléments de relais, y compris celui des modes dans la phrase de subordination. Mais, alors que les modes personnels jouent dans l’expansion de la phrase un rôle comparable à celui que tient l’anaphore “pleine” dans la progression du discours, les modes non personnels ont plutôt une fonction analogue à celle de l’anaphore “zéro” (par ellipse).

Un seul exemple suffira à le démontrer:

Boujardon et ses hommes (...) emmenèrent la pompe au petit trot; et je les vis *disparaître* au premier tournant, *suivis* de quatre gamins silencieux, *écrasant* de leurs grosses semelles les brindilles de la route givrée. (Alain-Fournier)

Si *les* est une anaphore “pleine” qui opère la thématization du GN *Boujardon et ses hommes*, l’implication du substitut pronominal par les formes verbales non personnelles est un phénomène relevant de l’anaphore zéro: “je les vis **qui** disparaurent..., **ils** étaient suivis..., **ils** écrasaient de leurs semelles...”.

L’infinitif, le participe passé et présent s’inscrivent dans deux chaînes de coréférences: une chaîne personnelle (*les* - pour **qui** - pour **ils**) et une chaîne temporelle (*vis* - Inf. pour PS - Part. passé pour *être* à l’IMP - Part.présent pour IMP).

Bien que disposant d’un repérage temporel identique (ils sont cotemporels de *je vis*), l’infinitif et les deux participes suscitent une interprétation aspectuo-temporelle différente. Verbe perfectif, *disparaître* équivaut à un passé simple, alors que *suivis* (résidu du passif *étaient suivis*) et *écrasant* (qui connote l’itératif par son objet pluriel) correspondent plutôt à des imparfaits.

En d’autres termes, la construction de la référence cotextuelle s’effectue ici par des mécanismes analogues mais bien distincts l’un (référence personnelle) de l’autre (référence temporelle). C’est pourquoi, tout en ayant des sujets implicites identiques, les trois formes non personnelles représentent des “temps impliqués” différents (dans le sens de Guillaume, 1964).

7. Nous avons essayé de mettre en évidence le rôle des catégories grammaticales dans la construction de la référence cotextuelle: rôle des catégories nominales et verbales dans les processus diaphoriques et rôle du temps et du mode dans les corrélations entre formes verbales ou dans l’expression des rapports entre mode et modalité.

Vu que l’aspect est étroitement lié en français au temps, avec lequel il constitue une sorte de “surcatégorie” verbale (cf. Imbs, 1960) et que leurs valeurs s’expriment conjointement à travers des formes uniques (aspectuo-temporelles), il reste à cerner la fonction cohésive des marques de la diathèse.

Un des postulats fondamentaux en linguistique textuelle est que le discours “est soumis à une tension constitutive entre continuité-répétition et/vs progression” (Adam, 1990, 113). Les divers procédés de substitution anaphorique, par l’établissement de chaînes de coréférence, visent justement à maintenir un continuum homogène d’information, tout en assurant en même temps la progression du discours par des spécifications nouvelles et mobilisation de références virtuelles.

Dans les termes de l'école fonctionnaliste pragoise, cette double tendance qui fait la dynamique du discours se traduit sur le plan de l'énoncé par une structure conséquente:

- un Thème (Topic), point de départ de l'énoncé, qui reprend une information donnée par le cotexte/contexte;
- un Rhème (Comment) contenant l'information que le locuteur a l'intention de communiquer à son interlocuteur.

En tant qu'elles servent à donner à l'énoncé une structure fonctionnelle conforme à la dynamique informative du discours, la transformation passive, factitive et impersonnelle constituent, à côté de la dislocation et du clivage, des moyens destinés à assurer la cohésion thématique du discours.

La phrase active organisée selon le modèle sujet-verbe-complément et nommée de ce fait "séquence progressive" consacre la triple conjonction du sujet, de l'agent et du thème, ce qui la rend neutre du point de vue thématique. La phrase passive, tout en suivant le même modèle structural, permet de constituer en thème l'objet du procès, qui devient ainsi autonome à l'égard de l'agent.

On va illustrer la fonction cohésive du passif par un exemple tiré de la presse écrite, que nous empruntons à S.Moirand (1990). L'article en question parle des incendies qui ont ravagé le sud de la France en août 1989:

(6) La liste des victimes s'allonge. Un jeune Corse de 22 ans est mort vendredi soir des suites des brûlures qu'il *avait subies* au début de la semaine (...) Parmi les pompiers *blessés*, plusieurs sont dans un état préoccupant. C'est le cas d'un sauveteur corse qui se trouve à l'hôpital (...) et d'un sergent-chef du Val-d'Oise qui *a été brûlé* à près de quatre-vingts pour cent (...)

La chasse aux incendiaires se poursuit activement. Vingt-deux suspects *ont été interpellés* ces jours derniers. Plusieurs d'entre eux *sont déjà inculpés et écroués* (...) Dans les Bouches-du-Rhône, c'est un enfant de douze ans qui a provoqué l'incendie ayant détruit mille hectares de pinède ... (**Le Monde**, 6 août 1989)

Le passif, qui bénéficie dans ce texte tant d'une expression grammaticale (canonique ou elliptique) que d'une expression lexicale (*victimes, subir*), soutient une progression à thème éclaté. Les SN thématiques par anaphore dans *il avait subies*, (*qui ont été*) *blessés*, *qui a été brûlé*, ainsi que les sujets des trois autres verbes passifs sont autant de sous-thèmes dérivés d'un hyperthème posé au début de chaque paragraphe: *les victimes* et *les incendiaires*.

Le tour à présentatif *c'est le cas de* assure, par contre, une progression à thème linéaire: il thématise le rhème de l'énoncé précédent (*sont dans un état préoccupant*), qui sera spécifié et détaillé à son tour par deux sous-rhèmes (*qui se trouve... et qui a été brûlé...*).

Quant à la phrase factitive, elle place en position thématique soit un sujet subissant, comme la phrase passive, soit un sujet initiateur, qui est l'agent causatif et non pas l'agent effectif du procès. Les exemples suivants en témoignent:

Le ministre *s'est fait insulter* par des agriculteurs en colère
 La secrétaire *m'a fait entrer* dans un bureau somptueux
 Le succès vous *fera oublier* ces pénibles épreuves

7.3. Les plus marquées de ce point de vue sont la construction impersonnelle, la dislocation et la mise en vedette par *c'est...qui/que*, du fait qu'elles portent une sérieuse atteinte à la séquence canonique en dissociant structure grammaticale et structure fonctionnelle. Le tour impersonnel et le clivage permettent de focaliser un SN, qui se voit assigner ainsi une position rhématique.

La fin du texte (6) fournit un exemple de clivage. Le présentatif *c'est* met au premier plan le rhème nominal *un enfant de douze ans*, alors que le pronom relatif introduit un SV qui projette à l'arrière-plan un thème déjà évoqué par le cotexte (*qq un a provoqué l'incendie*).

La dislocation (ou segmentation) joue dans le sens contraire: elle fournit la possibilité d'isoler non plus le rhème, mais le thème de la phrase, se mettant donc au service de la thématisation. Si la structure clivée de (6) répond à une question du genre *Qui a provoqué l'incendie?* comportant le présupposé "qq un a provoqué l'incendie", une séquence telle que *L'enfant, il a mis le feu à la forêt* répond à la question *Qu'a fait l'enfant?* ou *Qu'a-t-il fait, l'enfant?* ayant comme présupposé "l'enfant a fait quelque chose".

Quant au tour impersonnel, il sert comme le clivage à "focaliser l'attention sur l'importance particulière d'un certain nom par rapport à un horizon donné" (Weinrich, 1989, 84). Le verbe que IL impersonnel attire dans son orbite thématique présente d'habitude une signification générale: apparition, survenance. Selon M.Riegel *et alii*, l'ordre verbe impersonnel - sujet postposé reproduit "le mouvement de pensée qui construit iconiquement d'abord la représentation d'un procès, puis, dans un second temps, une occurrence du type d'entité" dont le verbe a posé l'existence (1994, 452):

Il passe tous les jours des dizaines de gens dans cet hôtel
 Hier soir *il y a eu* un nouvel attentat à la bombe
Il n'a pas été fait mention de ce détail dans les journaux

Les formants de la diathèse et les procédés d'emphatisation, que la grammaire générative-transformationnelle range parmi les constituants facultatifs de la phrase de base, sont donc autant de modes de "réagencement de la structure syntaxique à des fins communicatives (thématisation, focalisation, etc.)" (Riegel *et alii*, 1994, 388).

En conclusion, les catégories verbales interviennent de façon essentielle dans les mécanismes d'insertion de la phrase dans la dynamique et la cohésion du discours: cohésion thématique, référentielle, temporelle ou modale.

Les relations cohésives mobilisent donc des procédés lexicaux (répétition, anaphore lexicale, isotopie) ainsi que des procédés grammaticaux: passivation, pronominalisation, accord, récurrence et alternance des temps, etc.

La cohésion se manifeste autant sur un plan local (phrase simple ou complexe) que sur un plan global (séquence ou texte). Elle permet à l'énoncé de s'intégrer au texte et à ce dernier de fonctionner comme un tout organique en relation avec les procédures de reconstruction du sens (interprétation globale), qui font appel à des éléments extratextuels.

La cohésion est une prémisses importante de la cohérence et une condition majeure de la bonne formation et du bon fonctionnement du discours.

REFERENCES

1. Adam, J.M. (1976), *Linguistique et discours littéraire. Théorie et pratique des textes*, Paris, Larousse Université.
2. Adam, J.M. (1990), *Éléments de linguistique textuelle*, Liège, Mardaga.
3. Adam, J.M. (1992), *Les textes: types et prototypes*, Paris, Nathan Université.
4. Bronckart, J.P. (1985), *Le fonctionnement des discours*, Neuchâtel-Paris, Delachaux-Niestlé.
5. Bronckart, J.P. (1993), "L'organisation temporelle des discours. Une approche de psychologie du langage", in *Langue française*, 97, pp. 3-13.
6. Charaudeau, P. (1992), *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris, Hachette Éducation.
7. Charolles, M. (1978), "Introduction aux problèmes de la cohérence des textes", in *Langue française*, 38, pp.7-41.
8. Ducrot, O. (1972), *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*, Paris, Hermann.

9. Florea, L.S. (1999), *Temporalité, modalité et cohésion du discours*, Bucarest, Editions Babel.
10. Guillaume, G. (1964), *Langage et science du langage*, Paris, Nizet et Québec, Presses de l'Université de Laval.
11. Halliday, M.A.K. & Hasan, R. (1976), *Cohesion in English*, 13-th impression 1994, London and New York, Longman.
12. Imbs, P. (1960), *L'emploi des temps verbaux en français moderne*, Paris, Klincksieck.
13. Kerbrat-Orecchioni, K. (1986), *L'implicite*, Paris, A.Colin éditeur.
14. Kleiber, G. (1992), "L'anaphore: d'un problème à l'autre", in *Le Français Moderne*, 1, pp. 1-19.
15. Kleiber, G. (1993), "Lorsque l'anaphore se lie aux temps grammaticaux", in *Le temps de la phrase au texte*, C.Vetters (Ed.), Presses universitaires de Lille, pp. 116-166.
16. Kleiber, G. (1994), *Anaphores et pronoms*, Louvain-La-Neuve, Editions Duculot.
17. Marcus, S. (1981), "De la propoziție la text", in *Semantică și semiotică*, I. Coteanu, L.Wald (Ed.), București, Editura Științifică și enciclopedică.
18. Maillard, M. (1974), "Essai de typologie des substituts diaphoriques", in *Langue française*, 21, pp.55-71.
19. Maingueneau, D. (1991), *L'analyse du discours. Introduction aux lectures de l'archive*, Paris, Hachette Supérieur.
20. Moeschler, J. (1993), "Aspects pragmatiques de la référence temporelle: indétermination, ordre temporel, inférence", in *Langages*, 112, pp. 39-54.
21. Moeschler, J.& Reboul, A. (1994), *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*, Paris-Genève, Editions du Seuil.
22. Moignet, G. (1974), *Études de psycho-systématique française*, Paris, Klincksieck.
23. Moirand, S. (1990), *Grammaire des textes et des dialogues*, Paris, Hachette.
24. Nordahl, H.(1969), *Les systèmes du subjonctif corrélatif. Études sur l'emploi des modes dans la subordonnée complétive en français moderne*, Bergen-Oslo, Universitetsforlaget.
25. Riegel, M. et alii (1994), *Grammaire méthodique du français*, Paris, Presses Universitaires de France.
26. Stati, S. (1990), *Le transphrastique*, Paris, Presses Universitaires de France.
27. Vlad, C., (1994), *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
28. Vlad, C. (1995), "Tipuri de relații în producerea/actualizarea sensului textual", in *Studii și cercetări de lingvistică*, 1-6, pp.73-88.
29. Weinrich, H. (1973), *Le Temps. Le récit et le commentaire*, Paris, Éditions du Seuil.
30. Weinrich, H. (1989), *Grammaire textuelle du français*, Paris, Didier/Hatier.

SEXTIL PUȘCARIU ȘI MORFONOLOGIA DIALECTELOR ȘI GRAIURILOR ROMÂNEȘTI

ANDREI AVRAM¹

RÉSUMÉ. Sextil Pușcariu et la morphologie des dialectes et des parlers roumains. Dans plusieurs travaux (surtout dans une étude publiée en 1930, dans la revue "Dacoromania" et republiée, en français, dans le volume *Études de linguistique roumaine*, paru en 1937) S. Pușcariu a abordé des problèmes de morphologie, repris dans le second volume de sa synthèse portant le titre *Limba română*. À l'aide d'exemples tirés pour la plupart de ce volume, l'auteur de la communication met en relief la valeur des contributions du savant à la description des particularités des dialectes et des parlers roumains actuels dans le domaine de la morphologie; il remarque, en outre, la présence dans l'ouvrage cité des questions de morphologie historique et, enfin, il ajoute que S. Pușcariu est le fondateur de la géographie morphologique du roumain.

1. S-a vorbit și s-a scris – în repetate rînduri și pe drept cuvînt – despre multitudinea preocupărilor lui Sextil Pușcariu. D. Macrea (1978, p. 270) enumeră nu mai puțin de cincisprezece domenii ale lingvisticii abordate în opera întemeietorului Muzeului Limbii Române. Faptul că morfonologia lipsește dintre ele nu este surprinzător, căci această disciplină este adesea considerată o subdiviziune a morfologiei, deci parte a gramaticii, iar gramatica, potrivit așteptărilor, figurează în lista dată de D. Macrea.

În culegerea de lucrări publicată cu prilejul celei de a 60-a aniversări a marelui învățat (Pușcariu 1937) versiunea franceză a studiului, deschizător de drumuri, apărut, cu șapte ani mai înainte, sub titlul *Morfonemul și economia limbei* (Pușcariu 1930), este plasată în secțiunea *Morphologie*. O mare parte dintre chestiunile discutate în acest studiu sînt însă reluate în *Limba română*, volumul al II-lea (în cele ce urmează, LR II), cu subtitlul *Rostirea*, care trimite la domeniile foneticii și fonologiei. Prezența problemelor de morfonologie în paginile acestui volum este justificată, dat fiind că în studierea structurii morfemelor – și deci și a alternanțelor – se operează cu unități și cu succesiuni de unități fonologice.

¹ Institutul de Fonetă și Dialectologie «Al. Rosetti», București

În LR II se găsesc numeroase exemple de alternanțe care prezintă interes din punctul de vedere al dialectologiei, fie prin însăși natura termenilor lor, fie prin contextele acestora. Termenii alternanțelor pot fi unități fonologice specifice unor dialecte sau graiuri ori unități care nu posedă această calitate. Descrierea condițiilor în care se întâlnește o o alternanță caracteristică, sub un anumit aspect, pentru un dialect sau pentru un grai constă uneori, în mod obligatoriu, în enumerarea cuvintelor în cauză; alteori ea se poate realiza prin referire la contextul fonologic sau/și morfologic. Exemplele extrase din LR II și prezentate în continuare ilustrează toate aceste situații.

2. Vom începe cu două exemple de particularități morfonologice dialectale a căror descriere nu poate fi completă decât dacă include indicarea cazurilor concrete în care se produce sau, respectiv, nu se produce o anumită alternanță.

Este evident că alternanța dintre /n/ și semiconsoana palatală /y/, privită doar ca element al unui inventar de alternanțe, nu face parte dintre trăsăturile prin care vreun grai al dialectului dacoromân s-ar deosebi, din punct de vedere morfonologic, de alte graiuri ale aceluiași dialect. Nu este însă lipsit de interes faptul, menționat de S. Pușcariu (LR II, p. 263), că această alternanță "banală" se întâlnește în unele graiuri în paradigmele unor cuvinte ca *an*, *plămîn*, cu formele de plural *ai*, respectiv, *plămîi*. Întrucît, într-un context fonologic și morfologic identic, alternanța se produce numai în unele cazuri, în descriere trebuie să recurgem la enumerarea cuvintelor care prezintă alternanța /n/ ~ /y/ în graiul în cauză și care, în același timp, conțin în alte graiuri fie un /n/ alternant cu palatala /ń/ (apărută prin palatalizarea dentalelor), fie un /n/ nonalternant (sau, după părerea unor cercetători, un /n/ alternant cu consoana palatalizată /n'/): *an* - *ani*, *plămîn* - *plămîni*.

Se înțelege că enumerarea este necesară și atunci cînd o alternanță comună inventarelor morfonologice ale mai multor graiuri sau dialecte nu se produce în unele dintre acestea în anumite cuvinte. Este cazul alternanței /a/~ /ă/ în silabe accentuate, a cărei absență cu valoare de trăsătură dialectală este ilustrată de S. Pușcariu (LR II, p. 352) cu formele de plural *nari* "nas" și *vai* "văi" și cu forma de genitiv-dativ articulat notată [spt'inari] (= *spinării*).

3. Spre deosebire de alternanțele menționate în paragraful precedent, cele asupra cărora ne vom opri numai decît se întâlnesc foarte rar. Prezentînd unele alternanțe legate de locul accentului și considerate a fi "între diftongi și una din vocalele difongului", S. Pușcariu (LR II, p. 260) scrie: "Mai puține sînt exemplele pentru *oi* - *o* și *ai* - *ă*: *boier* - *boreásă* (pentru **boireasă*), *bair* (din *baier*) - *dezbără*; în limba veche exista și *spămîntă*

ca derivat din *spaimă*". Putem să ne întrebăm dacă în primul exemplu termenii care alternează sînt, într-adevăr, un diftong și o vocală sau /y/ și «zero» și /e/ și «zero» (/o/ este prezent atît în *boier*, cît și în *boreasă*, deci nu este un segment alternant!); s-ar putea discuta, de asemenea, dacă nu cumva este mai adecvată interpretarea potrivit căreia în celelalte două exemple avem două alternanțe: /y/ ~ «zero» și /a/~ă/. Lăsînd însă la o parte aceste chestiuni, vom spune că este importantă semnalarea existenței în graiuri ale dacoromânei actuale a unor alternanțe în care semiconsoana palatală este unul dintre termenii, iar celălalt termen este «zero», deci nu /n/, ca în *spui - spun*, și nici /l/, ca în *cai - cal*, sau, conform părerii lui S. Pușcariu, aceeași semiconsoană este parte componentă a unui termen (complex) al alternanței, iar celălalt termen este vocala /o/ respectiv, vocala /ă/, nu /î/, ca în unicul exemplu de același tip pe care ni-l furnizează limba literară: *mîini - mîină*.

4. Alternanțele din exemplele precedente au o situație aparte nu numai prin natura termenilor lor, ci și prin poziția pe care o ocupă aceștia în structura morfemelor. În marea majoritate a cazurilor alternanțele în care unul dintre termenii este o consoană sau semiconsoana /y/ se produc la finala radicalului (cf. Pușcariu 1930, p. 220: "Morfonemele din tulpina cuvintelor privesc de obicei vocalismul silabei accentuate sau consonantismul de la sfîrșitul tulpinei"); /y/ alternant cu «zero» se află însă în interiorul radicalului în forme ca *mîini*. E adevărat că în aceeași poziție alternează și /s/ cu /ș/ în *muscă - muște*, *nostru - noștri* etc., dar termenii acestor alternanțe sînt elemente ale unor grupuri finale de morfem formate din consoane propriu-zise, nu dintr-o consoană și semiconsoana /y/ (după unii cercetători alternează grupurile de consoane în întregime; pentru o discuție asupra acestei probleme vezi Avram 1995).

Interesante sînt cazurile în care consoanele alternante nu fac parte din grupuri finale de morfem; astfel de cazuri au fost menționate de S. Pușcariu ca ilustrări a ceea ce el a numit, în LR II, p. 267, "tendința pronunțată de hipercharacterizare ce există în limba română" sau, în studiul său despre morfonem, "o tendință pronunțată în sistemul morfologic al limbii române, de a da preferință, în formele flexionare și în derivate, tulpinei «alterate»" (Pușcariu 1930, p. 228): "Tendința aceasta de a marca pluralul printr-un morfonem a produs forme ca... *piepțini* pentru *piepteni*, *frașini* în loc de *frasini*, și la aromâni și *kețiri* «pietre», deși prefacerea lui *t* în *ț* e motivată numai înaintea desinenței *-i*" (LR II, p. 268). Alternanțele din paradigmele cuvintelor citate aici sînt așadar specifice pentru unele dialecte sau graiuri nu prin natura termenilor lor, ci prin contextul morfologic în care se produc.

Tot în legătură cu tendința de hipercaracterizare, S. Pușcariu citează, printre altele, forma de plural [mușâl'ț] din istroromână, cu precizarea "în loc de *mușât* după *âlț - ât*" (LR II, p. 269). Aici, ca și în *mîini - mîină*, de exemplu, alternanța în care unul dintre termeni este «zero» (în singularul [mușât]) se produce în interiorul morfemului. Aceeași alternanță se întâlnește însă în istroromână și la finală de morfem, în forme cum sînt cele notate de S. Pușcariu (LR II, p. 263) [ie] - [iel'], [câ] - [câl'] (= dr. *el - ei*, respectiv, *cal - cai*). De data aceasta ne reține atenția nu poziția, ci natura termenilor alternanței, întrucît o anumită consoană alternează de obicei cu o consoană diferită sau cu semiconsoana /y/, nu cu «zero».

5. Se înțelege că în operația de stabilire a deosebirilor de ordin morfonologic dintre dialecte și graiuri nu pot fi neglijate deosebirile dintre inventarele fonologice ale acestora, apărute ca urmare a unor schimbări fonologice care nu s-au produs pretutindeni.

Există, pe de o parte, alternanțe a căror constituire este independentă de modificări intervenite în inventarele fonologice. Este, de exemplu, cazul alternanțelor /a/ ~ «zero» din meglenoromână și /â/ ~ «zero» din istroromână (LR II, p. 261): [aflu] - [flat], respectiv, [âflu] - [flât] (transcrierea fonologică a vocalei alternante cu «zero» în istroromână corespunde interpretării pe care o găsim la Petrovici/Neiescu 1964, p. 189, nota 4). Aceste alternanțe prezintă interes atît prin natura termenilor lor (vocala alternantă cu «zero» este /a/ sau /â/, nu /e/ sau /u/, ca în rarele cazuri similare întîlnite în dacoromână: *boier - boreasă*, *usuc - uscăm*), cît și prin poziția în care se produc.

Pe de altă parte, există alternanțe care s-au constituit ca urmare a unor schimbări produse în inventarele de foneme. Palatalizarea labialelor este unul dintre fenomenele fonetice care au modificat în mod semnificativ morfonologia unor graiuri. În graiurile în care prezența fonemului /ń/ se explică exclusiv prin palatalizarea labialelor momentul apariției acestui element nou în sistemul fonematic coincide (cel puțin aproximativ, în ipoteza că palatalizarea a fost mai timpurie în *mîel* decît în *pomi*, de exemplu) cu momentul constituirii alternanței /m/ ~ /ń/ în forme ca [pom] - [pomń(i)] în graiurile avute în vedere succesiunea de sunete [mń] reprezintă un singur fonem, primul element al ei nefiind comutabil). Cîteodată însă inovația pe plan morfonologic constă numai în faptul că o consoană palatală preexistentă în sistem dobîndește calitatea de termen al unei anumite alternanțe (de exemplu, în unele graiuri /ǵ/ devine termen al alternanței /b/ ~ /ǵ/ în forme ca [alb] - [alǵ]; cf. Avram 1989, p. 168-169).

S. Pușcariu (LR II, p. 263) dă exemple de alternanțe între labiale și palatale în poziție finală de cuvânt (cu mențiunea: "la aromâni, în parte la megleniți și regional la dacoromâni"). Adăugăm că - rar, ce e drept - alternanțe de acest tip pot să existe și în poziție inițială de morfem (vezi [(p)t'er] - [perim] = *pier* - *pierim* în unele graiuri dacoromâne). S. Pușcariu (LR II, p. 265) este de părere că opoziția dintre /v/ și /y/ din ar. [vine], perfect simplu - [yine], prezent face parte dintre cele neproductive, care, din această cauză, "n-au putut deveni alternanțe". În ce ne privește, credem însă că nu este cazul ca productivitatea (sau, altfel spus, randamentul funcțional) să fie criteriul pe baza căruia să stabilim existența, respectiv, inexistența unei alternanțe. De altfel, se poate afirma că, deși nu caracterizează multe morfeme, alternanța /v/ ~ /y/ în poziție inițială are un randament funcțional mare, ca urmare a faptului că verbul în discuție aparține vocabularului fundamental și este frecvent, iar opoziția dintre consoana labiodentală și cea palatală este singurul element prin care se disting una de alta formele citate (cele două consoane nu sînt deci elemente ale unui morfonem doar auxiliar, cum sînt velara și prepalatala din *fac* - *face*, *vacă* - *vaci*, două dintre exemplele date în LR II, p. 265; pentru problema randamentului funcțional al alternanțelor vezi Avram 1996). De observat, în aceeași ordine de idei, că nici alternanțele din *boier* - *boreasă*, *baier* - *dezbăra*, recunoscute ca atare de S. Pușcariu (vezi § 3), nu au o mare productivitate (pentru cea de a doua pereche de cuvinte avem în vedere interpretarea după care termenii alternanței ar fi /ay/ și /ă/).

6. Printre numeroasele particularități morfonologice dialectale prezentate și comentate de S. Pușcariu se numără și unele care se explică nu prin evoluție fonetică și mutații fonologice, ci prin modificări analogice. În această ultimă categorie intră, de exemplu, alternanța din ir. [mușât] - [mușâl'ț], menționată mai sus (§ 4) ca exemplu de alternanță nevocalică în interiorul unui morfem. Analogiei i se datorează uneori și alternanța /o/ accentuat ~ /u/ neaccentuat, care, evident, nu are în sine nimic special, dar constituie o particularitate dialectală atunci cînd se produce în anumite cuvinte. Iată ce scrie S. Pușcariu (LR II, p. 260): "După *însurá* - *însór*, *purtá* - *port* s-a născut, în unele regiuni al Ardealului, prezentul *jor* (în loc de *jur*), opus lui *jura* (*jurám*, *juráți*, *jurái*, *jurám*, *jur* nd, *jurát*, *jurásem* etc.). Același lucru s-a întîmplat cu *sculá* - *scol*, în loc de **scul* (cum trebuie să se fi zis odinioară, căci cuvîntul vine din lat. **excubulo*), numai cît în acest cuvînt forma analogică s-a răspîndit pretutindeni și n-a rămas restrînsă într-o regiune, ca la *jor* pentru *jur*. De la lat. *mensūra* avem *măsurá*, iar de la verbul *mensūro* ar trebui să avem *măsúr*: de fapt, în consonanță cu simțul ce-l avem

pentru alternanța *o - u*, zicem sau *măsur* (cu *u* păstrat, dar cu schimbarea accentului), sau *măsór* (cu accentul păstrat, dar cu *u* prefăcut în *o* în silabă accentuată)". Exemplele de aici reprezintă după S. Pușcariu "cazuri de aplicare greșită a alternanței, de ceea ce am putea numi **hiperalternanțe**". Ne-am permis însă să reproducem, de data aceasta, un pasaj mai lung nu atât pentru a lăsa să se vadă mai clar care este în LR II sensul termenului citat, cât pentru a scoate în relief faptul că, în aceeași lucrare, descrierii propriu-zise i se asociază explicații care se situează în domeniul morfonologiei diacronice; de remarcat, în plus, că în cazul de față ele se referă nu numai la o alternanță segmentală, între două foneme vocalice, ci și la una suoprasegmentală, în care sînt implicate contrastele accentuale.

7. Cele mai multe dintre observațiile asupra particularităților morfonologice dialectale se găsesc, în LR II, grupate în două locuri, la sfîrșitul paragrafelor 147 și 148, consacrate descrierii generale a alternanțelor vocalice și, respectiv, consonantice. Astfel de observații sînt presărate însă și prin alte paragrafe, iar unele dintre ele au fost prezentate pentru întîia oară cu mult înainte de perioada elaborării monumentalei sinteze la care ne-am referit și nu numai în studiul despre morfonem din 1930 (vezi, printre altele, Pușcariu 1928, p. 785; "Exemple ca *vînă - vine*, *vînăt - vineți*, *sămînță - semințe*, *vînd - vinzi*, *vinde* nu numai că n-au atras după sine decît foarte puține cazuri analoage, dar nici chiar *lab. + în > lab. + in* în poziție moale nu apare generalizat. Astfel, în Banat, pluralul de la *vînă* e *vîne*"; cf. LR II, p. 261, 372).

Adăugăm, înainte de a încheia, că harta 52 din LR II, pe care este înfățișată răspîndirea formelor de indicativ prezent, persoana I sg., *scăld*, *încălf*, *lăs* (și deci sînt indicate zonele în care nu există, în flexiunea unor verbe, o alternanță, /á/ ~ /ă/, prezentă în alte zone) poate fi considerată "actul de naștere" al geografiei morfonologice a limbii române, în sensul restrîns al termenului (într-un sens mai larg, aparțin geografiei morfonologice și indicațiile aproximative din textul propriu-zis al cărții cu privire la ariile caracterizate prin prezența sau prin absența unei anumite alternanțe, în general sau numai în unele cuvinte). Așadar S. Pușcariu este un precursor și în acest domeniu (reprezentat pe o scară mai largă în cercetările din ultimele decenii; vezi, de exemplu, Rusu 1963).

Nu numai prin bogăția faptelor aduse în discuție, ci și - sau, poate, mai ales - prin comentariile și explicațiile care le însoțesc, contribuțiile lui S. Pușcariu la morfonologia dialectelor și graiurilor românești de astăzi și din trecut constituie un capitol important în opera savantului și în lingvistica românească.

BIBLIOGRAFIE

- Avram - 1989 = Andrei Avram, *Pentru o descriere sistematică a alternanțelor fonologice din graiurile românești*, în «Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice». Seria A, 8-9. *Comunicări. Sesiuni științifice 1987-1988*, 1989, p. 167-173.
- 1995 = Andrei Avram, *Alternanțe fonologice în grupuri consonantice și grupuri consonantice alternante*, în «Limba română» XLVI, 1995, 9-12, p. 431-435.
- 1996 = Andrei Avram, *Remarques sur le rendement fonctionnel des alternances phonologiques en roumain*, în *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik. Akten des Internationalen Kolloquiums der Südosteuropa-Gesellschaft und des Instituts für Romanische Philologie der Universität München. Tutzing, 30.3.-2.4.1993*, Veitshöchheim bei Würzburg, 1996, p. 35-40.
- LR II = Sextil Pușcariu, *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*. Ediție îngrijită de Magdalena Vulpe. Studiu introductiv de Andrei Avram, [București], 1994.
- Macrea 1978 = D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978.
- Petrovici/Neiescu 1964 = E. Petrovici și P. Neiescu, *Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni*, în «Cercetări de lingvistică» IX, 1964, 2, p. 187-214.
- Pușcariu - 1928 = S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*. [I], în «Dacoromania» V, 1927-1928, p. 744-800.

ANDREI AVRAM

- 1930 = S. Pușcariu, *Morfonemul și economia limbei*, în «Dacoromania» VI, 1929-1930, p. 211-243.
- 1937 = Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*. Traduites du roumain à l'occasion du soixantième anniversaire de l'auteur, 4 janvier 1937, Cluj/București, 1937.

Rusu

- 1963 = Grigore Rusu, *Probleme de morfonologie în Atlasul lingvistic român*, în «Cercetări de lingvistică» VIII, 1963, 1, p. 59-76.

SEXTIL PUȘCARIU DESPRE ONOMASTICA ROMÂNEASCĂ

VIORICA GOICU

RÉSUMÉ. Sextil Pușcariu sur l'onomastique roumaine. Après que l'auteur mentionne la fait que S. Pușcariu a accordé une grande importance à l'onomastique, surtout dans la perspective historique de la recherche de la langue, on analyse en détail les anthroponymes roumains provenus des noms du *loup* et de *l'ours*, énumérés par S. Pușcariu, à côté d'autres noms (de plantes, animaux, pierres précieuses, etc.), comme datant de l'époque roumaine. Dans une vision large, interdisciplinaire, on conclut que *Lupu* et *Ursu* peuvent être considérés comme des traductions en latin de noms plus anciens de la langue des Daces. Ces deux noms de personne ont créé une famille onomastique (*Lupa*, *Alupei*, *Ursa*, *Aursei*; cf. aussi *Farcaș*, adoption de l'hongrois *Farkas*), ayant aussi des reflets dans des langues du sud du Danube.

O dată cu nașterea lingvisticii istorice și comparative se constituie o disciplină cu statut limitrof și marginal, în care studiul numelor proprii va duce o viață independentă - *onomastica* -, disciplină care studiază originea numelor proprii, a numelor de persoană și a numelor de locuri. Marile transformări care au avut loc în lingvistica modernă nu au atins deloc numele proprii. De aceea, chiar și în zilele noastre nu se face aproape deloc aluzie la numele proprii în lucrările de lingvistică, de lingvistică generală sau de lingvistică a unei anumite limbi. De aici se poate deduce un dublu argument: onomastica a devenit marginală în momentul în care lingvistica a înlocuit vechea filologie; mișcările lingvistice au neglijat numele propriu care nu intra în clasificările lor simplificatoare. În sine, importanța și valoarea onomasticii nu sunt puse în discuție prin aceste două argumente: este vorba aici despre o regretabilă, dar normală îndepărtare datorată unei orientări speciale a lingvisticii moderne. De asemenea, putem interpreta aceste rânduri ca o punere în discuție a lingvisticii tradiționale, pe de o parte, și o ocazie pierdută, pe de altă parte - aceea de a arăta importanța numelui propriu pentru teoriile lingvistice. Întrucât specialiștii în onomastică erau marginalizați, dialogul nu s-a realizat. În schimb, sociolingviștii și psiholingviștii au reușit să avanseze științele limbajului într-o direcție mai fructuoasă, în ciuda unei izolări cel puțin temporare.

În lingvistica românească, locul de frunte al studiilor onomastice între cele două războaie mondiale îl ocupă Clujul, unde Sextil Pușcariu a organizat un institut științific, Muzeul Limbii Române. În cadrul Muzeului, cu ajutorul laboriosului colectiv mereu lărgit de el, Sextil Pușcariu a creat cea mai mare publicație periodică de lingvistică românească, revista "Dacoromania", în paginile căreia au apărut o serie de studii de onomastică semnate de Vasile Bogrea, Theodor Capidan, Nicolae Drăganu, George Giuglea, Ștefan Pașca, Emil Petrovici și, nu în ultimul rând, de Sextil Pușcariu.

Pentru marele lingvist, onomastica alături de alte discipline lingvistice a reprezentat piatra de hotar în susținerea celor mai importante teze privind *locul de bază atât al formării, cât și al continuității limbii române în Dacia*. Alături de Nicolae Drăganu, Emil Petrovici și alți lingviști clujeni, Sextil Pușcariu a combătut, cu argumente lingvistice incontestabile, tezele unor lingviști și istorici străini, îndeosebi ale celor maghiari, care, pornind de la onomastica oficială, atestată în documente, au susținut că românii au venit în secolele XIII și XIV în Transilvania, adică după ce a fost cucerită de unguri. Este și aici meritul lui Sextil Pușcariu de a fi reușit cu ajutorul colaboratorilor săi și prin prestigiul său în lingvistica europeană să impună adevărul privind istoria poporului român și a limbii române.

O altă teză fundamentală tratată de Sextil Pușcariu și care a rămas legată de numele său este *locul limbii române între limbile romanice*. Încă de la începutul activității sale, ca docent de limba română la Universitatea din Viena, a publicat primul dicționar etimologic al elementelor latine: *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element* (Heidelberg, 1905), însumând 1947 de cuvinte de origine latină, din toate timpurile și din toate regiunile locuite de români, cu corespondentele lor din dialectele românești sud-dunărene și din limbile romanice.

Preocupările etimologice, în centrul cărora se găsesc elementele latine, au fost prezente în activitatea lingvistului clujean până la sfârșitul vieții, fiind strâns legate de redactarea *Dicționarului Academiei*. În afara lexicului, romanitatea limbii române a fost evidențiată de Sextil Pușcariu și în onomastică.

Întrucât limba română face parte din grupul limbilor romanice și ea continuă latina vorbită pe teritoriul vechii Dacii, după cucerirea acesteia de către romani, devine firească întrebarea dacă în limba română s-au păstrat și nume de persoană moștenite din latină. Nu se admite teoretic derivarea unui nume românesc dintr-unul latinesc, afirmă Sextil Pușcariu, deoarece "o continuitate între numirile oficiale ale romanilor păgâni și ale românilor creștini nu există" (Pușcariu: 1976, 298).

Din punct de vedere onomastic, opoziția ireconciliabilă între numele păgâne și cele creștine nu mai poate fi astăzi susținută. Cercetările făcute în ultimul timp au scos la iveală faptul că onomasticonul creștin conține un mare număr de nume păgâne – inclusiv romane –, întrucât acceptarea acestora nu a fost condiționată de originea sau semnificația lor inițială (Ionescu: 1975, 16).

Un exemplu elocvent în sprijinul acestei afirmații îl reprezintă **Paul**, un nume de origine latină a cărui semnificație inițială face trimitere la adjectivul **paul(l)us** "mic", care nu are nici o legătură cu religia, dar acest fapt nu a împiedicat să devină unul dintre cele mai populare nume "creștine". Răspândirea și popularitatea de care s-a bucurat fostul cognomen roman se poate explica și prin cultul deosebit de important al apostolului **Paul (Pavel)** încă din primele secole ale erei noastre. Numele **Paul**, alături de **Petru**, este unul dintre cele mai vechi și frecvente nume ale Europei.

Mai mult decât atât, afirmă Christian Ionescu, "se trece cu ușurință peste un adevăr istoric incontestabil: populația de pe aceste pământuri a primit inițial creștinismul prin limba latină. Urme arheologice ale prezenței elementelor creștine în Dacia avem din timpul stăpânirii romane, contactul cu latinitatea s-a menținut multă vreme și după părăsirea oficială a Daciei, așa încât nimic nu ne împiedică să acceptăm teoretic, alături de cuvinte ca *Dumnezeu, păgân, înger, îndrea, sânzâiene, biserică, duminică* etc. și existența unor nume de persoane "creștine" venite prin aceeași filieră" (Ionescu: 1975, 16).

Ca atare, opinia lui Sextil Pușcariu că "afară de **Nicoară** și **Sumedru** (din **Sâmedru**= **Sanctus Demetrius**) nu avem alt nume de sfânt cu un fonetism vechi, decât doar grecescul $\kappa\rho\iota\kappa\omicron\varsigma$ (în loc de $\kappa\rho\iota\alpha\kappa\omicron\varsigma$) păstrat la sarzi, în Italia de sud și în numele românesc (azi nume de familie) *Ciurcu*" (Pușcariu: 1976, 298), va trebui completată cu ultimele date obținute în onomastica românească și în cea europeană.

Din acest punct de vedere, și numele românesc de persoană **Crăciun** (Goicu:1996, 27-37) poate fi considerat o moștenire din antroponomia dacilor, strâns legat de sărbătoarea păgână cu același nume, devenită apoi și denumirea sărbătorii creștine, cum s-a întâmplat în onomastica altor popoare din Apus: **Natalis Solis** devenit **Natalis (Christi)**, iar ca nume de persoană în limbile romanice: fr. **Noël**, it. **Natale**, sp. **Nadal** etc. (Alinei: 1995, 5-46).

Alta este opinia lui Sextil Pușcariu când se referă la numele de persoană formate de la nume de animale, plante, pietre scumpe etc.: "Pe cât se pare, strămoșii noștri se numeau, la începutul veacului de mijloc, cu cunoscute nume rustice, mai ales nume de animale, plante, pietre scumpe etc., ale căror începuturi datează din epoca romană. Nume ca **Ariciu (Aricescu)**, **Căprioară**, **Cerbu**, **Corbu**, **Cucu**, **Fluture**, **Iepure**, **Lăstun**, **Lupu** și **Lupa** cu derivatul

Lupan, Păun și Păuna, Porumb, Șarpe, Șoimu, Sturzu, Ursu, Vulpe etc.; **Brad Brânduș** (Moldova) și **Brândușa** (Săliște în Transilv.), **Brebenel, Bujor, Busuioc, Floare** (și mai ales **Florica**), **Garoafă, Goron, Leuștean, Paltin, Pipera, Plop, Sorbu, Rodia** (și mai ales **Rodica**), **Sânziana, Secară, Sulfina, Trandafir, Urzică, Vioară** (și mai ales **Viorica**), **Argint, Mărgări(n)t, (Pro)fira, Smaranda, Zamfira**, sunt în parte și azi nume de botez date de țăranul român copiilor săi. Cele mai multe nu s-au păstrat decât ca nume de familie. Tot nume de botez erau – și sunt încă în parte și azi – adjective ca **Albu, Bucur, Crețu, Ferichel** (nume de botez în jud. Arad), **Lăpădat** (și el cu model latin-medieval și slav), **Micu, Mușat(a)** (corespunzând lui **Bellus** latin), **Negru, Turbure**; apoi **Soare ...** și derivatele **Sorin** și **Soricu, Crăciun, Joia, Duminecă** (cf. slav. **Nedelja**), **Zâna ...**, apoi **Domnica, Cercel, Ciucur** etc." (Pușcariu: 1976, 298).

Sextil Pușcariu a intuit foarte bine că multe dintre numele de persoană amintite de el, dintre care unele se mai păstrează și astăzi ca nume de familie, s-au format încă din perioada romană. Prezența acestui tip de nume la popoarele cucerite de romani este consemnată de Eugène Vroonen: "Odată cu răspândirea creștinismului în rândul popoarelor care făceau parte din imperiul roman, adepții noii religii primesc taina botezului, dar, din cauza persecuțiilor, nu-și schimbă decât uneori numele. În secolul IV ei continuă să poarte, ca și concetățenii lor păgâni, nume de culori: **Rufus, Albana**; nume de pietre prețioase: **Smaragdus, Margita**; numele lunilor: **Aprilis, Junia**; nume aducătoare de fericire: **Foelix, Fausta**; nume legate de roadele pământului: **Fructuosus, Silvia**; nume geografice: **Nilus, Euphrata, Libia**; nume de animale: **Aquila, Leo, Ursula**, dar și nume care indicau poziția unui copil în familie: **Secundus, Tertius** (Vroonen: 1967, 257).

Întrucât timpul este limitat, nu vom face o prezentare istorică a acestor tipuri de nume de persoană la români, pe care le considerăm, ca și Sextil Pușcariu, că s-au format în epoca romană, ci ne vom referi, în comunicarea de față, doar la două nume de animale, *lupul* și *ursul*, întâlnite frecvent ca nume de persoană în onomastica românească precum și în cea a altor popoare din Europa. De exemplu, prezența celor două nume în onomastica germanică veche este urmarea faptului că *ursul* și *lupul* reprezentau simbolul forței supraomenești și, de aceea, mulți tineri aspirau să se identifice cu aceste animale, după cum arată unii termeni specifici cultului păgân nordic (Arcamone: 1995, 13).

Considerații similare se pot face confruntând și alte limbi. Este cazul numelor personale latinești creștine și, în general, antice târzii ca **Agnellus**, **Apis**, **Columba**, **Leo**, **Lupus**, **Ursus** etc., care se regăsesc în supranumele moderne italiene. Toate aceste supranume derivă din numele unice, existente deja în antichitatea târzie sau în epoca creștină și chiar în Evul Mediu timpuriu. Ele s-au format, în cele mai multe cazuri, într-o ambianță creștină ca *Nomina humilitatis*, pentru a exprima, potrivit noii religii, ceea ce constituie cea mai prețioasă virtute a omului. Apărute în imperiul roman mai întâi la păgâni, au fost preluate de creștini, în mod special din motive simbolice, unele dintre acestea devenind chiar nume de sfinți medievali, fapt ce a contribuit la supraviețuirea lor până în zilele noastre (Arcamone: 1995, 15). În aria numelor grecești clasice, este vorba de cele formate cu termenii *ιππος* "cal" (*φιλιπος*), *λυκος* "lup" (*τεολυκος*), *λεων* "leu" (*πανθαλεων*) etc.

Un exemplu interesant de trecere de la numele comun al animalului la numele propriu se întâlnește în diverse etnonime antice, formate de la nume de animale, desigur datorită valorii totemice ale acestor animale. Așa au apărut etnonimele: *taurini* "tauri tineri" (păstrat în numele orașului **Torino**), oscii numiți *hirpini* "lupi" (păstrat în numele regiunii **Irpinia**) și grecii *αρκαδες* "oameni-urși" (păstrat în numele provinciei din Grecia antică **Arcadia**, patria mitică a artei bucolice etc." (Arcamone: 1995, 14).

Pe baza unui material onomastic adunat din toate limbile romanice, Dieter Kremer și Alf Monjour au constatat că popularitatea numelui de persoană **Lupus** (cu derivatele sale) apare pretutindeni în România, dar frecvența cea mai mare o are în regiunea Pirineilor și în România (Kremer-Monjour: 1995, 212). Impresionanta istorie a lui lup (*Canis lupus*) de-a lungul veacurilor se reflectă mai ales în credințele (și iconografia lor), precum și în tradiția populară, iar de aici în onomastică. Lăsând la o parte toponimia, foarte bogată în reminiscențe ale acestui nume de animal, s-a constatat că lupul este, cu siguranță, animalul cel mai prezent în antroponimie. Dar aici trebuie să se facă o distincție între numele de persoană sau de botez (NP), pe de o parte, și supranumele spontan (SN), pe de alta, conștienți fiind că, la început, lucrurile se confundau. Este necesar să se distingă între lupul ca simbol al forței și sănătății fizice (NP) și lupul ca animal sălbatic (SN). Supranumele redau însușirile atribuite animalului: vorace (și înfometat), lubric, prefăcut, avar, șiret, sălbatic etc. În mitologia românească, lupul este animalul care jalonează între leagăn și mormânt întreaga existență a oamenilor. Prima inserție a lupului în universul existenței umane este una malefică (Coman: 1996, 181). <<Într-adevăr, imediat după naștere, câteva semne prevestitoare permit identificarea celor hărăziți să

fie pricolici, adică "oameni-lup": dacă "chiția" [tichia "membrană care învelește capul unor copii nou născuți" (DEX)] este roșie, moașa o apucă repede, iese cu ea afară și strigă: "auziți lume că s-a născut un lup pe pământ. Nu e lup să mănânce lumea și e lup să muncească și să aibă triste de ea". (Pamfile: 1916, 131). Prin această invocație (care, în spațiul cuvântului, afirmă întâi identitatea dintre copilul cu "chiție" roșie și lup - "s-a născut un lup" - și o neagă apoi, subliniind caracterul uman al acestui "lup" care va munci și va suferi omeneste), ea anulează acțiunea nefastă a puterilor răului și apără pruncul de intruziunea demoniacului.

Alteori însă prezența lupului în datinile de naștere ține de ordinea beneficului. Atunci când se face "schimbarea numelui" pentru a proteja copii bolnavi sau amenințați cu moartea, noul nume "e dorit să fie al unui animal sălbatic: **Lupu, Ursu** etc., respectiv **Lupa, Ursa, Vidra** etc., căci credința este că sălbăticiunile sunt <<curate>> medical vorbind, deci exemplare ca sănătate și posesoare a tuturor virtuților de curaj și putere" (Buhociu: 1979, 146). Această convingere populară își are ecou și într-un cântec în care celui bolnav i se promite "Mâncarea lupului, /Puterea ursului; Să mănânci cât lupu / Și să poți cât ursu ..." (Tocilescu-Țapu: 1981, 109). Așadar lupul, chiar dacă este prezent numai în mod metaforic, are rolul unui animal protector, al unui "inițiator", care veghează asupra intrării pruncului în viață, adică asupra trecerii sale peste pragul ce separă non existența de existență (Coman: 1996, 182).

Ființa mitologică a lupului ni se dezvăluie, în deplina ei complexitate, de îndată ce urmărim sărbătorile tradiționale consacrate acestei viețuitoare. "Zilele lupului" sunt "zilele care se țin de lup", zile marcate de teama față de acest animal și de grija ca, prin respectarea unor interdicții și prescripții de factură magică, să fie îndepărtată acțiunea sa malefică (Coman: 1996, 184).

"Calendarul lupului" începe cu Sfântul Petru de iarnă la 16 ianuarie, considerat stăpân și duh protector al lupilor, pe care îi dezleagă, îi împarte între hotare și le dă voie să mănânce din vitele și turmele oamenilor. Apoi zilele între 25 ianuarie și 3 februarie, așezate sub semnul Filipilor de iarnă, se țin de frica lupului, dar și de cea a ursului (Stretenia și Martinii). Lupul revine cu depline puteri la sfârșitul lunii iunie, cu ocazia zilei Sfântului Petru de vară sau "a soborului lupilor" (29 iunie). Acum se crede că "lupii se adună într-un loc anume hotărât, la urlătoare, la o răscruce; urlatul lor înseamnă că ei se roagă sau cer de mâncare stăpânului lor [*Sfântul Petru* s.n.]. Fără porunca lui, lupii nu îndrăznesc să facă vreo stricăciune în lume.

Apariția unui patron al lupilor, denumit în unele zone și "păstorul lupilor", este un element de mare vechime, datând din vremea antropomorfizării puterilor și stihilor naturii. Străvechea divinitate autohtonă,

stăpână a lupilor, a fost asimilată, în urma presiunilor exercitate de credința creștină, în imaginea unui sfânt canonic. Dar "această prerogativă" a lui Sânpetru este anterioară cu mult creștinismului, el fiind continuatorul unei zeități autohtone, probabil traco-dace. (Coman: 1996, 184). Faptul că la ucraineni căpetenia lupilor este Omul Pădurii, la bieloruși, Sf. Gheorghe, iar la sârbi, Sf. Toader sau Sf. Sava, indică locul central al lui Sânpetru în tradiția română (Bârlea: 1981, 124).

La 23 august calendarul îl consemnează pe martirul Lupu, iar în noiembrie apare ultimul grup de zile consacrate acestui animal: acestea sunt Filipii de toamnă, care încep cu "ziua lupului" (13 noiembrie), continuă cu Gădineții (12-16 noiembrie) și Ovidenia (21 noiembrie), pentru a se termina cu Sf. Andrei (30 noiembrie) (Candrea: 1928, 124-129).

Din cele prezentate anterior, lupul apare ca o figură mitologică, dacă nu deplin benefică, cel puțin favorabilă și binevoitoare. "Acesta este lupul moștenit de tradiția folclorică din vechile sisteme ale mitologiei autohtone, acesta este lupul totemic, protector, <<frate>> și călăuză, stăpân al cetelor de tineri inițiați ori războinici" (Coman: 1996, 187).

Aceste fapte ne îndreptățesc să afirmăm că, până la cucerirea Daciei de către romani, populația autohtonă a avut în limba sa un alt cuvânt pentru a denumi acest animal, care a fost înlocuit apoi cu *lupu(s)*, cum trebuie să presupunem că s-a întâmplat și cu numele altor animale domestice sau sălbatice.

Pe de altă parte, prestigiul ursului derivă nu numai din mărimea și puterea lui, ci și din strania și neliniștitoarea sa asemănare cu omul. Ursul folosește locomoția bipedă, relevă gesturi, mișcări și fapte ce par a deriva dintr-o "înțelepciune" mai degrabă umană decât animală (Coman: 1996, 142). Contactul cu ursul, realizat prin atingere sau joc, permite schimbul de forțe, purificarea și întărirea celor care participă la ritual: "alungă relele (boala, durerile, dracul) din casa unde e dus să joace sau să calce pe bolnavi; aduce sănătate oilor (vitelor) când e pus să joace în târta lor" (Mușlea-Bârlea: 1970, 282-283).

Jocul cu ursul se dovedește o reminiscență dintr-un vechi cult al ursului care mai dăinuia încă în secolul trecut la unele populații siberiene din Extremul Orient. Urme ale acestui joc sunt atestate la noi prin sărbătoarea zilei ursului – de obicei la 1 august – ținută cu mare strictețe în satele subcarpatice, pentru ca ursul să nu le atace turmele și cirezile pășunate în Carpați, cât și prin cortegiul ursarilor care jucau cu ursul domesticit prin curțile oamenilor, cu credința că le aduce noroc și mai cu seamă sănătate (Bârlea: 1981, 273).

În antroponimia românească lupul și ursul au intrat îndeosebi cu prima accepțiune, de simbol al puterii și al sănătății fizice (NP). Ca nume de botez, la fel cu **Crăciun**, și **Lupu**, **Ursu** trebuie să fie foarte vechi. Considerate a fi, după origine, nume latinești, cu corespondențe și în alte limbi romanice, **Lupu** și **Ursu** pot fi considerate traduceri în latină ale unor nume mai vechi din limba dacilor care, după cum s-a arătat, au avut un cult deosebit pentru cele două animale.

Numele de persoană **Lupu** și **Ursu** și-au creat o bogată familie onomastică, regăsindu-se astăzi ca nume de familie în toate regiunile țării. În numele de familie **Lupa**, **Alupei**, respectiv **Ursa**, **Aursei** se recunoaște, în planul limbii comune, perechea moțională de tip arhaic *lupa*<*lup*, *ursa*<*urs*, *poarca*<*porc* (Densusianu: 1968, 468).

În documentele slavo-române din Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVI) este consemnată forma **Lupa** ca antroponim feminin: în Țara Românească, două atestări din anii 1565 și 1599, iar în Moldova, 7 atestări începând din anul 1570 (Reguș: 1995, 199); **Ursa**, tot ca antroponim feminin este atestat în documentele din Țara Românească în anul 1515 (Reguș: 1995, 216). Spre deosebire de autorii acestui studiu care fac trimitere, pentru originea numelor în discuție, la numele de botez **Lupu**, respectiv **Ursu** și sufixul *-a*, noi considerăm că ele reprezintă, în plan antroponimic, perechea moțională de tip arhaic *lupa* și *ursa*, din planul limbii comune.

Conform statisticii întocmite pe baza datelor antroponimice pentru întreaga țară, pusă la dispoziția noastră de către Laboratorul de științe onomastice de pe lângă Facultatea de Litere și Istorie a Universității din Craiova, distribuția pe regiuni a numelor de familie **Lupa**, **Alupei**, **Ursa**, **Aursei**, la origine matronimice, adică nume ereditare indicând descendența pe linie maternă, este următoarea:

Lupa: 426 (5-O, 132-M, 30-D, 11-ML, 199-T, 14-CR, 36-BNT, 98-B).

Alupei: 783 (6-O, 15-M, 684-ML, 5-MR, 20-T, 3-CR, 23-BNT, 27-B).

Ursa: 1416 (21-O, 19-M, 1-D, 62-ML, 35-MR, 1094-T, 132-CR, 35-BNT, 17-B).

Aursei: 82 (3-O, 13-D, 50-ML, 4-T, 1-CR, 4-BNT, 7-B).

După cum se observă, numele de familie **Lupa** este mai frecvent în Muntenia și Transilvania, iar **Ursa**, îndeosebi în Transilvania, despre care Sextil Pușcariu ne spune că "în special în părțile ei vestice, împreună cu Banatul, sunt regiunile care păstrează până azi cele mai multe din elementele latine pierdute aiurea" (Pușcariu: 1974, 430).

Numele de familie **Alupei**, **Aursei**, formate de la numele mamei în genitiv, au o frecvență mai ridicată în Moldova, îndeosebi în jumătatea nordică a provinciei, unde situația, pe județe, se prezintă astfel:

Alupei: 684 (170-BC, 74-BT, 34-GL, 170-IS, 17-NT, 172-SV, 5-VR, 42-VS).

Aursei: 50 (2-BC, 7-GL, 30-IS, 3-NT, 8-VS).

Nucleul de formare a unor astfel de nume este zona din nord-vestul Moldovei, din munți până în Valea Bistriței și a Moldovei, dar răspândirea fenomenului, cu o frecvență diferită, se extinde asupra întregii Moldove (Cristureanu: 1962, 209-219; 1972, 59-67; 1982, 50).

Numele de familie **Lupu** (cu varianta grafică **Lup**, specifică pentru Transilvania, Crișana și Maramureș) ocupă locul 4 în grupa a treia de frecvență cu 45.495 apariții, iar **Ursu** (cu varianta grafică **Urs**), locul 101 din grupa a doua de frecvență cu 21.349 apariții (Bolocan: 1996, 10-11). Iată distribuția pe regiuni a celor patru unități de nume:

Lupu: 45.495 (4822-O, 7787-M, 2217-D, 20.015-ML, 159-MR, 4521-T, 447-CR, 1602-BNT, 3925-B).

Lup: 4680 (48-O, 32-M, 13-D, 33-ML, 447-MR, 2779-T, 103-CR, 251-BNT, 74-B).

Ursu: 21.349 (765-O, 2013-M, 854-D, 11.014-ML, 116-MR, 3090-T, 468-CR, 1472-BNT, 1557-B).

Urs: 4098 (240-O, 106-M, 18-D, 54-ML, 144-MR, 2241-T, 1053-CR, 122-BNT, 120-B).

Întrucât corespondentul termenului *lup* în limba maghiară este *farkas*, acesta a devenit un nume de familie frecvent la românii din Transilvania, Crișana, Maramureș și chiar în unele județe din Moldova, cum ar fi Bacău și Neamț, unde el este purtat de ceangăii de origine românească. Pentru a face o comparație cu distribuția și frecvența numelui de familie **Farkas**, purtat de maghiari, vom prezenta, pe regiuni, repartitia celor două unități de nume:

Farcaș: 19.384 (133-O, 385-M, 158-D, 3602-ML, 1806-MR, 7487-T, 4091-CR, 1209-BNT, 513-B).

Farkas: 8446 (4-O, 4-M, 2-D, 25-ML, 699-MR, 5711-T, 1537-CR, 356-BNT, 108-B).

Cum se explică faptul că numele de familie **Farcaș**, o adaptare fonetică a magh. **Farkas** în limba română, este mai răspândit decât numele maghiar corespunzător? Cercetătorii antroponimiei istorice maghiare au consemnat faptul că **Farkas** este singurul nume de persoană format de la un termen comun de origine păgână, care s-a păstrat până astăzi în onomastica maghiară,

în timp ce restul numelor au fost înlocuite treptat cu nume creștine, după ce Ungaria a trecut la catolicism. Popularitatea lui a crescut în Evul Mediu și acest lucru a fost explicat de aceiași cercetători prin faptul că numele sfântului **Wolfgang** (<germ. *Wolf* "lup"), răspândit la germanii catolici, iar în Transilvania la sașii de aceeași religie, a fost tradus în maghiară prin **Farkas**. Frecvența numelui de familie **Farkas** în ținuturile cu populație maghiară din România, ca și în cazul lui **Crăciun**, devenit **Karacson(y)** (Goicu: 1996, 34), poate fi pusă și pe seama obiceiului străvechi la români de a-și boteza copii cu numele **Lupu**. Pe de altă parte, răspândirea numelui **Farcaș** la români poate fi pusă în legătură cu practica administrației maghiare de a traduce numele românești.

Vom prezenta o statistică pe județe în regiunile unde a existat o populație maghiară, iar administrația vremii a tradus numele românilor, întrucât este foarte edificatoare pentru răspândirea celor două nume:

Farcaș: MR - 1806 (1003-MM, 803-SM);

T - 7487(334-AB, 356-AB, 356-BN, 539-BV, 2278-CJ, 126-CV, 892-HD, 112-HG, 2499-MS, 341-SB);

CR -4091 (1384-AR, 1327-BH, 1380-SJ);

BNT- 1209 (201-CS, 1008-TM).

Farkas: MR - 669 (71-MM, 628-SM);

T - 5711 (49-AB, 25-BN, 294-BV, 594-CJ, 1045-CV, 154-HD, 1808-HG, 1683-MS, 59-SB);

CR - 1537 (314-AR, 1095-BH, 128-SJ);

BNT - 356 (32-CS, 324-TM).

Prezența temei **Lup-** și în onomastica din Bulgaria: **Lup, Lupan, Lupanov, Lupata, Lupaș, Lupașko, Lupașkov, Lupev, Lupo, Lupov** (Ilčev: 1969, 308), și în cea din Serbia: **Lupo, Lupșa** (Grković: 1977, 121) este un argument în plus în sprijinul vechimii acestui nume de persoană prezent nu numai în nordul, dar și în sudul Dunării. Este posibil ca în Peninsula Balcanică să fie vorba de numele unor vlahi care și-au păstrat obiceiul din tată în fiu de a se numi cu un astfel de nume românesc.

În loc de concluzii, vom spune că Sextil Pușcariu, cu mijloacele de care dispunea la vremea sa, a reușit să-și impună tezele sale nu numai în lingvistica românească, dar și în cea europeană, și pentru că a știut să îmbine cercetarea lingvistică (onomastică) cu cea istorică, sociologică, psihologică și etnografică. Convergența de fapte lingvistice, psihologice, antropologice și istorice este cea mai bună dovadă a faptului că numele propriu este semnul lingvistic cel mai intim legat de experiența umană, iar acest lucru trebuie să stea și în atenția lingvisticii moderne.

BIBLIOGRAFIE

1. Alinei, Mario, *I nomi europei del "Natale"*, în "Bolletino dell'Atlante Linguistico Italiano", III Serie, 19, 1995.
2. Arcamone, Maria Giovana, *Cognomi italiani da nomi di animale*, în "Revista italiana di onomastica", I, nr. 1, Roma, 1995.
3. Bârlea, Ovidiu, *Folclorul românesc*, București, vol. I, 1981.
4. Bolocan, Gheorghe, *Dicționarul numelor de familie din România*, în "Studii și cercetări de onomastică", II, 1996b, nr. 2.
5. Buhociu, O., *Folclorul de iarnă. Ziorile și poezia păstorească*, București, 1979.
6. Candrea, I. A., *Iarba fiarelor. Studii de folclor*, București, 1928.
7. Coman, M., *Bestiarul mitologic românesc*, București, 1996.
8. Cristureanu, Al., *Nume de familie formate cu articolul genitival a în valea Bistriței (Bicaz)*, în "Studii și cercetări științifice", Filologie, Iași, XIII, 1962, fasc. II.
9. Cristureanu, Al., *Specificul graiului și al onomasticii locale reliefat prin numele de familie din Valea Bistriței-Bicaz (Moldova)*, în LR, XXI, 1972, nr. 1.
10. Cristureanu, Al., *Concordanțe între antroponimie și dialectologie*, în "Studii de onomastică", III, Cluj-Napoca, 1982.
11. Densusianu, Ovid, *Opere*, I, *Lingvistică*, București, 1968.
12. Goicu, Simona, Goicu, Viorica, **Crăciun** în onomastica românească, în "Fonetica și dialectologie", XV, 1996.
13. Grković, Milica, *Rečnik ličnih imena kod srba*, Beograd, 1977.
14. Ilčev, Stefan, *Rečnik na ličnite i familni imena u bălgarite*, Sofia, 1969.
15. Ionescu, Christian, *Mică enciclopedie onomastică*, București, 1975.
16. Kremer, D., Monjour, A., *Le loup dans l'anthroponymie romane*, în "Travaux de linguistique et de philologie", XXXII-XXXIV, Strasbourg-Nancy, 1995-1996.
17. Mușlea, I., Bârlea, Ov., *Tipologia folclorului* (din răspunsurile la chestionarul lui B.P. Hasdeu), București, 1970.
18. Pamfile, T., *Dușmani și prieteni ai omului*, Librăriile Socec et comp., 1916.
19. Pușcariu, Sextil, *Cercetări și studii*, București, 1974.

20. Pușcariu, Sextil, *Limba română*, București, 1976.
21. Reguș, C., Reguș, A., *Antroponimia feminină în documentele istorice (sec. XIV-XVI)*, în "Studii și cercetări de onomastică", I, 1995, nr. 1.
22. Tocilescu, Gr., Țapu, C., *Materialuri folcloristice*, III, București, 1981.
23. Vroonen, Eugène, *Anthroponymie universelle comparée*, Bruxelles, 1967.

O CONJECTURĂ ETIMOLOGICĂ A LUI SEXTIL PUȘCARIU COROBORATĂ

(Un vechi germanism sigur atestat în română)

M.A. GABINSCHI

SUMMARY. The paper deals with the much discussed problem of the presence or absence of old Germanic borrowings in Romanian, towards which S. Pușcariu had a judicious attitude: while rejecting the old Germanic origin of some of such words, he admitted but few of them being probably real old Germanisms. So he supposed the existence of * *trop* in Romanian (a co-reflex of Engl. *dorp*, *thorp*. Germ. *Dorf* etc. and several well-known West-Romance Germanisms) proceeding from *a cotropi*, *a cutropi* as from its probable derivative, of the same type as *a covârși*, derived from of *cu vârș*, *cu vârș*. However, S. Pușcariu having produced no direct evidence of * *trop*, several more etymologies of *a cotropi* were proposed later, thus implicitly rejecting the existence of * *trop*. That is why, when we find in a folk-lore text the sequence *Veneau lăcustele cu tropul și se lăsau unele peste altele, de călcai pe carne vie*, we see that S. Pușcariu was right in his conjecture (cf. the same structure of synonymous turns *cu duiumul*, *cu droaia*, *cu grămada*, *cu hurta*). Since the German „village“ is excluded here both by sense and phonetics (cf. the final *-ph*, *-f* in *thorph*, *thorf*, *Dorf*) and Goth. *thaurp* is supposed to have meant „(arable) land“, Rom. *trop* „great number, crowd“ should be regarded rather as a rare case of an old common Romance Germanism in Romanian, borrowed by Latin in the West (cf. its numerous West-Romance parallels and, for *cu tropul*, Sp. *en tropel* or *de tropel*).

Fiind participant la vechea discuție în jurul existenței sau absenței germanismelor vechi (adică a celor antegermane) în română, S. Pușcariu a dat dovadă, după cum se știe, de o atitudine destul de prudentă. D-sa recunoștea dreptatea atât a argumentelor aduse în favoarea originii vechi germanice a unor elemente din fondul lexical al românei, cât și justetea respingerii aceleiași proveniri a altor elemente. Astfel, D-sa respinge pe drept cuvânt originea germanică veche a unor etimoane al căror fonetism arată că nu pot fi moștenite ca germanisme ale latinei (cf. despre *bălan*, un pretins vechi germanism, după R. Loewe, care, după cum arată S. Pușcariu, ar fi trebuit să dea în acest caz

forma **bărîn*). Etimonul lui *pungă* e mai degrabă împrumutat de română din slava de sud sau din greaca bizantină decât direct din prototipul gotic; *bardă* ar fi venit mai degrabă din ungară sau slavă decât din longobardă ș.a. Alte pretinse germanisme vechi se dovedesc a fi împrumuturi din săsește¹ (credem că în acest caz ar fi vorba și de dialectisme române) ș.a.m.d.². Tot așa S. Pușcariu constată și împărțirea cercetătorilor problemei în două tabere: a celor ce credeau că în românește s-a păstrat un număr mare de germanisme vechi (cum erau R. Loewe, G. Giuglea, C. Diculescu, E. Gamillscheg) și a celor ce aveau altă părere (cum erau O. Densusianu, A. Zauner, P. Skok, J. Bruch, A. Rosetti ș.a.)³.

Doar unele cuvinte românești din fondul vechi S. Pușcariu le socotea de origine foarte probabilă germanică veche. Așa ar fi *nasture*, din goticul sau gepidul **nastilo* (cf. vechiul german-de-sus *nestila*, *nestilo*), cu *-l-* rotacizat în română și cu paralele în diferite graiuri italiene (e citat otrantezul *nastuli* „nasture“). Cf. mai departe (după C. Diculescu) *stărnut* (cal) „care are semn alb pe buză“, format după tipul *cornut*, *năsut* din germanicul vechi *sterno* „stea“. Cf. și *rapăn* și dial. *rapură* „bășicuțe ce apar pe piele în caz de boală“, ca și arom. *ar\pune* „bubă roșie, erupție“ și *arupunedzu* „îmi apar bube pe față“⁴, legate de către S. Pușcariu, ce e drept, în mod ipotetic, cu mediul german-de-sus *rapfe* „rîie“, a cărui corespondență gotică sau gepidă ar fi **rappons* (de la *rappo*)⁵.

O deosebită atenție însă autorul îi acordă în compartimentul citat cuvîntului *a cotropi* (*a cutropi*) pe care îl deduce dintr-un etimon vechi germanic bine prezentat în limbile romanice apusene. Întrucît ne ocupăm mai jos tocmai de acest etimon, reproducem tot pasajul respectiv:

„Un alt cuvînt pe care germanii l-au dat romanilor pretutindeni unde au venit în atingere cu ei este *thorp* „aglomerație mare“ (aceiași ca *Dorf* german). El apare sub forma latinizată *troppus* în *Lex Alamannorum* și s-a păstrat în franc.

¹ Vezi S. Pușcariu, *Limba română*, I. Privire generală, București. 1976, p.269.

² Din stratul de împrumuturi vechi din nemțește face parte, după noi, în ciuda, altor etimologii propuse, și rom. *tîlhar* (vezi M.A. Gabinschi, Unele precizări: *șotie*, *screa*; *tîlhar*, „Limba și literatura moldovenească“, 1980, nr.3, p.63–68), care însă, dată fiind amprenta permutării consonantice germane-de-sus, nu poate proveni din limbile germanice dispărute, ele necunoscînd acest fenomen.

³ Vezi tot acolo. Autorul invocă, în legătură cu aceste date și problema continuității românilor în nordul Dunării, problema de care noi, considerînd faptele discutate aici ca nefiind relevante pentru rezolvarea ei, nu ne vom ocupa mai jos (cu atît mai mult că demonstrăm vechiul germanism sigur doar al unui singur cuvînt român).

⁴ Vezi T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*², București, 1974, p.209, 217.

⁵ Vezi S. Pușcariu, op. cit., p.270.

troupeau, în adverbul *trop* (ital. *troppo*), în prov. *tropel* și catal. *atropellar*. Un **trop* trebuie să fi existat și la noi. Din expresia cu **tropul* „în număr mare“ s-a născut verbul *cutropi* (*cotropi*), întocmai precum din *cu vîrh* (= *cu vîrf*) a fost derivat verbul *covîrși*. Faptul că *cutropi* nu e cunoscut românilor transdanubieni ar fi un indiciu că acest cuvînt, care exprimă însăși inundarea teritoriului nostru cu cetele năvălitorilor de origine germană, s-a format în nordul Dunării⁶.

Așadar, socotim că am avut noroc cînd am văzut, tipărit într-un text de autenticitatea căruia nu ne putem îndoii, următoarea propoziție scrisă parca special pentru a confirma ideea lui S. Pușcariu despre provenirea lui *a cotropi* (*a cutropi*) din *cu tropul* (nu mai punem asteriscul, deoarece cuvîntul e deja atestat): *Veneau lăcustele cu tropul și se lăsau unele peste altele, de călcai pe carne vie*. (Dochița Împărătița. Basme și poezii populare din Țara-de-Sus, București, 1972, p.138. E vorba de vol. III al seriei „Folclor din Moldova“. Texte alese din colecții inedite, ediție îngrijită de Petru Rezuș. Citatul face parte din textul basmului „Sortița-Menița“, p.136–142). Această atestare a lui *cu tropul* e singura în tot textul cărții, el lipsind și în multe alte culegeri de folclor românesc citite de noi. Nici *trop* aparte, nici *cu tropul* nu se explică în glosarul cărții (p.413–430), ceea ce însă se datorește caracterului explicativ al cuvintelor ce urmează în contextul citat după *cu tropul*, cuvinte din care se vede că e vorba de o mulțime, un potop și asem. Raritatea expresiei e confirmată de lipsa ei în toate glosarele de texte folclorice, cît și în toate dicționarele bilingve și explicative ce ne-au stat la dispoziție, inclusiv cele ale limbii vechi și cele dialectale (printre care și cel din Republica Moldova în cinci volume). O singură excepție posibilă ar putea să fie dicționarul invers⁷, în care găsim de trei ori *trop* fără vreo indicație despre sens. Rămîne deci de presupus că, un *trop* e cel dat în mai multe dicționare ca interjecție verbală (ca și varianta *tropa*), baza lui *a tropăi* ș.a., iar al doilea *trop* e cel ce denotază cunoscutul procedeu stilistic, deci, că cel de al treilea *trop* ar fi cel ce ne interesează, dacă în graiuri nu există un *trop* cu încă un sens. Un *trop* ca „mulțime“ ș.a. nu e dat nici în registrul dicționarului de sinonime, nici

⁶ Credem că doar din neatenție autorul nu-l citează pe sp. *tropel* (venit prin fr. vechi *tropel*), cît și *atropellar* (venit probabil prin prov. vechi *s'atropelar* „a se aglomera în masă“), vezi J. Corominas, *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*³, Madrid, 1976, p.586. Cît despre relevanța lipsei etimonului în nordul Dunării, cf. mai sus despre constatarea prezenței arom. *aropune* și *arupnedzu* în sudul ei, ceea ce iarăși ne pune în gardă împotriva legării celor două probleme. De reținut că e vorba tocmai de germanismele vechi din vremea latină sau, în tot cazul, anterioară despărțirii românei comune. Credem, de asemenea, că în italice e dat din greșeală **tropul*, fără *cu*, spre deosebire de *cu vîrh*.

⁷ Vezi Dicționar invers, București, 1957, p.543.

printre multe zeci de sinonime ale cuvintelor *grămadă*, *mulțime*, *potop* ș.a.⁸. Altfel spus, doar această raritate a fenomenului nu i-a permis lui S. Pușcariu să-și expună ideea provenirii lui *a cotropi* (< *a cutropi*) din *cu tropul* ca ceva întemeiat a posteriori, deși însăși ideea era justă și în lipsa unei verigi a demonstrării ei.

Neatestarea lui *cu tropul* credem că a fost și cauza neacceptării sau chiar a respingerii etimologiei în chestiune de către mai mulți lingviști. S. Pușcariu a promovat etimologia de care e vorba de câteva ori în perioada interbelică (sursă citată de noi fiind o reeditare), atunci părînd a fi acceptabilă deducerea propusă încă de H. Tiktin, din prototipul latin **contorpire*, din *contopire*; dat fără asterisc⁹, deși nu l-am găsit nici în dicționarele cele mai mari accesibile ale latinei (e vorba de *a cotropi*, *a cutropi* și de vechiul *a cutrupi*). Lipsa dovezii directe a etimologiei germanice a contribuit la atitudinea negativă față de ea și în perioada postbelică. Astfel, A. Ciorănescu respinge etimonul vechi german-de-sus **thorp*, latinizat ca *troppus*, apărut de C. Diculescu și S. Pușcariu, preferînd, după A. Scriban, ca și în multe alte cazuri fără temeii suficiente), o „formație expresivă”¹⁰ (acesta în realitate este cazul lui *trop* sau *tropa* ce a dat naștere lui *a tropăi*, nu al celui ce l-a dat pe *a cotropi*). A. Rosetti și-a exprimat nu odată scepticismul general față de existența elementelor vechi germanice în română, printre care (după M. Friedwagner) și față de etimologia lui *a cutropi*, susținută de S. Pușcariu¹¹. Tot odată, N.D. Raievschi îl deduce pe *a cotropi* din slavonul „a răpune” și câteva alte slavisme asemănătoare, presupunînd niște evoluții de sens și de formă destul de complicate¹². În favoarea lui N.D. Raievschi (adică pentru deducerea, în ultima analiză, din sl.) ar vorbi și forma veche citată de O. Densusianu *a cutrupi*, dar (chiar dacă excludem reducerea lui *o* aton la *u* sau asimilarea *u-o > u-u*)¹³ avînd sensul de „a ataca; a acoperi, a înghiți”, ceea ce mai greu se leagă cu cel de „trup”. În sfîrșit, ultimul punct de vedere exprimat asupra vechilor germanisme române e sceptic, M. Sala constatînd că majoritatea lingviștilor admite această provenire doar pentru *nasture*¹⁴ (cf. mai sus). Fără să ne mai adîncim în istoricul problemei, sperăm că

⁸ Vezi L. Seche, M. Seche, Dicționarul de sinonime al limbii române, București, 1982, p.335, 551, 712.

⁹ Vezi I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”, București, 1931, p.346.

¹⁰ Vezi A. Ciorănescu, Diccionario etimologico rumano, La Laguna, 1966, p.244.

¹¹ Vezi A. Rosetti, Istoria limbii române, București, 1978, p.244.

¹² Vezi Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești, Chișinău, 1978, p.207.

¹³ Vezi O. Densusianu, Istoria limbii române, II, București, 1961, p.274.

¹⁴ Vezi M. Sala, Limba română, limba romanică, București, 1997, p.7.

atestarea directă a lui *cu tropul* va contribui la recunoașterea acestuia ca fiind prototipul derivator al lui *a cutropi* > *a cotropi*, deci eo ipso la constatarea existenței cel puțin a unui singur germanism vechi sigur în lexicul apelativ român (cît privește numele proprii, sînt cunoscute demult toponimele *Muntele Gotului*, *Păriul Gotului*, *Gotești* și antroponimul *Gotea* aduse de S. Pușcariu în locul citat mai sus).

Cele spuse mai pot fi completate cu niște detalii care nu schimbă esența lor. Pe lîngă *a covîrși* din *cu vîrf*, adus de S. Pușcariu ca presupusă paralelă a lui *a cotropi* din *cu tropul* (unde avem totuși noncoincidență de sens și lipsa / prezența articolului) am aduce sinonimele lui *cu tropul*, intersanjabile cu el în contextul citat și avînd exact aceeași structură morfologică: *cu duiumul*, *cu droaia*, *cu grămada*, *cu hurta*. Acestea, ce e drept, nu au dat verbele respective de structura lui *a cotropi*, dar găsim un caz întrucîtva analog pe o altă arie (tot invocată de S. Pușcariu): în spaniolă sînt folosite pe larg (deci, cu mult mai des decît foarte puțin cunoscutul rom. *cu tropul*) expresiile sinonime formate de la *tropel* (inițial diminutivul lui **throp*) *en tropel* și *de tropel* „cu duiumul“, *tropel* „mulțime, turmă“ fiind obișnuit și cînd e liber. Același etimon l-a dat și pe *atropellar* „a călca, a împinge, a trînti“ etc.; cf. și vechiul *entropellar* citat de J. Corominas. Despre alte reflexe romanice ale aceluiași etimon germanic pătruns în latina tîrzie vezi, op. cit. a lui S. Pușcariu sau, de ex., ediția completă a dicționarului spaniol adus mai sus¹⁵ și alte dicționare romanice¹⁶. Greutăți de gradul al doilea apar la identificarea limbii germanice concrete care l-a dat românei pe *trop* din *cu tropul*. Astfel, precum s-a mai spus, germana-de-sus a avut la toate etapele istoriei ei forme nu cu *-p*, ci cu *-f*, *-ph* (*dorf*, *thorf*, *thorph*, acum *Dorf* „sat“), saxona veche a avut *thorp*, *tharp*, iar engleza, frizona, nederlandeza și limbile scandinave, deși păstrează sensul de „sat“ (ce-l continuă pe i.-e. „loc de trai“), se exclud de factorul geografic. Sensul precis al goticului *thaurp* nu ne este cunoscut¹⁷, deși i se atribuie cîteodată cel de „arătură, ogor“, dar și „pămînt“¹⁸. S. Pușcariu menționează în op. cit. (p.269), afară de goți, și pe

¹⁵ Vezi J. Corominas, Diccionario criptico etimologico de la lengua castellana, IV, Madrid, 1957, p.603–604.

¹⁶ Vezi, de ex., A. Dauzat, J. Dubois, H. Mitterand, Nouveau dictionnaire étymologique et historique, Paris, 1971, p.769–770; B. Migliorini, A. Duro, Prontuario etimologico della lingua italiana, Torino, 1953, p.595.

¹⁷ Toate aceste date privind limbile germanice le-am luat din J. Corominas, op. cit., p.604, cît și din F. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache²¹, Berlin–New York, 1975, S.139.

¹⁸ Vezi J. Corominas, loc. cit.; E. Wasserzieher, Kleines etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Leipzig, 1977, S.48.

marcomani, vandali, longobarzi, heruli și gepizi ca pe foști locuitori ai actualei României, însă din limbile lor n-avem nici o atestare a cuvântului în chestiune (ca și în genere texte scrise). Rămîne, așadar, de presupus un prototip germanic neconcretizat, foarte apropiat de francicul **throp* „grămadă, îngrămădire“, latinizat în evul mediu ca *troppus*¹⁹ din care provin, într-un fel sau altul, toate reflexele vest-romanice ale etimonului²⁰. Nu e exclus deci ca în latina dacică etimonul să fi venit relativ tîrziu nu ca împrumut germanic local, ci ca un cuvînt latin de origine germanică a cărui arie s-a extins de la apus spre răsărit în cadrul ariei latine încă neîntreruptă în spațiu. Oricum, comunitatea fonosemantică a rom. *trop* e mai mare cu germanismele vest-romanice decît cu reflexele aceluiși etimon în limbile germanice atestate prin texte. Deci, putem presupune că rom. *trop*, cel puțin ca parte a locuțiunii *cu tropul*, cît și derivatul lui *a cotropi*, sînt unicii reprezentanți siguri, cunoscuți pînă în prezent ai stratului de germanisme vechi romanice comune.

¹⁹ Vezi A. Dauzat ș.a., op. cit., p.769.

²⁰ Vezi J. Corominas, op. cit., p.604.

SEXTIL PUȘCARIU DESPRE CEI MAI VECHI TERMENI CREȘTINI LA ROMÂNI

SIMONA GOICU

RÉSUMÉ. Sextil Pușcariu sur les plus anciens termes chrétiens chez les Roumains. Préoccupée par la terminologie chrétienne roumaine, l'auteur reprend et analyse, dans un contexte plus large, les étymologies attribuées aux mots *Crăciun* et *Rusalii*. Pour *Crăciun*, elle n'accepte pas le lat. *calationem*, admis, entre autres, par Sextil Pușcariu, mais, en énumérant des faits historiques, folkloriques, linguistiques et onomastiques, invoqués aussi par d'autres spécialistes, elle se rallie à l'opinion de ceux qui y voient un mot populaire d'origine païenne emprunté par les Romains de l'est de la population autochtone, avec le sens initial "butuc care arde în noaptea cea mai lungă a anului" ("bûche qui brûle dans la nuit la plus longue de l'année"), devenu ultérieurement terme chrétien, transmis aussi par le roumain aux langues voisines. En ce qui concerne *Rusalii*, les cérémonies et les coutumes liées à cette fête sont celles qui ont en le rôle décisif dans la conservation du lat. *Rosalia*, étymon soutenu aussi par S. Pușcariu.

Constituită ca știință în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, lingvistica românească a cunoscut, de la început, câteva personalități remarcabile: Alexandru Philippide, Ovid Densusianu și Sextil Pușcariu.

Format la Școala neogramatică prin studiile efectuate la Leipzig cu mari lingviști: indo-europenistul Karl Brugmann, slavistul Leskien, germanistul Eduard Sievers, Sextil Pușcariu și-a canalizat cercetările în direcția istoriei limbii române. "Perspectiva istorică o va avea mereu în față - spune Romulus Todoran - fie că va studia limba română în raport cu alte limbi neolatine, fie că o va cerceta în variantele ei dialectale, fie că o va analiza, cu mijloace lexicografice, în *Dicționarul Academiei*"¹.

¹ Romulus Todoran, *Sextil Pușcariu despre romanitatea limbii române și continuitatea poporului român*, în vol. *100 de ani de la nașterea lui Sextil Pușcariu (1877-1848)*, Cluj-Napoca, 1977, p. 25.

Lingvistul român a aplicat însă cu prudență metodele Școlii neogramatice, cum ar fi absolutizarea legilor fonetice în stabilirea etimologiilor. Pornind de la teza lui Hugo Schuchardt cu privire la luarea în considerare a sensului, Sextil Pușcariu a susținut ideea "... că nu se poate face etimologia unui cuvânt până nu-i cunoaștem sensul său precis, a unui nume de obiect mai cu seamă, până nu știm forma și funcțiunea aceluși obiect, în întreaga sa dezvoltare"². Este adusă astfel în discuție celebra metodă "cuvinte și lucruri", promovată de W. Meyer-Lübke, R. Meringer și alți lingviști, care au înființat în anul 1909 publicația "Wörter und Sachen". Sextil Pușcariu a încurajat cercetările în spiritul acestei metode, promoția ei fiind revista "Dacoromania", unde au apărut mai multe studii lexicologice și toponimice.

Dintre etimologiile stabilite de Sextil Pușcariu vom aduce astăzi în discuție cele referitoare la denumirile a două sărbători creștine: **CRĂCIUN** și **RUSALII**.

CRĂCIUN. Etimonul latin **calationem** a fost propus pentru prima dată de Pericle Papahagi³. El a fost susținut de numeroși filologi și istorici, întrucât a fost acceptat, în primul rând de către Sextil Pușcariu în al său *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, Heidelberg, 1905, apoi în "Dacoromania", IV, 1924-1926, p. 1403-1405, unde face următoarea precizare: "**Calatio**, de unde **Crăciunul** nostru, nu era termenul bisericesc oficial - care era **Natalis**, precum dovedesc limbile romanice - ci *cuvântul popular, de origine păgână* [s.n.], la romanii estici, care l-au transmis până în cele mai îndepărtate regiuni"⁴.

Urmând pe calea indicată de Jireček, Sextil Pușcariu a presupus că "din cauza răspândirii mai mici, dar totuși până în Rusia și în Ungaria, a cuvântului **Crăciun**, locul de împrumut al acestui cuvânt din sfera cultului religios-popular a fost Dacia, în epoca mai târzie, pe când **-I-** intervocalic latin (**calatio**) devenise **r** românesc"⁵.

În *Dicționarul limbii române*, tom I, Partea a II-a, C, București, 1940, la etimologia lui **Crăciun**, între alte etimoane propuse este consemnat și **calatio**, **-onem** cu semnificația: "chemarea poporului din partea pontificilor la o zi întâi a lunii spre a i se aduce la cunoștință sărbătorile din cursul lunii. Cu deosebire era

² Sextil Pușcariu, *Probleme nouă în cercetări lingvistice*, în "Convorbiri literare", XLIV, 1910, nr. 1, p. 455-456.

³ P. Papahagi, *Etimologia cuvântului "Crăciun"*, în "Convorbiri literare", XXXVII, 1903, p. 670-672.

⁴ Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în "Dacoromania", IV, 1924-1926, p. 1404.

⁵ I d e m, *ibidem*, p. 1405.

sărbătorită această **calatio** de la 1 Ianuarie, ziua în care se serba odinioară și Crăciunul creștinesc". Este important de reținut faptul că la data publicării acestui volum al dicționarului, anul 1940 (redactor responsabil Sextil Pușcariu), după ce sunt enumerate etimoanele latinești, inclusiv **calationem**, se face următoarea precizare: "Dintre toate etimologiile propuse nici una nu este sigură" (DA s.v. **Crăciun**).

Etimonul a fost preluat de W. Meyer-Lübke în ediția a doua a dicționarului său⁶, dar nu mai apare în ediția a treia din 1935. Cu unele ezitări, același etimon este acceptat și de J. Jud⁷.

Între istoricii și filologii români care au susținut etimonul propus de Pericle Papahagi și impus, apoi, de Sextil Pușcariu se numără: Vasile Pârvan⁸, Tache Papahagi⁹, Vasile Bogrea¹⁰, Theodor Capidan¹¹, Nicolae Drăganu¹², George Giuglea¹³, P. P. Panaitescu¹⁴.

Etimonul latin **calationem** a fost respins de Nicolae Iorga¹⁵ și de Sever Pop¹⁶, care aduce următoarea obiecție: "Dacă din punct de vedere formal este posibilă o derivare din **calationem**, din punct de vedere semantic și social acest cuvânt prezintă mari dificultăți. Înainte de toate, nu se poate demonstra că acest CALATIO a pătruns la geto-daci cu sensul de "Crăciun". O trecere de la

⁶ W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1911-1920, nr. 1489.

⁷ "Revue de linguistique romane", X, 1934, p. 15.

⁸ Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 108.

⁹ Tache Papahagi, *Sur Crăciun "Noël"*, extras din "Langue et littérature", București, vol. III, 1945, nr. 1-2, p. 10.

¹⁰ Vasile Bogrea, **Crăciun**, în "Dacoromania", I, 1920-1921, p. 464; idem, **Crăciun**, în "Revista istorică", XXIII, p. 220.

¹¹ Theodor Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române*, în "Dacoromania", III, 1922-1923, p. 183; idem, *Limbă și cultură*, București, 1943, p. 252.

¹² Nicolae Drăganu, *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și onomastice*, București, 1933, p. 48.

¹³ George Giuglea, *Notes linguistiques*, în "Bulletin de la Société roumaine de linguistique", II, București, 1965, p. 31.

¹⁴ P.P.Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, p. 103.

¹⁵ N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, II, București, 1937, p.113.

¹⁶ Sever Pop, *Le più importanti feste presso i romeni*, Estratto dalla "Revue des Etudes indoeuropéennes", t. I, 1938, fasc. 2-4, Bucarest-Parigi, 1939, p. 1-38.

semnificația de "vestire" la cea de "comemorare" a nașterii lui Iisus impune rezerve..."¹⁷

Dacă etimonul susținut de Sextil Pușcariu nu mai poate fi acceptat din punct de vedere lingvistic, ideea avansată de el că am avea de a face cu un cuvânt de origine păgână a fost preluată de mai mulți cercetători în ultimul timp, care îl consideră însă autohton.

O ipoteză complet diferită de cea precedentă asupra originii lui **Crăciun** a fost susținută de lingvistul albanez Eqrem Çabej¹⁸, pornind de la o sugestie a lingvistului italian Matteo Bartoli și sprijinindu-se pe un studiu etnografic al lui Edmund Schneeweis. Vom reda, în continuare, opiniile lui E. Çabej: <<... împreună cu Bartoli, eu văd în **Crăciun** reflexul albanezului **kërcuni** "ciot, buturugă" și socotesc că *seara Crăciunului* este "seara buturugii", corespunzător albanezului **nata e buzmit** ...; în ciuda fatului că ne lipsesc informații cu privire la fazele mai vechi ale albanezei, trebuie să presupunem că **kërcun** a trecut în limba română cu sensul profan și a cunoscut pe teren românesc evoluția spre semnificația "buturugă de Crăciun" și apoi spre sărbătoarea însăși...; formele dialectale : arom. **crăciun**, **cărciun**, meglenorom. **cărciun**, care de altfel sunt mai apropiate de albanezul modern **krëcun**, arată că e vorba de un împrumut din perioada românei comune ... Dacă cuvântul s-a încetățenit în limba română în perioada de dinaintea dialectelor, atunci el a putut pătrunde în limbile slave în intervalul de timp de dinainte sau după anul 1000¹⁹.

Lingvistul Gerhard Rohlfs²⁰ aderă la "semnificația captivantă" a etimonului propus de E. Çabej. Butucul care arde în căminul deschis (it. **ceppo di Natale**, fr. **buche de Noël**) poate fi considerat, spune Rohlfs, "ca un primitiv predecesor al pomului de Crăciun, care, încă din cele mai vechi timpuri, a jucat, la multe popoare, un rol hotărâtor în desfășurările rituale ale sărbătorilor Crăciunului"²¹. Ca argumente, autorul aduce fapte istorice, folclorice și lingvistice din spațiul balcanic și romanic.

¹⁷ I d e m, *ibidem*, p.5.

¹⁸ Eqrem Çabej și-a susținut ipoteza în articolul *Crăciun*, tradus de Maria Iliescu și publicat în SCL, XII, 1961, p. 313-317; cf. și "Zeitschrift für Balkanologie", Band 2, p. 12 sqq. și "Revue roumaine de linguistique", X, 1965, p. 109 sq.

¹⁹ I d e m, *ibidem*, p. 315.

²⁰ Gerhard Rohlfs, *Rumänische Crăciun*, în "Zeitschrift für romanische Philologie", 1970, p. 382-385. Acest articol a fost tradus de Gr. Rusu și tipărit în "Cercetări de lingvistică", XXVI, 1988, nr. 1, p. 55-57.

²¹ I d e m, *ibidem*, p. 55.

Pe baza acestor fapte, care au scos în evidență importanța pe care butucul a avut-o în ritualul sărbătorilor Crăciunului, explicația dată de Çabej capătă o mare probabilitate reală. Dar împărtășim aceeași opinie cu Gerhard Rohlfs că <<legătura între rom. **crăciun** și alb. **kërcuni** "ceppo", susținută de Cabej, nu înseamnă neapărat că ultima sursă pentru numirea sărbătorilor creștinești trebuie căutată în însăși limba albaneză. Se poate foarte bine să fie un cuvânt care, cu semnificația sa primară, a aparținut unei limbi balcanice moarte (traca, daca, ilira), de unde el s-a putut continua în diferite limbi moderne, în parte cu sensul său vechi, în parte întrebuițat pentru sărbătoarea creștinească.>>²².

Gheorghe Mușu, într-un eseu din istoria culturii²³, completează etimonul trac propus de Çabej cu argumente din religia precreștină, susținând că nu am împrumutat cuvântul **Crăciun** din albaneză, ci l-am moștenit din fondul trac: <<... termenul nu putea veni din albaneză în română, în perioada unității acesteia, deoarece respectivul obicei, "rit", era la aceștia "de când lumea"... De aceea, noi considerăm că termenii atât de înrădăcinați încât au durat și după venirea creștinismului, dând numele sărbătorii în cauză, provin din fondul comun al populațiilor nord și sud-dunărene, sunt aici dinainte de venirea romanilor; când și aceștia din urmă le-au adus, la rândul-le, închinarea de cuviință, n-au putut să-i înlocuiască cu termeni din limba lor, căci erau prea îndatinați în "ordinea" lumii arhaice>>²⁴.

Obiceiul arderii butucului la sărbătoarea Crăciunului se întâlnește pe o arie mult mai întinsă, căci tradițiile folclorice ale fiecărui popor au lăsat urme în întreg spațiul european, îndeosebi în limbă. În sprijinul aserțiunii noastre este binevenit un studiu recent, autor Mario Alinei²⁵, unde este prezentat, pentru prima dată, un inventar exhaustiv al termenilor europeni referitori la noțiunea "Crăciun". Autorul a folosit un bogat material lingvistic adunat pentru *Atlas Linguarum Europae* (ALE), unde au fost cuprinși atât termenii oficiali, cât și cei dialectali.

În partea a doua a studiului, consacrată analizei lingvistice propriuzise, autorul stabilește trei straturi de nume: precreștin, roman și creștin. La numele precreștine a identificat 17 motivații, pe care le-a clasificat în două categorii:

²² I d e m, *ibidem*, p. 57.

²³ Gh. Mușu, *Crăciunul*, în vol. *Din istoria formelor de cultură arhaică*, București, 1973, p. 50-66.

²⁴ I d e m, *ibidem*, p. 57.

²⁵ Mario Alinei, *I nomi europei del "Natale"*, în "Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano", III Serie, 19, 1995, p. 5-46.

cea dintâi cuprinde 13 motivații legate de prima creștinare, caracterizată printr-un "sincretism antic" (de origine orientală, romană sau locală); a doua, cu 4 motivații, legate de o creștinare modernă, caracterizată printr-un "sincretism modern".

În grupa "sincretismului antic" sunt prezentate motivațiile despre care se presupune că erau folosite pentru a desemna sărbătoarea solstițiului de iarnă sau anumite aspecte ale sale, într-o perioadă precedentă creștinismului. Între acestea se înscrie și "BUTUCUL", considerat o reminiscență a societății preagricole. Focurile de sărbătoare au fost folosite pentru celebrările celor două solștiții, în iunie și în decembrie. Cele dedicate solstițiului de vară corespund sărbătorii Sfântului Ioan Botezătorul și, datorită relativului insucces al creștinării acestei zile, au rămas vii în toată Europa până în zilele noastre; cele ale solstițiului de iarnă au dispărut în multe zone, cum s-a întâmplat și în România, iar acolo unde au supraviețuit, ele reprezintă unul din aspectele cele mai arhaice și mai puțin cunoscute ale acestui ritual.

Totuși, urme ale folosirii "butucului" în tradițiile și credințele despre Crăciun sunt atestate în aproape întreaga Europă: **Yule-log** în Anglia, **Cristusklots**, **Weihnachtsklotz** sau **Julblock** în Germania, **buche** în Franța, **kef nedeleg** în Bretania, în Albania **buzmi**, în Iugoslavia **badniak**, pe teritoriul basc **gabonzuzi** sau **hubil** "butuc", dar și în Letonia, Portugalia, Turcia. Aria în care ritualul creștin al butucului păstrează cel mai bine structura și semnificațiile celui păgân este, probabil, Iugoslavia.

La strămoșii românilor, cei mai vechi în acest spațiu, cuvântul **Crăciun** avea, iar la aromâni are încă, legătură directă cu focul care alimentează soarele pe cale de stingere la solstițiul de iarnă, întrucât el exprima chiar acest sens: "butucii" aprinși solemn la această dată. La origine, rom. **crăciun**, arom. **crăciun**, **cărciun** și meglenorom. **cărciun** numeau chiar butucul, apoi cuvântul s-a folosit pentru a denumi seara și noaptea solstițiului de iarnă, iar în continuare sărbătoarea creștină.

Dispariția sensului primitiv al cuvântului **crăciun** în limba română (cu excepția dialectului aromân) este urmarea firească, produsă de creștinarea sărbătorilor păgâne, când românii și-au creat noi legende și povestiri cu personaje care descind din mitologia creștină, păstrând și multe elemente legate de substratul mitic autohton. Așa este, de exemplu, bătrânul **Crăciun** cu nevasta sa **Crăciunoaia** din povestirea culeasă de Tudor Pamfile²⁶ în județul Tecuci, despre care autorul ne spune că are "o sumă de variante ce se întâlnesc pretutindeni".

²⁶ Tudor Pamfile, *Sărbătorile la români. Crăciunul*, București, 1914, p. 113.

Cât despre bătrânul **Crăciun**, Mihai Coman²⁷ consideră că el se desprinde din substratul antic autohton, în timp ce Sf. Ioan, Sf. Petru, Dumnezeu țin de spațiul mitografiei creștine. Chiar dacă această afirmație pare una surprinzătoare, demult ea nu mai reprezintă o noutate în domeniul mitologiei populare românești. Gheorghe Mușu²⁸ a demonstrat, într-o manieră care elimină orice îndoială, originile tracice ale acestui personaj, probabil o străveche divinitate locală, legată de sărbătorile schimbării crugului anual, al trecerii de la un ciclu calendaristic la altul.

La aceste sărbători, rostul focului era să dea căldură soarelui și să-l ajute astfel să depășească acel punct critic al solstițiului de iarnă, adică momentul când puterile sale sunt minime, când scăderea lui poate fi considerată o moarte (mitologică) și când el trebuie trezit la viață cu ajutorul flăcărilor create de oameni. Ecoul acestor străvechi datini la români se prelungește până în timpurile noastre. Până nu demult exista credința că <<în noaptea de Crăciun nu trebuie să se stingă focul. Se pune în noaptea de Crăciun un buștean în foc, numindu-se "bușteanul Crăciunului">>²⁹.

Acest obicei a fost cunoscut și de românii ardeleni, despre care Alexiu Viciu³⁰ ne spune: "După miazănoapte umblă feciori a colinda. Astfel oamenii adulți nu se mai culcă, ci pun de cu seara un butuc mare pe foc (unde mai sunt cuptoare vechi). Lângă acelea stau povestind și ascultând colindele. Bătrânii se îngrijesc ca în seara de Crăciun să nu se gate fânul din ieslea vitelor, nici să nu se stingă focul din vatră."

Obiceiul de a arde butucul Crăciunului, spune Viciu, "se află și la francezi sub denumirea **calendeau, chalendar**, ... îl aflăm la sârbii din Bácska, care ard butucul (**badnjak**) în timpul cinei și al prânzului în trei zile după olaltă. A treia zi apoi copilul cel mai tânăr din familie îl trânteste de uștior ["tocul ușii"]. Câte scânteii sar din rămășița de butuc, atâția pui vor scoate galițele în anul viitor"³¹.

Aproape identic cu termenul francez **calendeau** este rom. **călındău** "buștean care arde în noaptea de Crăciun" (DA s.v. **călındău**, apud TDRG). Pentru etimologie se face trimitere la **colindă**, iar după formă, cuvântul este un ardelenism.

²⁷ Mihai Coman, *Sora Soarelui*, București, 1983.

²⁸ Gh. Mușu, *op. cit.*, p. 58.

²⁹ Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsuri la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, 1976, p.36.

³⁰ Alexiu Viciu, *Colinde din Ardeal. Datini de Crăciun și credințe populare*, București, 1914, p. 15-16.

³¹ I d e m, *ibidem*, p. 16.

Prezența acestei tradiții și în sudul Banatului, unde a fost consemnată de lingvistul Ion Mării³², demonstrează că butucul a avut o importanță deosebită în ritualul sărbătorilor Crăciunului la români, dar pe măsură ce cuvântul a dobândit un sens creștin, semnificația primară a început să se estompeze și, în cele din urmă, să se identifice cu cea creștină.

Butucul Crăciunului se află în foarte vîi tradiții la aromâni, unde **Crăciun** înseamnă atât sărbătoarea, cât și butucul Crăciunului: trî Crăciun ... tu fôclu yiu si-arucă niște trupuri mari di arburi țe s'cleamă crăciuni (de Crăciun, ... în focul viu se aruncă niște trunchiuri mari de arbori care se cheamă **crăciuni**) (DDA, s.v.).

La meglenoromâni, la sărbătorile Crăciunului, rolul principal îl joacă **bodnicu**, despre care Theodor Capidan³³ ne spune: "În ziua de 24 decembrie fiecare casă se îngrijește ca să-și aducă din pădure câte o buturugă, ceva mai mare, pentru că trebuie să ardă, în vatră, din seara de ajun a Crăciunului până la Bobotează. Această buturugă se cheamă **bodnic**... Imediat după aceasta intră în casă, pun mai întâi bodnicu în vatră, ca să ardă câte puțin, observând ca cenușa să nu se răspândească, pentru că ea este bună de pus la rădăcina pomilor roditori, ca să dea plod din belșug... Bodnicu are așa de mare însemnătate la meglenoromâni, încât în multe părți (Birislav), ajunul Crăciunului se numește **bodnic**". Așadar, și la meglenoromâni, butucul Crăciunului, pentru care ei folosesc un termen împrumutat de la slavi, a avut un rol important în ritualul celebrării Crăciunului; mai mult, același cuvânt a fost folosit, uneori, pentru ajunul sărbătorii.

Prezentarea faptelor atât la nivel lingvistic, cât și semantic nu numai din spațiul românesc, dar și din cel european a conturat opinia că etimonul termenului **Crăciun**, care desemnează "metropola" sărbătorilor creștine, se află în substratul traco-dac. Semnul lingvistic autohton al sărbătorilor solare păgâne a fost preluat și de dogma creștină, cum s-a întâmplat în toate limbile romanice, iar notele semantice păgâne au fost subordonate ideologiei creștine.

Urmărind istoria numelui de persoană **Crăciun** în onomastica românească³⁴, am constatat că el este strâns legat de sărbătoarea creștină cu același nume. Faptul că, încă de la cele mai vechi atestări, **Crăciun** "Noel" apare ca un nume de botez sau ca un toponim demonstrează că denumirea sărbătorii creștine, care stă la originea numelui, este foarte veche și bine fixată în limba

³² Informație înregistrată de Gerhard Rohlfs, *art. cit.*, p. 156, nota 9.

³³ Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. I, *Istoria și graiul lor*, București, 1925, p. 37-38.

³⁴ Vezi Simona Goicu și Viorica Goicu, **Crăciun** în *onomastica românească*, în "Fonetică și dialectologie", XV, 1996, p. 27-38.

română vorbită în nordul și sudul Dunării. Româna este singura dintre limbile din sud-estul Europei în care cuvântul **Crăciun**, întâi cu semnificația păgână de "butuc care arde în noaptea cea mai lungă de peste an", apoi ca termen creștin, a cunoscut o mare întrebuințare și răspândire din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. Aceste constatări ne îndreptățesc să admitem că limba română a reprezentat centrul de iradiere a lui **Crăciun** spre limbile învecinate, unde acest termen, cu excepția limbii maghiare, nu a reușit să se impună. Convergența datelor istorice, folclorice, lingvistice și onomastice reprezintă cea mai bună dovadă a faptului că termenul **Crăciun** este semnul lingvistic cel mai intim legat de mediul etnic românesc.

În consecință, cuvântul **Crăciun** nu mai poate fi apropiat de etimonul latin **calationem**, susținut de Sextil Pușcariu, nici de alți termeni latini sau slavi propuși de către lingviști români și străini, întrucât, conform intuiției aceluiași mare lingvist, el nu era un termen bisericesc oficial - cum a fost **Natalis** de la baza termenilor păstrați în celelalte limbi romanice - ci un cuvânt popular, de origine păgână, preluat de către romanii estici de la populația autohtonă și transmis până în cele mai îndepărtate regiuni³⁵.

RUSALII. La cincizeci de zile după Pesah (Paști), evreii sărbătoreau încheierea recoltării grânelor, începută la Paști, numită *hag šabu'ôp*, adică "sărbătoarea celor șapte săptămâni". În *Noul Testament* se arată că apostolii au venit în ziua cincizecimii la Ierusalim, când Duhul Sfânt s-a pogorât asupra lor sub forma unor "limbi de foc" și au început să grăiască în limbi străine. Sfântul Petru a vorbit mulțimii despre împlinirea profețiilor mesianice, iar "trei mii de suflete" au primit botezul. Astfel, ia ființă Biserica sub aspectul ei văzut, comunitar, inaugurându-se lucrarea sfințitoare a Duhului Sfânt, cea de-a treia parte a Treimii (*Faptele apostolilor*, II). Întrucât sărbătoarea avea loc la șapte săptămâni după a doua zi a Paștelui ebraic (adică 50 de zile de la Paști), termenul indeo-elenistic care traducea ebraicul **hag šabu'ôp** a fost înlocuit cu $\pi\epsilon\nu\tau\epsilon\kappa\omicron\sigma\tau\eta$ ($\eta\mu\epsilon\rho\alpha$) "a cincizeca zi". Cuvântul grecesc a pătruns în limba latină, fiind consemnat la Tertulian sub forma **Pentecoste**, **-es**, care a fost preluată de majoritatea limbilor romanice: it. **Pentecoste**, fr. **Pentecôte**, catal. **Pentecosta**, sp. **Pentecostés**, dar și de unele limbi neromanice: basc. **Mendekoste**, bret. **Pantekoust**, anglosax. **Pentecoste**, engl. **Pentecost**³⁶.

³⁵ Cf. C. Tagliavini, *Storia di parole pagane e cristiane attraverso i tempi*, Brescia, 1963, p. 249.

³⁶ I d e m, *ibidem*, p. 250.

Sărbătoarea în discuție, fixată la cincizeci de zile după Paști (de cele mai multe ori în luna mai și, mai rar, în primele zile ale lunii iunie), a coincis cu o altă sărbătoare păgână, care se celebra la Roma și în întregul imperiu, numită **Rosalia**. De origine orientală, dedicată manilor (sufletelor celor morți, considerate ca divinități), ea consta din împodobirea cu trandafiri a mormintelor.

Ca și în cazul altor conexiuni între cultul creștin și cel păgân preexistent, denumirea vechii sărbători păgâne a fost preluată de cea creștină, în regiunile orientale ale imperiului.

Cuvântul latinesc **Rosalia** este continuat în albaneză, bulgară, sârbă, ucraineană etc., în timp ce rom. **Rusalii**, obiectul unei mai vechi dispute filologice, a fost considerat o moștenire fie directă din latină, fie prin filieră greco-slavă.

Deși ultima ipoteză a fost susținută de cei mai mulți lingviști români și străini, între care îi amintim pe Ovid Densusianu³⁷, Gustav Weigand³⁸, Carlo Tagliavini³⁹, George Ivănescu⁴⁰, Alexandru Rosetti⁴¹, Haralamb Mihăescu⁴², DLR, litera R, susținem opinia lui Theodor Capidan⁴³ și a lui Sextil Pușcariu⁴⁴, care consideră că denumirea sărbătorii creștine la români este o moștenire directă din lat. **Rosalia**.

Întrucât contribuția lui Th. Capidan este esențială pentru clarificarea originii acestui termen în limba română, de care va ține seama și Sextil Pușcariu, vom prezenta argumentele sale.

În Peninsula Balcanică, lat. **Rosalia** s-a păstrat până astăzi la urmașii coloniștilor romani, ajunși aromâni, atât ca nume: **Arusal'a**, **Arusal'e** (cu prefacerile suferite după toate normele de dezvoltare a elementului latin moștenit), cât și ca sărbătoare a "Pogorării Duhului Sfânt", în locul lui **Pentecoste** (sărbătoarea cincizecimii). Și obiceiurile legate de această sărbătoare s-au păstrat din timpul coloniilor romane. La aromâni, **Arusal'e** se prăznuiește de sâmbăta până luna: sâmbăta dimineața, toată lumea merge la biserică și de acolo la cimitir, unde se duc în primul rând trandafiri, diferite mâncăruri și

³⁷ Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, I, 1901, p. 361, iar în versiunea românească, *Istoria limbii române*, vol. I, *Originile*, București, 1961, p. 144.

³⁸ G. Weigand, "Balkan-Archiv", II, 1926, p. 278.

³⁹ C. Tagliavini, *op. cit.*, p. 252.

⁴⁰ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 421.

⁴¹ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1986, p. 558-559.

⁴² H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, 1993, p. 300.

⁴³ Theodor Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române*, p. 184-190.

⁴⁴ "Dacoromania", IV, 1924-1926, p.1403 -1405.

lăptucă, vechea *lactuca*, despre care Th. Capidan face precizarea că nu trebuie să lipsească în această zi de la nici un mormânt. După ce se înconjoară mormintele cu flori, la mijloc se așează bucatele cu coliva, lăptuca și câte o ulcică.

Cuvântul **Arusal'e** la aromâni este cunoscut doar cu semnificația creștină, iar zânele sau nimfele, cunoscute sub numele de **Albile**, nu au nici o legătură cu această sărbătoare. Situația de la aromâni este identică cu cea de la albanezi, unde **Rosalia** se continuă prin forma **Rsaie**, care nu a dobândit și sensul de "nimfă", întâlnit la dacoromâni și la slavi.

Din cele prezentate, Th. Capidan conchide că **Rosalia** romană, ca sărbătoare consacrată pentru cultul morților, se păstrează până astăzi la elementul roman din Peninsula Balcanică, prin care s-a introdus și la celelalte popoare slave. Ea lipsește numai la greci, întrucât ei îl au pe mai vechiul πεντηκοστή.

Despre forma dacoromână **Rusalii** în loc de ***Rusaie**, care ar fi trebuit să rezulte din lat. **Rosalia**, Th. Capidan ne spune: "Dacă n-am vrea să admitem cu d. S. Pușcariu că ar veni din **Rosaria**, așa cum se numeau Rusaliile în Capua, în care **r** > **l** s-ar explica prin disimilare, ar trebui să credem că cuvântul latin, comun tuturor românilor, s-a pierdut sub presiunea formei slave, care avea și înțelesul de "nimfă", așa cum se întâlnește și în toate limbile slavice"⁴⁵.

Vasile Pârvan⁴⁶ a explicat forma **Rusalii** din dacoromână direct prin latină, prezența lui **l** fiind datorată slavilor "care trăiau împreună cu românii". Pe aceeași linie se înscrie și Sextil Pușcariu⁴⁷. Autorul ia în discuție forma românească **Rusale**, pe care a explicat-o ca o disimilare din * **rusare**, corespunzătoare cuvântului latin atestat **Rosaria**. Despre împrumutul din partea bulgarilor de la latinii balcanici, Sextil Pușcariu afirmă: "E neîndoios că, la venirea slavilor în Peninsula Balcanică, limba latină, adică literară - aceeași în esență în Peninsula Balcanică ca și în țările de vest - era întrebuițată de clasele suprapuse în biserică, în administrație, armată etc., deși bizantina începuse în mare măsură să o înlocuiască Dar **Rosalia** ? Biserica creștină întrebuițată pentru sărbătoarea Rusaliilor alți termeni: **pentecoste** sau traducerea lui latinească ("a cincizeca zi"): **quingagesima**. **Rosalia** era termenul sărbătorii păgânești, care s-a conservat, împreună cu obiceiurile legate de ea, la poporul romanic din Peninsula Balcanică, din care ne tragem și noi."⁴⁸

⁴⁵ Th. Capidan, *art. cit.*, p. 190.

⁴⁶ V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului dacoromân*, București, 1911, p.112.

⁴⁷ "Dacoromania", IV, 1924-1926, p. 1403-1405.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 1403.

Nicolae Drăganu⁴⁹ susține și el punctul de vedere exprimat de Theodor Capidan și Sextil Pușcariu astfel: "Împreună cu **Rusaliile** (disimilat din **Rusare** < **Rosaria** = **Rosalia**, sau din **Rusale**, arom. **Arusale** < **Rosalia**), **Crăciunul** are cea mai mare și mai veche răspândire la popoarele slavice [...]". De asemenea, ni se pare important de menționat faptul că în REW² la cuvântul **Rosalia** "Rosenfest" este consemnat doar rom. **rusalii** "Pfungsten" ["sărbătoarea creștină"] și v. valon **resailhe**, luna "iunie", "iulie".

Sever Pop⁵⁰ prezintă, pe baza materialului lingvistic adunat personal din 301 localități din România și de la românii de peste graniță, o hartă cu răspândirea termenului, însoțită de unele observații pe care le vom prezenta succint.

Spre deosebire de Occident, românii au păstrat cuvântul **Rusale**, **Rusalii**, sau **Duminica Mare**. Termenul **Rusale**, conservat sub această formă în Transilvania, poate continua lat. **Rosaria**, atestat alături de **Rosalia**, numele unor sărbători dedicate morților, când se aduceau ofrande la morminte. Sărbătoarea păgână **Rosalia**, cu excepția Moesiei Superioare și a Daciei, apare în inscripțiile din Moesia Inferioară, din Panonia și, în special, din Italia. Potrivit hărții, se constată că la istororomâni (**duhova**) și la meglenoromâni (**duvi**) apar cuvinte de origine slavă, în timp ce la aromâni se păstrează forma **Rusale** (cu a protetic **Arusale**) și **Arisale**.

În România, în partea vestică, sunt consemnate formele **Rusale** și **Rusalii**, spre deosebire de întinsul teritoriu care cuprinde Moldova, Bucovina, Basarabia, Dobrogea, Muntenia și Oltenia, unde se zice **Duminica Mare**. Sever Pop consideră că această denumire este de dată recentă și a apărut pentru evitarea omonimiei cu sărbătoarea păgână a Rusaliilor, când femeile se întâlneau să se distreze singure fără bărbați, sau să-și pună pelin la cingătoare, ca să nu le ia ființele cu puteri supranaturale, numite **Rusalii**.

Așadar, ca și în cazul lui Crăciun, sărbătoarea Rusaliilor păstrează unele aspecte ale cultului precreștin, de care se leagă multe obiceiuri păgâne, cum ar fi pomenirea morților în sâmbăta Rusaliilor, care, în toate provinciile țării, a reprezentat un adevărat ritual. La români, ziua cea mai nimerită pentru *pomeni* și *pomeniri* este sâmbăta Duminicii Mari, numită și **Moșii Duminicii Mari**,

⁴⁹ Nicolae Drăganu, *op. cit.*, p. 49.

⁵⁰ Sever Pop, *Le più importanti feste presso i romeni*, p. 7-9.

Moșii Rusaliilor, Moșii de Rusalii sau, mai peste tot locul, **Moșii cei Mari** sau **Moșii de Vară**⁵¹.

În Moldova, pentru Moșii Rusaliilor, gospodinele cumpărau fel de fel de vase pe care le dădeau de pomană: *cofe, cofițe, străchini, talgere* sau *talere, sticle, căni, ulcele, oale, linguri* etc. Acestea se umpleau cu vin iar cine nu avea le putea umple și cu apă. Toate aceste vase "sunt împodobite pe la gură cu *cununi de flori*, de trandafiri mai ales, dacă sunt înfloriți în această vreme [...]"⁵²

În Țara Românească, la sate, S. Fl. Marian⁵³ consemnează obiceiul ca în Sâmbăta Moșilor "femeile să plângă pe la morminte, fiindcă în acea zi, după credința lor, păcătoșii se trimit din nou în munca iadului".

În Bucovina, pretutindeni sâmbăta Rusaliilor se numește **Sâmbăta Morților** sau **Sâmbăta Moșilor**, când "nu e bine ca cineva să mănânce până ce nu dă mai întâi de pomană, pentru că în această zi se *cuminică*, adică se împărtășesc cu sfintele taine, toți morții [...]. Și, deoarece morții așteaptă în acea zi *pomană* și *pomenire*, fiindcă este ziua lor, de aceea românii din Bucovina trimit dis-de-dimineată pe la vecini, neamuri și sărmani, mai ales pe unde sunt copii mici, cofițe și altele, împodobite cu tot felul de flori, însă mai ales *busuioc* [...]"⁵⁴.

În regiunea de munte a Banatului, în sâmbăta Rusaliilor sau în dimineața Rusaliilor "se dau de pomană colaci împreună cu *olcuțe* noi, pline cu lapte, cu mămăligă ori *colareț* ["scrob"]; la *mănușa* ["toarta"] oalei se leagă o *chită* ["mănunchi"] de cireșe și de flori și în oală se pune o lingură nouă"⁵⁵.

Astfel de obiceiuri există și la românii din Peninsula Balcanică, unde "la Rusalii, toate femeile care au pierdut vreun membru al familiei lor fac *pite*, ce în această ocaziune se numesc *plăcinte*, și le duc pe la morminte și le schimbă între ele pentru iertare. Se crede că în ziua aceasta toți morții se saturează"⁵⁶. În Bitule, de Rusalii "se duc la morminte tave cu pește, *măscat* ["lapte acru, iaurt"], pâine, brânză, orez cu lapte, rahaturi, pite, vin și plâng mult și beau iarăși mult femeile în această zi"⁵⁷.

⁵¹ Tudor Pamfile, *Sărbătorile de vară la români*, Studiu etnografic, București, 1910, p.7.

⁵² I d e m, *ibidem*, p.8.

⁵³ S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*, București, 1892, p. 66-67.

⁵⁴ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 9.

⁵⁵ S. Fl. Marian, *op. cit.*, p.388.

⁵⁶ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 10.

⁵⁷ I. Nenițescu, *De la românii din Turcia europeană*, București, 1895, p. 443-444.

Obiceiul de a mânca în anumite zile lângă morminte și de a împărștia trandafiri nu era specific doar Traciei. Aceleași tradiții se regăsesc în diferite regiuni din Italia, consemnate de celebrul arheolog francez Henzey, care i-a cunoscut și pe aromâni: "Nous retrouvons sous différents points de l'Italie la fête mortuaire des roses, sous ce nom des **rosalia** et sous celui de **dies rosalionis**; les offrandes déposées sur le tombeau sont désignées par des mots **escae** et **rasae, rosales**, propinatio per rosam."⁵⁸

În concluzie, se poate afirma că, în fața asaltului stăruitor și repetat al slavonismului, romanitatea orientală a păstrat, și în cazul **Rusaliilor**, o dovadă incontestabilă de latinitate. Ceremoniile și obiceiurile strâns legate de această sărbătoare au avut un rol decisiv în păstrarea vechiului cuvânt latinesc **Rosalia**. Forma **Rusale**, cea mai arhaică și mai apropiată de etimonul latin, apare în Transilvania și Banat, despre care Sextil Pușcariu spune că "sunt regiunile care păstrează până azi cele mai multe elemente latine pierdute aiurea"⁵⁹. Prezența termenului **Rusale** până astăzi în aceste regiuni demonstrează că evoluția fonetică la ***rusaie**, invocată de unii lingviști, nu a mai avut loc, întrucât cuvântul în forma sa arhaică, după cum a arătat Sextil Pușcariu, a fost împrumutat de slavi încă de la primele contacte cu populația de limbă latină din nordul și din sudul Dunării, iar forma **Arusale** din aromână confirmă și ea acest lucru.

⁵⁸ Th. Capidan, *art. cit.*, p. 180.

⁵⁹ Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 430.

CAZURILE ȘI ACTANȚII VERBULUI

ALEXANDRU DÎRUL

RÉSUMÉ. Les cas et les actants du verbe. En perspective onomasiologique les mots autonomes convergent autour de deux groupes: a) les mots à la signification objective et b) les mots à la signification attributive. Un tel groupement de mots reflète en réalité le caractère attributif des rapports entre les mots liés en syntagmes et propositions.

Comment on démontre certainement dans l'article, la signification catégoriale, reflétée par la forme du mot se représente comme un important moyen de spécification du rôle d'object ou d'attribut de celui-ci et en conséquence, comme un affectif procédé de lien entre les mots en chaîne linéaire du parler, injustement ignoré par les grammairiens.

După cum o poate demonstra orice text, utilizarea formelor cazuale ale substantivelor este legată, de cele mai multe ori, de predicat, și în primul rând de verb ca cel mai reprezentativ în această funcție. Mai mult chiar, în semantica verbului predicativ se fac simțite semnificatele categoriale ale unităților lexicale ce urmează să completeze înțelesul verbului. Acestea sînt într-un fel «codificate» în sensul verbului. În parte semantica verbului *a dăruii* presupune un realizator al acțiunii prezentat printr-un substantiv la nominativ, de obicei nume de persoane (*bunelul dăruiește*), un obiect supus acțiunii exprimat printr-un substantiv la acuzativ, de regulă printr-un substantiv inanimat (*dăruiește bernevecii [săi]*), un beneficiar prezentat prin forma de dativ ce-l numește (*dăruiește nepotului*). Faptul dat i-a făcut pe mai mulți cercetători să susțină că în componența semnificației cuvîntului se conțin unele trăsături care-l aseamnă oarecum cu enunțul, că verbele chiar în calitate de semne nominative au unele trăsături de orientare comunicativă (1, p. 156–242), că sub aspectul conținutului cuvintele și în primul rând verbele într-o anumită măsură sînt izomorfe cu unitățile predicative (2, p. 74).

În legătură cu cele de mai sus trebuie subliniat că în pildele de tipul *Bunicul dăruiește bernevecii nepotului* complinirile de pe lîngă verb la formele cazuale respective se prezintă totodată și drept actanți ai verbului. Diferența este

determinată de perspectiva din care sînt privite lucrurile: vorbim despre forme cazuale atunci cînd examinăm complinirile verbale din punct de vedere gramatical, adică din perspectiva formelor pe care le ia cuvîntul pentru a exprima o funcție sau alta; și despre actanți ai verbului cînd aceleași compliniri sînt privite din perspectiva actualizării semanticii verbului.

Trebuie, de altfel, menționat că valența verbului predicat este numit prin termeni diferiți, în dependență de nivelul de descriere: ca unități ale nivelului de adîncime în planul conținutului ele poartă numele de roluri, valențe semantice, funcții semantice ale unor astfel de argumente ca actanți, participanți etc., în planul expresiei, la suprafață, ele sînt numite „argumente“, „locuri“, „poziții“ etc. (3, p.73).

Problema privind corelația dintre cazuri și actanții verbului a fost pusă, într-un fel, de Ch. Fillmore prin introducerea noțiunii de cazuri de adîncime (deep structure cases) prin care autorul înțelege raporturile semantico-sintactice de adîncime care leagă între ele elementele propoziției (4, p. 397–400). În interpretarea lui Ch. Fillmore sensul cazurilor formează o trusă de noțiuni universale, probabil înnăscute, prin care se identifică unele tipuri de judecăți pe care omul e în stare să le formuleze despre evenimentele care au loc în jurul lui, judecăți despre lucruri de natura: ‘cineva a făcut ceva’, ‘cu cineva s-a întîmplat ceva’, ‘ceva a fost supus modificării’ etc. 4, p. 405).

Teoria cazurilor, așa cum o vede Ch. Fillmore, se prezintă drept o descriere parțială a valențelor semantice ale verbelor și ale adjectivelor care pot fi comparate, după propria sa mărturisire, cu descrierile valențelor sintactice propuse în lucrările lingviștilor europeni (L. Fesuirère, G. Helbig, W. Schnekkel, R. Emons) (5, p. 498).

Opuînd termenul caz, prin care înțelege raportul semantico-sintactic de adîncime, termenului formă cazuală, înțelegînd prin acesta exprimarea raportului cazual într-o limbă concretă, indiferent de faptul dacă se folosește în acest scop afixarea, supletivitatea, procliza sau encliza particulelor, ordinea cuvintelor (4, p. 399–400), Ch. Fillmore ține să sublinieze anume exprimarea raporturilor dintre elementele propoziției sub aspect paradigmatic (5, p. 497). Or, aceasta se poate obține prin studierea cazurilor în corelare cu actanții verbului.

Explicarea faptului cum că în structura semnificativă a verbului, după cum s-a relatat, este codificată în mod virtual structura de bază a viitoarei propoziții al cărei nucleu va fi verbul respectiv trebuie căutată în felul cum este legată semnificația verbului cu denotatul său. Vorba e că din cele patru clase de cuvinte autosemantice (substantive, adjective, verbe, adverbe) numai substantivele reflectă în mod nemijlocit, în mod direct denotatul fie că acesta este un obiect real, fie că e unul imaginar (de ex.: *masă, copac, sanie, strigoi, zîină, tandreșă*

etc.). De exemplu, dacă substantivul *băiat* are denotatul, ‘copil de sex bărbătesc’ pe care-l reflectă nemijlocit, apoi denumirea acțiunii *aleargă* din îmbinarea-enunț *băiatul aleargă*, fiind o caracteristică internă a ființei (a băiatului), poate fi corelată cu denotatul numai prin intermediul substantivului ce numește ființa caracterizată prin acțiunea dată. Același lucru despre stări și acțiuni (cf.: *copilul doarme, filozoful cugetă, elevul citește, calul galopează, fetița plînge, pîinea mucegăiește* etc.). Semantica altor verbe care exprimă acțiuni tranzitive (de exemplu: *a rupe, a desprinde, a repara, a pregăti, a vinde, a dărui* etc.) presupune legătura cu denotații a două sau chiar a trei substantive. Astfel semnificația denotativă a verbului *taie* se face simțită prin intermediul denotatului numit de substantivul ce numește un agent (de ex.: *bucătarul taie*) și prin intermediul denotatului numit de substantivul ce numește obiectul supus unui efort venit din partea agentului (*bucătarul taie pîine*). Anume semnificatul categorial de agent și semnificatul categorial de obiect se face în înțelesul verbului, de unde și afirmațiile cum că în semantica verbului este codificată structura virtualului enunț.

Ceea ce e necesar a sublinia aici este faptul că atunci cînd vorbim despre semnificația categorială a virtualelor compliniri în structura semantică a verbului, înțelegem că e vorba nu de un agent concret oarecare (de ex., *bucătar*) sau un obiect concret (de ex., *pîine*), ci de un realizator concret în genere (‘cineva’) și de un obiect în general (‘ceva’). Ele se prezintă ca niște rame care în text, de fiecare, dată sînt completate de unități lexicale concrete: [cineva] *taie* [ceva]; [cineva] *dăruieste* [cuiva] [ceva]. Pentru denumirea loc în limbă sînt utilizați mai mulți termeni: cadre cazuale, frames, perspective, locuri, goluri. Dat fiind că exprimarea diferitelor semnificații ale ale verbului se obține prin mijlocirea diferitelor compliniri care pot fi redată prin unități lexicale ce țin de aceeași clasă categorială, pentru diferențierea acestora sînt folosite mai multe mijloace în diferite limbi, printre care dezinenței cazuale îi revine un loc însemnat...

Pentru a stabili corelația dintre sistemul de actanți și formele cazuale (în interpretarea lui Ch. Fillmore), înțelegîndu-se prin acestea formele cazuale ale unei limbi concrete (vezi mai sus), e nevoie, mai întîi, de o prezentare succintă a tabloului privind (ansamblul) structura de actanți ai verbului, valența acestuia.

Valența verbului este definită drept proprietatea acestuia, determinată de semantică, de a se combina cu un anumit cerc de actanți, predeterminînd caracterul lor obligatoriu sau facultativ, modul și forma de exprimare. Aceștia reprezintă o situație anumită ce se caracterizează printr-o anumită componență de participanți (ființe și / sau obiecte), prin anumite coordonate spațiale și temporale, printr-o serie de raporturi cu alte situații etc. (6, p. 102).

De capacitatea componentelor sensului verbului de a face parte organică din structura lui valențială sau de a rămîne în afara ei este legată nemijlocit clasificarea actanților verbului în obligatorii și facultativi. Deosebirea dintre cele două tipuri de actanți, de obicei, este corelată de cercetători cu planul formal-structural al enunțului: dacă actanții pot fi omiși din enunț, ei sînt trecuți la tipul de actanți facultativi și, invers, dacă actanții nu pot fi omiși, ei sînt considerați obligatorii (7, p. 174). De exemplu, în enunțul: *Vasile despică lemne cu securea* actantul „instrument“ *cu securea* va fi facultativ, întrucît omiterea lui nu face inacceptabilă propoziția. Or, actanții *Vasile* (agent) și *lemne* (obiect) vor fi obligatorii, întrucît lipsa lor va face irealizabilă propoziția.

Actanții conținutul obligatorii, numesc după cum s-a menționat, elementele situației necesare pentru denumirea ei, căci în lipsa lor în conștiința ascultătorului nu se revelează noțiunea respectivă. Din perspectiva conținutului, actanții facultativi numesc elementele situației, dar nu sînt indispensabile la redarea informației despre situația în cauză (6, p. 103).

Cît despre cazuri, acestea din perspectiva planului expresiei, dacă ne limităm la interpretarea lor tradițională – ca aspect morfologic pe care-l ia numele pentru a deosebi o funcție sintactică a sa de alta – ele se prezintă drept mijloc cu ajutorul căruia se exprimă gramatical o parte din actanții verbului, și o parte de actanți ai adjectivului și ai substantivului.

Desinențele cazuale, acoperind doar parțial modurile de prezentare structural formală a actanților intră în raport de distribuție complementară și de distribuție contrastivă cu alte mijloace de exprimare a raporturilor și, în primul rînd, cu prepozițiile. Vorba e că desinențele cazuale și prepozițiile s-au aflat în continuă interschimbabilitate (8, p. 449–459 – apud 4, p. 399) ceea ce a făcut ca în diferite limbi sistemul cazual să cuprindă sfere diferite, împărțind împreună cu prepozițiile în proporții diferite cele două moduri de marcare a actanților verbului (facem aici abstracție de alte mărci ale numelui folosite în același scop).

Prin aceasta se și explică faptul, menționat de cercetători, cum că trusele de cazuri din diferite limbi nu pot fi comparate: două sisteme cazuale pot avea cantități diferite de cazuri; în dosul aceluiași denumiri de cazuri se pot ascunde deosebiri funcționale (9, p. 80, 98 – 4, p. 397).

Teza cum că sistemele cazuale ale diferitelor limbi sînt incomensurabile o dovedește o comparație la suprafață a cazurilor limbii române cu cele din limba latină, sau din limba rusă, sau din limba ungară etc. În parte în limba română genitivul este doar caz adnominal (depinde de un nume), pe cînd în limba latină și în limba rusă genitivul este caz atît adnominal, cît și adverbial. Limba română, ca și latina, n-are cazul instrumental, dar îl are limba rusă, limba

poloneză, limbile baltice ș.a. În limba română și în limba rusă lipsește locativul, care există în poloneză, slovacă, sîrbă, lituaniană ș.a. În unele limbi ca ungara, de exemplu, există o serie întregă de cazuri cu semnificație spațială: inesivul, elativul, supersivul, delativul, sublativul, adesivul, terminativul (10, p. 123).

Faptul că într-o limbă prin mijlocirea cazurilor se exprimă mai multe raporturi, acoperindu-se în felul acesta o cantitate mai însemnată de relații actanțiale decît în alta este o mărturie că sistemul cazual nu-și are o sferă strict limitată de raporturi pe care le-ar exprima: cadrul acestora poate fi diferit în diferite limbi. Aceasta vine să confirme faptul că dezinența cazuală este un mijloc / marcă, la fel ca și toate celelalte mijloace / mărci – prepoziții, forme atone ale pronumelui, supletivism, alternanță de foneme, intonație, ordine de cuvinte, prin care sînt marcați actanții în structura propozițională. Modul de corelare a sistemului cazual cu celelalte feluri de marcarea a raporturilor actanțiale diferă de la o limbă la alta. Astfel în limba română unde, pe lîngă prepoziții, în scopul marcării actanților se folosesc de asemenea articolele și formele atone ale pronumelui, desinenței cazuale îi revine aici un cadru mult mai îngust, decît, de exemplu, în limba latină sau în limba rusă, unde opoziția formală dintre cazuri este mai tranșantă și numărul lor mai însemnat.

Și totuși cîteva cazuri sînt omniprezente în sistemele cazuale ale diferitelor limbi. E vorba de nominativ, acuzativ, dativ. La acestea se adaugă genitivul, caz folosit în special în sintagme nominale, fiind un caz prin excelență adnominal, deși în multe limbi prin substantive la genitiv se exprimă și actanți verbali, ca și orice caz adverbial. Dintre acestea nominativul care arată realizatorul acțiunii și acuzativul care indică obiectul supus acțiunii constituie esența opoziției cazuale căci, după cum relatează R. Van Valin și W. Foley opoziția dintre actor (acționant) prin care este prezentată, condiționată, cauzată sau controlată situația denumită de predicat, pe de o parte, și dintre pacientul, suportatorul, îndurătorul acestei situații, pe de altă parte, se prezintă drept principiu fundamental de organizare a structurii de roluri a propoziției elementare (11, p. 384, 387). Faptul că nominativul este, de regulă, legat de redarea unei forțe active, exprimată de obicei printr-un substantiv animat, iar acuzativul – de redarea unui obiect pasiv prezentat de cele mai multe ori prin substantiv inanimat, face ca opoziția de nominativ-acuzativ să fie trecută de cercetători și la descrierea limbilor care nu dispun de paradigmă cazuală morfologică. Actualizatorii exprimați prin substantive sau grupe nominale la cele trei cazuri menționate (nominativ, acuzativ, dativ) corespund în fond actanților obligatorii: nominativul este cazul actantului ‘agent’, ‘actor’, acuzativul – cazul actantului ‘obiect’, ‘patient’ ‘pacient’, dativul – cazul actantului ‘beneficient’.

Substantivele la celelalte cazuri, de cele mai multe ori pot fi corelate cu actanții facultativi ai verbului, adică cu actanții care nu sînt codificați în semnatica verbului. Trebuie subliniat însă că nu toți actanții facultativi ai verbului pot avea în calitate de marcă desinență cazuală, cu alte cuvinte, cazurile nu «acopăr» pe de-a-ntregul mărcile actanților facultativi.

Această divizare a cazurilor în cazuri legate de actanții obligatorii și cazuri legate de actanții facultativi poate fi corelată oarecum cu clasificarea în a) cazuri gramaticale, organice, interne, centrale și b) cazuri-adverbe, cazuri neorganice, periferice, externe. Cu ajutorul primelor actualizatorii „dezvăluie” sensul verbului, prin mijlocirea celor de a doua actualizatorii precizează unele circumstanțe privind desfășurarea acțiunii. E vorba, de fapt, de formele cazuale pe care le iau substantivele în funcție de actanți obligatorii, pe de o parte, și, pe de alta, de formele cazuale pe care le iau actanții facultativi și unii extensori liberi.

În parte, A.W. de Groot atrăgea atenția asupra deosebirilor poziționale ale cazurilor, distingînd cazuri adverbiale centrale și cazuri adverbiale periferice. Totodată dsa deosebea cazuri gramaticale funcția cărora este de a completa înțelesul verbului și cazuri concrete, a căror funcție se reduce la exprimarea anumitor circumstanțe în care se desfășoară acțiunea (12, p. 201).

Cele două tipuri de funcții menționate, numite, respectiv, primare și secundare, deși, în principiu sînt proprietăți ale diferitelor cazuri, întîlnim numeroase situații cînd prin mijlocirea aceleiași forme cazuale sînt marcate ambele tipuri de funcții. În parte J. Kurylowicz vorbește de funcția primară a acuzativului, cînd substantivul la această formă cazuală îndeplinește rolul de complement direct și de funcție secundară cînd prin acuzativ se exprimă o serie de circumstanțe. Funcțiile secundare ale acuzativului sînt determinate de context, și în primul rînd, de sensul verbului și al substantivului (12, p. 184). Cf.: *Ion a scris o scrisoare.* – *Ion a scris uman.* *Vasile cîntă imnul.* – *Vasile cîntă duminica.* *Petre mănîncă toată plăcinta.* – *Petre mănîncă toată ziua.* *Vasile cîntărește un vițel.* – *Vasile cîntărește un chintal.* – *Vasile a cutreierat întreaga Europă.* De aici și îmbinările terminologice: acuzativul duratei (în timp), acuzativul extinderii spațiale, acuzativul aprecierii (/valorii) (12, p. 183).

Cele de mai sus pot fi rezumate la următoarele. Deși paralelismul dintre substantive la forme cazuale și actanții verbului nu este total, o analiză a formelor cazuale pe fundalul actanților verbului pare, fără îndoială, utilă. O analiză chiar la suprafață dintr-o astfel de viziune ne permite să constatăm că formele de caz – de rînd cu articolele, prepozițiile, topica, formele atone ale pronumelui, formele supletive, intonația – fac parte din mijloacele cu ajutorul cărora se diferențiază actualizatorii semantici verbului, venind în ajutor semnificației categorematică a cuvintelor autosemantice la îmbinare.

Mijloacele utilizate pentru diferențierea actualizatorilor înțelesului verbului s-au corelat între ele în mod diferit în diverse limbi ceea ce face incomensurabile sistemele cazuale ale diferitelor limbi.

Faptul că într-o limbă prin mijlocirea cazurilor se exprimă mai multe raporturi decât în alta este o mărturie că sistemul cazual nu-și are o trusă strict limitată de raporturi pe care urmează a le exprima.

BIBLIOGRAFIE

1. Арутюнова Н.Д., К проблеме функциональных типов лексического значения. // Аспекты семантических исследований. Moscova, 1980.
2. Уфимцева А.А., Семантика слова. // Аспекты семантических исследований. Moscova, 1980.
3. Современные зарубежные грамматические теории (сборник научно-аналитических обзоров). Moscova, 1985.
4. Филлмор Ч., Дело о падеже. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X, Moscova, 1981.
5. Филлмор Ч., Дело о падеже открывается вновь. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X, Moscova, 1981.
6. Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определённость / неопределённость. Sankt-Petersburg, 1992.
7. Степанова Н.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. Moscova, 1978.
8. Velten H.V., On the Fonctions of French *de* and *à* // „Lingua“, 1962, vol. 11.
9. Greenberg J.H., Language Universals – In: Current Frends in Linguistics. III. The Hague – Paris, 1966.
10. Tompa József, Kleine ungarische Grammatik. Leipzig, 1972.
11. Валин Р. Ван, Фоли У., Референциальноролевая грамматика. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XI, Moscova, 1982.
12. Курлович Е., Очерки по лингвистике. Moscova, 1962.

**EXPRIMAREA SENSULUI GRAMATICAL
DE ASPECT ÎN LIMBA ROMÂNĂ
(S. Pușcariu despre situația specifică din istroromână)**

SILVIU BEREJAN

RÉSUMÉ. *L'expression du sens gramatical de l'aspect dans la langue roumaine (Sextil Pușcariu sur la situation spécifique de l'istro-roumain).* La langue roumaine ressemble aux autres langues romanes du point de vue des possibilités d'expression de la catégorie de l'aspect, elle n'ayant pas de moyen grammaticaux destinés spécialement à ce but. Mais S. Pușcariu remarque que, dans l'un des dialectes roumains - l'istro-roumain - ,existent des formes morphologiques spécifiques pour, l'aspect du verbe (V. *Studii istrorom.*, Buc., 1926, p.251). En reste, l'aspect est exprimé à l'aide des temps verbaux ou des périphrases, c'est à dire par des combinaisons spéciales, comme d'autres linguistes avait affirmé, eux-aussi, antérieurement.

Aspectul verbal este o categorie gramaticală „care – cum spune A. Meillet – îmbrățișează tot ceea ce este relativ la durata și la gradul de realizare a proceselor indicate de verb”¹. Ea are la bază o categorie logică universală, căci reiese din însăși structura intelectului uman, a actului de gândire și a conștiinței omenești.

În procesul dezvoltării sale omul a avut nevoie să delimiteze la acțiuni nu numai categoriile timpului sau ale modului, ci și pe cele ale aspectului. Atât timpul și modul, cât și aspectul, sînt, după G. Guillaume, categorii din domeniul rațiunii, care își găsesc în diferite limbi diverse mijloace de expresie². Iar F. Brunot accentuează că aspectul, fiind o categorie mai complicată, ce exprimă atitudinea subiectului vorbitor față de gradul de realizare a unei acțiuni, dacă nu-și găsește exprimarea lexicală, semantică sau morfologică, se evidențiază în alte feluri – în mod sintactic sau stilistic³.

Dar ce reprezintă categoria gramaticală de aspect verbal?

¹ A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1921, p. 183.

² G. Guillaume, *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, 1929, p.15–29, 105–111.

³ Cf. F. Brunot, *La pensée et la langue*, Paris, 1922, p. 440–447.

După cum afirmă G. Nedioglu, aspectul are menirea de a evidenția anumite momente ale dezvoltării unui proces, de a face distincția dintre verbele cu acțiunea limitată și cele cu acțiunea nelimitată⁴.

Există verbe care prin însăși sensul lor indică durata sau gradul de realizare a acțiunii, au adică conținut semantic aspectual: ingresiv sau incoativ (*a începe*), finitiv sau terminativ (*a sfârși*), rezultativ (*a găsi*), iterativ sau durativ (*a vorbi*), momentan sau instantaneu (*a adormi*) ș.a.

Dar semantica verbelor nu este întotdeauna suficientă pentru a exprima nuanța dorită de aspect și atunci subiecții vorbitori au recurs la alte procedee de exprimare a aspectului acțiunii, și anume la procedee de ordin gramatical, constituind prin mijloacele utilizate o categorie morfologică specială – cea a aspectului verbal.

Această categorie este reprezentată plenar, de exemplu, în limbile slave. Vorbitorii altor limbi, în care nu există forme morfologice speciale pentru exprimarea acestei categorii, nu pot percepe clar opozițiile corespunzătoare dintre formele verbale din limbile slave. Anume prin prisma vorbitorului de altă limbă examinează această categorie eminentul lingvist cernăuțean Grigore Nandriș într-un studiu special, intitulat *Contribuție la morfologia verbului slav: Aspectele verbale în „Evangheliarul slav de la Putna“ (sec. XIII–XIV)*, pe care l-a scris după confruntarea traducerii slave a acestui Evangheliar cu originalul său grec, publicându-l în volumul I pentru 1924 al cunoscutei reviste din Cernăuți *Codrul Cosminului* (Buletinul „Institutului de Istorie și Limbă“, ce apărea sub direcția prof. Ion I. Nestor).

Studiul lui Gr. Nandriș este consacrat, cum am menționat deja mai sus, examinării categoriei aspectului slav de pe pozițiile vorbitorilor de alte limbi, în care un asemenea fenomen lipsește, lucru pe care autorul îl enunță de la bun început: „Una dintre caracteristicile limbilor slave, cu care străinul nu se poate familiariza, este exprimarea timpului cu ajutorul aspectelor verbale“ (p. 17). Sextil Pușcariu a dat o înaltă apreciere acestui studiu, numindu-l „serioasă cercetare a tînărului nostru slavist“ (*Dacoromania*, IV, 2, p. 1391).

Sensurile gramaticale de aspect al acțiunii unui verb slav formează două grupe mari, cu semnele lor gramaticale bine definite: aspectul perfectiv și aspectul imperfectiv.

Primul prezintă acțiunea ca limitată, concentrată într-un anumit punct al realizării, ceea ce a și determinat a doua lui numire – aspect punctual (acțiune-punct). Al doilea prezintă acțiunea în continuitate, în proces de realizare, în curs de înfăptuire, ceea ce explică și numirea lui de aspect cursiv sau liniar (acțiune-linie).

⁴ Cf. G. Nedioglu, *Aspectul verbal*, în „Cum vorbim“, anul IV, nr. 4, 1952, p. 11–14.

Aceste două tipuri de aspect se exprimă prin verbe diferite sau, de cele mai dese ori, prin forme ale aceluiași radical verbal cu ajutorul sufixelor, prefixelor și infixelor, formînd de fapt perechi de verbe omorizice.

În alte limbi caracterul perfectiv sau imperfectiv al acțiunii se indică prin alte mijloace, modalitățile de a indica categoria aspectului fiind multiple. Limba greacă, de exemplu, prin temele sale temporale exprimă, în afară de categoria timpului, și natura timpului (*Zeitart*, cum o numește Curtius), dar gramatiștii greci și latini ignorau realitățile pe care le reprezintă aspectul verbal, considerîndu-le calități ale timpului. În limbile romanice se consideră la fel că formele temporale redau totodată și nuanțele aspectuale ale acțiunii.

Limba noastră în privința acesta se aseamănă cu toate celelalte limbi romanice (în afară de dialectul istroromân, despre care se va vorbi aparte mai jos). Tocmai de aceea categoria gramaticală a aspectului n-a fost în centrul atenției în lingvistica românească.

Primul care a vorbit despre categoria aspectului în română, afirmînd că timpurile verbului românesc exprimă totodată aspectele verbale a fost A. Philippide⁵. Spusele acestuia nu sînt însă prea explicite, deoarece el a comparat faptele de limbă românești numai cu cele grecești, nu și cu cele slave, fapt ce i-ar fi permis să stabilească niște corelații stricte și să urmărească anumite concordanțe. A. Rosetti revine la problemă, dar de asemenea în termeni foarte vagi⁶. Mai tîrziu, despre faptul că aspectul verbal își găsește exprimarea și în limba română vorbește A. Graur⁷ și G. Ivănescu (acesta din urmă într-o lucrare consacrată special problemei date)⁸.

G. Ivănescu afirmă că în limba română aspectul verbal există, însă numai ca semnificație, nu și ca procedee de expresie (căci importă, zice el, nu formele gramaticale, ci sensul, esențial fiind că subiecții vorbitori disting sensul gramatical aspectual de alte sensuri gramaticale verbale). Formele temporale românești exprimă nu numai timpul, ci și aspectul verbal, subliniază el⁹. Comparînd formele aspectuale rusești cu timpurile verbale românești, G. Ivănescu stabilește o corelație strictă între dînsese:

– prezentul imperfectiv rus (я пишу) corelează cu prezentul românesc (eu scriu);

⁵ Cf. Al. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași 1894, p. 194–197 și *Gramatica elementară a limbii române*, Iași, 1897, p. 327–335.

⁶ Cf. A. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVII-e siècle*, București, 1926, p. 34.

⁷ A. Graur, *Considerații asupra întrebuiințării timpurilor în română*, *Limbă și literatură*, 1955, p. 137–140.

⁸ G. Ivănescu, *Le temp, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes*, *Mélanges linguistique*, Bucarest, 1957.

⁹ G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 58.

- perfectul imperfectiv rus (я писал) corelează cu imperfectul românesc (*eu scriam*);
- prezentul perfectiv rus (я напишу) corelează cu viitorul românesc (*eu voi scrie*);
- perfectul perfectiv rus (я написал) corelează cu perfectul simplu, compus și m. m. c. p. românesc (*eu scrisei, eu am scris, eu scrisesem*).

Cum se vede, unele forme verbale românești sînt singurele apte de a reda sensul gramatical imperfectiv, iar altele – singurele apte de a reda sensul gramatical perfectiv.

Existența mai multor forme de perfect în română și în alte limbi romanice se explică, după G. Ivănescu, numai prin necesitatea de a exprima gradul de realizare a acțiunii, adică a sensurilor aspectuale. El conchide că diferența dintre imperfect și celelalte forme de perfect (simplu, compus, m. m. c. p.) nu este o diferență de ordin temporal, cum se credea în general, ci o diferență de ordin aspectual. Formele verbale românești de la indicativ nu trebuie considerate de aceea ca forme exclusiv și absolut temporale, după părerea lui G. Ivănescu, ci și ca forme ce exprimă totodată sensuri gramaticale de aspect¹⁰.

*
* *

Acum, pe acest fundal general, se poate proiecta cu mai multe șanse de percepere adecvată a lucrurilor, descoperirea ce a făcut-o în această privință Sextil Pușcariu, descriind foarte amănunțit starea dialectului istroromân, cu toate particularitățile sale fonetice, gramaticale (morfologice și sintactice) și lexicale în fundamentala sa monografie în trei volume *Studii istroromâne* (apărute respectiv în 1906, 1926 și 1929).

„O inovație importantă în dialectul istroromân, – scrie autorul în volumul II al lucrării sale – este deosebirea aspectului verbal (aici și mai jos, sublinierea noastră – S.B.). Deoarece pentru noi distingerea aceasta este adesea foarte grea (constatare făcută și de Gr. Nandriș în studiul menționat mai sus – S.B.), voi căuta să arăt pe scurt... în ce consistă ea.

Tulpina verbală deșteaptă la noi, Dacoromânii, numai ideea unui anumit fel de acțiune sau stare, care, cu ajutorul terminațiilor verbale, poate fi închipuită în prezinte, în trecut sau în viitor. Întrebarea în ce fel decurge acțiunea, pe noi nu ne preocupă. În unele limbi însă, mai ales în limbile slave, de la care apoi a trecut și la Istroromâni, deosebirea aceasta se face la orice verb. În afară de orice relație de timp (prezinte, trecut, viitor), limbile slave și dialectul istroromân fac deosebirea între aspectele: perfectiv, imperfectiv și iterativ“ (p. 251).

¹⁰ *Ibidem.*

E foarte sugestivă caracterizarea pe care o dă Sextil Pușcariu formelor aspectuale ale verbelor. El zice „Imperfectivă e o acțiune verbală când în vorbitor deșteaptă ideea unei continuități, care nu e întovărășită de ideea unui început sau a unui sfârșit (rezultat). De aceea un verb imperfectiv poate fi întregit prin noțiuni temporale ca: «o zi întreagă», «un an», «un ceas», etc. Un astfel de verb imperfectiv e la noi, bunăoară, *dormi*. Când zic: «doarme (de azi dimineață)», «a dormit (toată noaptea)», «voi dormi (toată după prânza)», exprim fără nici o considerare la relațiunea temporală (prezinte, trecut, viitor) ideea somnului continuu în cursul unui timp oarecare, lung sau scurt, nu importă, și nu mă gândesc nici la începutul lui (culcarea), nici la sfârșitul lui (deșteptarea). Tot astfel când zic *mănînc* sau *beau*, ideea cuprinsă în verb e imperfectivă.

Perfective sunt verbele acelea care pentru vorbitor sunt întovărășite de ideea unui rezultat (sfârșit); ele nu pot fi întregite printr-o expresie ca «toată ziua», «un ceas înterg» etc. Când zic: «copilul a d o a r m e în brațele mele» sau «a adormit» sau «va adormi», în mintea mea răsare tot imaginea somnului, dar de astă dată nu mă mai gândesc la o acțiune continuă (deci nu pot zice: «copilul adoarme o noapte întreagă»), ci la o acțiune momentană cu un rezultat anumit“ (*ibidem*).

Autorul nostru observă foarte judicios în continuare că „astfel de părechi de verbe ca *dormi* – *adormi* sînt foarte rare în limba românească. Ele sunt însă aproape nenumărate în limbile slave, unde de cele mai multe ori de la verbul simplu imperfectiv se formează forma perfectivă prin adăugarea unui prefix“ (p. 252).

Sub influența slavă, românii din Istria simțeau de asemenea necesitatea să formeze perechea perfectivă de la verbele imperfective. Dar – continuă S. Pușcariu – „pentru verbele de origine latină Istroromânii se găseau într-o situație dificilă. Prefixele vechi existente în limbă nu se potriveau spre a da verbelor imperfective un înțeles perfectiv, iar cele slave ar fi dat naștere la formațiuni hibride, care nu erau în spiritul limbei... De aceea s-a ales mai cu seamă altă modalitate și anume, pentru verbele imperfective de origine latină s-au împrumutat corespondente perfective din limba croată, de ex. *munca* (imperfectiv) «a mânca» – *poidi* (perfectiv) «a isprăvi cu mîncarea, a consuma», *be* (imperfectiv) «a bea» – *popi* (perfectiv) «a isprăvi cu băutura», *mașira* «a măcina» – *smil'i* «a sfărși cu măcinatul» etc.

Al treilea fel de «acțiune a verbului» e cea iterativă: verbul cuprinde ideea repetării (de două sau de mai multe ori) a acțiunii. Avem și noi, în românește, verbe cu înțeles iterativ (cf. *șopti* – *șopocăi*), dar n-avem posibilitatea ca printr-un element derivativ să formăm dintr-un verb oarecare (perfectiv sau imperfectiv) o formă iterativă. Noi nu simțim nici nevoia să dăm verbului o altă formă decît cea obișnuită când el exprimă o acțiune repetată și zicem deci: «spăla» sau «în fiecare dimineață spală». Altfel Istroromânii: În cazul întîiu zic și ei «spelat-a», în al doilea: «saka damar p spela-v'ta» (*ibidem*).

În limba română există însă, ca și în alte limbi de altfel, o serie de alte modalități de exprimare a aspectului verbal, printre care se remarcă, în primul rând, procedeele sintactice.

Cînd nuanța aspectivă dintr-un context are o importanță deosebită pentru conținutul comunicării, iar posibilitățile morfologice, semantice sau lexicale nu sînt suficiente pentru a exprima ceea ce este necesar, se recurge la îmbinarea de cuvinte, la perifrază¹¹. În asemenea cazuri verbele, gradul de realizare a acțiunii cărora îl interesează pe vorbitor, se îmbină cu anumite verbe semiauxiliare (în special cele ce au semantică incoativă, durativă sau finitivă) și în felul acesta se indică în mod precis și clar, fără nici un fel de echivoc, caracterul aspectual al acțiunii denumite, adică al sensului gramatical perfectiv sau imperfectiv.

Verbele semiauxiliare incoative și cele finitive (*a începe, a se apuca, a porni, a prinde; a înceta, a continua* ș. a.) atribuie acțiunii exprimate prin infinitivul altui verb sens gramatical perfectiv, deoarece aceasta e prezentată „ca limitată, concentrată într-un anumit punct al realizării ei“, localizată într-un anumit moment al desfășurării procesului (momentul apariției sau cel al încetării lui). Verbele semiauxiliare durative sau iterative (*a continua, a urma, a prelungi* ș. a., precum și formele negative ale semiauxiliarelor finitive: *a nu înceta, a nu conteni, a nu părăsi*) atribuie acțiunii exprimate prin infinitiv sens gramatical imperfectiv de continuitate, deoarece ea e prezentată „în dezvoltare, în proces de realizare“.

Îmbinările cu sens aspectiv, deși nu prezintă o formă morfologică integră, exprimă, de fapt, nu două acțiuni, ci una singură, și joacă, evident, o singură funcție sintactică – cea de predicat verbal compus. Denumind o singură acțiune, ele reprezintă deci niște forme analitice de aspect cu o oarecare tendință de gramaticalizare, ele fiind de fapt pe cale de a se transforma în formă unică, integră, similară cu formele verbale perifrastice existente de acum în limbă (deși aici sudarea componentilor n-a atins încă gradul așa numitelor „unități morfologizate“ propriu-zise: rom. *am să citesc*, rus. *буду читать*, fr. *j'avais lu*).

În felul acesta în limbă are loc compensarea mijloacelor morfologice care lipsesc prin mijloace sintactice și forme analitice. La acest procedeu recurg chiar și limbile ce dispun de forme morfologice speciale de redare a sensului aspectual (cum ar fi limba rusă) în cazul verbelor ce nu au forme corelative pentru exprimarea aspectului opus (la verbe imperfective ca, de exemplu, *нуждаться, обитать, преследовать*, care nu dispun de pereche perfectivă; cf. *стал нуждаться, продолжал нуждаться, перестал нуждаться*).

Pentru limba română acest procedeu este însă unica modalitate de exprimare explicită la necesitate a sensurilor gramaticale de aspect.

¹¹ F. Dimitrescu. *Asupra caracterului impersonal și aspectiv al locuțiunilor verbale*, SCL, nr. 2 / 1957, p. 154–157.

DESPRE RAPORTUL GRAMATICĂ-LOGICĂ (TANGENȚE CU OPERA LINGVISTICĂ A LUI SEXTIL PUȘCARIU)

PETRU BUTUC

RESUME. Sextil Pușcario. Grammaire et logique. La grammaire se conjugue, avant tout, avec une logique naturelle - science de la pensée naturelle, qui avec la sémantique, augmente l'efficacité de la délimitation juste de tous les termes de la phrase, mais ensemble avec celle-ci on va déterminer le réel pertinent des unités syntaxiques relationnelles et communicatives. Ça sera une vérité de la pensée, de signification, de la parole et de la langue.

L'étude de la grammaire ne peut pas être entreprise sans l'aspect sémantique, sans logique aussi, puisque celles-ci constituent la substance de l'acte de communication, qui conditionne en grande mesure les processus de sélection et de distribution des unités syntaxiques.

La grammaire et la logique se trouvent en interdépendance, on ne les sépare pas mais elles ne peuvent pas être superposées en même temps. La langue a un besoin permanent d'une logique naturelle, vivante. Elle n'a pas besoin d'une logique mathématique, à laquelle la linguistique a payé tribut à travers les siècles.

Dacă vom arunca o privire retrospectivă asupra istoriei acestor două domenii (gramatica și logica), vom atesta încercări de a le suprapune sau de a le separa una de alta. Lingviștii care încearcă să demonstreze totală autonomie a gramaticii față de logică aduc exemple de tipul: *Această masă rotundă are patru colțuri*¹ sau *Sora mea necăsătorită este maritată cu fratele tău holtei*². Aceste enunțuri sînt corecte din punct de vedere gramatical, dar incorecte din punct de vedere logic. Atare exemple ne vorbesc despre faptul că în orice limbă prin respectarea tuturor regulilor gramaticale se poate exprima orice judecată, fie corectă sau incorectă, fie logică sau alogică, sau cu totul lipsită de gîndire. De aici putem conchide ușor că perfectivitatea gramaticală poate exista

¹ Budagov, R.A. *Сходство и несходство между родственными языками*. Москва, 1985, с.84.

² Bierwis, M. *Semantica. În cartea: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X, Москва, 1981, с.178.*

independent de corectitudinea logică și invers. Însă problemele raportului gramatică-logică, conform concepției prof. R.A.Budagov, *nu trebuie redusă la ideea că impecabilitatea primei poziții trebuie să asigure impecabilitatea celei de-a doua*, căci afirmă profesorul: *Dacă fenomenul dat ar fi fost de așa natură, apoi fiecare om, însușind regulile gramaticale ale limbii materne, ar fi asigurat și cu un gând logic impecabil*³.

Savanții, adepți ai totalei suprapuneri a gramaticii cu logica, consideră însă că *Subiectul și predicatul propoziției e același subiect și predicat al judecății*. După părerea acestora fraza alcătuită prin coordonare constituie frază cu adevărat, fiindcă numai ea conține mai multe propoziții, *judecăți*⁴. Se afirmă cum că nu există fraze în care am avea și propoziții ca cele numite pînă acum secundare: *propoziția exprimă numai o judecată, iar fraza exprimă numai unirea unor judecăți*⁵. Ei consideră că *există numai propoziții principale iar ceea ce numim propoziție secundară nu este întotdeauna realmente o propoziție*⁶.

Desigur că o astfel de tratare a unităților sintactice *prezintă un amalgam lingvistic*⁷. O atare înțelegere a fenomenelor de limbă și de logică conduce la o confundare a categoriilor gramaticale cu cele logice, care (categoriile gramaticale) *sînt comparativ mai multe decît cele logice*⁸. Anume ideea inegalității numerice a categoriilor gramaticale cu cele logice l-a făcut pe savantul rus A. A. Potebnea să afirme cu toată certitudinea că... *propoziția la nivel gramatical nu este identică în toate și nici nu poate fi paralelă cu raționamentul logic*, întrucît *categoriile logice interacționează cu categoriile gramaticale numai în baza materialului lingvistic iar, odată încadrate în materialul lingvistic, aceste categorii logice devin categorii lingvistice*⁹.

Așadar, problema raportului gramatică-logică își are subtilitățile ei. Ea presupune, în primul rînd, numai studierea fondului și nu *o coincidență a nivelului gramatical cu cel logic*¹⁰. E nevoie neapărat să fie vorba numai *despre diversile forme de corelație, care, de cele mai multe ori, sînt complicate și contradictorii*¹¹. Fără a ține cont de acest specific, e imposibilă înțelegerea justă a raportului, mai bine zis, a corelației gramatică-logică.

³ Budagov, R.A. I d e m, p. 85.

⁴ Ivănescu, Gheorghe. *Gramatica și logica. Structura gândirii ca factor-prim al structurii sintactice*. În rev.: A.U.T., 1964, p.214.

⁵ Ivănescu, Gheorghe. I d e m, p. 216.

⁶ Ivănescu, Gheorghe. I d e m, p.217.

⁷ Potebnea, A.A. *Из записок по русской грамматике. Том I, Москва, 1958, c. 68.*

⁸ Potebnea, A.A. I d e m, p.68-69.

⁹ Potebnea, A.A: I d e m, p. 69.

¹⁰ Budagov, R.A. I d e m, p. 86.

¹¹ Budagov, R.A. I d e m, p. 87.

Referitor la totala coincidență a acestor domenii argumentele par să fie destul de convingătoare, dar mai putem adăuga că, deși se vorbește atât în lingvistică, cât și în logică despre categoria subiectului și a predicatului, totuși forma și funcția lor nu se suprapun. Nu se poate susține punctul de vedere că, în general, categoriile logicii sînt aceleași cu categoriile gramaticale. În acest caz s-ar denatura, ba chiar s-ar omite o mulțime de raționamente logice nu numai din cadrul propozițiilor în general, dar și din cadrul părților ei componente (părților de propoziție), care, de asemenea, pot conține raționamente.

Susținem în această ordine de idei că chiar unei singure părți de propoziție îi pot corespunde nu numai unul, ci două și mai multe raționamente logice. De exemplu, în propoziția: *O clipă mîinile Olguței fuseseră în mîinile lui Vania: izvor în vad de fluviu.* (I. Teodoreanu) unitatea sintactică *izvor în vad de fluviu* constituie funcțional o apozitie ce tinde spre o alegorie. Ea e o apozitie dezvoltată și metaforică. Această apozitie este metafora fiorului erotic trăit de eroi concomitent: de Vania (*fluviu*) și de Olguța, vibrînd de dulcea dăruire a celui drag care o domină și-i absoarbe, parcă, ființa întregă, (*izvor în vad de fluviu*). Fiecare din obiectele date *izvor, vad, fluviu* se află într-o contiguitate logică cu fenomenele și obiectele cu care s-au comparat. Ascultătorul, cititorul, creează imaginar la momentul lecturii sau audierii propoziției în baza raportului dintre obiectele comparate cu cele cu care se compară, formînd, astfel, raționamente în cadrul unei singure unități sintactice comunicative: cel care ascultă trebuie să știe ce-i *izvor*, ce-i *vad*, ce-i *fluviu*, ca să se poată pătrunde afectiv de ideea dată.

Deci numai o singură unitate sintactică poate să conțină un raționament logic, pentru că propoziția este alcătuită din mai multe semnificații cognitivo-afective conținute în formele logice și extralogice. Fenomenul dat este, după părerea noastră, mult mai pregnant în propoziția artistică, unde pe baza figurilor de stil (metafora, metonimia ș.a.), se poate expune în mod peremptoriu. În primul rînd, pentru că aceste figuri de stil circulă în limbaj și prin limbaj. În particular, metafora constituie o figură de stil ce constă în denumirea *obiectului* (lucru, ființă, acțiune) cu un cuvînt impropriu și anume cu numele altui *obiect* asemănător, folosit nu ca noțiune (sinonim), ci ca imagine care să evoce obiectul asemănat (comparat). Toată corelația aceasta de asemănare, de comparare și la urmă de camuflare a acestor comparații se efectuează în baza unei logici naturale, vii. Să examinăm următorul vers eminescian: *O, tu nici visezi, bătrîne, cîți în cale mi s-au pus, / Toată floarea cea vestită a întregului apus, / Tot ce stă în umbra crucii,*

împărați și regi s-adună/ Să dea piept cu uraganul ridicat de semiluna. (M.Eminescu) În versul respectiv cuvintele *floarea*, *umbra crucii* și *uraganul* sînt metafore. Bunăoară, primul cuvînt *floarea*, însoțit de determinanții întregului vers, este utilizat cu semnificația de *cavaleri cruciați*. Din acest cuvînt se evocă noțiunea respectivă nu ca sinonim, ci ca imagine ce exprimă numai unele însușiri ale obiectului, cum ar fi: tinerețea soldaților cruciați, viabilitatea lor, caracterul de elită al armatei creștine, arta ei militară, iscusința războinică etc. Aceleași comentarii suscită și următoarele metafore (unități sintactice) *umbra crucii*, care simbolizează caracterul impetuos și pustiitor al războiului pornit de Baiazid.

Aceste metafore (unități sintactice), mai cu seamă primele două, sînt cvasiperfecte, deoarece semnificațiile simbolistice, sprijinindu-se pe context, întrețin relații logice nu numai cu versul respectiv, dar și cu întreaga operă *Scrisoarea III*. Despre perfectivitatea logico-semantică a acestor unități sintactice (metafore) ne vorbește și imposibilitatea retroevoluării lor în comparații. Crearea acestor unități sintactice, identificarea lor s-a făcut în baza unei logici naturale, vii. Semnificația acestor metafore (structuri sintactice) a fost atribuită de autor tot în conformitate cu o logică naturală, Ele constituie o dovadă nu numai a dublei corelații, ba chiar a triplei corelații: gramatică-logică-semantică.

Așadar, într-o singură unitate sintactică (parte de propoziție) poate să se conțină și alte raționamente, paralel cu cel de bază al propoziției, deoarece ea este alcătuită din mai multe semnificații cognitivo-afective. Faptul acesta reiese și din conținutul imanent al sintaxei (ca parte componentă a gramaticii) ce studiază limba în virtutea relațiilor comunicative, și din conținutul logic al unităților sintactice, care, după părerea profesorului R. A. Budagov, *alcătuiește sufletul ei*.¹²

Gramatica și logica se află într-o legătură, într-o corelație, pentru că și între limbă și gândire există o legătură indestructibilă.

După părerea noastră, concepția savantului Sextil Pușcariu privind raportul gramatică-logică se înscrie în contextul discuțiilor de pînă acum, mai mult chiar, este univocă excelent cu opinia cercetătorilor ruși A. A. Potebnea, R. A. Budagov, G. A. Zolotova, Iu. S. Stepanov și alții. Unanim se susține că atît limba (gramatica), cît și logica nu există una fără alta, dar nici nu formează autonomii.

¹² Budagov, R.A.: I d e m, p. 86-87.

Ele nu pot exista de sine stătător. A. A. Potebnea afirmă că *logica ar putea fi de sine stătătoare numai în cazul dacă sarcina ei s-ar reduce la cercetarea și căutarea condițiilor adevărului logic, care constituie numai una din laturile adevărului general*¹³. Teza magistrală a acestor savanți este că gramatica și logica interacționează, nu se separă, dar nici nu se suprapune; limba are în permanență nevoie de o logică naturală, vie și nu de o logică matematică, căreia lingvistica i-a plătit tribut pe parcursul veacurilor.

Ambiguitățile lingvistice, caracterul ideomatic al limbii, după părerea savantului Sextil Pușcariu, nu permit o suprapunere a gramaticii cu logica, dar nici o separare: *Limba își are logica ei. Dar aceasta e o logică a ei, oarecum profesională, care nu se confundă cu ceea ce numim de obicei logică*. Totodată dezvoltarea luată de studiile lingvistice ne impune să ne **creăm** singuri mijloacele de investigație sau să abandonăm chiar cu totul logica matematică fiindcă *lingvistul nu mai are voie să trăiască din împrumuturi făcute de alte discipline. Mai ales trebuie să ne eliberăm de sub influența logicii căreia gramatica i-a fost aservită atîta timp, din cauză că logicianul și gramaticianul s-au întîlnit în aceeași persoană. Logica are nevoie de noțiuni clare, bine definite; cu noțiuni vagi, șterse, ea nu poate lucra. Gîndirea logică e rece, cea lingvistică e condusă adesea de afect, apelează la fantazia și sensibilitatea ascultătorului și face uz de retoricism*¹⁴. Am auzit dascăli pedanți, ne relatează Sextil Pușcariu, *învățînd pe elevii lor să zică un pahar cu apă în loc de un pahar de apă, fiindcă paharul e de sticlă, nu de apă sau: pune palaria pe cap, în loc de în cap, fiindcă se bagă capul în pălărie, nu invers. Dar prepoziția de nu arată în românește numai materia, ci și conținutul. Un pahar de apă sau pune palaria în cap nu e logic, dar e românește. Cei care cer să înlocuim aceste expresii comit două mari păcate. Mai întîi ne sărăcesc limba, al doilea, rostul profesorului de limbă română nu e să falsifice sensibilitatea elevului pentru structura internă a limbii materne, ci să-i facă să o înțeleagă mai bine, să caute totdeauna să-și îmbrace gîndurile în cele mai neaoșe expresii, care, pentru ascultătorul său român sînt și cele mai clare și mai plastice*¹⁵.

În încheiere putem menționa cu toată certitudinea că savantul Sextil Pușcariu e de aceeași părere cum că limba (gramatica) se conjugă, în primul rînd, cu o logică naturală -știință a gîndirii naturale, care, alături de semantică, sporește eficacitatea delimitării juste a tuturor părțilot de propoziție, iar de rînd cu aceasta se va găsi și se va determina adevărul

¹³ Potebnea, A.A.: I d e m, p. 70.

¹⁴ Pușcariu, Sextil. *Limba Română*, Vol.I, București, 1976, p. 124.

¹⁵ *Ibidem*, p. 124-125.

pertinent al unităților sintactice relaționale și comunicative. Acesta va fi un adevăr al gândirii, al semnificației, al vorbirii și al limbii.

DESPRE "DOMN/DOAMNA", DAR ȘI DESPRE "TOVARĂȘI"

G. GRUIȚĂ

RÉSUMÉ. Sur les termes de respect "*domn / doamnă*" (*monsieur / madame*), mais aussi sur le terme "*tovarăși*" (*compagnons*). L'auteur examine le statut lexico-grammatical de la paire nominale *domn / doamnă* (< lat. *dominus / domina*). Sa conclusion est que, alors que les noms susmentionnés sont utilisés comme termes de respect auprès d'un autre nom, ils ont un comportement adjectival.

0. Perechea substantivală *domn/doamnă* este moștenită din latină (*dominus/domina*). Având în vedere vechimea și importanța acestor cuvinte, nu mai surprind pe nimeni polisemantismul, multifuncționalitatea și marea lor frecvență.

Observațiile noastre au în vedere substantivele *domn/doamnă* cu sensul lor numărul unu, adică acela de "termen de politețe, utilizat izolat sau pus înaintea titlului/numelui unui bărbat/unei femei" (DEX). Este vorba de apariții de tipul *domnul profesor, doamna profesoară, domnul Ionescu, doamna Ionescu*. Acest sens al lui *domn/doamnă* este cel mai recent dintre cele aproximativ șapte sensuri înregistrate în dicționarele limbii române și are de departe frecvența cea mai mare în româna actuală. Faptul poate fi explicat și ca o reacție la prohibiția din perioada comunistă, când a fost impusă formula cu "tovarăș", dar și ca expresie a unor emancipări/modernizări care au avut loc în societate și în mentalitatea românilor. Dacă până la al doilea război mondial, pentru țărani, de pildă, erau utilizați mai ales termeni tradiționali de politețe (*nene, bade, lele, nană* etc.), astăzi asistăm la generalizarea "democratică" a adresării cu *domn/doamnă* și în acest mediu. Nu e vorba numai de o înlocuire, în sensul unifromizării, ci și de întărirea unei cutume comportamentale. Fenomenul ni se pare firesc. Un popor care distinge trei trepte în expresia pronominală a politeții (*tu - dumneata - dumneavoastră*) nu putea neglija zona substantivală a ideii de reverență.

Aceste scurte considerații sociolingvistice și psiholingvistice asupra temei anunțate le-am expus aici ca un preambul la tratarea propriu-zisă, care vizează aspectele pur lingvistice ale cuvintelor amintite. E vorba de caracteristicile morfosinactice, în primul rând, dar și de particularitățile lexical-semantic.

1. Ciudățenia cea mai frapantă este aceea că, în sintagma formată cu substantivul care reprezintă titlul persoanei, perechea *domn/doamnă* are un *comportament adjectival*. Acest lucru este mai ușor de sesizat la feminin, unde categoriile gramaticale sunt marcate atomistic, la fiecare constituent al sintagmei. De pildă, *doamna profesoară* se flexionează exact ca *buna profesoară*, respectând datele esențiale ale unei sintagme de tipul adjectiv + substantiv, adică:

- articulare sintagmatică (articol unic, atașat primului termen al sintagmei);
- acord în gen, număr și caz cu substantivul regent.

După cum s-a demonstrat deja, de mult timp, un asemenea acord, *total și obligatoriu*, nu caracterizează sintagma substantiv + substantiv. A scris despre acest lucru profesorul D.D. Drașoveanu, am scris și eu în *Acordul în limba română*, au făcut-o și alții. Substantivul nu are categorii gramaticale de ordinul II, dobândite prin acord. Expresia "apozitie acordată" este o formulare improprie, ca și aceea de "nume predicativ exprimat prin substantiv acordat". Identitatea cauzală în structuri ca "*fotbalul, pasiunea mea cea mare*" sau "*fotbalul este pasiunea mea cea mare*", are alte explicații, iar coincidența de gen și număr, când există, stă sub semnul întâmplării. Lucrurile sunt la fel de evidente în situația falselor apozitii de tipul *orașul Craiova/orașului Craiova*. În schimb, în sintagma *doamna profesoară/doamnei profesoare* avem de-a face cu un acord veritabil, total și obligatoriu, în gen, număr și caz, nu cu unul parțial și facultativ, după capriciul coincidențelor. Cele două cuvinte formează, prin urmare, o îmbinare de tipul adjectiv + substantiv, în care "adjectivul" este reprezentat de cuvântul *doamnă*. După cum s-a văzut, acordul oferă suficiente argumente pentru această interpretare morfosintactică. Noi credem că nici sub aspect semantic nu există impedimente în direcția analizei amintite. În definitiv, diferența dintre *profesoară* și *doamna profesoară* este o informație de natură adjectivală, o notă, o însușire adăugată la ceva: /Referență/Respect/. Conversiunea substantivului *domn/doamnă* în adjectiv reprezintă aici gramaticalizarea unei diferențieri semantice față de alte ipostaze ale cuvântului amintit. La fel stăteau lucrurile în îmbinările *tovarășul profesor/tovarășa profesoară*, cu deosebirea că acestea aveau o conotație în plus, dar tot de esență adjectivală, aceea a apartenenței la un grup politic, ideologic etc.

2. Lucrurile ar putea, cu puțină bunăvoință, să rămână la interpretările date până aici, cu acceptarea valorii adjectivale a substantivelor amintite, în structurile date. Intervin însă asocieri de tipul: *doamna doctor, tovarășa doctor*, fără concordanța de gen, fapt care pune sub semnul întrebării acceptarea valorii adjectivale. Aici *doamnă* și *tovarășă* se comportă mai degrabă ca prim element al unui substantiv compus din seria: *femeie-comisar, femeie-pilot, femeie-chirurg* etc. Deosebirea ar fi că la rolul pur gramatical al lui *femeie*, acela de morfem al genului, *doamnă* și *tovarășă* au și conotația reverenței.

3. Până în acest punct, *domn/doamnă*, respectiv *tovarăș/tovarășă*, au traseu comun, cu diferențe gramaticale minore. Tot comun este și faptul că, la ambele perechi, opoziția semantică de sex se exprimă prin moțiuine (rădăcină + sufixul moțional -ă: *domn-doamnă, tovarăș-tovarășă*). Diferența constă în faptul că numai *tovarăș-tovarășă* se supune principiului incluziunii, al încorporării. Potrivit acestui principiu, termenul derivat devine restrictiv, exclude ființele aparținând celuilalt sex. În cazul nostru, *tovarășă/tovarășe* se referă numai și numai la persoane feminine. În schimb, *tovarăș/tovarăși* are un caracter încorporant, poate include și femininul. *Tovarăși* = masculin + feminin, de aceea *tovarășe și tovarăși* era o exprimare pleonastică, o calchiere a modelului vechi *doamnelor și domnilor*, unde, după cum vom vedea, menționarea ambelor genuri se justifică. Până atunci, să mai observăm că, la cele mai multe derivate moționale, masculinul are sensul generic, încorporant, iar femininul este mulțimea inclusă încorporată. Aceasta a dus la generalizări pripite, care susțin că opoziția masculin/feminin, la aceste substantive, se reduce la opoziția dintre posibilitatea de a exprima exclusiv persoane de sex femeiesc (femininul) și absența acestei posibilități (masculinul). S-a neglijat faptul că acolo unde derivarea este inversă (masculinul de la feminin) și raportul de includere se inversează. A se vedea perechile: *pisică/pisoi, curcă/curcan, rață/rățoi* etc., unde tocmai masculinul are caracter restrictiv, exclusiv, iar sensul generic, încorporant îl regăsim la variantele feminine: *pisicile* (M F), *rațele* (M F), *curcile* (M F) etc.

După această scurtă digresiune, să revenim la perechea *domn/doamnă*. Ea face excepție de la regula semantico-gramaticală de încorporare a genului derivat, ambele forme păstrându-și caracterul exclusiv, exact ca în cazul heteronimelor de tipul *bărbat-femeie*. Cauza nu trebuie căutată neapărat în vechimea acestei derivări moționale (și care s-a petrecut în latină: *dominus/domina*), cât mai ales în faptul că, datorită vechimii lor, cele două substantive au dezvoltat semantici complexe, care depășesc cu mult opoziția de sex. În cele mai multe situații, *doamnă* are un rol subordonat, nu de persoană cu

aceleași prerogative ca ale *domnului*, ci ca o "anexă" a acestuia. Este, cu aproximație, raportul *colonel-coloneleasă*, *preot-preoteasă* etc., unde diferența nu este numai cea de sex.

Așa stând lucrurile, adresarea *doamnelor și domnilor*, în ciuda faptului că avem de-a face cu o derivare moțională, în prima fază, pe baza unei rădăcini comune, nu are caracter pleonastic, așa cum avea *tovarășe și tovarăși*, sau cum au astăzi formulările *stimate telespectatoare și stimați telespectatori*, *dragi studenți și studente* etc.

4. Substantivele *domn/doamnă*, cuvinte foarte vechi, moștenite din latină, cu un grad de frecvență foarte mare, cu un polisemantism accentuat, au și o gramatică complexă, care nu se încadrează în canoanele rigide cunoscute. Asemenea cuvinte, care țin de nucleul fondului lexical românesc, sunt un fel de vedete răsfațate ale limbii. Ele nu trebuie cercetate pentru a le supune tiparelor comune, ci pentru a pune în lumină spectacolul semantic și gramatical pe care îl oferă cu generozitate de 2000 de ani, un spectacol mereu proaspăt, actualizat, susținut cu aceeași vigoare. În trecut fie spus, cu asemenea vedete a vrut Ceaușescu să se războiască, iar rezultatul, după cum se cunoaște, n-a fost și nu putea să-i fie favorabil.

CU PRIVIRE LA STATUTUL CIRCUMSTANȚIALULUI DE LOC STUDIAT PRIN PRISMA RELAȚIILOR SISTEMICE

VASILE BOTNARCIUC

REZUMAT. Abordarea sistemică a fenomenelor gramaticale ar permite nu numai descrierea amănunțită și completă a fenomenelor descoperite, dar și detectarea unor noi fenomene, precum și a particularităților lor funcționale. Sextul Pușcariu, referindu-se la problemele ce țin de organizarea firească a limbii, menționa următoarele: „Lingvistul care vrea să cunoască organizarea adevărată a limbii sale materne trebuie să se dezbrace de concepțiile aprioristice ale gramaticii clasice și să caute să proiecteze pe ecranul conștientului procesul care se desfășoară atunci când, în mod inconștient, în calitate de subiect vorbitor își rînduiește materialul lingvistic“

În comunicarea de față va fi vorba de structura sintactică trimembră care în afară de subiect și predicat mai are în calitate de element constitutiv obligatoriu și un circumstanțial de loc, care se impune printr-un pregnant specific semantico-funcțional. Este vorba de enunțuri de tipul: *Luna atunci <...> din codri iese...* (M. Eminescu); *A ieșit Bujor în țară!* (V. Alecsandri); *Mama întră în mare* (Gr. Vieru).

Examinînd cu atenție aceste enunțuri, se poate constata că fiecare enunț a) se caracterizează printr-un conținut și o formă concretă și b) dispune de o integritate semantică și funcțională. Înțelesul concret, de exemplu, al enunțului *Luna atunci din codri iese* îl constituie reflectarea în conștiință a unei situații alcătuite din fenomenul denumit de cuvîntul *luna*, din forma de manifestare a acestui fenomen în timp *iese*, din cadrul spațial din *codri*, în care are loc această acțiune, și din cadrul temporal concret, *atunci*, în care se desfășoară acțiunea semantică.

Înțelesul concret al celui de-al doilea enunț *...A ieșit Bujor în țară!* îl constituie reflectarea în conștiință a situației alcătuite din agentul acțiunii *Bujor*, din cadrul spațial *în țară* și din acțiunea propriuzisă *a ieșit*.

Aceste două enunțuri examinate, precum și toate enunțurile de acest fel sînt identice din punctul de vedere al conținutului general și abstract și al formei generalizatoare și abstracte, deosebindu-se doar prin veșmîntul verbal concret reprezentat din elemente strict necesare și pe deplin suficiente pentru asigurarea actului comunicativ relativ independent.

Esența unităților comunicative de acest fel este reprezentată de modelul general și abstract subiect \leftrightarrow predicat \leftrightarrow circumstanțial, care constituie un tip aparte de propoziție, un sistem funcțional inconfundabil.

Enunțurile de tipul celor discutate constituie realizări concrete nu ale propoziției bimembre, ci ale propoziției trimembre spațiale SPCl,

fapt a cărei conștientizare este foarte importantă pentru cunoașterea adecvată a mecanismului de funcționare a limbii române.

Sintaxa limbii reprezintă „un ansamblu bine pus la punct, a cărui caracteristică de bază o constituie organizarea lui ca sistem, și nu ca un conglomerat, o îngrămădire haotică de elemente disparate”¹. Iată de ce abordarea sistemică a fenomenelor sintactice ar permite nu numai descrierea amănunțită și completă a fenomenelor descoperite, dar și detectarea unor noi fenomene, neatestate anterior. Mai mult chiar, pentru a reconstitui teoretic natura, particularitățile inerente obiectului (fenomenului) examinat este stringentă nevoie de a aplica în mod consecvent principiul sistematicității, întrucât întotdeauna se dezvoltă nu o entitate amorfă, ci un obiect (fenomen) interior structurat și într-un anume fel organizat². Așadar, un fenomen sintactic sau un set de fenomene de acest fel pot fi examinate ca structură și modalitate de organizare internă, relevându-se ulterior cu ajutorul și în baza principiului sistematicității trăsăturile caracteristice.

Sextil Pușcariu, referindu-se la problemele ce țin de organizarea firească a limbii, găsește de cuviință să facă următoarea precizare: „Lingvistul care vrea să cunoască organizarea adevărată a limbii sale materne trebuie să se dezbare de concepțiile aprioristice ale gramaticii clasice și să caute să proiecteze pe ecranul conștientului procesul care se desfășoară atunci când, în mod inconștient, în calitate de subiect vorbitor își rînduiește materialul lingvistic”³.

În cele ce urmează vom încerca să identificăm și să descriem entitatea abstractă trimembră, care în afară de subiect și predicat mai are în calitate de element constructiv obligatoriu și un circumstanțial de loc. Altfel zis, ne va preocupa specificul semantico-funcțional inherent acestui element component, capacitatea lui combinatorie etc.

În calitate de material factic ne vor servi enunțurile de tipul: *Noi am pornit spre casă* (M. Eminescu); *Andrieș o apucă pe cărare* (G. Meniuc); *Luna atunci din codri iese...* (M. Eminescu); *Frunză verde de negară / A ieșit Bujor în țară!* (V. Alecsandri); *Omul își îndreaptă pasul către desul stejăriș* (V. Alecsandri); *Mama intră în mare* (Gr. Vieru); *Învățătoarea o apucă spre școală* (G. Gheorghiu); *Ostașii au pătruns în spatele dușmanului*; *Onache la târg se îndrepta* (I. Druță) ș.a.

¹ Ion Ețcu. Studiul epistemologic asupra propoziției în limba română, Chișinău, 1997, p. 12.

² A se vedea S. Berejan. Studiul complex al limbii: îmbinarea principiului istoric cu cel sistemic. RLȘL, 1998, nr. 1, p. 50–54.

³ S. Pușcariu. Limba română, vol. I. Privire generală, ed. Minerva, B., 1976, p. 15.

Examinînd aceste enunțuri, se poate constata cu ușurință că: a) fiecare enunț își are specificul, individualitatea sa cantitativă și calitativă, adică se caracterizează printr-un conținut și o formă concretă și b) fiecare secvență verbală dispune de o integritate semantică și funcțională. Înțelesul concret, de exemplu, al enunțului *Andrieș o apucă pe cărare* îl constituie reflectarea în conștiință a situației alcătuite din agentul acțiunii *Andrieș*, din cadrul spațial *pe cărare* și acțiunea propriu-zisă *o apucă*. Înțelesul concret al enunțului următor *Luna atunci din codri iese* îl constituie reflectarea în conștiință a unei situații alcătuite din fenomenul denumit de cuvîntul *Luna*, din forma de manifestare a acestui fenomen în timp *iese*, din cadrul spațial *din codri*, în care are loc această acțiune, și din cadrul temporal concret *atunci*, ce marchează cînd se produce sau are loc acțiunea semnalată.

Comparîndu-le între ele, observăm că ambele posedă în fond elemente absolut necesare pentru realizarea unei comunicări adecvate. Eliminarea oricărui cuvînt (cu excepția cuvîntului *atunci* din cel de-al doilea enunț) din unitățile comunicative în discuție periclitează fie independența formală și semantică, fie însăși individualitatea enunțurilor date.

Să se compare: *Andrieș o apucă...; O apucă...; Andrieș pe cărare...* Situația e similară și în cazul eliminării unuia dintre elementele constitutive ale enunțului *Luna atunci iese din codri*. Dacă vom elimina din componența enunțului elementul variabil facultativ *atunci* secvența *Luna iese din codri* poate funcționa ca unitate comunicativă de sine stătătoare.

Realizînd elementara substituție – obiectul (fenomenul) izolat e înlocuit prin termenul de subiect, cuvintele ce desemnează acțiunea în desfășurare sînt înlocuite prin termenul de predicat, iar cuvintele ce desemnează cadrul spațial sînt înlocuite prin termenul de circumstanțial de loc – obținem formula generală și abstractă a enunțurilor de tipul celor examinate: subiect + predicat + circumstanțial de loc (SPCl).

Așadar, ceea ce ne permite să grupăm enunțuri într-o serie aparte este entitatea sintactică pe care o reproduc și care se prezintă ca o invariantă, ca o abstracție propriu-zisă. Firește, că elementele lexicale *Andrieș* și *Luna* realizează subiectul unui predicat bivalent, exprimat de cuvintele *o apucă*, *iese*. Raporturile ce se stabilesc, pe de o parte, între cuvintele ce exprimă subiectul și cuvintele ce exprimă predicatul și cele ce se stabilesc între cuvintele *pe cărare*, *din codri* și cuvintele ce exprimă predicatul semnalat deja sînt bilaterale, de interdependență și concomitent suficiente pentru reproducerea unei anumite realități.

Esența acestor unități comunicative este reprezentată de modelul general și abstract Subiect \leftrightarrow Predicat \leftrightarrow Circumstanțial de loc în cadrul căruia atestăm două tipuri de raporturi sintagmatice: predicative și circumstanțiale.

De notat că modelul sau structura trimembră semnalată constituie un tip aparte de propoziție. Propoziția trimembră spațială SPCL, în care subiectul, predicatul și complementul circumstanțial de loc, precum și raporturile dintre ele sînt în egală măsură necesare pentru a asigura integritatea și plenitudinea semantico-structurală a tipului dat de propoziție. Subiectul începe lanțul de raporturi sintagmatice, predicatul îl continuă și-l lasă deschis, iar complementul circumstanțial de loc îl continuă, încheindu-l totodată.

Important este faptul că nici primul element în lanțul de raporturi sintagmatice, nici al doilea, care e legat concomitent și de subiect, și de circumstanțialul de loc (prin raport predicativ și circumstanțial), nici, în sfîrșit, al treilea element, care încheie lanțul de raporturi sintagmatice obligatorii pentru constituirea propoziției SPCL, nu poate fi considerat că are valoare prioritară și nu poate fi înscris printre elementele dominante. În realitate însă raportul dintre subiect și predicat, pe de o parte, și dintre predicat și circumstanțialul de loc, pe de alta, diferă, și anume: după cum subiectul propoziției SPCL este determinat de predicat, la fel și predicatul este determinat de subiect. După cum predicatul implică existența obligatorie a subiectului, la fel și subiectul implică existența obligatorie a predicatului, și după cum predicatul este determinat de circumstanțialul de loc, acesta din urmă este determinat de predicat. După cum predicatul implică existența obligatorie a circumstanțialului de loc, la fel și acesta implică existența obligatorie a predicatului. Prin urmare, între elementele constitutive ale propoziției SPCL se stabilesc raporturi sintagmatice bilaterale sau de interdependență. De altfel, grație unor astfel de raporturi și unor astfel de elemente, între care se și stabilesc atare raporturi, această entitate trimembră constituie un sistem funcțional aparte. Deci subiectul, predicatul și circumstanțialul de loc sînt nu numai necesare, dar și suficiente pentru a încheia un atare sistem. Orice tentativă de a elimina fie circumstanțialul de loc, fie predicatul, fie subiectul acestei propoziții trimembre se va solda cu periclitarea sau chiar distrugerea sistemului în cauză.

În continuare vom examina încă cîteva exemple din aceeași clasă de enunțuri cu scopul de a lărgi, de a completa informația obținută, relevîndu-se în ultimă instanță informația obținută, relevîndu-se în ultimă instanță, încă odată trăsăturile definatorii ale acestei entități sintactice. Fiecare dintre cele

trei enunțuri Mama intră în apă; Învățătoarea o apucă spre școală; Ostașii au pătruns în spatele dușmanului; constituie o realizare particulară a propoziției trimembre SPCL. Așa, de exemplu, enunțul *Învățătoarea o apucă spre școală* se prezintă ca o unitate independentă, finită și încheată din punct de vedere semantic și structural. Conținutul concret al acestui enunț reflectă în conștiința noastră o situație strict individuală, constituită din persoana *învățătoarea*, acțiunea *o apucă* și cadrul spațial *spre școală*. Plenitudinea semantico-funcțională a acestui enunț este asigurată de fiecare dintre elementele (*învățătoarea*, *o apucă* și *spre școală*), care-și actualizează, după cum observăm, în mod obligator potențele combinatorii strict individuale. Dar, anume actualizarea concomitentă a tuturor valențelor de către elementele sistemice (*învățătoarea*, *o apucă* și *spre școală*) garantează existența unui asemenea enunț ca realitate comunicativă. Mai mult chiar. Primul element *învățătoarea* și cel de-al doilea element *o apucă* în virtutea compatibilității lor semantice își realizează valențele obligatorii. Situația e identică și în privința elementelor *o apucă* și *spre școală*. Cuvântul *învățătoarea* cere în mod imperios anumiți componenți contextuali, cu anumite trăsături semantice. La fel și valențele semantice și cele sintactice ale cuvântului *o apucă* reglementează completarea locurilor libere cu anumiți componenți ce posedă anumite caracteristici de natură semantico-funcțională: elementul *o apucă* cere ca cele două valențe obligatorii, să fie consumate de cuvinte de tipul *învățătoare* și *spre școală*. În felul acesta între subiect și predicat (*învățătoarea o apucă*), pe de o parte, și între predicat și circumstanțialul de loc (*o apucă spre școală*), pe de alta, se stabilesc raporturi de interdependență.

O situație identică o atestăm și în cazul celorlalte unități comunicative semnalate.

În continuare vom recurge la următorul experiment. Să presupunem că am aderat la punctul de vedere tradiționalist privind elementele constitutive al enunțului, susținând concomitent că:

a) propoziția ca unitate sintactică de sine stătătoare însumează o serie de caracteristici și se folosește pentru:

- a comunica ceva;
- a întreba ceva despre obiecte sau acțiuni;
- a exprima o poruncă, un îndemn, un sfat;
- ea exprimă un gând, o sugestie, un act de voință;

b) fiecare propoziție în calitate de realitate lingvistică e constituită doar din anumite elemente esențiale, din anumite centre organizatorice, calificate părți principale de propoziție. Prin urmare, subiectul și predicatul

sînt declarate drept unice elemente capabile să constituie baza gramaticală a fiecărei propoziții⁴.

Examinînd cu meticulozitate afirmațiile acestea grupate de noi în punctele «a» și «b», în principiu le acceptăm doar pe cele din punctul «a». Referitor la afirmațiile semnalate în punctul «b» avem anumite rezerve. Încercînd a promova principiul tradițional cu privire la elementele esențiale ale enunțului, noi distrugem «veșmintele» structural-semantice ale fiecărei entități concrete. Să se compare: *Învățătoarea o apucă...*, dar *Învățătoarea o apucă spre școală; Soldații au pătruns...*, dar *Ostași au pătruns în spatele dușmanului; El... se îndrepta*, dar *El la tîrg se îndrepta* ș.a.

După cum se observă, nu putem omite cuvintele sau îmbinările de cuvintele ce realizează funcția sintactică de circumstanțial de loc, fără a nu periclita sensul, structura și funcția comunicativă ale fiecărui enunț. Deci, în asemenea situații realitatea ne obligă să ținem cont de prezența elementelor, care doar în bloc sînt apte să comunice ceva concret și pe înțelesul tuturor vorbitorilor, apte să exprime un gînd, o poruncă, un îndemn, un act de voință ș.a. Iată de ce prezenta elementelor de tipul *spre școală, în spatele dușmanului, la tîrg* ș.a., ce realizează funcția sintactică de circumstanțial de loc, este absolut necesară. Prezența lor e solicitată și din considerentul că în felul acesta se consumă toate valențele obligatorii, asigurîndu-se enunțurilor în cauză statutul de unități comunicative de sine stătătoare.

Așadar, în încheiere putem formula următoarea concluzie. Enunțurile de tipul celor analizate constituie realități concrete nu ale propoziției bimembre, ci ale propoziției trimembre – subiect + predicat + circumstanțialul de loc (propoziției spațiale). Cel de al treilea component, adică circumstanțialul de loc, deoarece, pe de o parte, este absolut necesar pentru plenitudinea semantică și structurală a propoziției, iar pe de alta, împreună cu subiectul și predicatul, alcătuiesc minimumul suficient pentru realizarea unei unități comunicative, de sine stătătoare, ce încadrează în categoria elementelor propoziționale esențiale, obligatorii, deci, în corespundere cu spiritul teoriei tradiționale, în cea a părților principale.

În continuare vom discuta despre capacitățile sintagmatice ale circumstanțialului de loc, corelat prin raporturi sintagmatice unilaterale, care în limba română (de altfel ca și în alte limbi romanice) prevalează ca frecvență, pe cînd circumstanțialul de loc cu valoare funcțională obligatorie e mai puțin răspîndit în uzul cotidian al limbii, avînd totodată o ocurență doar

⁴ Compendiu de limba română. Fonetică, vocabular, gramatică, sinteze și exerciții rezolvate. Coordonator conf. Dr. Alexandra Metea, ed. Helicon, Timișoara; T. Cartalean, O. Cosovan. Limba română, clasa VIII, ed. Lumina, Chișinău, 1993 ș.a.

cu un număr restrâns de verbe. Mai e de remarcat că vorbitorul în anumite situații concrete ușor observă: circumstanțialul de loc obligator își găsește realizare concretă în verbe de tipul: *a se afla, a se găsi, a fi, a ființa, a exista, a locui, a intra, a se afunda, a ieși, a scăpăta, a se întoarce, a se opri, a se plasa, a se localiza, a se aranja, a se ivi, a apărea, a se arăta* ș.a. Pe bună dreptate se constată în literatura de specialitate că astfel de verbe ce caracterizează prin insuficiență semantică, iar sensul lor e destul de vag, din care cauză complinirea prin circumstanțialul de loc e obligatorie.

În susținerea tezei enunțate pledează și exemplele pe care le vom expune în două coloane:

Eu plasez oaspeții în casă.

Ne-am oprit pe o insulă din ocean.

Sala cu orgă se găsește în centrul orașului

Actorul M. Volontir locuiește în orașul Bălți.

Soarele scapătă spre asfințit.

Petrică a intrat în ogradă.

Eu plasez oaspeții...

Ne-am oprit...

Sala cu orgă se găsește...

Actorul M. Volontir locuiește...

Soarele scapătă...

Petrică a intrat...

Comparându-le, cititorul va putea ușor să observe că doar enunțurile din coloana din stînga au elementele necesare și suficiente pentru construcția unor integrități structural-semantică, capabile să deservească actul comunicativ. Nici un element al enunțurilor semnalate nu poate fi omis. În caz contrar se periclitează capacitatea lor comunicativă de sine stătătoare, ceea ce se vede din frînturile de enunț din coloana a doua.

Și încă ceva: elementele enunțurilor din prima coloană, realizînd funcțiile sintactice de subiect, predicat și circumstanțial de loc, consumă în exclusivitate valențele obligatorii și se leagă între ele din raporturi sintagmatice bilaterale și constituie un microsistem individual, alcătuit din elementele obligatorii și două raporturi sintagmatice de interdependență (raportul predicativ și raportul circumstanțial de loc).

Acest tip propozițional de sine stătător poate fi dezvoltat de diferite elemente propoziționale, calificate părți de propoziție secundare (printre care și de circumstanțialul de loc). De exemplu: *În pădure bunelul coboară din căruță, La ora exactă pasagerii urcă în vagoane, Pe neobservate Andrieș se afundă în pădure* ș.a.

În încheiere e cazul să remarcăm că circumstanțialul de loc în limba română trebuie tratat nu numai ca parte de propoziție secundară (de altfel cum tradițional e prezentat într-o serie de gramatici de limbă română), ci și

în calitate de constituent obligatoriu și esențial în componența propoziției trimembre spațiale, fiind deci și parte de propoziție principală.

Așadar, în limba română termenul «circumstanțialul de loc» denumește două realități sintactice, două realii distincte.

Circumstanțialul de loc, care-i absolut necesar sub aspectul plenitudinii semantice și structurale a propoziției-sistem spațiale S + P + Cl și împreună cu subiectul și predicatul consumă valențele reciproce, concomitent constituind minimumul suficient pentru realizarea unei unități comunicative independente, se încadrează în categoria părților de propoziție esențiale, obligatorii, deci principale.

Circumstanțialul de loc, care nu-i absolut necesar sub aspectul plenitudinii semantice structurale, ci întregește și precizează doar conținutul semantic de bază al structurii deja constituite, se încadrează în categoria părților de propoziție secundare.

CÂTEVA PROBLEME PRIVIND REDACTAREA DICȚIONARULUI ISTROROMÂN

PETRU NEIESCU*

RÉSUMÉ. **Quelques problèmes concernant la rédaction de Dictionnaire istro-roumain.** Partant de la constatation que le dialecte istro-roumain est le seul dialecte de la langue roumaine qui n'a pas son propre dictionnaire, mais seulement des glossaires à des proportions restreintes qui accompagnent d'habitude des recueils de textes, l'auteur élabore à présent un dictionnaire de ce dialecte.

Dans la base de données du dictionnaire ont été comprises toutes les sources qui contiennent des éléments lexicaux istro-roumains. Étant notés dans des périodes différentes par des gens avec une formation linguistique différente, les mots qui seront inclus dans le dictionnaire ne peuvent pas être mis en considération sans une sélection, mais, dans beaucoup de cas, ils doivent être interprétés et corrigés par l'auteur. On offre donc, pour illustrer cette idée, quelques exemples de mots de cette catégorie, extraits de l'Atlas Linguistique Roumain, l'une des plus riches sources de matériel dialectal, la modalité par laquelle ils ont été interprétés et les principes qui se trouvent à la base du dictionnaire.

În prefața volumului al II-lea al monumentalei sale monografii dedicată dialectului istroromân, Sextil Pușcariu, înfățișând planul întregii lucrări, scria următoarele: "Volumul al IV-lea și cel din urmă - va cuprinde un «Glosar» alcătuit de A. Byhan și cuprinzând tot materialul lexical cunoscut până acuma, precum și material nou, cules de Byhan în Istria. El va servi în același timp ca «indice» pentru volumele anterioare"¹.

Din păcate acest volum nu a mai apărut, monografia lui S. Pușcariu încheindu-se cu volumul al III-lea. De aceea, la sesiunea științifică comemorativă organizată cu prilejul a 25 de ani de la moartea sa ne-am angajat "să-i completăm opera cu volumul al IV-lea, *Glosar istroromân*, în care, la materialele existente în vasta sa monografie și în alte lucrări să adăugăm modesta noastră contribuție din anchetele efectuate la istroromâni"². Puțin după aceasta am publicat o mostră a unui dicționar istroromân³.

* *Institutul de Lingvistică și Istorie Literară "Sextil Pușcariu" Cluj-Napoca, str. Racoviță, nr. 21*

¹ S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, p. IX, București, 1926.

² P. Neiescu, *Contribuția lui Sextil Pușcariu la dezvoltarea dialectologiei românești*, în CL, IX (1974), nr. 1, p. 34.

³ P. Neiescu, *Pentru un dicționar istroromân*, în SCL, XXVII (1976), nr. 5, p. 529 -535.

În decursul anilor, istroromânii, denumiți de Irineo Della Croce într-o remarcabilă lucrare *rumeri*⁴, s-au bucurat de atenția a numeroși cercetători. Cu toții sunt trecuți în volumul al III-lea al lucrării lui Sextil Pușcariu, unde contribuția lor a fost analizată în mod critic.

După aceștia, alți cercetători i-au vizitat și le-au studiat graiul. Amintim aici pe Petre Iroaie⁵, Leca Morariu⁶, Traian Cantemir⁷, August Kovačec⁸, Richard Sârbu și Vasile Frățilă⁹, pe Emil Petrovici și Petru Neiescu, care au întreprins cinci călătorii de studii, publicându-și o parte din materialele culese în revistele de specialitate. Aceste materiale constând în răspunsuri la un chestionar de cca. 2.000 de întrebări, pus integral în Jeian, Sușnievița, Noselo și Sucodru și, parțial, în Costârcean și Zancovți, împreună cu o bogată culegere de texte imprimate pe benzi de magnetofon, reprezintă o bază documentară extraordinar de bogată referitoare la acest dialect.

Un material foarte bogat și valoros, mai puțin cunoscut, este cel cules de Sever Pop (în Jeian și Bărdo, cu un chestionar de 2.200 de întrebări) și de Ștefan Pașca (în Jeian, cu un chestionar de 2.700 de întrebări), valorificat parțial în cele 10 volume din *Atlasul lingvistic român* și în cele 7 volume din *Micul atlas lingvistic român*.

Constatând că pentru dialectul aromân dispunem de mai multe dicționare, ca să le amintim numai pe cele mai recente și mai complete, redactate de Tache Papahagi¹⁰, și de Matilda Caragiu Marioțeanu, care redactează în prezent un dicționar ce pornește de la dialectul aromân spre cel dacoromân¹¹, că pentru meglenoromâni avem dicționarul lui Th. Capidan¹², că pentru istroromâni dispunem doar de glosare care însoțesc volume de texte publicate de Ion Maiorescu¹³, Iosif Popovici¹⁴, Sextil Pușcariu¹⁵, Traian Cantemir¹⁶, Richard Sârbu și Vasile Frățilă¹⁷ sau întocmite pe baza unor materiale disparate, publicate de predecesori, cum e cazul lucrării lui A. Byhan¹⁸ și că un dicționar cât de cât complet al

⁴ *Historia antica e moderna, sacra e profana, della città di Trieste*, 1698.

⁵ Cu ale sale cunoscute *Cântece istroromâne*, cele mai multe publicate în revista "Făt Frumos".

⁶ *Lu frați noștri*, Cernăuți, 1928

⁷ *Texte istroromâne*, București, 1959.

⁸ Cu numeroase contribuții, din care amintim *Descrierea istroromânei actuale*, 1971 și *Istrorumunsko - hrvatski rječnik*, 1998).

⁹ *Dialectul istroromân*, Timișoara, 1998.

¹⁰ *Dicționarul dialectului aromân*, București, 1963.

¹¹ *Dicționar aromân (Macedo-vlah)*, A - D, București, 1977.

¹² *Meglenoromânii III. Dicționar meglenoromân*, București, 1935.

¹³ *Itinerar în Istria și vocabular istriano-român*, București, 1900. Lucrarea a fost republicată la Triest, în 1996, în versiune italiană, traducerea fiind făcută de Elena Pantazescu.

¹⁴ *Dialectele române din Istria, partea a 2-a (Texte și glosar)*, Halle, 1909.

¹⁵ *Studii istroromâne, III*, București, 1929.

¹⁶ Vezi nota 7.

¹⁷ *Dialectul istroromân*, Timișoara, 1998. Lucrarea completează ediția a II-a a lucrării aceluiași autori, *Texte istroromâne și glosar*, Timișoara, 1992.

¹⁸ *Istrorumänisches Glosar*, în "Jahresbericht", VI, Leipzig, 1899.

acestui dialect ne lipsește, am reluat munca începută cu două decenii în urmă, beneficiind de astă dată de sprijinul Academiei Române, care ne-a aprobat un proiect de Grant referitor la redactarea unui dicționar istroromân, proiect pe care îl finanțează și în prezent.

În cele ce urmează nu vom analiza amănunțit programul, nici toate izvoarele din care am extras material, ci ne vom opri puțin la *Atlasul lingvistic român*, una din cele mai bogate surse, și la felul în care este redat dialectul istroromân în volumele publicate sau în manuscrisele lui.

Una din cele mai grele probleme, care au dat multă bătaie de cap multor cercetători ai dialectului, o constituie perceperea și notarea lui *ę* (*e* deschis). Atât S. Pop, cât și alți cercetători au făcut mari greșeli notând *e deschis* (*ę*) unde nu trebuia și nenotându-l unde era cazul. Acest sunet, despre realizarea căruia mai persistă și astăzi, la unii cercetători, unele păreri contradictorii, deși el a fost descris foarte clar de S. Pușcariu, A. Kovačec, E. Petrovici și P. Neiescu, redă pe un *-ă* românesc (la grupul sudic al istroromânilor). Același *ę* corespunde, atât în satele din sud, cât și la Jeiän, diftongului *ęa*, indiferent dacă acest diftong se mai păstrează astăzi în graiurile dacoromânești, sau îl reprezintă pe acest diftong din limba română veche. Se rostește, de exemplu, *o fęte, do fęte* (la Sușnievița) și *o fęta, do fęte* (la Jeiän), pentru *o fată, două fete* din dacoromâna actuală, sau *o feată, două feate*, din limba română veche. Dar nu totdeauna unui *-ă* (final) românesc îi corespunde automat un *-ę* la sud și un *-a* la Jeiän. E vorba de păstrarea în dialectul istroromân a unui *e* moștenit din limba latină în cuvinte ca *g'linde* și *fęriče*, pentru *ghindă* și *ferigă* din dacoromână, unde avem de-a face cu forme de singular refăcute sub presiunea sistemului, fiind introduse în categoria substantivele feminine terminate în *-ă* (*capră, casă, masă* etc.). Formele latinești *glandem* și *filicem* au dat în limba română *g'linde* și *fęrice*, forme păstrate până astăzi în dialectele românești sud-dunărene¹⁹.

În graiul din Jeiän există un sunet inexistent în dacoromână, fricativa velară *ɣ*, care corespunde lui *g* din limba română și din alte limbi. Existând însă în limba română perechea surdă a acestui sunet, atât S. Pop cât și Șt. Pașca l-au notat prin *ħ* (*h* velar, tăiat cu o tildă). Ulterior el a fost înlocuit în atlas cu *ɣ*. Acest sunet este greu de perceput în vorbirea allegro, mai ales pentru un om care nu-l are în limba sa, de aceea cei doi l-au identificat adesea cu cel mai apropiat sunet din limba română, *h*. O altă explicație este că anchetatorii au uitat, pur și simplu să adauge la *ħ* tilda amintită.

Astfel în harta intitulată GRAPĂ DE MĂRĂCINI (1/38)²⁰ s-a notat la Jeiän *čă ħusta brăna*. Dar în croată, după cunoștințele noastre nu există un cuvânt *ħust*, ci *ħust*, care însemnează *des, gros, strâns, opac*. Deci *čă ħusta brăna* nu însemnează *grapă de măracini*, ci *grapă deasă*, în opoziție cu grapa cu dinți, de fier sau de lemn, care este rară.

¹⁹ În legenda despre întemeierea satului Jeiän se spune că trei frați au plecat cu turmele să caute locuri mai bune de pășunat. După mult umblet, la un popas, orbul, care era cel mai mare dintre ei, așezându-se să se odihnească, punând mâinile pe pământ a simțit feriga și a zis: *Ūănča-i bur pemínt, ke fęriče crește* și au rămas acolo de și-au întemeiat satul.

²⁰ Cifrele din paranteză indică volumul și numărul hărții

Dintre multele exemple care se pot da în legătură cu acest sunet mai amintim hărțile TUNUL BUBUIE (5/1466) și ROTAR (5/1343) pentru care, la Jeiän, s-a notat *calúnu zahárněá* (< scr. *zagrñiti* = a tuna, a bubui) și *bóhñaru*, care cu siguranță, are la origine germanul *Wagner*.

Cum dicționarele se ocupă în primul rând de formele de bază ale cuvintelor, variantele fonetice fiind adesea neglijate (cu excepția unor dicționare speciale), nu ne-am propus să redăm toate variantele fonetice, ci să le simplificăm.

Subliniem de la început că materialul din ALR este deosebit de bogat și valoros, dar el trebuie interpretat din cauză că titlul hărților nu este sinonim cu răspunsurile din hartă, ci un fel de definiție a noțiunii ce se urmărește prin întrebare.

Vom da mai jos câteva exemple de probleme ce le ridică sursele de material din care am extras materialul lexical pentru *Dicționarul istroromân*, oprindu-ne de data aceasta la *Atlasul lingvistic român II, serie nouă*. Exemplele sunt luate la întâmplare.

Pe harta URC DEALUL (5/1373) s-a dat răspunsul *mey în vrh*. În *mey* recunoaștem indicativul prezent al verbului *a merge* (ir. *meje*), iar *vrh* înseamnă *deal*? Evident că nu. Istroromânii au cuvintele *codru* sau *brig* pentru a denumi dealul, muntele. Deci sintagma *mey în vrh* are sensul *sui, urc, merg în sus* (poate fi și pe deal). În hărțile (MI-A SPUS) TOATE PĂSURILE (5/1932) și (MI-A SPUS) CÂTE ÎN LUNĂ ȘI ÎN SOARE (5/1398) s-au dat răspunsurile: *mî-av spuravěit de tote stvările* și *mî-av zis de tote stvâr*. Cuvântul *stvâr* provine din scr. *stvar*, care nu înseamnă nici *păs*, nici *lună*, nici *soare*, ci *lucru, obiect, treabă, cauză*. *Spuravěi* este forma iterativă a verbului *spure* (< lat. *exponere*) cu sensul de *a spune în timp, a povesti*. Deci *mî-av spuravěit de tote stvările* și *mî-av zis de tote stvâr* înseamnă *mi-a spus, mi-a zis, mi-a povestit despre toate lucrurile, de toate*. Desigur că în acest *de toate* poate fi vorba despre orice, inclusiv despre *păsuri, necazuri*.

Pe harta ZI DE ZI (ÎI MERGE TOT MAI BINE) (5/1496) avem răspunsul: *zîa dúpa zîia îi méje vávăc mai tāmno*, fără ca redactorii să traducă: *zi de zi îi merge tot mai rău*. Un neavizat ar da în dicționar cuvântul *tāmno* cu sensul de *bine, când*, în realitate înseamnă chiar pe dos, *rău*²¹.

Dar dorința de a îndrepta erorile îi întinde și capcane celui care încearcă să facă acest lucru. În harta MESTECĂNIȘ avem cuvântul *wărbóvina*, un derivat al cuvântului scr. *vrba* 'salcie'. Redactorul hărții a pus după răspuns semnul întrebării [?], ceea ce denotă că el s-a îndoit de exactitatea răspunsului. Dicționarele sârbocroate pe care le-am consultat dau pentru *vrbovina* sensul de 'lemn de salcie, pădure de salcie'. Așadar s-ar părea că, ori informatorul, ori anchetatorul nu au înțeles ceva (primul nu a înțeles întrebarea, al II-lea nu a înțeles că răspunsul este greșit) și am fi tentați, mai ales că redactorul hărții a pus semnul întrebării după răspuns, să scriem că *vărba* înseamnă *salcie*. Consultând manuscrisul original am constatat că Șt. Pașca nu a făcut nici o mențiune după răspuns, deci semnul amintit a fost adăugat de redactor cu mulți ani după anchetă, redactor care cunoștea sensul sârbocroatului *vrba*. Și noi, în anchetele de la Jeiän, am obținut răspunsul *vărba* pentru *mesteacăn*. Știind că *vărba* înseamnă în sârbocroată *salcie*, am insistat asupra întrebării, dar informatorul și-a menținut

²¹ Cu sensul corect, cuvântul a fost atestat pe harta I SE FACE RĂU (6/1632): *vrur!á va fače tāmno* 'cuiva (i se) va face rău'.

răspunsul. L-am întrebat atunci care este cuvântul croat pentru *vărba* și informatorul²² mi-a răspuns prompt: *bréza*, care de fapt înseamnă mesteacăn.

Există cazuri în materialul atlasului când două cuvinte de origine croată au fost scrise într-un singur cuvânt sau un cuvânt a fost scris prin două cuvinte. Astfel, în manuscrisul atlasului se află următorul răspuns: *Am mâncât obojit'i čuda cărne*. Greșeala constă în scrierea într-un singur cuvânt a prepoziției *o* (care are sensul de *de*) și a cuvântului *bojit'* 'Crăciun' (< scr. *božić*), greșeală îndreptată de redactorul hărții (AM MÂNCAT) DE CRĂCIUN MULTĂ CARNE) (6/1761), care a scris corect: *am mâncât o bojit'i čuda cărne*.

Pe harta S-AU ÎNCĂIERAT LA BĂTAIE (4/979) s-a dat răspunsul: *s-au pošnít na tezeđi*. Atât anchetatorul, cât și redactorul, necunoscând limba sârbocroată, au confundat prima silabă a verbului *natezeđi* cu prepoziția *na* (existentă în multe limbi slave), care are printre sensuri și pe cel de *la*, iar pe *tezeđi*, cuvânt, de fapt, inexistent, l-au socotit ca fiind substantivul *bătaie*. *Pošni* nu înseamnă *a se încăiera*, ci *a porni*, *a începe*, iar *na tezeđi*, nu înseamnă *la bătaie*, ci *natezeđi* (un singur cuvânt). În scr. *natezati (se)*, are mai multe sensuri: *a trage*, *a întinde*, *a forța*, *a suci în toate părțile*, *a avea de furcă cu cineva*, *a ezita* și cu sensul figurat *a se mășura cu cineva*, unele preluate și de istroromâni. Cu 6 hărți mai înainte, pe harta intitulată S-AU LUAT DE PĂR (4/973) găsim răspunsul *s-au natezeđit de per*. Aci *natezeđi* are sensul corect de *a se trage*.

Uneori neînțelegerea dintre anchetator și informator este evidentă. Pe harta PORUMBIȘTE (1/119) s-a dat răspunsul *lócu dēnde-ı poberıto*. *Poberi* a fost împrumutat din scr. *pobirati*, *pobirati* și are sensul de *a culege*, *a strânge recolta*. Acest răspuns nu are ce căuta pe harta amintită.

Pe harta (FRUCTE) CRUDE s-a notat *kíselo [s]*. Indicația din paranteză, care arată că e vorba de un substantiv, lipsește din fișa originală, fiind pusă greșit de redactorul hărții căci *kiselo* este un adjectiv neutru, împrumutat de la croați. În istroromână, întocmai ca în limba din care a fost împrumutat, adjectivul are forme pentru toate trei genurile; *kísel*, *kísela*, *kíselo*, notat și de noi: *kísel lâpte* 'lapte acru, iaurt'.

Tot la capcanele amintite mai sus dorim să mai dăm câteva exemple. Astfel, pe harta PUTINEI 'vas de lemn în care se bate untul' (2/307) pe teritoriul dacoromân, alături de sinonimele folosite local pentru putinei, s-a mai răspuns că untul se bate *cu lingura în oală* (76)²³ *într-un bliđ*, *în ceva ulcior* (când se face puțin, 362), *în oală* (386) etc. La Jaiän s-a răspuns *șálița* și *zdilița*. *Zdilița* este forma istroromână a cuvântului scr. *zdelica*, diminutiv al lui *zdela* 'strachină, farfurie' și *șálița* este un derivat al scr. *šolja* 'ceașcă, oală'. Aceste răspunsuri nu sunt sinonime ale lui PUTINEI, ci răspunsuri la întrebarea *în ce se bate untul*. Corect ar fi ca titlurile hărților să nu fie de felul PUTINEI, ci RĂSPUNS LA ÎNTREBAREA: ÎN CE BATEȚI UNTUL.

În materialele atlasului mai există un fel de greșeli sau de capcane. Astfel, pe harta SLOI DE CEARĂ (1/273), la Jaiän s-a răspuns *cuz de čer*. Cuvântul *cuz* nu există, ci numai *cus* (< scr. *kus* 'bucată, bucătică'). Am face două greșeli dacă am da în dicționar un

²² Marmilit' Ivan, Șepalo, oștăru 'cârciumarul'.

²³ Cifra din paranteza de după răspuns indică numărul cartografic al localității din care s-a reprodus răspunsul.

cuvânt *cuz* cu sensul de *sloi*. În primul rând că nu există acest cuvânt, cu *z* la finală, ci cu *s*, în al doilea rând că sensul cuvântului ar fi greșit. Apariția lui *z* în loc de *s* la sfârșitul acestui cuvânt se explică prin fonetică sintactică, *s* sonorizându-se din cauza lui *d* următor. Anchetatorul, dacă ar fi cunoscut cuvântul, ar fi trebuit să noteze *cuz de ăer*, pentru a marca acomodarea lui *s* la *d* următor. Lipsa acestui semn, datorat neperceperii unor fenomene de sandhi și necunoașterii limbii sârbocroate, din care istroromâna a împrumutat multe cuvinte, se întâlnește și în alte situații. Astfel, pentru *caș dulce*, Șt. Pașca a notat *frîjă căș*. În istroromână nu există un cuvânt *frîjă*, ci *frîjăc* (< scr. *frīšak*, *-ka*, *-ko* 'proaspăt, recent, răcoros'). Este vorba deci despre un *caș proaspăt*, *nefermentat*. Consoana *c* de la finala adjectivului *frîjăc* s-a neutralizat, a dispărut din cauza aceleiași consoane de la inițiala cuvântului următor. Fenomenul este absolut normal și anchetatorul, dacă ar fi cunoscut cuvântul *frîjăc*, ar fi trebuit să noteze, fie *frîjă căș*, fie *frîjă-căș*, semne ce ar fi atras atenția celui ce citește răspunsul că este vorba de un accident fonetic²⁴. Astfel de cazuri sunt numeroase și redactorul dicționarului trebuie să le interpreteze și să le corecteze.

Ar fi greșit să se creadă că numai în atlas se află astfel de situații. Aproape în toate izvoarele se află greșeli care e necesar să fie corectate sau, pur și simplu, să fie ignorate. Dintre materialele care stau la baza dicționarului nostru, cele mai sigure sunt cele extrase din lucrările lui S. Pușcariu, A. Kovačec, R. Sârbu-V. Frățilă și, fără falsă modestie, din cele ale lui E. Petrovici și P. Neiescu.

Și în materialele provenite de la alți cercetători trebuie intervenit. De exemplu, Traian Cantemir, la verbul *a veni*, dă 23 de sensuri, din care amintim: *a veni*, *a sosi* (*verit-a case*), *a coborî* (*verit-a jos*), *a crește* (*verit-a mare*), *a deveni* (*verit-a bur*), *a ieși* (*verit-a jensca din așe*), *a se îmbogăți* (*verit-a bogât*), *a îmbătrâni* (*verit-a betâr*), *a se însera* (*verit-a șera*), *a întineri* (*reș mai tiner veri*), *a se întoarce* (*ie re năzat veri*), *a intra* (*verit-a nuntru*), *a se usca* (*verit-a uscâte*), *a rășari* (*sorele vire färe*), *a se îmbolnăvi* (*ie verit-a bolän*) etc. Noi am redus totul la 5 sensuri. La primul sens am spus: "urmat de prepozițiile *în* și *din* și de adverbe de loc, arată direcția sau locul din care se vine sau se merge" în care am încadrat aproape toate exemplele ca cele de mai sus. Și S. Pușcariu, excelent cunoscător al dialectului istroromân, a mai greșit sau poate fi corectat. Spre exemplu, în glosarul său, la *a trăze* dă un sens *a vâsli*, extras din exemplul: "*mergu la o bârkițe și se trăgu*". La verbul *trăze* (la Jeian *trăje*) noi am dat 4 sensuri: **1.** *A trage*, *a duce*, *a târi*. **2.** *A căra*, *a transporta*, **3.** *A călători*, *a se deplasa*, *a se duce*, *a se plimba*, *a se da cu ceva* (aci putându-se încadra și exemplul din Pușcariu). Pentru Pușcariu am făcut și sensul **4.** *A vâsli*, urmat de semnul [ʔ]. Evident că pentru a ne plimba cu barca trebuie să vâslim (dacă nu are motor), dacă *me trăgu* cu bicicleta trebuie să pedalez pentru a o face să meargă, dar *me trăgu* nu însemnează *pedalez*, ci *mă plimb*, *mă deplasez* (*cu bicicleta*).

Ne oprim aici, deși exemplele pot continua.

²⁴ În vorbirea curentă, *allegro*, cu toții rostim în acest fel: *m-am scăldat într-un la cu apă limpede* sau *am trecut pe un po de lemn*, unde *c* și *d* au dispărut din cauza aceluiași sunete din cuvintele următoare.

Una din problemele de principiu ale dicționarului, asupra căreia am meditat îndelung este următoarea:

a) Avem dreptul să dăm în dicționar cuvinte și forme de care suntem convingși că sunt greșite, numai de dragul de a nu interveni în materialele predecesorilor?

b) Avem dreptul să le corectăm, chiar cu riscul de a greși noi înșine în unele cazuri?

c) Ignorăm formele de care suntem convingși că sunt greșite, știind că dicționarul nu este exhaustiv?

d) Dăm și formele greșite, sau considerate de noi greșite, atrăgând atenția supra lor prin [?] pus după aceste forme?

Am ajuns la concluzia că nu trebuie să fim robul unor principii și norme prestabilite, că o oarecare elasticitate trebuie să fie permisă și în lucrările lexicografice, în care, în general, se respectă cu strictețe normele tehnice. Vom îmbina principiile de mai sus în funcție de material.

Intenționăm să introducem în dicționar toate cuvintele și formele (nu neapărat variantele fonetice) din lucrările publicate sau din manuscrisele la care vom avea acces, indicând de fiecare dată sursa de unde au fost extrase cuvintele respectiv.

Cum în lucrările și în textele publicate, sau înregistrate de la istroromâni, apar întâmplător numai unele cuvinte (e drept că cele din fondul de bază, dată fiind frecvența lor mai mare în vorbire, nu vor scăpa) și numai răspunsurile obținute pentru noțiunile urmărite cu chestionare, știm că numărul cuvintelor-titlu nu va fi complet. Există cuvinte, chiar moștenite, care fac parte din terminologia unor meserii sau ocupații care scapă din cauză că nu au fost cuprinse în chestionare și nu au apărut în conversațiile purtate de cercetători cu istroromânii sau în textele culese de aceștia, de aceea intenționăm să urmărim, în satele istroromâne, toate elementele de origine latină sau autohtonă păstrate în limba română, așa cum a făcut M. Bartoli pentru cele aproximativ 300 de cuvinte de origine latină, publicate de S. Pușcariu sub numele de *Listele lui Bartoli*²⁵.

După stabilirea inventarului lexical, cu exemplificări în dialect pentru fiecare cuvânt și sens, pot fi ușor publicate alte două dicționare (pornind de la cel întocmit de noi), un dicționar istroromân-croat²⁶ și unul istroromân-italian.

²⁵ Există o listă conținând întregul inventar lexical al românei comune, întocmită de V. Breban, Ileana Neiescu, Petru Neiescu și Aurelia Stan. Din ea urmează să se extragă elementele autohtone și cele de origine latină. Urmărirea existenței acestor cuvinte în istroromână presupune noi anchete care urmează să se facă de acum înainte. Desigur că dicționarul poate apărea și fără cuvintele din această listă dar, prin includerea lor, calitatea lucrării ar avea de câștigat.

²⁶ Un glosar istroromân-croat a apărut recent datorat lui August Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramaticom i tekstovima)* "Dicționar istroromân-croat (cu gramatică și texte)", Pula, 1998. În afara glosarului, care conține numai cuvintele din textele culese și transcrise de autor, cartea mai conține o descriere a gramaticii dialectului și un număr de texte dialectale. Este o lucrare scrisă cu competență de un bun cunoscător al dialectului, dar materialul lexical redactat sub formă de dicționar este destul de limitat din cauză că el conține numai cuvintele din texte. De altfel atât și-a propus autorul.

După încheierea dicționarului în forma concepută vom trece la inversarea lui, redactând o variantă istroromâno-dacoromână. O astfel de lucrare lipsește cu desăvârșire. Acest lucru va înlesni și redactarea unui dicționar istroromân-italian și a unui istroromân-croat, prin adaptarea și traducerea părții a II-a a dicționarului nostru. Cunoscători ai limbilor croată și italiană pot fi găsiți la noi, după cum nu excludem nici colaborarea cu specialiști din Croația și Italia.

Înainte de a încheia, trebuie să arătăm că în perioada de dinaintea primului război mondial cercetarea istroromânilor s-a făcut cu dificultate. Deși Iosif Popovici, originar din Banat, lector la Viena, se deplasa în aceeași țară, Austro-Ungaria, a trebuit să îndure multe șicane din partea autorităților locale, în frunte cu preotul Flegar din Sușnievița. Între cele două războaie, când Istria a aparținut Italiei, cercetarea dialectului istroromân și acordarea de drepturi acestora a ajuns la cota maximă prin înființarea comunei Valdarsa (Sușnievița), de care aparțineau satele istroromâne din jurul ei, prin înființarea unei școli românești în comuna amintită condusă de Andrei Glavina, prin recunoașterea limbii române ca a II-a limbă oficială în comuna amintită. Din păcate școala s-a închis după abia 4 ani de existență, în urma morții lui Glavina iar cei doi copii, unul din Jeian și celălalt din Sușnievița, aduși în țară de S. Pop și înscriși la Școala normală din Blaj pentru a se întoarce, după terminarea ei, ca învățători în satele lor natale, n-au mai putut face acest lucru din cauza războiului. Perioada dintre cele două războaie a fost cea mai bună pentru studierea dialectului istroromân. Atunci au fost posibile deplasările lui P. Iroaie, L. Morariu, Tr. Cantemir, S. Pop, St. Pașca pentru a culege material dialectal din satele istroromâne. Aceste cercetări au fost sistate în perioada de după al II-lea război mondial, în timpul relațiilor încordate dintre România și Iugoslavia. După restabilirea bunelor relații dintre cele două țări a fost posibilă reluarea cercetărilor.

În prezent s-a înființat cadrul legal, prin semnarea la cel mai înalt nivel a unor tratate de colaborare dintre România și Croația referitoare la recunoașterea minorității croate din România și a celei românești din Croația, la obligativitatea sprijinirii celor două minorități pentru exercitarea dreptului la identitate națională, la cultură și învățământ în limba maternă. Pentru croații din România aceste drepturi s-au concretizat prin deschiderea la Carașova (jud. Caraș-Severin) a unei școli, prin finanțarea de către autoritățile române a unei publicații în limba lor. Un tratament similar, care întârzie, este de așteptat din partea autorităților croate²⁷.

²⁷ Trebuie menționată activitatea Asociației Culturale a Istroromânilor "Andrei Glavina", cu sediul la Triest, care, prin dr. P. E. Rațiu, președintele ei, acționează neobosit pentru punerea în practică a acestor drepturi. Menționăm, de asemenea, activitatea Asociației de Prietenie Italo-Română "Decebal", cu sediul în același oraș, avându-l președinte pe dott. Ervino Curtis, care militează, de asemenea, pentru drepturile istroromânilor, și care a întreprins unele acțiuni laudabile în acest sens, printre care menționăm organizarea unui simpozion internațional intitulat *L'Istroromano, la lingua, la cultura, la storia. Parliamone per salvarlo*, care a avut loc la Triest în 23 nov. 1966. Există și un Sabor (= adunare) al istroromânilor, despre a cărui activitate nu avem cunoștințe mai aprofundate.

OBSERVAȚII ASUPRA DUBLEI TRANZITIVITĂȚII

ADRIAN CHIRCU

RÉSUMÉ. Observations sur la double transitivité. L'auteur du présent article revient sur quelques idées soutenues antérieurement¹, en reargumentant sa position concernant la double transitivité du verbe *a face* dans certains contextes, valeur que d'autres chercheurs ont omise dans leurs études.

0. Trebuie să recunoaștem faptul că studiile referitoare la morfosintaxa limbii române vorbite sînt din ce în ce mai rare. Dacă în alte țări, cum este Franța², de exemplu, cercetarea limbii vorbite este «la modă», la noi aceasta nu cunoaște o răspîndire atît de largă, afirmîndu-se deseori că limba română vorbită nu oferă întotdeauna un bun material de studiu, din cauza coruperii ei prin intermediul diverselor limbaje, fie ele argotice sau nu, sau din cauza deschiderii limbii vorbite spre diverse inovații; or, tocmai acestea trebuie cercetate, deoarece știm cu toții că întrebuintarea limbajului familiar este generală, acesta fiind singurul stil funcțional stăpînit de toți vorbitorii și însușit treptat încă din primii ani de viață, și că nu de puține ori s-a afirmat în literatura de specialitate că pînă la urmă uzul este cel care guvernează într-o mare măsură sistemul.

Pe parcursul prezentei lucrări vom ține seama de definiția dată tranzitivității în marea majoritate a gramaticilor limbii române, prin aceasta înțelegîndu-se fie capacitatea unor verbe de a realiza în mod obișnuit relația cu un complement sau completivă directă³, adică verbele care pot governa frecvent

¹ Chircu, Adrian, *Limba română vorbită. Observații asupra tranzitivității*, în StUBB, XLIII, nr. 2-3, 1998, p. 189-195.

² Amintim aici două dintre lucrările mai recente ce vizează acest aspect. Este vorba despre Bernet, Charles, Rezeau Pierre, *Dictionnaire du français parlé*, Paris, 1989 și despre *Le français parlé. Études grammaticales*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1990.

³ Dobridor-Constantinescu, Gh., *Morfologia limbii române*, București, 1974, p. 168.

părți de vorbire (sau propoziții cu aceste funcții)⁴, fie realizarea deplină a mesajului verbal prin relația sintactică dintre verb și un complement direct⁵.

1. Discuțiile ce vor urma vizează unele aspecte legate de dubla tranzitivitate a verbului **a face** în româna vorbită. Singurii care menționează acest verb cu o valoare dublu tranzitivă sînt M. Zdrenghea în *Limba română contemporană. Morfologia*⁶ și D. Ivănuș, Ion Toma în *Limba română. Subiecte date la admitere*⁷, primul menționînd că unele verbe pot avea două obiecte directe, adică pot governa două substantive în acuzativ, dintre care unul al persoanei :a anunța, a învăța, a face (Te fac praf), iar ceilalți doi pentru exemplul "*L-am făcut să se răzgîndească*" oferă următoarele soluții: propoziție predicativă suplimentară / completivă directă. Aceștia le vom răspunde că au plecat de pe poziții greșite în analiza faptelor de limbă, deoarece au ignorat caracteristicile contextuale ale elementului predicativ suplimentar. Observațiile noastre se bazează într-o mare măsură, pe un chestionar la care au răspuns diverse categorii sociale: elevi , studenți, profesori, muncitori, lingviști, oameni de cultură etc. Vom da în continuare cîteva dintre cerințele acestui chestionar: S-au dat următoarele exemple: *Te fac o bere, Te fac un tenis, Te fac un munte, Te fac o carte*. Subiecților li s-a cerut să răspundă la următoarele întrebări: *Ați auzit expresiile, formulele de mai sus?; Ce înțelegeți prin acestea?; Unde le-ați auzit și în ce împrejurări?; Ce vîrstă și ce profesie au cei care le folosesc?; Ați auzit și alte expresii de tipul acesta? Menționați-le !*

Analiza răspunsurilor date ne-a confirmat faptul că această folosire a verbului **a face** este în uz și trebuie să o considerăm ca atare. Propunem, așadar, introducerea acestuia în clasa verbelor dublu tranzitive (bitranzitive-cele care datorită conținutului lor semantic, au nevoie de două limite exterioare: un complement al obiectului acțiunii (termenul poartă trăsătura semantică -uman) și un complement al destinatarului (beneficiarul) acțiunii (termen care se caracterizează prin trăsătura semantică +uman))⁸ alături de **a întreba, a ruga, a sfătui, a anunța**, acestea aparținînd limbajului general; **a învăța, a întreba, a asculta, a trece**, verbe aparținînd limbajului școlăresc⁹. Prin urmare aceste verbe pot avea două componente directe: un complement direct al persoanei și un complement direct al lucrului¹⁰.

⁴Ibidem, p.169.

⁵Irimia, Dumitru, *Gramatica limbii române*, Iași, 1997, p.175.

⁶Zdrenghea, Mircea, *Limba română contemporană. Morfologia*, Cluj-Napoca, 1970, p.165.

⁷Ivănuș, Dumitru, Toma Ion, *Limba română. Subiecte date la admiterea în învățămîntul superior*, București, 1995, p.190-191.

⁸Irimia, Dumitru, op.cit., p. 176.

⁹Drașoveanu, D.D., *Limba română contemporană.Sintaxa*. Curs ținut la Facultatea de Litere,1993-1994.

¹⁰Pană-Dindelegan, Gabriela, în *Teorie și analiză gramaticală*, București, 1992, p. 124, nu este de acord cu acest lucru, arătînd o non-identitate a acestor realizări. Pentru cercetătoarea

bucureșteană cele două obiecte directe reprezintă poziții sintactice distincte. În aceeași condiții ale ocurenței numai unul dintre determinanți, cel personal, prezintă datele formale (relaționale) ale calității de complement direct.

1.1. Verbele dublu tranzitive se pot verifica cu ajutorul acestei formule¹¹:

pe cineva+verb+ceva
L-am trecut pe elev clasa.
L-am anunțat ora plecării.

Verbul care face subiectul acestor observații se încadrează și el în această formulă:

L-am făcut o partidă de tenis.
L-am făcut o carte la Cazino.
Pe Gigel l-am făcut o bere la Restaurantul "Someșul".

Argumentul semantic în cazul construcțiilor de acest tip nu poate fi susținut. Celor care afirmă că este vorba despre o deplasare semantică totală le vom răspunde că forma are o mare pondere în analiza gramaticală. Dacă ar fi avut în vedere acest argument, atunci ar trebui să ne referim la foarte multe verbe cum este, de exemplu verbul **a fi** care are destul de multe sensuri, iar pentru **a face** DEX-ul dă nu mai puțin de douăzeci și cinci de sensuri.

Nu sîntem de acord, de asemenea, cu cei care presupun aici o eventuală elipsă a unei prepoziții **cu** sau interpretează din punct de vedere semantic, și nu din punct de vedere sintactic aceste construcții.

L-am făcut cu o bere sau
L-am făcut cîste cu o bere.

1.2. Dacă în această construcție poate fi reperabilă și presupusă, așadar, o eventuală elipsă înțeleasă fie ca omiterea dintr-o frază (am spune noi sau propoziție) a unor elemente pe care vorbitorul le are în minte în momentul cînd rostește fraza (propoziția), dar nu le exprimă, pentru a scurta vorbirea, a evita repetițiile sau a obține anumite nuanțe afective¹², fie înțeleasă ca rezultat al suprimării sau absenței¹³ a unei prepoziții, atunci nu putem considera drept potrivite următoarele argumente aduse de unii cercetători în favoarea elipsei.

- a) omiterea unor elemente exprimate de vorbitor într-o frază [într-o propoziție anterioară; fără subînțelegerea acestor elemente, comunicarea nu poate fi înțeleasă (în cazul nostru comunicarea este întru totul înțeleasă)];
- b) în cazul verbului, care face obiectul acestui articol, nu este vorba de răspunsuri la întrebări parțiale sau totale (atunci cînd se exprimă numai cuvîntul sau cuvintele care-l interesează pe cel care a întrebant, lăsîndu-se la o parte celelalte elemente din întrebare);

¹¹Drașoveanu, D.D., lucr.cit.

¹²Stati, Sorin, *Elipsa*, în LR, 1955, nr. 3, p. 68-74.

¹³Drașoveanu, D.D., *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, [Cluj-Napoca], 1997, p. 227.

- c) nu este cazul suspensiei care arată o întrerupere voită a comunicării, vorbitorul ezitînd sau temîndu-se să termine fraza¹⁴;
- d) interpretarea sintactică nu se poate face fără a recurge la elipsă;
- e) nu se poate vorbi aici despre un obiect direct pe poziția unui complement circumstanțial de scop la fel ca în cazul valenței acuzative dobîndite¹⁵.

Dacă am avea o elipsă, și sînt destui cercetători care ar afirma acest lucru, atunci am accepta ideea unui eventual EPS. De exemplu:

ex/ Hai să te fac o bere = Hai să te fac cu o bere.

Din exemplul următor ne vom da seama că nu poate fi acceptată această variantă:

-Unde mergi?
-Merg să-l fac un tenis pe George.

dar nu și:

*-Merg să-l fac cu un tenis pe George.

Dacă am accepta această soluție, atunci ar însemna că:

Merg să-i dau (cumpăr) un tenis.

e la fel cu:

Mihai s-a făcut (s-a ales) cu un tenis.

Acceptarea unei glisări de ordin gramatical dintr-un dativ într-un acuzativ pentru pronumele personal complement direct nu poate fi nici ea susținută. Dacă în cazul unui exemplu de tipul: **Hai să te fac un ceai** am putea spune **Hai să-ți fac un ceai**, în alte exemple acest lucru nu mai este posibil. De exemplu: **Hai să te fac un munte** înlocuit cu **Hai să îți fac un munte**, ultimul exemplu nemaifiind reперat în română.

1.3. Există cîteva contexte distribuționale pentru această valoare dublu tranzitivă a verbului **a face**:

a) Apare în construcții independente:

L-am făcut un meci de tenis pe Mircea.

b) Are ca regent un verb de modalitate sau o expresie verbală cu această valoare:

-Pot să te fac un tenis?
-Vreau să te fac o carte.
-E posibil să te fac acum o Coca-Cola?

¹⁴Stati, Sorin, art.cit. , p.74.

¹⁵Hazy, St., *Valență acuzativă dobîndită*, în CL, 1991, nr.1, p.61-65.

c) Are ca regent un verb care exprimă o dorință, o rugăminte:

-Aș putea să te fac un suc?

-Doresc să te fac acum o tură cu mașina prin oraș.

d) Poate avea drept regente verbe („movendi,„) sau interjecții care exprimă o deplasare în spațiu:

Am fost să-l fac o bere pe Mihai. (am mers)

Vino să te fac un munte.

Hai să te fac o carte.

Mergeam să-l fac o prăjitură.

e) După acest verb urmează, în majoritatea cazurilor, un complement circumstanțial de scop sau de cauză:

Vino să te fac un munte pentru a ne recrea.

Hai să te fac o bere pentru ca să nu mai fii supărat.

Hai să te fac încă un tenis spre a mă revanșa.

Hai să te fac o bere, deoarece vreau să mă revanșez.

f) Dacă intervine ideea de necesitate, atunci se schimbă sensul inițial al construcției:

Vino să te fac un tenis.

Vino să te fac (să joci) un tenis.

conform cu:

Vino să te fac să bei (să te oblig) apă.

L-am făcut să bea apă rece.

g) Complementul direct al lucrului are un sens general (nedeterminat cantitativ):

Vino să te fac o Coca-Cola ! (una sau mai multe).

h) Complementul direct al lucrului nu apare decât rar la plural (acest fapt dînd o particularitate acestei construcții).

Vino să te fac niște beri ! , dar nu și

* Vino să te fac niște munți.

i) Proba cu pasivizarea unui complement direct (cel al persoanei) se verifică și ea ¹⁶:

Pe Ion l-am făcut o carte.

Ion a fost făcut o carte la cazinou.

j) Ca și în cazul celorlalte verbe dublu tranzitive, cele două complemente directe nu pot intra în relație de coordonare¹⁷:

¹⁶Drașoveanu, D.D., *Limba română contemporană. Sintaxa*. Curs ținut la Facultatea de Litere, 1993-1994.

¹⁷Pentru detalii vezi Pană-Dindelegan, Gabriela, lucr.cit., p. 124.

- * L-am învățat pe elev și lecția.
- * L-am făcut pe X și meci de tenis.

k) Complementul direct al lucrului nu poate fi dublat:

- * O bere te-am făcut-o la restaurant.
- * O lecție te-am ascultat-o la școală.

l) Conform regulii unicității¹⁸, ce presupune imposibilitatea existenței, în dependența unui termen regent, a unui al doilea termen subordonat, construit în același fel cu unul dat, sintagma cu verbul **a face** dublu tranzitiv nu are o valență acuzativală dobândită și reprezintă o reală excepție de la unicitate.

Ex. 1/ Te vom anunța mâine ziua plecării.
Te vom anunța mâine spre a afla ora plecării.
Te vom anunța mâine ca să afli ora plecării.

Ex. 2/ Te fac o pizza?
Te fac o pizza spre a mă revanșa,
dar nu și *Te fac spre o pizza spre a mă revanșa.

2. Cele afirmate de noi mai sus îndreptățesc reconsiderarea interpretării verbului **a face** ca unul dublu tranzitiv, în anumite contexte, contexte specifice mai ales românei vorbite. Abandonarea studiilor de limbă vorbită nu trebuie susținută, deoarece știm cu toții că limba este într-o permanentă evoluție și tocmai de aici derivă dinamica sintagmelor, modelarea acestora.

BIBLIOGRAFIE

1. F. Asan, *Raportul dintre diateze și tranzitivitate*, în *Limba română*, 1960, nr. 3, p.341-348.
2. Ch. Bernet, P. Rézeau, *Dictionnaire du français parlé*, Éditions du Seuil, Paris, 1989.
3. Gh. Constantinescu-Dobridor, *Morfologia limbii române*, București, Editura Științifică, 1974.
4. Nina Croitoru-Bobîrniche, *Dicționar de argou al limbii române*, Slobozia, Editura Arnina, 1996.
5. *** *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
6. D.D. Drașoveanu, *Limba română contemporană. Sintaxa*. Curs ținut la Facultatea de Litere, Cluj-Napoca, 1993-1994.
7. D.D. Drașoveanu, *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1997.
8. I. Ghiță, *Sinteze și exerciții lexicale, lingvistice și stilistice*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995.

¹⁸Drașoveanu, D.D., lucr.cit., p. 67.

9. *** *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei, 1963.
10. St. Hazy, *Valență acuzativă dobândită*, în CL, nr. 1, 1991, p. 61-65.
11. D. Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom, 1997.
12. D. Ivănuș, I. Toma, *Limba română. Subiecte date la admiterea în învățământul superior*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995.
13. *** *Le français parlé. Études grammaticales*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1990.
14. G. Pană-Dindelegan, *Teorie și analiză gramaticală*, București, Editura Coresi, 1992.
15. G. Pană-Dindelegan, *Tranzitivitate și diateză*, în SCL, 1967, nr. 1.
16. S. Stati, *Elipsa*, în *Limba Română*, nr. 3/1955.
17. M. Zdrengea, *Limba română contemporană. Morfologia*, Cluj-Napoca, 1970.

SEXTIL PUȘCARIU. GENEROZITATEA CĂRTURARULUI

GEORGETA ANTONESCU

RÉSUMÉ. Sextil Pușcariu. La générosité du savant. Premier recteur de l'Université roumaine de Cluj (1919), linguiste et historien de la littérature, Sextil Pușcariu est aussi l'auteur de plusieurs ouvrages autobiographiques. *À cheval sur deux siècles. Mémoires de jeunesse (1895-1906)* rend compte de la période pendant laquelle celui-ci a fait ses études à Leipzig, Paris et Vienne et des débuts de sa carrière scientifique. Tous les détails de l'ouvrage démontrent la capacité de Pușcariu d'établir des solides liens d'amitié, sa générosité dans les rapports avec les autres, le dévouement avec lequel il se dédie à une grande oeuvre culturelle: le grand dictionnaire de la langue roumaine.

Vorbind cu oarecare timp în urmă despre lucrarea memorialistică *Brașovul de altădată*¹ remarcam, în legătură cu imaginea pe care autorul ne-o dă despre lumea copilăriei sale, că ea este rezultatul unei atitudini bonome, un tablou "în care personajele sunt privite cu indulgență, iar slăbiciunile lor consemnate cu haz, dar niciodată cu răutate". Același mod de a înțelege evenimentele și oamenii, cu îngăduință, constatând dar și explicând, relevând erorile dar subliniind totodată calitățile, dă tonalitatea specifică și volumului *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895-1906)*². În el S. Pușcariu ne prezintă anii săi de formație ca om de știință și viitor profesor, studiile făcute la Leipzig (în seminarul lui Gustav Weigand) la Paris (ca discipol al lui Gaston Paris) și la Viena (pe lângă Wilhelm Meyer-Lübke), ani nu numai de masivă acumulare de cunoștințe, ci și de modelare a personalității. Citind cărți și studiind oamenii, lucrând pe cont propriu, dar și observând metoda de lucru a celorlalți - dascăli și colegi - S. Pușcariu își definește aria preocupărilor, renunțând, de pildă, la creația literară, dar rămânând un cititor și un comentator avizat al ei, și îndreptându-și majoritatea eforturilor spre studiile lingvistice, partea finală a cărții fiind consacrată prezentării activității sale în calitate de coordonator al *Dicționarului Academiei Române*. La vechea sa dragoste din tinerețe, literatura propriu-zisă, autorul se întoarce abia la sfârșitul vieții, după un lung ocol, dar și la capătul a treizeci de ani de "jurnal intim", prin redactarea lucrărilor memorialistice, din păcate nepublicate în întregime nici astăzi.

¹ *Sextil Pușcariu memorialist. Între erudiție și literatură*, în "Steaua", nr. 7-8, 1994.

² București, Editura pentru Literatură, 1968, ediție îngrijită de Magdalena Vulpe.

Formă liberă prin excelență, acest tip de literatură se dovedește a fi extrem de favorabilă manifestării adevăratelor calități scriitoricești ale autorului: spirit de observație, discernământ, ascuțime în aprecierea oamenilor, dar și o mare și statornică generozitate.

Personalitate echilibrată, autorul, peste care au trecut două războaie mondiale³, care și-a început viața și și-a format personalitatea ca supus al imperiului austro-ungar, contribuind mai apoi în mod substanțial la înființarea primei universități românești din Ardealul revenit la patria-mumă, consideră bătrânețea (deși împovărată de boală - despre care nu vorbește, însă, niciodată - și de imposibilitatea de a-și mai continua proiectele științifice) ca un "dar", fiindcă "a domolit pasiunile, a lărgit perspectivele", i-a "pus în mână o cumpănă mai dreaptă", iar anii l-au învățat să îndepărtez/e/ fără regrete prea dureroase zgura"⁴. "Zgura" înseamnă, în concepția autorului, ceea ce este superfluu, ceea ce poate acoperi și întuneca liniile de forță ale unei epoci sau ale unei existențe, tentația detaliului nesemnificativ, dar înseamnă, înainte de toate, după propria-i mărturisire, "tot ce e răfuială cu adversarii" și "tot ce a intrat în paginile ziarului meu ca să servească de material autobiografic"⁵ Memorialistul își controlează și și reprimă nu numai umoarea, ci și orgoliul subiectiv, căci, în cele din urmă, tot ceea ce consideră util să ne comunice despre sine este, în fond, mai ales semnificativ pentru ceilalți.

Cartea, spune S. Pușcariu, este "o colecție de impresii ce au fost atât de vii, încât s-au întipărit în memoria mea, fragmente dintr-o mare frescă a locurilor văzute și a oamenilor întâlniți"⁶ iar în alegerea lucrurilor înfățișate "nu importanța obiectivă a evenimentelor și oamenilor a fost hotărâtoare pentru memorialist, ci locurile, lucrurile și oamenii ce l-au impresionat și au fost determinante pentru el"⁷. Cu toate acestea, în urma lecturii, nu rămânem mai ales cu imaginea unui destin individual, ci cu a unuia tipic, destinul tânărului cărturar român ardelean de la începutul veacului nostru, cu oportunitățile pe care le are la dispoziție, cu căile ce i se deschid, cu provocările și mizele ce-i stau dinainte, cu tentațiile pe care trebuie să le ocolească și cu realizările, care apar destul de repede atunci când el este un autentic intelectual, devotat disciplinei pe care și-a ales-o.

Textul are o compoziție în același timp logică și flexibilă, cu capitole ce acoperă mari perioade de timp (sinonime cu etape esențiale de viață), în cadrul cărora cronologia strictă nu mai este însă neapărat respectată. Autorul știe să

³ Textul a fost terminat în decembrie 1947, după cum ne informează editoarea și nepoata savantului, Magdalena Vulpe.

⁴ *Călare pe două veacuri*, ed.cit., p. 13.

⁵ *Ibidem*, p.14.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 43.

"cedeze" ispitei asociației de idei și apelează uneori și la caracteristicul joc cu straturile temporale care poate fi relevant și în *Brașovul de altădată*: Leipzigul spre care se îndreaptă tânărul student ardelean de la 1895 este totodată și "Lipsca" negustorilor brașoveni de pe vremuri⁸, Columb și descoperirea Americii stau alături de performanța călătoriei aeriene peste ocean a lui Lindberg și sunt gândite concomitent de vizitatorul muzeului istoric din Genova⁹, în capitala Italiei "la fiecare pas găsești cel puțin un spectacol din cele trei Rome, veche, medievală sau modernă, amestecate într-un complex bizar și unic"¹⁰, imaginea Parisului se constituie prin împletirea amintirilor din tinerețe cu cele ale tuturor celorlalte - numeroase - călătorii făcute ulterior de autor în capitala Franței¹¹, plimbarea în caleașcă a lui Franz Josef prin Viena anulului 1905 ocazionalizează un rezumat¹² al întregii lui domnii și a semnificațiilor ei de sfârșit de epocă. Libertatea compozițională caracteristică memorialistului îi permite lui S. Pușcariu să apeleze pe rând la povestirea retrospectivă și anecdotă, la dialog (puțin folosit, totuși, deși un dialog deschide cartea) și portret, la reflexii morale și povești despre cuvinte (etimologia și evoluția sensurilor îl pasionează și în cealaltă carte de memorii), și chiar să intercaleze o adevărată relație de călătorie¹³. Textul este întotdeauna plin de miez, tonalitatea păstrează balanța între nostalgia înduioșată și umor¹⁴, autorul nu pare în mod deosebit preocupat de problemele de stil, deși remarcă faptul că, prin căutarea ani de-a rândul a echilibrului între artă și știință, a câștigat "acea îndemănare a scrisului, care poate face agreabil chiar cel mai arid tratat filologic"¹⁵

Călare pe două veacuri dezvăluie însă un alt fel de "stil", acela al personalității, una care ezită să se plaseze în prim plan, manifestă o constantă atitudine autocritică, dar, poate tocmai de aceea, devine deosebit de atașantă. Iar nota dominantă și particularizatoare a acestei personalități ni se pare a fi, așa cum am mai spus, generozitatea. Aceasta înseamnă, înainte de toate, a ști să dăruiești celorlalți, nu neapărat bunuri materiale, ci, după nevoie, atenție, comprehensiune, indulgență, încurajare, aprobare, iertare chiar, atunci când e cazul. Relațiile lui S. Pușcariu cu dascălii și colegii săi din străinătate, așa cum

⁸ *Ibidem*, p. 19.

⁹ *Ibidem*, p.81.

¹⁰ *Ibidem*, p.93.

¹¹ "Orașul nu mai era același ca în 1900 și mai ales eu nu mai eram cel de atunci. Dar tocmai aceste metamorfoze fac ca impresiunile nouă, adăugate celor vechi, să completeze imaginea" (*Ibidem*, p. 221).

¹² *Ibidem*, p. 279-290.

¹³ În Italia, Grecia și la Constantinopol (p. 72-110).

¹⁴ "Arta de a scrie e de multe ori arta de a doza. Mai ales în memorii, mi se pare că este deosebit de important să știi câte picături de sirop poți pune ca să nu alterezi puterea vindecătoare a medicamentului" (*Ibidem*, p. 368.)

¹⁵ *Ibidem*, p. 15.

sunt înfățișate în carte, demonstrează că el era capabil să dea toate acestea. Să dea, dar să și primească, iar din acest punct de vedere pasajul în care sintetizează aportul pe care trei mari profesori l-au avut în formarea personalității sale științifice ni se pare deosebit de revelator: "Când, în toamna anului 1905, începui activitatea mea de doctorat la Universitatea din Viena, aveam înaintea ochilor mei pe cei trei dascăli care, în cursul studiilor, m-au format: Weigand, Gaston Paris și Meyer-Lübke. De la cel dintâi am învățat cu deosebire două lucruri: să ai un contact nemijlocit și perpetuu cu elevii, îndrumându-i să lucreze cu dragoste și încredere în propriile puteri, iar pentru ca această dragoste și încredere să le vină, să nu lași ca îndoielile și un scepticism nelalocul lui la începători să-i facă șovăitori. De la marele dascăl parizian am deprins grija unei expunerii limpezi și frumoase, chiar când tratezi un subiect arid și ești nevoit să cercetezi amănuntul în aparență neînsemnat și plicticos. El pune aceeași dragoste când voia să trezească fiorii artei ca și când elucida o problemă de fonetică. La Meyer-Lübke am găsit acea pătrunzătoare privire în esența lucrurilor în ansamblul lor și bucuria pentru aflarea adevărului, chiar când la ea trebuie să ajungi prin sacrificarea unei păreri eronate proprii"¹⁶

Această privire pătrunzătoare o posedă și Pușcariu și tocmai ea îl face capabil să profite de toate contactele umane (fie că e vorba de profesori ori colegi cu aceleași preocupări, fie de oameni obișnuiți, gazde, cunoscuți întâmplători, trecătoare idile de tinerețe), pentru că îi permite să vadă în fiecare individ ceea ce are el bun, interesant, deosebit, demn de atenție. Nu toți colegii săi de studii, de exemplu, s-au realizat din punct de vedere profesional (unii au murit pretimpuriu, pe alții împrejurările vieții i-au cantonat la nivelul mediocrității), dar tuturor Pușcariu le păstrează o amintire senină și caldă, tuturor simțim că le este recunoscător pentru partea pe care au avut-o în propria sa tinerețe.

Capacitatea de a-i cunoaște și înțelege pe ceilalți este una dintre marile calități ale memorialistului, cu atât mai demnă de laudă atunci când e vorba de personalități controversate (cazul lui Dimitrie Sturdza, ridiculizat de unii, dar căruia S. Pușcariu îi recunoaște ascuțimea inteligenței și chiar relevanța unora dintre observațiile la *Dicționar*, deși sunt făcute în detrimentul propriilor lui convingeri¹⁷), sau de oameni cu totul deosebiți de el însuși, cum ar fi Alexandru Philippide sau Ovid Densusianu. De asemenea, simpatia reală nu-l împiedică să aprecieze cu justețe slăbiciunile omului, așa cum se întâmplă în cazul lui Zaharia Bârsan, sau în relatarea tragicei povești a prieteniei dintre Șt. O. Iosif și D. Anghel. Atent la nuanțe și ponderat în expresie în situațiile de acest fel, S. Pușcariu știe să fie și entuziast atunci când pomenește oameni pe care i-a iubit sau cărora e convins că le datorează mult în privința formării propriei personalități. Grăitoare sunt, din acest punct de vedere, pasajele în care vorbește despre

¹⁶ *Ibidem*, p. 332.

¹⁷ *Ibidem*, p.353.

Ștefania Dobrogeanu (viitoarea soție a lui Paul Zarifopol): "văd că timpul cât am fost colegi la Lipsca a fost neprețuit, pentru marele câștig ce l-am avut din prietenia ce mă lega de Fani Dobrogeanu. Viața mea sufletească s-a îmbogățit în atingere cu bunătatea ei excepțională, care m-a făcut și pe mine mai bun. Ea m-a învățat să fiu iertător și conciliant, iar prețuirea sincerității ca o condiție esențială a artei, o datoresc probabil tot contactului spiritual cu ea"¹⁸. Recunoștința, pe care el însuși o manifestă atunci când este cazul, devine o calitate însemnată și în aprecierea celorlalți; în ciuda unui defect supărător ("Devenit bănuitor într-un mediu de multe ori lipsit de scrupule, el era nedrept și cu cei cinstiți și le suspecta buna credință"¹⁹), Ion Bianu păstrează totuși prietenia lui Pușcariu pentru că "l-am văzut la masa lui de lucru, neobosit fără cruțare pentru sine ca și pentru alții și sub masca lui de om sceptic, am văzut inima lui de aur: el singur îl mai căuta și îngrijea pe Sturdza, când nimeni nu-l mai vizita pe omul politic fără amici care se retrăsese din viața publică și când flacăra lui vie începuse să se stingă"²⁰.

Tot o formă a generozității este, pe de altă parte, și capacitatea de a-ți recunoaște greșelile, sau aceea de a accepta să te schimbi, atunci când lumea - sau disciplina studiată - în jurul tău se schimbă. Din acest punct de vedere - extrem de important atunci când e vorba de un om de știință - S. Pușcariu caracterizează foarte bine două tipuri de savanți cu care a avut de a face în cursul carierei sale filologice: "Există autori care rămân toată viața statornici convingerii la care au ajuns în tinerețe. Pentru ei o abatere de la ea înseamnă o inconsecvență, o îndepărtare de la drumul drept. /.../ Desigur că a te feri de ipoteze nesigure înseamnă a te pune la adăpost de greșeli care te pot compromite, dar cel ce voiește cu adevărat să ducă mai departe carul științei trebuie să aibă și curajul greșelii, să caute drumurile neumblate, pe care se umblă cu poticniri"²¹. Întreaga sa activitate demonstrează că viitorul memorialist a aparținut celui de al doilea tip: muncitor ordonat și consecvent, dar mereu curios, ținând pasul cu înnoirile disciplinei, posedând spirit autocritic²², capabil de a renunța la ambițiile pentru care nu are suficiență înzestrare (creația literară), dar și de a persevera, în luptă cu circumstanțele nu într-un tot favorabile, atunci când e vorba de o misiune importantă și pentru care simte că are chemare (lucrul la *Dicționar*). În relațiile sale cu Academia el

¹⁸ *Ibidem*, p.118.

¹⁹ *Ibidem*, p. 358.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 350-351.

²² Confruntat cu colaboratorii "regățeni" la *Dicționarul Academiei*, S. Pușcariu recunoaște, de pildă, că "ceea ce scriam eu, nu era graiul popular din Ardeal, viguros și colorat, ci o limbă artificială a cărturarilor, plină de latinisme neînțelese dincolo de Carpați și de germanisme, de care noi nu ne mai dădeam seama" și începe o adevărată "campanie" "contra acestor intruși străini în limba noastră" (*Ibidem*, p. 123-124).

este ferm când se pune problema să-și apere metoda și ritmul de lucru, neacceptând nici o concesie ce ar fi pus sub semnul întrebării soliditatea științifică a întreprinderii, dar renunță cu ușurință în cazurile în care nu ar fi fost în joc decât orgoliul său personal: "Faptul că atunci când am rămas singur /.../ pe foaia de titlu s-au pus numai Regele și Academia, nu și al meu, dovedește îndeajuns că pentru mine aceasta nu era o problemă. Important era, după părerea mea, ca opera să se facă, nu ca autorii ei să fie numiți în titlu"²³.

Scriind "memorii" și nu "autobiografie", S. Pușcariu se înfățișează în carte - din materialul căreia nu am utilizat decât o foarte mică parte - cu discreție și aproape cu timiditate; de obicei persoana sa nu apare în prim plan, nici măcar atunci când este cu adevărat "conducătorul", cum se întâmplă în cazul *Dicționarului*: statistic vorbind, el consacră mult mai multe pagini celor care l-au ajutat, ținând să evidențieze contribuția lor și celebrând "bucuria ce ți-o dă străduința în comun cu o pleiadă de colaboratori devotați aceluiași țel de a urni un vehicol din loc, nu pentru un folos imediat, ci pentru a pregăti în zeci de direcții terenul generațiilor viitoare"²⁴. Există oare o mai frumoasă profesiune de credință pentru un învățat și un profesor?

Post-scriptum. La începutul căsniciei sale, prin 1905, S. Pușcariu primește din partea Academiei Române premiul Constantine: "Era întâiul ban primit pentru munca mea. Din el mi-am permis să-mi cumpăr obiecte de lux, de care altfel m-aș fi lipsit mult timp. Iată ce am luat atunci cu 4000 de lei: argintărie pentru douăsprezece persoane într-o mare casetă de lemn; două fotele de piele stacojie, mari ca niște tronuri; două covoare persane; un imens urs de ghiată comandat direct din Cristiania - așa, nu Oslo, se numea pe atunci capitala Norvegiei - și diferite farfurii și vase de porcelan vienez. Au mai rămas bani și pentru o minunată natură moartă de Luchian, plătită cu 300 de lei, care făcea o vrednică replică la peisajul de Grigorescu"²⁵.

Fără comentarii!

²³ *Ibidem*, p. 348-349.

²⁴ *Ibidem*, p. 367.

²⁵ *Ibidem*, p. 377.

REFERINȚE BASARABENE LA SEXTIL PUȘCARIU

EUGENIA BOJOGA

ABSTRACT. References to Basarabia. During his activity, Sextil Pușcariu - like Onisifor Ghibu, Ion Agârbiceanu, Aron Cotruș and others from his generation - made also references to Basarabia. Being a member of *Astra* Association for Basarabia, Pușcariu came into contact with people whom he evoked in his memoirs, wrote several reviews of books concerning the cultural and historical process/phenomena in the province over the Prut river, and when Basarabia had reunited with Romania, he signed a large study in the Review of the Royal Foundations.

Though marginal in his entire activity, this subject contributes to a complete reconstitution/understanding of the personality of the scholar who founded the linguistic school of Cluj.

0. Scopul acestei comunicări este să releve un aspect mai puțin cunoscut din vasta activitate a lui Sextil Pușcariu - referințele sale basarabene. Deși în preocupările întemeietorului școlii lingvistice clujene tema Basarabiei este oarecum marginală, ea contribuie totuși la reconstituirea imaginii de ansamblu a personalității sale.

Format în ambianța stimulatorie din preajma realizării idealului nostru național, S. Pușcariu se înscrie în mod exemplar în generația marilor bărbați ai neamului făuritori ai Unirii. Considerînd implicarea în viața cetății ca o condiție indispensabilă a intelectualului, marele filolog nu a acceptat niciodată izolarea în laboratorul de fonetică, dimpotrivă, sentimentul de intensă participare ne întîmpină în toată activitatea sa. Astfel, încă fiind student la Universitatea din Leipzig remarcă lipsa de coeziune a colegilor săi, români din Regat, mărturisind: "eu, ca ardelean preocupat de o singură politică, cea românească, nu înțelegeam să te poți certa pe chestii de politică de partid"¹. Ulterior, ca șef al Catedrei de Limba Română la Universitatea din Cernăuți înființează la 22 octombrie 1918 ziarul "Glasul Bucovinei", semnînd celebrul articol-program *Ce vrem?*, în care îi îndemna pe bucovineni să-și ceară drepturile strămoșești. În "Memorii" va acorda o importanță deosebită acestei perioade: "Toamna lui 1918 a fost, desigur,

¹Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri*, București, 1968, p.123.

punctul culminant în viața mea, căci ea aduse acea orgie de fericire pe care am așteptat-o o viață întreagă, pentru care erau acordate toate coardele sufletului meu strunit pentru acest ideal².

Așadar, pentru S.Pușcariu specializarea lingvistică nu a însemnat nicidecum o îngustare a orizontului de preocupări, o detașare de complexitatea fenomenului social și cultural al vremii, promovarea unității culturale a tuturor românilor constituind în permanență una din preocupările sale majore³.

Referințele basarabene la Pușcariu se înscriu, pe de altă parte, în cadrul adeziunii intelectualilor ardeleni la cauza Basarabiei, adeziune izvorâtă din afinitățile sociale dintre cele două provincii românești, ambele înstrăinate pînă la 1918, dar și dintr-o convingere fermă cu privire la menirea intelectualului și a datoriilor lui față de popor. Deși implicația lui Pușcariu în evenimentele desfășurate în provincia de dincolo de Prut nu a avut proporțiile implicației lui On.Ghibu sau A.Cotruș, O.Goga sau I.Agârbiceanu⁴ ~ care au făcut la Chișinău apostolat politic și cultural⁵ ~ marele filolog își exprimă bucuria alipirii Basarabiei la România chiar în primul număr al revistei "Dacoromania". Astfel, marcînd evenimentul, Pușcariu consemna: "Unirea Basarabiei cu Patria-mumă a atras în mod firesc atenția cercetătorilor asupra acestei provincii românești, despre care în deobște se știa numai că ducea o viață vegetativă din punct de vedere național, întrucît stăpînirea rusească sugruma orice mișcare culturală românească"⁶. Nu înfîmplător prestigioasa revistă a Muzeului Limbii Române va publica o suită de materiale referitoare la fenomenul istoric și cultural din Basarabia: recenzii pe marginea cărților și revistelor ce apăreau la Chișinău sau care vizau provincia dintre Prut și Nistru, materiale de folclor.

²Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, 1978, p.776.

³Cf. Magdalena Vulpe, [Prefață] la volumul *Călare pe două veacuri*, p.6.

⁴Cu privire la activitatea lui Agârbiceanu cf. E.Bojoga, *Ion Agârbiceanu și Basarabia*, în "Tribuna", nr.4, 1996, p.1-6.

⁵Urbea basarabeană devenise la acea dată (1917-1918), după cum susține On. Ghibu, un bun adăpost pentru transilvăneni, căci, pe lîngă intelectuali, veniseră voluntari de pe fronturile războiului și foști prizonieri în Rusia țaristă . Dacă în tranșeele războiului avusese loc deja înfrățirea ostașilor ardeleni cu cei basarabeni, venirea intelectualilor în Basarabia, pe atunci încă rusească, avea să semnifice un al doilea descălecat, de data aceasta de emancipare culturală și națională. Vegetînd pînă atunci într-o stare de obscurantism și asuprire țaristă, lipsiți de școli și instituții în limba română, basarabeni se văd dintr-o dată sprijiniți și stimulați prin cuvînt și faptă de frații ardeleni. Astfel, într-o vreme cînd nu mai puteau lucra la ei acasă, intelectualii ardeleni găsesc un imens front de lucru la Chișinău: in conferințe publice despre limba și istoria românilor, se angajează în predarea limbii române pentru toți doritorii de a o studia, iar pentru învățătorii de la sate organizează cursuri de reciclare.

⁶Cf. *Dacoromania*, nr.1, 1920-1921, p.428.

Dar contactele lui Pușcariu cu Basarabia se intensifică odată cu extinderea Astei la Chișinău, decizie luată în Adunarea generală de la Arad (1924). Delegația din 20 de persoane, aleasă "cu însărcinarea de a duce la îndeplinire opera de extensiune a societății în Basarabia" îi avea ca protagoniști pe O. Goga, Sex. Pușcariu, I. Agârbiceanu, O. Ghibu⁷. La un moment dat marele lingvist clujean trebuia să plece la Chișinău, dar angrenajul preocupărilor multiple l-a împiedicat. El are însă ideea de a-l propune ca reprezentant al Astei în Basarabia pe O. Ghibu care avea deja experiența contactului cu această provincie încă din primul său refugiu la Chișinău.

Astfel, făcând parte din comitetul asociației "Astra" pentru Basarabia, Pușcariu a venit în contact cu unii basarabeni pe care îi va evoca în memoriile sale. În calitate de colaborator al revistei "Dacoromania" a scris recenzii pe marginea cărților ce vizau fenomenul cultural din provincia de peste Prut, iar atunci când Basarabia se realipește la România semnează un amplu articol în "Revista Fundațiilor Regale".

1. Prima recenzie se referă la cartea lui Petre Haneș, "Scriitori basarabeni". La vremea respectivă cultura din Basarabia era încă departe de a fi integrată în contextul general românesc. De aceea, gestul cronicarului de a-și plasa propria evaluare într-o viziune românească de ansamblu este cât se poate de sugestiv. Deși această provincie a fost vitregită de soartă, politica de rusificare forțată împiedicând orice manifestare de românism, Pușcariu constată că "totuși, conștiința națională s-a păstrat și în Basarabia; două scrieri recente ne arată că am avut acolo chiar și o oarecare mișcare literară care nu va putea fi trecută cu vederea de aici înainte de istoricii noștri literari"⁸.

Cartea lui Petre V. Haneș, "care în timpul războiului a cutreierat Basarabia și a căutat urmele trecutului", oferea o prezentare succintă a fenomenului cultural din Basarabia de pînă la 1918. Trecînd în revistă activitatea cărturarilor prezenți de autorul cărții - episcopul Amfilohie de Hotin, mitropolitul Gavril Bănulescu, Șt. Mărgeală, Al. Hajdeu, C. Stamatî ș.a. - Pușcariu zăbovește asupra capitolului dedicat lui Alexandru Hajdeu "care prin sentimentele sale naționale, prin cultura sa temeinică și prin talentul său de scriitor, trebuie numărat între cei mai de frunte reprezentanți ai generației de la 1840 și ca cel mai de seamă între scriitorii basarabeni rămași acasă"⁹. Completînd informația furnizată de Haneș,

⁷Cf. Onisifor Ghibu, *Ardealul în Basarabia - o pagină de istorie contemporană*, Cluj, 1928, p.15.

⁸Sextil Pușcariu, [Recenzie la] Hane Petre V. *Scriitori basarabeni*. Curs liber ținut la Facultatea de litere din București în anul 1919-1920. București, Alcalay, 1920., în *Dacoromania*, nr.1, 1920-1921, p.428.

⁹*Ibidem*, p.430.

recenzentul, el însuși istoric literar, precizează că "«Cuvîntul» său [al lui Hajdeu - n.n.] rostit în 1837 către elevii școlii din Hotin, remarcabil prin conținutul său, a avut un răsunset mare în Ardeal, unde-l publică Barițiu în "Foaia pentru minte", în traducerea lui C.Stamati; în Țara românească, unde-l reproduce Eliade în «Curierul» și în Moldova, unde-l remarcă Kogălniceanu în «Dacia literară»¹⁰. Intuiția fină a istoricului literar se îndreaptă spre alte două opere ale scriitorului basarabean pe care le încadrează în contextul general românesc. Așadar, în viziunea lui Pușcariu "Epistola către Români" (1858) a lui Hajdeu, adresată fiului său Bogdan, "denotă sentimentele adînci naționale ale acestui bun Român, iar novela sa istorică «Domnia Arnăutului» cuprinde pagini care pot sta alături cu ale contemporanilor săi Bălcescu și Al.Russo"¹¹. Faptul că Pușcariu îl apreciază elogios pe Hajdeu ne face să credem că profesorul de istorie a literaturii vechi de la Universitatea din Cluj utiliza datele oferite de Haneș și la curs în fața studenților.

Menționînd că studiul se caracterizează printr-o informație bogată, bazată pe consultarea întregii bibliografii anterioare dar și pe surse noi, culese din lectura sînguină a revistelor și scrierilor de la mijlocul veacului trecut, Pușcariu trage concluzia că "autorul izbuteste să dea un tablou mai rotunzit decît înaintașii săi asupra vremurilor și persoanelor pe care ni le înfățișează uneori într-o lumină nouă și izbuteste să le caracterizeze, precizînd locul ce li se cuvine în mișcarea literară și culturală a timpului lor"¹².

A doua recenzie semnată de Sex.Pușcariu vizează cartea lui Ștefan Ciobanu - La continuité dans la Bessarabie annexée en 1812 par la Russie. De la bun început recenzentul remarcă drept calitate esențială a cărții faptul că "studiul succint și sobru al lui Ciobanu ne dă o serie întregă de contribuții nouă pentru cunoașterea vieții culturale românești în Basarabia"¹³.

În acest context Pușcariu face o paralelă între starea de lucruri din provincia de peste Prut și realitățile cunoscute de el: "Vedem din scrierea aceasta că starea culturală a acestei provincii a scăzut după răpire, întocmai ca în Bucovina"¹⁴. Pe recenzent îl preocupă circulația cărții românești în Basarabia, în special activitatea tipografiei din Chișinău - unica "răspînditoare de cărți românești". Între anii 1815 și 1820 aici au fost tipărite 19.320 de volume. La

¹⁰*Ibidem*, p.

¹¹*Ibidem*, p.431.

¹²*Ibidem*, p.429.

¹³Sextil Pușcariu, [Recenzie la] Ciobanu Etienne, *La continuité Roumaine dans la Bessarabie annexée en 1812 par la Russie. Extrait du Buletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, V-VIII-e année, Nr.1, București, Cultura neamului românesc, 1920, în *Dacoromania*, nr.1, 1920-1921, p.432-433.

¹⁴*Ibidem*, p.433.

1883 însă arhiepiscopul Paul închide tipografia, dînd ordin să fie adunate și arse toate cărțile românești. Abia în 1905, după prima revoluție rusă, tipografia a putut fi redeschisă. Pe acest fundal în 1867 limba română este scoasă din școli, fiind predată doar la seminarul teologic din Chișinău pînă în 1883, ca materie facultativă în clasa V-a și a VI-a.

Printre basarabenii antologați de Șt.Ciobanu - Gh.Gore, I.Sîrbu, Gh.Păun, A.Naco ș.a. - Pușcariu descoperă și nume noi: "profesorul de la liceul nr.1 din Chișinău Donciu care a publicat în 1865 un «Curs primitiv de limba română» cu litere latine, în a cărui prefață se vorbește cu căldură de «limba noastră care e cea mai frumoasă patrie a sentimentului nostru» și care, prin reproducerea cîtorva din cele mai frumoase poezii ale scriitorilor români dinainte de 1865, are aceeași influență binefăcătoare ca Lepturarele lui A.Pumnul în Bucovina"¹⁵.

În final, Pușcariu subliniază un merit incontestabil al cărții, anume acela că ea "se adresează înainte de toate streinilor, informîndu-i despre continuitatea spiritului românesc în provincia de peste Prut".

2. Perioada care a urmat după Marea Unire a însemnat nu doar descoperirea fenomenului cultural basarabeian, dar și a oamenilor care au menținut trează conștiința națională în acel colț uitat de țară. Venind în contact cu unii basarabeni, Pușcariu ne-a lăsat mărturii sugestive despre ei. Astfel, cunoscîndu-i personal pe Șt.Ciobanu, I.Ianculeț, V.Stroescu, Pan.Halippa ș.a. memorialistul evocă momente interesante, de o certă valoare documentară.

Despre Pantelimon Halippa, liderul Sfatului Țării de la Chișinău, unul din făuritorii Unirii Basarabiei cu România, Pușcariu va scrie în Memorii: "[...] eu, cu Halippa și încă vreo doi basarabeni am fost singurii români care am luat parte la cîteștrele Unirile [...]. Cu multe peripeții am ajuns la Alba-Iulia, unde era o manifestare grandioasă cu mase de țărani entuziaști, încît Halippa, care nu văzuse încă Ardealul, ne tot săruta de încîntare"¹⁶.

Pe I.Inculeț, ministru al Basarabiei în guvernul Averescu, și-l amintește de la o ședință a Academiei: "După masă am fost la ședința festivă a Academiei, prezidată de regele, regina și prințul Carol. După o vorbire interminabilă și lipsită de orice avînt a lui Dumitru Onciul au vorbit foarte frumos Iorga și Inculeț, Nistor și Bârseanu, în numele provinciilor alipite. Mai bine mi-a plăcut Inculeț, o figură foarte simpatcă"¹⁷.

Atenția lui Pușcariu va fi reținută însă de personalitatea boierului basarabeian Vasile Stroescu, a cărui moarte la 13.VI.1926 îi prilejuiește o evocare sobră, în rînduri concise dar dense: "apariția lui avusese, pe vremuri, ceva

¹⁵*Ibidem*, p.433-434.

¹⁶Sextil Pu cari, *Memorii*, București, 1978, p.380.

¹⁷*Ibidem*, p.440.

minunat. Într-o bună zi, citirăm în jurnale că un boier basarabean oferea Asociațiunii din Sibiu o sumă a cărei mărime n-aș pute-o numi exact din memorie, dar care era cam de 100.000 cor., ceva fantastic pe acele vremuri¹⁸. În curînd urmară alte daruri și în Ardeal nu era aproape biserică care să nu fi primit de la Stroescu ajutorul cerut. Această mărinimie era atît de mare și neobișnuită, încît lumea căuta să-și explice în fel și chip¹⁹. Apreciindu-i generozitatea și patriotismul, Pușcariu îl califică pe Stroescu drept "un urmaș al vechilor boieri, ctitori de biserici și sprijinitori ai scrisului românesc, păstrați în acel colț de românism patriarhal".

Pentru autenticitatea și patina vremii merită să reproducem întregul pasaj în care Pușcariu îi conturează portretul: "L-am văzut odată prin 1912 sau 1913, la Călimănești, unde făcea o cură, în societatea prietenului său Partenie Cosma, care era sfătuitorul său și cel ce dispunea de contul deschis de Stroescu la Albina. Purta pe atunci o barbă mare și, deși bătrîn, avea înfățișarea unui stejar măreț. Era singur, fără nevestă și copii, și, pe cît se pare, fără mulți prieteni. Cutreierase lumea mare, gustase toate plăcerile pe care un intelectual și un om avut le poate avea în Apus și acum dragostea de a face bine, iubirea lui de neam și convingerea lui că neamul acesta se păstrează pur și nescricat în Ardeal, îl făceau să ducă o viață fără cheltuieli, ca să poată ajuta cît mai mult. Evenimentele de după război l-au găsit între cei dintîi basarabeni care au dorit Unirea și lui i-a fost dat să prezideze marea ședință a Parlamentului care a ratificat-o. Nu era mulțumit cu cele ce vedea și a avut chiar o ieșire, aproape regretabilă prin violența expresiilor, împotriva celor ce nu erau la înălțimea vremurilor. A murit stimat de toți, după ce și-a trăit anii din urmă ai vieții aproape singur și aproape uitat"²⁰.

3. Cu prilejul realipirii Basarabiei la România în 1941, Pușcariu își exprima sentimentul de satisfacție deopotrivă prin publicarea unui studiu amplu în Revista Fundațiilor Regale. Intitulîndu-l sugestiv Basarabia, autorul simte nevoia întîi de toate să explice etimologia denumirii acestei provincii: "Un domnitor muntean din familia Basarabilor a botezat țara dintre Prut și gura Nistrului după numele lui "Basarabia". Rușii au folosit mai tîrziu acest nume pentru întregul ținut dintre cele două rîuri"²¹.

¹⁸Conform mărturiilor lui O. Ghibu, Vasile Stroescu "printr-un gest de o măreție antică, a făcut să ajungă în mîna autorităților noastre bisericești, școlare și culturale frumoasa sumă de un milion de coroane, în scopul de a ajuta cu ea cultura și, în special, școala românească din Ardeal". Cf.O.Ghibu, *Oameni între oameni*, București, 1990, p.469-480.

¹⁹*Ibidem*, p.760.

²⁰*Ibidem*, p.760.

²¹Sextil Pușcariu, *Basarabia*, în "Revista Fundațiilor Regale", anul VIII, 1 august - 1 septembrie 1941, p.697.

Fiind preocupat de trecutul provinciei, Pușcariu face o paralelă incitantă între istoria Daciei și cea a Basarabiei: "În anul 271 se întâmplă același lucru ca și în zilele noastre. Odată cu trupele, retrase pe malul drept al Dunării, pleacă și autoritățile și toți aceia care nu puteau trăi fără de apărarea lor. Dar țăranii legați de pământ și populația săracă au rămas pe loc, suferind toate greutățile implicate de o năvălire "barbară". Iar "barbarii" aceștia din secolul al treilea după Hristos nu au fost, desigur, mai neomenoși decât bolșevicii, când au năvălit în Basarabia, în 1940"²².

În continuare autorul reface traiectul istoric al Basarabiei de la origini pînă la momentul scrierii articolului. Pentru a scoate în evidență discrepanța dintre interesele României și ale Rusiei în ceea ce privește Basarabia, Pușcariu utilizează metoda antitezei. Astfel, el nota: "Ținutul dintre Prut și Nistru înseamnă pentru români mai mult de jumătate din Moldova. Pentru ruși era cea mai mică «gubernie» a imperiului țarist. Pentru români era pământul făcut arabil de brațele lor harnice; pentru ruși era un ținut sterp, care trebuia colonizat cu semințiile cele mai diferite și cu negustori evrei din ghetourile galițiene. Cîmpiile bogate, udate de cele două râuri carpatice, constituiau pentru români spațiul lor vital; pentru ruși numai o etapă a tendințelor lor imperialiste. Români au introdus în acest ținut deschis culturii o viață de stat organizată care asigură căile de comerț dintre țările nordice și Marea Neagră; rușii au făcut din el un ținut de trecere spre Peninsula Balcanică, pentru a se lupta cu turcii pe pământ strein. Pentru români ținutul de peste Prut era un parapet, care se deosebea limpede de ținuturile cu caracter asiatic, iar Nistrul o linie de apărare; pentru ruși, Basarabia constituia punctul de plecare pentru un atac în inima Europei"²³.

Împletind cunoștințe istorice profunde cu un vibrant patriotism, lingvistul clujean explică "geneza" expansiunii rusești, luînd ca punct de plecare tratatul încheiat de D.Cantemir cu Petru cel Mare. Cu toate că integritatea Moldovei pînă la Nistru a fost recunoscută de Petru cel Mare în tratatul de alianță cu domnul Moldovei, în războiul contra turcilor, aceasta nu l-a împiedicat totuși să indice rușilor, în testamentul său politic, crearea unui drum spre Constantinopol. Pușcariu are convingerea că tocmai din acest motiv țării următori s-au apropiat din ce în ce mai mult de Moldova, înainte de a fi în veacul al XVIII-lea pînă la Bug, apoi pînă la Nistru, pentru ca, în sfîrșit, sub pretextul că vor să apere creștinătatea ortodoxă a Principatelor Române împotriva turcilor păgîni, să treacă și Nistrul. În cele din urmă, Protectoratul a dus în anul 1812 la anexiune, rușii ocupînd întreaga provincie dintre Prut și Nistru, cu cinci fortărețe puternice, 17 orașe, 685 sate și cu o populație de 500.000 suflete.

²²*Ibidem*, p.694.

²³*Ibidem*, p.697.

Un moment crucial în istoria Basarabiei îl constituie anul 1918. Deși 1918 este sfânt pentru toți românii, pentru Basarabia acest eveniment a avut o semnificație cu totul deosebită, căci numai datorită simțului politic sănătos al poporului român provincia dintre Prut și Nistru "a scăpat de primejdioasa ideologie moscovită": "Sfatul Țării a hotărât, pe baza dreptului de autodeterminare, înții întemeierea unei Republici Moldovenești independente și apoi alipirea ei necondiționată la Regatul Român". În felul acesta vechiul pământ moldovenesc se întoarse la patria-mamă. "Entuziasmul pricinuit de realipire era de nedescris, iar dorința de a munci pentru ridicarea culturală a acestei provincii, atât de neglijată sub regimul țarist - unanimă"²⁴.

Un alt moment punctat de Pușcariu este Pactul Ribentrop-Molotov care a scos în vileag "planurile Moscovei". Autorul are ferma convingere că "ocuparea provinciilor românești și a țărilor baltice constituia în primul rând un succes diplomatic de care Rusia avea neapărată nevoie pentru liniștirea maselor sale, exploatate la maximum. Ocuparea aceasta aducea, însă, Rusiei și mai multe avantaje strategice, pe care chibzuia să le poată folosi împotriva Germaniei, cel mai primejdios dușman al ei.

Destinul nostru istoric însă a făcut ca sensul profund al demersului marelui filolog clujean să-și păstreze încă actualitatea, întrucât colaboratorul de odinioară de la Liga națiunilor își încheia studiul cu speranța că "priceperea și înțelepciunea celor chemați să creeze în Europa de mâine condițiile optime pentru o conviețuire pașnică a popoarelor vor îndrepta efectul unor expansiuni etnice nechibzuite sau al unor colonizări pe scară întinsă, cu tendințe de deznaționalizare [...]"²⁵.

4. Referințele basarabene ale lui Sextil Pușcariu schițate sumar aici relevă în ansamblu interesul său pentru "acel colț de românism patriarhal". Deși scrierile pe care le-am trecut în revistă au un caracter diferit, la baza lor ca și a întregii sale activități a stat, fără îndoială, "politica neamului". Situându-se astfel în imediata proximitate a mărturiilor lăsate de O.Ghibu, I.Agârbiceanu ș.a., referințele basarabene ale lui Pușcariu au contribuit la o mai bună cunoaștere a provinciei dintre Prut și Nistru, dobândind astfel caracter antologic.

²⁴*Ibidem*, p.699.

²⁵*Ibidem*, p.703.

ACTUALITATEA LUI SEXTIL PUȘCARIU ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL PREUNIVERSITAR

DOINA RAD

ABSTRACT. Sextil Pușcariu in Preuniversity School. The present study suggests a few modalities of drawing the 10- to 14-year-old pupils near the work of the scholar Sextil Pușcariu from Cluj. This approach seems, if not far-fetched, at least difficult. It can be done, though, since the rich linguistic information is completed with accesible examples and analogies and the language is not pretentious.

The fragments from "Limba noastră" by Sextil Pușcariu bring necessary specifications together with their novelty, completing this way those themes from the textbooks that were far to ambiguously or superficially dealt with. The linguistic phenomena reveal their profound mechanisms, the pupils colligating them with everyday life. The origins of some idioms, the morphological role of the stress, the false etymology or the play on words are only a few examples of this kind. Lots of pages from Sextil Pușcariu's linguistic work illustrate preoccupations of standard grammar.

A vocabulary problem left obscure by the traditional textbooks is the one of the neologisms. Due to Sextil Pușcariu mainly, the pupils will be able to understand the complexity of the neologistic phenomenon, the historic convulsions generated by the acceptance or refusal of the neologisms in language, the ridicule of their excessive use etc.

The discussions about the origin and evolution of the Romanian language, about its Latinity and dialects are illustrated by eloquent examples.

The teenagers will discover Sextil Pușcariu's complex personality, beyond the scholar's rigour being the poetry of the memoir pages, the scent of long gone times and figures.

Manualele cenușii, depersonalizate, din învățământul preuniversitar, obligă dascălul să caute un strop de culoare, de inedit. Convingerea noastră este că elevul are dreptul la altceva decât îi oferă actualele manuale, prost înțelese ca tradiționaliste. Acest gând ne-a apropiat de Sextil Pușcariu. El însuși recunoștea că lucrarea sa, *Limba română*, este "... o încercare de evadare din lanțul

manualelor tradiționale"¹. Încă acum 58 de ani, Pușcariu trăia tentația ruperii unor clișee, simțea nevoia eliminării unor bariere rigide în lingvistică, "printr-o prezentare plăcută și limpede"².

Personalitate culturală complexă, Sextil Pușcariu a fost, pe nedrept, neglijat în lumea extrauniversitară iar demersul nostru se vrea, în egală măsură, unul reparatoriu. Ne punem, desigur, întrebarea cum poate fi receptat un savant de talia lui Sextil Pușcariu, atât de riguros științific și de complex structural, de niște copii, aflați la vârste cuprinse între 10 și 14 ani. Evident, la această vârstă, nu se va putea intra în profunzimea operei sale lingvistice, însă anumite exemple sau analogii, având claritatea cristalului și frumusețea unui limbaj accesibil, pot elimina abstractizarea pură în care se cade, de obicei, în școală, în materie de lingvistică. Este cunoscut faptul că o conștiință lingvistică apare mai greu la vârsta preadolescenței și adolescenței, că dacă "sângele se moștenește, limba se învață", ca să folosim o sintagmă a savantului clujean. Dar, pentru a învăța o limbă, trebuie ca adolescentul să-i înțeleagă mecanismul profund.

Bogata informație din studiile lui Sextil Pușcariu va putea fi folosită, așadar, în gimnaziu, doar parțial. Pe lângă importanța *accentului*, de pildă, în obținerea variantelor lexicale, manualele nu subliniază și rolul său morfologic. Un citat din *Limba română* a lui Sextil Pușcariu devine foarte util, mai ales în discutarea gradelor de comparație: "Când accentuăm - spune lingvistul - pe **mai** dinaintea unui adjectiv sau adverb, comparativul devine superlativ; **el știa mai bine (decât toți)**"³. În materie de *vocabular*, elevului i se oferă doar enumerări seci, statistici abstracte și telegrafice. Expunerea despre "derivare", de exemplu, poate fi "învirotă" prin hazul etimologiilor greșite (*perucă* < *păr*, *patrulă* < *patru* etc.) sau prin jocurile de cuvinte redată de Sextil Pușcariu, precum: *copiii care se nasc lunea sunt lunatici*. "Pentru cel ce s-a gândit mult, scrie lingvistul, există o vorbă glumeață: <<Cu gândul- **gânda** rămâi>>"⁴. Aceeași sursă oferă explicații interesante ale apariției unor expresii. Astfel, sintagma "om cu scaun la cap" își găsește explicația în analogia cu expresia "om așezat, cuminte", relația dintre "așezat" și "scaun" realizându-se spontan. Neașteptată pare explicația anecdotică la expresia "beat crup": "Pe vremea când tunurile noastre erau cumpărate din Germania, de la fabrica Krupp din Essen, cineva, în cercurile ofițerești, a zis în glumă **beat Krupp**, în loc de **beat tun**. Cluma a fost gustată și expresia **beat crup** a devenit curentă"⁵.

¹ Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, Privire generală, Prefață de G. Istrate. Note, bibliografie de Ilie Dan, Ed. Minerva, București, 1976, p. 9.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 10.

⁴ *Ibidem*, p. 17.

⁵ *Ibidem*, p. 117.

Pentru dascălul hotărât să-și sensibilizeze elevii la problemele de *gramatică normativă*, poate apărea pericolul generat de logica internă a limbii, care adesea degenerează în explicații pedante. Problema "paharului de apă" sau "cu apă", a pălăriei puse "pe cap" sau "în cap" era actuală și acum șase decenii. Azi, elevului cârtitor (că "paharul e de sticlă, nu de apă") i se poate aduce, pe lângă argumentele și explicațiile moderne, actualizate ale unor lingviști de marcă în domeniu, și tirada lui Pușcariu, îndreptată împotriva celor care "ne sărăcesc limba, fiindcă se poate zice și *un pahar cu apă*, însă cu alt sens (adică << un pahar în care a rămas ceva apă >> sau << în care s-a turnat apă >>"⁶.

În actualele manuale, *neologisme*, expediate în 20 de rânduri, sunt atât de ambiguu prezentate, încât par asimilate împrumutului lexical. În bună parte, datorită lui Sextil Pușcariu, elevii pot să înțeleagă fenomenul neologic, în complexitatea lui, convulsiile istorice generate de acceptarea sau respingerea neologismelor în limbă, să observe cu ochi critic "beția de cuvinte" și să înțeleagă "măsura în toate". Ei vor savura, cu siguranță, modul în care lingvistul ironizează "ploaia de neologisme" întâlnită în presa vremii: "... dezmiardarea toridă a soarelui ... în fața peluzelor ... pâlcurile conquistadorilor ... oriflamele tricolore ... cu sinuoasele lor volute ... extenuanta beție ... avioanele delirează pe toboganele înălțimii flămânde ... de torsiuni (...). Iată-le ambalându-se și savurându-și semețul eliberarea Agrafați de scoicile lor ... etalându-și trufașe profilurile Cu contorsiuni de orhidee, charlestonând convulsiv ... (...)"⁷. "Măsura în care voi întrebuița neologismul - conchide Pușcariu - nu mi-o poate da decât bunul simț și tactul"⁸.

Scrierile lingvistului clujean revin în atenția elevilor în problema *latinității* limbii române. Considerat, probabil, un "loc comun", acest aspect este expedit, de regulă, în manualele noastre actuale, pe cel mult o pagină. Însă elevul se arată interesat de statisticile reproduse de Pușcariu, care demonstrează că elementul de origine latină se găsește în 88 % din opera lui Coșbuc, în 90 % din cea a lui Ispirescu și în 92 % din limba scrierilor lui Creangă, că în străvechiul *Tatăl nostru*, doar 6 (din cele 60 de cuvinte) sunt de altă origine decât latină. În ceea ce privește teoria elementului autohton, redus, de regulă, la doar câteva exemple, se poate avansa ipoteza bogăției substratului traco-getic din limba română. Ideea, reluată în curajosul studiu, de ultimă oră, al lui Adrian Bucurescu, *Dacia secretă*⁹, apăruse și la Sextil Pușcariu, convins că nu se poate avansa o părere ca definitivă, bazându-te doar pe câteva elemente. Nici despre limba română, susține lingvistul, nu și-ar putea face nimeni o idee clară, dacă, în urma unui cataclism, i-ar rămâne viitorimii doar o pagină dintr-un *Mers al trenurilor*, o înșirare aleatorie de toponimice.

⁶ Idem, p. 125.

⁷ Idem, p. 391.

⁸ Idem, p. 392.

⁹ Adrian Bucurescu, *Dacia secretă*, Ed. Arhetip R. S., București, 1989.

Orice discuție despre *originea și evoluția limbii* poate fi deschisă de o plastică analogie, preluată din paginile lui Pușcariu, care afirmă că "limba română de azi e însăși limba latină, la anul 1939, cu modificările ivite în cursul veacurilor, precum pielea de pe corpul nostru este tot pielea cu care ne-am născut, cu aceeași culoare, cu aceleași semne și alunițe ca în pruncie, deși toate celulele ei s-au împospătat în curgerea timpului"¹⁰. Apoi, când se dorește demonstrarea *aspectului dialectal* al limbii, se apelează, de regulă, la fragmentul de basm, reprodus de Pușcariu în cele patru dialecte¹¹, elevii recunoscând, astfel, mult mai ușor elementele de vocabular și de sintaxă comune.

În cele de mai sus, am încercat să demonstrăm că lingvistul Sextil Pușcariu este actual și accesibil chiar și nespecialiștilor. Dar personalitatea sa complexă oferă bucurii și surprize, de natură speculativă, neașteptate, de-ar fi să ne gândim doar la "joaca" lingvistului printre adverbe, în titlul "Cum nu era *încă* și nu *mai* era Brașovul copilăriei mele" (subl. ns.). Adolescenții pot descoperi veleități poetice la savantul riguros și se vor delecta citind, în paginile de memorialistică, pasaje precum acesta: "Fulgi mari și deși, împodobiiți cu cristale albe ce se îmbrățișează, cad peste pământul înghețat"¹². Ei vor putea reconstitui "copilăria copilului universal" (G. Călinescu) nu numai din paginile lui Creangă ori Sadoveanu. Aceeași puritate, același farmec din *Hronicul...* lui Blaga se va regăsi în amintirile lui Pușcariu, unde podurile vor păstra mereu tainice penumbre. Școlarii "Brașovului de altădată", cu *radirul* (guma), *clauzurul* (penarul) și *impurul* (maculatorul) în ghiozdan, trăgeau la gazde desprinse parcă din *Budulea Taichii*. Pentru doi florini pe lună, primeau doar un pat, "mâncarea - își amintește Pușcariu - o căpătau aceștia de acasă, când li se aducea vineri - zi de târg - merinde pentru o săptămână întreagă, brânză, ouă, ceapă, unt și din când în când un pui"¹³. Simțul umorului îl determină pe Sextil Pușcariu să aleagă, din anii de școală, dintre experiențele sale lingvistice, pe cele hazlii. Așa este modul tranșant în care profesorul le-a explicat excepția vocativului latinesc al lui "deus": "Dumnezeu poate face ce vrea. Deci poate face și vocativul cum îi place lui"¹⁴.

Ni se înfățișează farmecul unor vremi apuse, dar și chipuri exemplare. Însăși viața savantului vine ca un model, determinându-i pe cei foarte tineri să-i urmeze calea, să trăiască, până și în vremuri tulburi, "cu cerul înstelat deasupra" și "cu legea morală" în suflet.

¹⁰ Sextil Pușcariu, *Limba română*, ed. cit., p. 174.

¹¹ Idem, p. 232.

¹² Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*. Cuvânt înainte de Ioan Colan. Ediție îngrijită de Șerban Polverejan, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1077, p. 11.

¹³ Idem, p. 277.

¹⁴ Idem, p. 286.

SINTAXA ȘI SEMANTICA-PRAGMASEMANTICA RELATORILOR ADVERSATIVI ÎN ROMÂNĂ ȘI ÎN PORTUGHEZĂ

AURELIA VOINEAG MERLAN

RÉSUMÉ. *La syntaxe et la pragmasémantique des relateurs adversatifs en roumain et en portugais.* Le présent travail est une analyse contrastive du microsysteme des relateurs adversatifs en roumain et en portugais, qui attire l'attention sur les divergences et les parallélismes entre les deux langues, concernant la structure du microsysteme, les valeurs sémantiques des relateurs et leur fonctionnement en discours.

1. Este astăzi aproape un truism afirmația că româna și portugheza, ca limbi din ariile laterale ale României, situate una în extrema estică, cealaltă în extrema vestică, prezintă un număr de concordanțe la nivel lexical, fiind alături de spaniolă limbi în care au supraviețuit cuvinte de origine latină necunoscute altor idiomuri neolatine. Concordanțele se înregistrează îndeosebi în clasa cuvintelor noționale, fiind aproape nesemnificative în clasa cuvintelor cu funcție de morfem. Cu excepția adverbului morfem pentru comparativul de superioritate al adjectivelor și al adverbilor, care, în tustrele limbi, este descendent al lat. *magis* (rom. *mai* *înalt/târziu*, pg. *mais* *alto/tarde*, sp. *más* *alto/tarde*), celelalte cuvinte-morfem comune românei, portughezei și spaniolei se regăsesc, în principiu, și în alte limbi romanice. În unele situații, în cadrul clasei cuvintelor-morfem se poate constata că fiecare din cele trei limbi a cunoscut o evoluție distinctă de a celorlalte două, fie izolată, unică în contextul romanic, fie asemănătoare cu aceea a limbilor neolatine din aria centrală sau din alte arii laterale ori izolate. Ilustrativ în acest sens este cazul relatorilor adversativi¹. Analizând microsistemul acestor relatori în română și în portugheză, observăm că: portugheza dispune de un singur relator (fundamental) adversativ, *mas* (arhaic și

¹ Avem în atenție conjuncțiile fundamentale, general calificate, în dicționare și gramatici, ca adversative, lăsând deoparte pe acelea a căror încadrare în clasa adversativelor este discutabilă (de tipul: pg. *porém*, *no entanto*, *todavía*, *contudo*, *entretanto* sau sp. *todavía*, ..., cărora le corespund în română adverbe sau perifrazele adverbiale concesive, ca *totuși*, *cu toate acestea*).

dialectal *mais*²), *polifuncțional* (care cumulează valorile adversative "aber" și "sondern"), descendent din lat. MAGIS³, asemenea it. *ma*, fr. *mais*, prov. *mas*, cat. *mes*, ret. *ma(i)*, *mo*, vegl. *mu(a)*, *ma*. În contextul romanic, româna este singura limbă în care MAGIS nu a cunoscut evoluția de la sensul "mai mult" la sensul adversativ, deci nu a dobândit și valoare de conjuncție, rezistând exclusiv ca adverb. Această situație se înregistrează în toate dialectele românești⁴.

2. Pentru exprimarea valorilor adversative cumulate în limbile romanice occidentale de descendenții lui MAGIS, româna a recurs la diferite elemente:

- la conjuncția lat. *et*, din care s-a născut relatorul *e* (astăzi dispărut în dacoromână, dar păstrat în aromână), care trebuie să fi dobândit funcție adversativă (pe lângă cea copulativă primitivă) după evoluția adverbului *sic* către conjuncția copulativă *și*⁵;

- la construcția **ea hora* > **eara*, din care s-a născut dr. *iar(ă)*, megl. *ară*⁶;

² În *Dicionário etimológico da língua portuguesa* (1977, ediția a III-a, Lisboa, p. 24-25), J. P. Machado menționează că morfemul adversativ *mais*, sinonim al actualului *mas*, încă se utiliza în limba scrisă din sec. al XIV-lea și continuă să fie întrebuințat dialectal în Portugalia și în Brazilia.

³ Acest adverb, evoluând în latina vulgară de la sensul "mai mult" către sensul adversativ, ajunge să sintetizeze valorile corespunzătoare morfemelor adversative din latina clasică, AUTEM, VERO, AT, ATQUI, SED, care exprimau opoziția în toate gradațiile ei (vezi pentru valorile lui AUTEM, AT și SED, Friedrich Stolz, J. M. Schmalz, *Lateinische Grammatik. Laut- und Formenlehre. Syntax und Stilistik*, C. H. Beck'sche Verlagsbuch-handlung, München, 1910, p. 499-502).

⁴ Cum observă Al. Niculescu în *Observații asupra conjuncțiilor adversative în limbile romanice. Conjuncția adversativ-copulativă* (în vol. *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, Editura Științifică, București, 1965, p. 100), arom. *am(a)*, *ma*, *mia* și megl. *ama*, *ami* nu descind din lat. MAGIS, cum presupune W. Meyer-Lübke, ci din gr. $\alpha\mu(\alpha)$. Către această etimologie conduc două aspecte: pe de o parte, faptul că dacoromâna nu dispune de un morfem adversativ care să provină din MAGIS, iar pe de altă parte faptul că celelalte limbi balcanice cu care dialectele românești de la sudul Dunării se află de secole în contact sau de care sunt geografic aproape posedă morfeme adversative asemănătoare: bg., srb. *am*, alb. *ama*, turc. *amma*.

⁵ În textele din sec. al XVI-lea, *e* este întrebuințat atât cu funcție copulativă (deși este deja prezentă în aceste texte și conjuncția copulativă care avea să o substituie), cât și cu funcție adversativă, fiind substituibil prin *iar* sau *dar*. Vezi Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, *Secolul al XVI-lea*, Editura Științifică, București, 1961, p. 184.

⁶ Etimologia este propusă de Ovid Densusianu, *Op. cit.*, II, p. 169-170, care, constatând că în textele vechi *iar(ă)* nu înseamnă întotdeauna "din nou, încă", ci apare frecvent cu sensul "atunci", estimează că atât valoarea iterativă, cât și valoarea adversativă dobândită derivă din valoarea temporală (valoare proprie construcției **ea hora* > *eară*, din care s-a născut și prov. *er(a)*, *ara*). Etimologia propusă de Densusianu este susținută și de faptul că o evoluție semantică asemănătoare a cunoscut lat. *ad-hora* > fr. *or*, devenit adversativ la începutul unui enunț, sau lat. *modo* 'acum' > it.dial nordică *mo*, care a dobândit, de asemenea, pe lângă valoarea temporală, o valoare adversativă slabă (vezi Al. Niculescu, *Op. cit.*, p. 104).

- la elemente de altă origine decât latină, cum este gr. $\alpha\mu(\alpha)$, din care s-au născut ar. *am(a)*, *ma*, *mia*, megl. *ama*, *ami*; nelatin este și dr. *da(r)/dară*, a cărui origine este obscură⁷;

- după secolul al X-lea (adică după dislocarea unei părți a populației la sud de Dunăre, căci dialectele românești din Peninsula Balcanică nu participă la această inovație), la pronumele *ipsa*, din care s-a născut dr. *însă*, și la pronumele *quid*, din care s-a născut conjuncția *ce* > *ci*⁸.

Toți acești relatori adversativi sunt atestați în textele vechi, începând cu cele din sec. al XVI-lea.

În dacoromâna actuală - pe care o vom desemna în continuare prin *română* - dintre relatori adversativi, *da(ră)*, conjuncția-tip a raportului adversativ, general răspândită pe teritoriul dacoromân⁹, cunoaște cea mai mare frecvență atât în limba populară, cât și în limba literară. *Însă*, sinonim al lui *da(r)/dară*, de care se deosebește printr-o topică mai liberă, se întâlnește îndeosebi în limba literară¹⁰. Relatorul *iar(ă)* are, ca adversativ, o frecvență scăzută în varianta literară și foarte scăzută în varianta populară¹¹. În sfârșit, *ci* (cu varianta regională *ce*), rar în limba populară și familiară, este propriu limbii literare, având o frecvență mai ridicată în textele științifice și în cele poetice.

Fiecare dintre acești relatori adversativi este specializat pentru exprimarea unui anumit grad de opoziție¹²:

1) *iar(ă)*, cu o valoare adversativă slabă (având un sinonim în gr. $\delta\epsilon'$) și, de aceea, foarte apropiată de cea copulativă, marchează exclusiv la nivel frastic (interpropozițional) *gradul minim de opoziție* între un termen A și un termen B, unul dintre acestea putând fi negativ:

⁷ Meyer-Lübke (REW, 2513) indică drept etimon lat. *de ea re*. Al. Niculescu, *Op. cit.*, p.101, atribuie acestei conjuncții adversative origine slavă, considerând că ea provine din substantivul *da* [+ ar(ă)] < *iar*. Tiktin (Rumänisch-Deutsch Wörterbuch, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1985, p. 7) propune ca etimon lat *de vero*, cu căderea lui **v**, ca în *m-oi* < *mă voi*, *m-ei* < *mă vei* etc., și cu **-ă** pentru **-o**, ca în *că* < *quod*, *după* < *de post*, *lângă* < *longo*.

⁸ Tiktin (RDW, p. 529) admite ca posibilă proveniența lui *ce/ci* din lat. *quin* 'vielmehr'.

⁹ Vezi Sabina Teiuș, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

¹⁰ Vezi Al. Niculescu, *Op. cit.*, p. 101. Sabina Teiuș, *Op. cit.*, p. 119-120, înregistrează conjuncția *însă* în câteva cazuri și în texte dialectale, în special în cele provenite din Oltenia, Muntenia și Moldova. Uneori, această conjuncție apare în asociație cu *dar*, căreia îi întărește sensul adversativ slăbit. Fenomenul reprezintă o particularitate a sintaxei populare.

¹¹ Vezi și Ion Gheție, *Sintaxa graiurilor din Valea Bistriței (Bicaz)*, I, în SCL, XXVII, 1976, nr. 1, p. 31; Sabina Teiuș, *Op. cit.*, p. 120. O opinie diferită găsim la Ion Diaconescu, *Sintaxa limbii române*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 315, după care conjuncția *iar*, ca și conjuncția *și*, având valoare adversativă, caracterizează sintaxa limbii populare.

¹² Vezi și Diaconescu, *Op. cit.*, p. 314-316.

A, iar B

"Unu-n brațele altuia, tremurînd ei se sărută,
Numai ochiul e vorbăreț, **iară** limba lor e mută" (M. Eminescu, *Poezii*, 96)

A, iar ~ B

El vorbea cu înflăcărare, iar ea nici nu-l auzea.

~ A, iar B

Eu nu zăream nimic, iar ea tot vedea siluete alunecînd printre copaci.

2) *da(r)/dară* și *însă*, cu valoarea adversativă "aber" (avînd un sinonim în gr. αλλὰ), marchează, la nivel frastic (intra- și interpropozițional) sau transfrastic, *gradul mediu de opoziție* între un termen A și un termen B, fiecare dintre acestea putînd fi afirmativ sau negativ:

A, dar/însă ~ B

"Te-am întîlnit apoi pe tine. O, câți ghimpi, câți ghimpi aveai,
dar n-am voit să te despoi" (L. Blaga, *Poezii*, 25-26)

~ A, dar/însă B

"vieții nu i-am rămas dator nici un gând

dar i-am rămas dator viața toată." (L. Blaga, *Poezii*, 85)

"Aripa nu poate fi învățată, **însă** roata poate fi învățată."

(N. Stănescu, *Amintiri*, 280)

A, dar/însă B

"Îi mai câștig câteva piese,

Dar, uite, jumătate din viața mea

E scoasă pe margine" (Sorescu, *Poezii*, 41)

~ A, dar/însă ~ B

Nu-i place cum a ajuns, dar, în același timp, nu face nimic ca să se schimbe.

3) *ci*, cu valoarea adversativă "sondern", marchează, la nivel frastic (intra- și interpropozițional), *gradul maxim de opoziție* între un termen negativ A și un termen pozitiv B¹³:

~ A, ci B

"Memoria nu repetă, **ci** adaugă." (N. Stănescu, *Poezii*, 279)

Grafic, putem reprezenta această scală de valori adversative, cărora le corespund grade de opoziție diferite sub forma:

¹³ În româna veche, **ce/ci** era utilizat și cu valoarea "aber" după un termen pozitiv A: "Și aflămu acie ucenici. Deaci prebîndimu acolo în 7 dzile. **Ce** lu Pavel-I grăiia Duhul se nu se suie întru Ierusalim." (CV, 13r/3-6); "Miluiește creștinii păcătoșii, Doamne, că lege ta o au pădzitu, **ce** păcătoși sintu!" (CS, 34r/4-8). În româna actuală, conjuncția *ci* poate fi întîlnită cu această valoare adversativă în limbajul poetic: "Sunt mai bătrîn decăt tine, mamă./ **ci** tot așa cum mă știi" (L. Blaga, *Poezii*, 72).

ci	↑	- grad maxim
dar/însă		- grad mediu
iar		- grad minim

Cu acest microsistem conjuncțional cu structură tripartită, româna reiterează, deși cu alte elemente, gradația din microsistemul latin. Organizarea tripartită, încă din epoca veche, a microsistemului relatorilor adversativi din română, singulară în spațiul romanic, se explică prin contextul istoric și geografic în care s-a format și a evoluat această limbă, fiind rezultatul contactului cu mediul lingvistic greco-slav¹⁴.

În afară de relatorii menționați, fundamentali, în româna actuală se utilizează cu valoarea adversativă "aber", nuanțată de la un termen la altul și marcând raportul adversativ la nivel frastic (interpropozițional) sau transfrastic, conjuncțiile *or* și *decât* ca și diferite perifraze conjuncționale, reprezentând creații târzii pe teren românesc - *dar că, doar că, numai că, numai să, numai cât, când colo*. În limba literară, mai precis în stilul beletristic, cu valoarea "sondern" se întrebuițează și conjuncția adversativă *cât*, care, spre deosebire de *ci*, exprimă o opoziție de grad maxim, *atenuată*¹⁵.

În româna populară, conjuncția *da(r)* - care nu este specializată, ca în limba literară, pentru marcarea gradului de opoziție mediu -, poate sintetiza toate cele trei valori adversative, fapt explicabil prin frecvența scăzută a conjuncțiilor *iar(ă)* și *ci*¹⁶ în această variantă a limbii.

3. Spre deosebire de limba română, limba portugheză dispune de un unic relator adversativ fundamental, *mas*, care cumulează atât valoarea "aber", corespunzând gradului mediu de opoziție, cât și valoarea "sondern", corespunzând gradului maxim de opoziție, situație identificabilă și în franceză, italiană, provensală etc. Cu privire la *mais* din franceză, O. Ducrot și J. C. Anscombe¹⁷, pornind de la observația că acest relator acoperă, în funcție de context, valoarea sp. *pero*/germ. *aber* și valoarea sp. *sino*/germ. *sondern*, propun să se vorbească de "deux *mais*":

- un *mais* ocurent preponderent în structuri de tipul **A, mais B**, care îndeplinește funcția corespunzătoare sp. *pero* și germ. *aber*, desemnat prin *mais-PA*.

¹⁴ Vezi Al. Niculescu, *Op. cit.*, 103-106.

¹⁵ Vezi și I. Diaconescu, *Op. cit.*, p. 314.

¹⁶ Vezi Sabina Teiuș, *Op. cit.*, p. 114-117: *dar* cu valoarea lui *ci* este ilustrat cu exemple de tipul: "înainte nu mai venea lumea cu camioane c-acuma / cu motoară / **da** pe jos /" ; pentru *da(r)* cu valoare adversativă slabă, sinonim cu *iar(ă)* sunt citate contexte de tipul: "n-am fost la dispensar de când m-a făcut mama pe mine / **da** acuma... nici atâta nu mă duc / că-s bătrână /" (p. 115).

¹⁷ Vezi O. Ducrot, J. C. Anscombe, *Deux 'mais' en français?*, în "Lingua", 43, Paris

- un *mais* ocurent preponderent în structuri de tipul **non A, mais B**, care îndeplinește funcția corespunzătoare sp. *sino* și germ. *sondern*, desemnat prin *mais-SN*.

Distincția operată de Ducrot/Anscombe se aplică și în cazul relatorului *mas* din portugheză. *Mas-PA* și *mas-SN* nu reprezintă doi relatori diferiți (omonimi), ci ipostaze funcționale ale unui relator unic între care trecerea se face gradual¹⁸. Priviți în raport cu relatorii din limba română, *mas-PA* are drept echivalent pe *da(r)* și *însă*, iar *mas-SN* - conjuncția *ci*. Asemenea conjuncțiilor *dar/însă*, *mas-PA* este ocurent în structuri de tipul:

A, mas-PA ~ B

"Três moiras vieram dizer-lhe o seu fado

(E abria o menino seus olhos tão doces):

"Serás um Príncipe!" **Mas** antes... não fosses." (A. Nobre, *Só*, 94)

~ A, mas-PA B

"Não havia muita gente **mas** estava dispersa e um pouco assim parecia muita"

(V. Ferreira, *Na tua Face*, 142)

A, mas-PA B

"Procuro-te nos tempos do liceu quando ainda não existias. **Mas** estás lá com outro nome para existires agora no teu - como te chamavas?"

(V. Ferreira, *Na tua Face*, 19)

~ A, mas-PA ~ B

Não é bonito, mas também não é feio.

Mas-SN este ocurent exclusiv în structuri în care primul termen (A) este negativ, iar al doilea (termenul B) este pozitiv:

~ A, mas-SNB

"PADRE (com intenção): Aquela terra não era terra de rosas; **mas** de giestas, de alecrim, de tojo: eram estas, só estas florinhas pobres!, que Deus pedia àquela gente [...]" (B. Santareno, *Obras*, I, 48)

"Vou vendo e vou meditando

Não bem no rio que passa

Mas só no que estou pensando" (F. Pessoa, *Poesias*, 187)

Spre deosebire de rom. *ci*, care admite la stânga atât *negație sintactică*, realizată prin adverbul *nu*, cât și *negație lexicală*, exprimată prin prefixul negativ *ne-* (îndeosebi în situația în care termenul negat A este un verb la gerunziu sau la

¹⁸ Vezi Clara Barros, *Observações sobre a adversativa 'mas'*, în Joaquim Fonseca (Org.), *A Organização e o Funcionamento dos Discursos. Estudos sobre o Português*, tomo I, Porto Editora, Porto, 1998, p. 12.

participiu), pg. *mas-SN* apare numai în structuri în care termenul negativ A conține *negație sintactică*, realizată prin adverbul *não*. Să se compare:

- rom. "oricât de vremelnică și trecătoare ar fi firea, oricât de opusă i-ar părea prin aceasta chiar, ea e în același timp solidară cu ființa, așa cum e diversitatea cu unitatea, prima **nedezmințind-o pe cea de a doua**, cum face vremelnicia, **ci confirmând-o statornic drept unitatea ce face cu puțință diversitatea, ce se pierde și se regăsește în ea.**"

(C. Noica, *Cuvânt împreună*, 47)

"Lui Prometeu i se lăsase dreptul de replică, totuși.

Dar cum sta așa răstignit pe stânca aceea

Nemișcat, ci doar sfârtecat lăuntric,

Singura replică pe care-o spunea era aceasta:

- De ce ficatul?" (M. Sorescu, *Poezii*, 441)

- pg. "Já está dito que ele se atraveu aos amores do paço, **não** poetando como Luís de Camões ou Bernardim Ribeiro; **mas** *namorando* na sua prosa provinciana [...]"

(Camilo Castelo Branco, *Amor*, 95)

În afara relatorului *mas*, limba portugheză și-a creat pentru exprimarea nuanțată a opoziției, ca și româna, alte mijloace. Ne referim la cuvinte ca *porém*, *contudo*, *todavia*, *no entanto*, servind pentru exprimarea opoziției medii (având deci valoarea "aber"), pe care dicționarele și gramaticile portugheze le interpretează drept conjuncții adversative și cărora le corespund în română așa-numitele adverbe/perifraze adverbiale concesive (*totuși*, *cu toate acestea*).

Dintre relatorii adversativi menționați, cel mai frecvent în portugheză, atât în varianta literară, cât și în varianta populară, este continuatorul lat. *MAGIS*. Analiza unui corpus de texte de portugheză vorbită, (corpus publicat în volumul *Português Fundamental*, II, *Métodos e Documentos*, I, Lisboa, 1987) ne-a permis să constatăm că în limbajul popular și familiar, *mas* este aproape singurul relator adversativ întrebuițat: el înregistrează 6392 de ocurențe, în timp ce *no entanto* - numai 132 ocurențe, iar ceilalți relatori - zero ocurențe. *Mas* apare îndeosebi cu valoarea adversativă "aber", deci ca *mas-PA*, și cu totul accidental cu valoarea adversativă "sondern" - *mas-SN*. Frecvența scăzută a lui *mas-SN* poate fi remarcată și în varianta literară a portughezei¹⁹ și se justifică prin distribuția sa limitată. Mai exact, spre deosebire de corespondentul său românesc, conjuncția *ci*, ocurența lui *mas-SN* este condiționată nu numai de forma termenului A (când A = propoziție), care trebuie să fie negativ, ci și de structura termenului B (când B = de asemenea propoziție), al cărui verb-predicat, dacă este comun cu acela din A, nu apare în structura de suprafață, ci se

¹⁹ Considerăm semnificativ în acest sens faptul că în două piese de teatru ale lui Bernardo Santareno nu am înregistrat nici un *mas-SN*.

subînțelege. Dacă verbul-predicat din B (sau verbul copulativ), identic lexematic cu cel din A, apare în structura de suprafață, relatorul adversativ *mas* nu mai actualizează valoarea "sondern", ci valoarea "aber". Prin urmare, nu este posibil un enunț de tipul: **Ele não é brasileiro, mas-SN é caboverdiano*, dar este posibil enunțul *Ele não é brasileiro, mas-PA é caboverdiano*. Cu alte cuvinte, *mas-SN* nu permite repetarea verbului-predicat (sau a verbului copulativ) din A în B; prin repetarea acestuia se ajunge la *mas-PA*. Ilustrăm această diferență de distribuție între *mas-SN* și *mas-PA* cu alte două exemple. În versurile:

"O que me dói não é

O que há no coração,

Mas essas coisas lindas

Que nunca existirão" (F. Pessoa, *Poesias*, 171),

în care verbul-predicat din B (propoziția *Mas essas coisas lindas*) este subînțeles, *mas* actualizează valoarea "sondern" (= *mas-SN*).

Dimpotrivă, în versurile:

"Não é ainda a noite,

Mas é já frio o céu" (F. Pessoa, *Poesias*, 112),

în care verbul copulativ din B (propoziția *Mas é já frio o céu*), identic din punct de vedere lexematic cu cel din A), este exprimat, *mas* actualizează valoarea "aber" (= *mas-PA*).

Verbul-predicat (sau copulativ) din B, identic cu cel din A, poate fi exprimat într-o structură adversativă în care cei doi termeni se află în opoziție de grad maxim dacă relatorul *mas-SN* este omis, A și B apărând juxtapoși, ca în versurile:

"Não era fogo, era luz

Que mandava ao coração." (A. Garret, *Folhas Caídas*, 70)

Relatorul este omis și în structurile în care verbul-predicat sau copulativ din B nu este identic cu cel din A dacă, în contextul dat, el ar putea să funcționeze nu numai ca *mas-SN*, ci și ca *mas-PA*. De exemplu, în versurile:

"Não te amo, quero-te; o amar vem d'alma.

E eu n'alma - tenho a calma." (A. Garret, *Folhas Caídas*, 67),

dacă propozițiile aflate în opoziție *Não te amo* (= A) și *quero-te* (= B) ar fi jonctionate prin relatorul *mas*, ar fi posibile două "lecturi": *Não te amo, mas-PA quero-te* sau *Não te amo, mas-SN quero-te*. Interpretarea lui *mas* devine univocă (*mas-SN*) dacă acesta este urmat în context de un adverb de restricție (precum *só*, *somente*, *apenas*): *Não te amo, mas só te quero*.

În română, relatorul *ci*, fiind specializat pentru valoarea adversativă "sondern", are o distribuție mai liberă; ocurența lui nu este condiționată decât de

prezența la stânga a unui termen negativ A. Repetarea verbului-predicat sau copulativ din A în B nu conduce la o construcție nereperată în limbă. Este corect atât enunțul:

"Ochii mei nu mai plângeau cu lacrimi
ci cu ochi" (N. Stănescu, *Poezii*, 305)

cât și:

Ochii mei nu mai plângeau cu lacrimi
Ci plângeau cu ochi

Prin urmare, în limba română, într-o structură negativă de tipul $\sim A, \wedge B$ (unde simbolul \wedge ține locul relatorului adversativ), în care verbul-predicat sau copulativ din A se repetă în B (în structura de suprafață), poate apărea ca relator adversativ atât una dintre conjuncțiile corespondente pg. *mas-PA*, respectiv *dar* sau *însă*, cât și conjuncția corespondentă pg. *mas-SN*, *ci*:

Apa nu este fierbinte, dar/însă este caldă.
Apa nu este fierbinte, ci este caldă.

Observăm astfel că, dacă rom. *ci* și pg. *mas-SN* se comportă diferit din punct de vedere distributiv, *dar* și *însă* din română cunosc o distribuție asemănătoare cu aceea a pg. *mas-PA*.

Din aceeași specializare a relatorului *ci* pentru valoarea adversativă "sondern" decurge faptul că româna poate utiliza această conjuncție în contexte în care limba portugheză nu poate decât să recurgă la parataxă. Pentru a întări opoziția 'dintre două idei, în portugheză se folosesc frecvent adverbe/perifraze adverbiale modalizatoare de tipul *antes, pelo contrário*. În general, uzul acestora face de prisos uzul morfemului adversativ. Datorită acestui fapt, *dar* și ambiguității pe care o poate genera întrebuintărea morfemului *mas*, structurile adversative paratactice sunt mult mai frecvente în portugheză decât în română.

4. Grație valorilor lor semantice, relatorii adversativi *masPA - dar/însă*, pe de o parte, și *masSN - ci*, pe de altă parte, sunt compatibili cu anumite adverbe/perifraze adverbiale. Particularitățile combinatorii ale acestor relatori adversativi variază în funcție de context și se explică prin *funcția argumentativă a fiecăruia în discurs*, funcție care reflectă totodată o anumită strategie comunicativă a locutorului. În consecință, diferența dintre *mas-PA* și *mas-SN*, ipostaze funcționale ale aceluiași relator, pe de o parte, și între *dar/însă* și *ci*, pe de altă parte, este nu numai de ordin sintactic, privind distribuția sau semantic, privind valoarea adversativă specifică și gradul de opoziție marcat, ci și de ordin pragmatic, privind *funcționarea discursivă* a fiecărui morfem.

4.1. Orientate spre exprimarea de *contraste non-dihotomice*, *mas-PA - dar/însă* pot apărea în structuri adversative în care termenul A exprimă o *mişcare concesivă* (locutorul concordă inițial cu aserțiunea reală sau ipotetică a interlocutorului), iar termenul B, conținând adesea un adverb/perifrază adverbială concesivă, de tipul rom. *totuși, cu toate acestea*, pg. *contudo, apesar disso*, exprimă o *mişcare contra-argumentativă*. Funcția discursivă a lui *mas-PA - dar/însă* este de a articula *argumente anti-orientate*: argumentul *p* care rezultă din A și care este orientat spre concluzia *r*, și argumentul *q* care rezultă din B și care este orientat spre concluzia opusă $\sim r$. Pentru că al doilea argument este mai puternic decât primul, grație și prezenței adverbului, concluzia $\sim r$ invalidează *r*:

*Orașul nu este mare, **dar/însă** totuși este foarte interesant.*

*A cidade não é grande, **mas** contudo é muito interessante.*

*E străin, **dar/însă** totuși vorbește bine românește.*

*É estrangeiro, **mas** apesar disso fala bem romeno.*

În structurile adversative în care termenul B conține un adverb/o perifrază adverbială modalizatoare de tipul rom. *cel puțin*, pg. *pelo menos*, relatorii *mas-PA - dar/însă*, pe lângă funcția contra-argumentativă, au rolul de a înscrie în enunț, după mișcarea concesivă din A, o dimensiunea de compensație:

*Nu am câștigat, **dar/însă** cel puțin am încercat.*

*Não ganhei, **mas** pelo menos tentei.*

Se poate vorbi în acest caz, pornind de la terminologia propusă de E. Eggs²⁰ pentru fr. *mais*, de un *mas-PA - dar/însă compensatoriu*.

Urmați de un adverb/o perifrază adverbială modalizatoare de întărire, cum sunt rom. *de asemenea, nici*, pg. *também, mas-PA - dar/însă* leagă termeni care reprezintă *antonime în limbă/în competență*, al doilea fiind însă negat:

*Nu-i bogat, dar nu-i **nici** sărac.*

*Não é rico, **mas** também não é pobre.*

Negarea celui de al doilea termen al perechii antonimice funcționează - cum remarcă J. Fonseca - "ca inversor de scală - promovând, când este aplicat la termenul marcat/negativ al unei perechi antonimice, o relativă ascensiune pe scală a acestuia"²¹. Rezultă că *mas-PA - dar/însă* nu pot lega termeni care reprezintă extremele unei scale, ci numai termeni care, prin semantismul lor ori grație negării lor în discurs, au sau dobândesc aceeași orientare pe scală: fie spre polul pozitiv, fie spre cel negativ.

²⁰ Vezi E. Eggs, *Grammaire du discours argumentatif*, Paris, 1994, p. 17.

²¹ Joaquim Fonseca, *O funcionamento discursivo de 'se não A, pelo menos B'*, în "Diacrítica", 11, 1996, p. 309-348.

Când relatorii *mas-PA - dar/însă* sunt urmați de un adverb/o perifrază adverbială modalizatoare de tipul rom. *deja*, pg. *já*, ceea ce se comunică în partea a doua a enunțului reprezintă aproape contrariul aserțiunii din prima parte:

Nu este încă noapte, dar este deja foarte târziu.

Não é ainda noite, mas já é muito tarde.

În contextele de tipul celor de mai sus se observă că termenul A al structurii adversative, cu funcție discursivă de tip concesiv, instaurează inițial o *polifonie concordantă* (parafrazabilă prin 'sunt de acord că A'); termenul B, dimpotivă, este sursă a *polifoniei discordante* și a *polemicii în discurs*.

Situația este diferită în contexte de tipul:

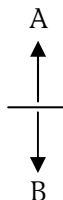
E nebun, dar cu adevărat nebun.

É louco, mas verdadeiramente louco.

Relatorul adversativ este urmat în B de un adverb/perifrază adverbială modalizatoare care exprimă certitudinea, convingerea. În acest caz, *A și B nu mai vehiculează două argumente anti-orientate, ci două argumente co-orientate*. Funcția discursivă a lui *mas-PA - dar/însă* este de a introduce o redefinire, mai specifică, a termenului A (*nebun - louco*), nu din perspectiva lui "on dit", adică a așa-zisei *vox mundi*, ci din perspectiva locutorului. În lingvistica portugheză, acest *mas-PA* este desemnat prin *mas de redefinição/reintensificação*, calificativ ce s-ar putea aplica și relatorilor românești *dar/însă* în aceeași funcție.

4.2. Spre deosebire de *mas-PA - dar/însă*, relatorii *mas-SN - ci* sunt, în general, orientați spre exprimarea de *contraste dihotomice/binare* - contraste înscrise în planul paradigmatic al limbii/în competență (antonime lexicale sau termeni corelativi ai unei opoziții categoriale) sau contraste construite în discurs/în performanță. Acești relatori au o *funcție pragmatică refutativă/corectoare* și sunt, prin urmare, compatibili cu alte tipuri de adverbe. Dacă în cazul perechii *mas-PA - dar/însă* nu am înregistrat diferențe de distribuție de la o limbă la alta, pentru *mas-SN* și corespondentul său românesc *ci* identificăm nu numai convergențe, ci și divergențe.

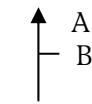
a) *Mas-SN - ci* sunt compatibili, ca și *mas-PA - dar/însă*, cu adverbe/perifraze adverbiale modalizatoare de tipul rom. *realmente*, pg. *realmente, verdadeiramente*, dar, de această dată, ele au funcția de a accentua contrastul, dihotomia și de a situa termenii relaționați (care sunt antonime în vocabular) într-un raport semantic de excludere totală:

*Nu este scump, **ci** realmente ieftin.*

*Não é caro, **mas** realmente barato.*

b) În contextele în care *mas-SN - ci* sunt însoțite de adverbe/perifraze adverbiale restrictive de tipul: rom. *numai, doar*, pg. *apenas, tão só*, opoziția apare *atenuată*. În acest caz, termenii angajați în relația adversativă nu se mai exclud, ci cel de al doilea ocupă, pe scală, o treaptă inferioară în raport cu primul termen:

*Nu-i genial, **ci** numai/doar inteligent.*

*Não é genial, **mas** apenas inteligente.*

*Ea nu-i grasă, **ci** numai grăsuță.*

*Ela não é gorda, **mas** apenas gordinha.*

b) În situația în care prin termenul B al structurii adversative se realizează o superlativizare a caracteristicii exprimate prin termenul A, *mas-SN - ci* pot fi urmate de un adverb/perifrază adverbială modalizatoare, de tipul rom. *realmente, pur și simplu, cu adevărat*, pg. *verdadeiramente, simplesmente*. În acest caz, B ocupă, pe scală, o treaptă superioară în raport cu A:

*Nu este inteligent, **ci** realmente/pur și simplu/cu adevărat genial.*

*Não é inteligente, **mas** verdadeiramente/simplesmente genial.*

c) În română, opoziția marcată de morfemul *ci* poate fi întărită de un adverb/perifrază adverbială modalizatoare de tipul: *dimpotrivă, din contră*:

*Nu-i comod, **ci**, dimpotrivă, (este) incomod.;*

Correspondentul acesteia în portugheză este o structură în care termenii A (negativ) și B (pozitiv) sunt juxtapusi, opoziția fiind reliefată, de regulă, prin mijloace lexicale, și anume, fie prin intermediul adverbului modalizator *antes* sau al perifrazei adverbiale *pelo contrário*, ceea ce permite repetarea verbului-predicat din A în B:

O tempo não está bom, antes está mau.

O tempo não está bom, pelo contrário está mau.,

fie prin acestea două împreună:

Não é fácil, antes, pelo contrário, é muito difícil

Este însă posibilă și o structură adversativă în care opoziția este marcată prin morfemul *mas-SN* (verbul-predicat din A nemaifiind repetat în B) și întărită prin cele două adverbe. De exemplu:

"Como vêem, não se trata de traição, **mas**, antes pelo contrário, de zelo e dedicação pela causa da Pátria e d'el-rei..." (Luís de Sttau Monteiro, *Felizmente há Luar*, 41)

d) O strategie specifică portughezei de a întări semantismul lui *mas-SN* și, implicit, contrastul între termenii structurii adversative - fără corespondent în română - este combinarea acestuia cu adverbul de afirmație *sim* (= 'da'). Se realizează, în acest fel, o *valorizare a termenului pozitiv B*:

"Não haverá, enfim

Para as coisas que são

Não a morte, **mas sim**

Uma outra espécie de fim?" (F. Pessoa, *Obras*, 207)

"De esperanças não eram elas; mas sim de exemplar exorço e valente resistência a porvindouras agonias." (C. Castelo Branco, *O Retrato de Ricardina*, 44)

Opoziția între termenii structurii adversative poate fi intensificată de asemenea în portugheză prin morfemul de focalizare *é* sau *é ... que*, dar uzul acestui morfem exclude uzul lui *mas-SN*. De exemplu:

"Chove ouro baço, mas não no lá fora... É em mim ... Sou a Hora,

E a Hora é de assombros e toda ela escombros dela." (F. Pessoa, *Poesias*, 22)

5. Din analiza de mai sus se poate observa că dintre cele două limbi situate la extremitățile României, româna se dovedește mai *inovatoare*, prin faptul că și-a creat un microsistem al relatorilor adversativi bogat, ale cărui elemente componente - chiar dacă le luăm în considerație numai pe cele fundamentale - exprimă opoziția în toate gradațiile sale (minim, mediu, maxim) și în mod nuanțat. Limba portugheză se dovedește, dimpotrivă, mai *conservatoare*. Dacă admitem că lexeme ca *porém*, *todavia*, *contudo*, *no entanto* sunt de fapt adverbe concesive sau dacă luăm în considerație numai relatoriile fundamentale, observăm că microsistemul de care ne ocupăm este reprezentat de un singur element, conjuncția *mas*. Aceasta exprimă două din cele trei valori adversative proprii microsistemului românesc, care corespund gradului de opoziție mediu și gradului de opoziție maxim. Pentru exprimarea opoziției minime, portugheza, asemenea francezei sau altor limbi romanice născute pe teritoriul fostului Imperiu Roman de Apus, nu dispune de un relator adversativ, cum este *iar* în română.

2) Grație specializării pentru o anumită valoare adversativă și pentru un anumit grad de opoziție, relatori românești au o distribuție mai liberă decât morfemul *mas* din portugheză, care cumulează două valori adversative.

3) Diferența dintre morfemele adversative din română și din portugheză este nu numai de natură sintactică și semantică, ci și pragmatică. Divergențele caracterizează aproape exclusiv funcționarea discursivă a morfemelor care marchează gradul maxim de opoziție și se explică, în general, prin strategiile pe care le întrebunțează fiecare din cele două limbi pentru a intensifica opoziția.

SURSE

A. Română

Lucian Blaga, *Poezii*, Editura Eminescu, București, 1988.

Mihai Eminescu, *Poezii*, Editura Eminescu, București, 1971.

Constantin Noica, *Cuvinț împreună despre rostirea românească*, Editura Eminescu, București, 1987.

Marin Sorescu, *Poezii*, Ediție definitivă, Scrisul românesc, Craiova, 1990.

Nichita Stănescu, *Poezii*, Editura Minerva, București, 1988.

Nichita Stănescu, *Amintiri din prezent*, București, 1985.

B. Portugheză

Camilo Castelo Branco, *Amor de Perdição*, Editorial Comunicação, Lisboa, 1983.

Camilo Castelo Branco, *O Retrato de Ricardina*, Publicações Europa-América, 1977.

Almeida Garret, *Obras Literárias. Folhas Caídas*, 2.ª edição, Portugalia Editora, Lisboa, 1969.

Vergílio Ferreira, *Na tua Face*, 2.ª edição, Bertrand Editora, Lisboa, 1993.

António Nobre, *Só*, Edições Asa, Porto, 1992.

Fernando Pessoa, *Obras Completas*, I, *Poesias*, 6.ª edição, Colecção Poesia, Edições Ática, Lisboa, 1961.

Bernardo Santareno, *Obras Completas*, I, 2.a edição, Editorial Caminho, Lisboa, 1984.

ABREVIERI

CV = *Codicele Voronețean*, Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Editura Minerva, București, 1981.

CS = *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, Editura Academiei Române, 1993.

SEXTIL PUȘCARIU, ȘCOALA DE LA LEIPZIG ȘI PROBLEMA PARADIGMELOR EPISTEMOLOGICE

KLAUSS BOCHMAN*

Résumé. Sextil Pușcariu, l'École de Leipzig et le problème des paradigmes épistémologiques. L'auteur constate et argumente que les recherches de Sextil Pușcariu se synchronisent avec les nouveaux courants de la linguistique.

1. Despre locul lui Sextil Pușcariu în lingvistica română s-au scris multe. Realizările sale - crearea Muzeului limbii române, Atlasul Lingvistic Român, inițierea Dicționarului Limbii Române, înființarea primei reviste lingvistice române de mare anvergură, *Dacoromania*, și multe alte - sînt incontestabile și merită tot respectul nostru ai celor de azi. Puțin s-a scris însă despre locul lui în istoria lingvisticii europene, nu sub aspectul meritelor, ci al curentelor care au marcat dezvoltarea științei noastre în secolul XX.

Problema este următoarea: predominarea în lingvistică a punctului de vedere structuralist și poststructuralist (de tipul gramaticii generative) care, cum se știe, a făcut să se privească cu un anumit dispreț la metodele de cercetare premergătoare, a creat pretutindeni, unde se continua să se lucreze în domeniul dialectologiei și al istoriei limbilor, o situație ciudată, dualistă: pe de o parte, se exaltau metodele noi aplicate mai ales și cu rezultate convingătoare în domeniul fonologic, morfosintactic și semantic; pe de altă parte, se practicau și în parte, se și predau dialectologia, etimologia și gramatica istorică în felul în care aceste discipline se practicau și se predau chiar de la începutul secolului, cu anumite modernizări, bine-înțeles, dar în substanță într-o manieră identică. Teza lui Thomas Kuhn din *La structure des révolutions scientifiques* după care ori de câte ori se naște o paradigmă științifică nouă, ea scoate din uz și devalorifică în totalitate paradigmele precedente, setul de ipoteze teoretice și metode de cercetare a generației premergătoare, în lingvistică; și noi, în timpul studiului și în propria noastră practică de cercetare, la fiecare pas ce-l făceam le găseam neconcludente, pentru că vedeam și mai vedem contemporaneitatea celor considerați moderni și a celor care continuau imperturbabil și mai continuă să

* Comunicare ținută la colocviul "Sextil Pușcariu", Cluj, 3-5 iulie 1998.

pășească pe căile bătute de înaintașii noștri. Trebuie să mărturisesc că și eu continuu astăzi să predau lingvistica comparată a limbilor romanice într-o anumită măsură (mai ales în ceea ce privește gramatica istorică) aproape în același fel cum am învățat la maestrul meu de la Leipzig, Werner Bahner sau la dascălii mei români, Jacques Byck bunăoară, pentru gramatica istorică română, sau Alexandru Rosetti care, avînd partea sa în elaborarea fonologiei structurale, totdeodată practicase principiile lingvisticii istorice în cercetările sale de istoria limbii române literare.

Este timpul să recunoaștem o dată pentru totdeauna că, în ciuda tezelor lui Thomas Kuhn, știința nu-și distruge trecutul și că "teoriile lingvistice se succedă și coexistă, se întîlnesc și se ignoră, se elaborează, intră în criză, dar pot să trăiască mai departe în practici oarbe ". Și nu numai în practici oarbe, ci și în teorizări conștiente, căci chiar în timpul în care se puneau bazele lingvisticii structurale, cea istorică vedea în Europa progrese teoretice, o modernizare adîncă la care orientările sociolingvistice de mai tîrziu se puteau referi direct.

2. Iată cadrul epistemologic și de istorie a științei noastre în care propun să se considere formarea intelectuală și profilul științific al lui Sextil Pușcariu. El a pornit de pe pozițiile neogramaticilor, solid împlîntate în spiritul tînarului care-și făcuse studiile la Leipzig, fortăreața acestei școli de la începuturile lor prin anii șaptezeci ai secolului al XIX-lea; după aceea, la Paris, unde acest credo științific a fost adoptat la sfîrșitul veacului, și la Viena unde cu Wilhelm Meyer-Lübke orientarea neogramaticilor își găsi desăvîrșirea în domeniul romanisticii, Pușcariu adoptînd după aceea, treptat, toate modernizările lingvisticii din cadrul paradigmei nestructuraliste, dezvoltîndu-le mai departe în felul său.

Că Pușcariu alesese Leipzigul pentru studiu pare să fi avut motive diferite dintre care prestigiul școlii lingvistice al acestei universități cu tradiții istorice îndelungate, locul ei de frunte în lingvistica europeană pe care încă îl păstra în anul 1895 cînd adolescentul "descălecă" acolo, dacă într-adevăr conta, nu pare să fi fost cel dintîi. Din memoriile sale, "Călare peste două veacuri", reiese că profesorii liceului brașovean în care-și făcuse studiile secundare îl vor fi sfătuit în acest sens; cîțiva dintre ei studiaseră tocmai acolo, și pentru un sudit austriac era mai probabil să meargă la o universitate de limbă germană decît în altă parte. De altfel și povestirile nostalgice ale unchiului Ioan Popea despre "<<micul Paris>> de lîngă rîul Pleisse au fost un îndemn puternic pentru [el] de a studia tocmai în acest oraș". Oricum, dintr-o serie de fapte aparent sau realmente întîmplătoare, rezultînd cîteodată ceea ce numim soarta, în persoana lui Gustav Weigand nimerise Pușcariu pe cel mai de seamă cunoscător al limbii și al lingvisticii românești care pe atunci era activ într-o universitate străină.

Fără să reiau tot ceea ce Pușcariu a scris despre acest om în sens pozitiv și negativ, vreau să insist cel puțin asupra faptului de cât de mult studentul român fusese influențat de către pozitivismul neogramatic al lui Weigand, dar, pe de altă parte, și de practica lui de studierea faptelor pe loc, prin anchetele dialectale făcute prin toate regiunile locuite de români, activitate din care a rezultat atlasul lingvistic atît al lui Weigand, cît și cel al lui Pușcariu. Scrie cel din urmă: "Fetișismul obiectivității științifice îmi apărău și mie înaintea ochilor și plăcerea de a dărîma idei preconceptuate la compatrioții mei mă ispitea. Atunci, pe nesimțite, predilecția mea pentru studiul literaturii și esteticii se eclipsă din ce în ce mai mult și se aprinse în mine dorința de a adînci studiile lingvistice. Însă, ca la dascălul meu, numai studiul faptelor pozitive și controlabile, nu și speculațiile filozofice asupra limbii."

Pozitivismul tînărului Pușcariu însă nu este numai produsul influenței lui Weigand, ci al unei serii întregi de lingviști ale căror cursuri și seminarii le-a urmărit și dintre care unii reprezentau tocmai vîrfurile disciplinelor lor. Mă gîndesc mai ales la August Leskien, întemeietorul slavisticii, sau la Eduard Sievers, germanistul fonetician care a format pronunțarea multor generații de profesori de germană. Din *Collegien-Buch*, carnetul în care se atesta studentului frecventarea (precum și plățirea) cursurilor, reiese că între 1895 și 1899 Pușcariu participa la Sievers la introducerea în studiul germanei înalte vechi, la fonetică, gramatică germană, metrică germană; la Leskien urmărea sintaxa limbilor slave, dialectologie slavă (repetent o dată!), gramatica bulgarei vechi (unde rămase repetent de două ori!), lectură de texte din bulgară veche. Cu Weigand făcea gramatica istorică română, fonetica română, dialectologie română, "Bulgaro-Rumänisch" (o fi fost vorba de relațiile dintre cele două limbi?), introducere în studiul românei, morfologia română, lectură de texte de română veche, seminar practic de neogreacă, dar și exerciții de limbă franceză modernă, gramatica italiană, gramatica spaniolă, introducerea în studiul limbilor romanice, gramatica francezei vechi, sintaxa francezei. Ceea ce înseamnă că Weigand însuși nu era închis față de celelalte limbi romanice și chiar le preda la institutul său, în ciuda unei vederi simpliste care îl vrea numai balcanist. De altfel, Pușcariu urmărea și cursuri și exerciții de gramatică gotică și gramatica germanei înalte vechi (amîndouă la Holz), franceza veche și introducerea în lingvistica romanică la Adolf Birch-Hirschfeld (care atunci ocupa catedra de filologie romanică de la Leipzig), gramatica cehă și rusă la Scholvin (și scrima cu sabia la domnul Roux!).

Enumerarea această are unicul scop să arate că la Leipzig, Pușcariu era integrat într-un cadru științific căruia un tînăr nu i se putea sustrage ușor. Cît de puternică era atracția pe care o exercita lingvistica neogramaticilor asupra lui

arată faptul că urmărise atunci abia 4 lecții de literatură (istoria literaturii germane la Sievers - lingvistul), o lectură a eposului germanic *Kudrun* la Hirt, istoria dramei germane la Witkowski, estetică la Volkelt. Nici gând să asculte pe marele Wundt! și nu este de mirare că după ce obținuse bursa pentru Franța își continua studiile cu Gaston Paris la École des Hautes Études care, după spusele sale, "ca și elevii săi {adică Meyer-Lübke și Lambrior}, [...] era adeptul unui pozitivism net în știință" cu toate că înclina mai mult spre sinteză decât Gustav Weigand. Aceeași orientare apare și la Antoine Thomas, la care frecventa lecțiile de etimologie, formarea cuvintelor ("derivare") și latina vulgară, și pentru care legile fonetice erau sacrosancte. Mult mai târziu Pușcariu va regreta că atunci nu-l auzi nici pe Jules Gilliéron, nici pe abatele Roussetot, creatorul foneticii experimentale, amândoi fiind lingviști ale căror metode totuși avea să le preia sau să le aplice pe la urmă. Gaston Paris îl orientă după aceea la Viena unde cu Wilhelm Meyer-Lübke își făcu habilitarea, rămânând tot în orbita pozitivismului neogramatic.

3. Cu un astfel de bagaj științific se întoarce acasă. Nu-l urma pe Gustav Weigand în încăpăținarea de a se menține o dată pentru totdeauna într-o poziție metodologică. Tînărul savant avea virtutea să fie deschis și receptiv pentru toate inovațiile lingvisticii europene pe care le urmărea cu mare atenție. În așa fel se apropie repede de cei care în primele decenii ale secolului nostru modernizară în mod fundamental lingvistica tradițională. Dovada acestei constatări este, pe lângă alte mărturisiri, cele două articole apărute în 1910 în *Convorbiri literare* sub titlul *Probleme nouă în cercetările lingvistice*. În centrul expunerii stătea făimoasa dezbateră controversă în jurul legilor fonetice, dedicată întrebării dacă regulile schimbului fonetic funcționează sau nu fără excepție într-un dialect și într-o anumită perioadă, deci dacă sînt "neexcepționale" sau nu, nefuncționînd numai în cazul unor anomalii, cum ar fi analogia, asimilarea/disimilarea sau etimologia populară. Se exprimară în această chestiune mai toți lingviștii de seamă din Europa, și Pușcariu își expuse părerile respective în articolul numit tocmai *Despre legile fonetice din Dacoromania II*.

În articolul *Probleme nouă în cercetările lingvistice I*, Pușcariu atrage atenția asupra tendinței, nouă pe atunci, de a pune într-un raport mai strîns evoluția fonologică (fonetică, după expresia acelei epoci) cu evoluția semantică, fapt prin care exclusivitatea legilor fonetice a fost pusă sub semnul întrebării. Vorbește pentru simțul său pentru ceea ce e cu adevărat valabil între toate inovațiile științifice propuse în acel timp faptul că se înflăcăra tocmai pentru criticii mai de seamă ai neogramaticilor, Hugo Schuchardt și Matteo Bartoli.

4. Cel dintâi, profesor de romanistică la universitatea din Graz, care trecuse și el prin școala de la Leipzig, a desfășurat critica cea mai radicală la adresa orientării neogramatice, elaborînd totodată o serie de episteme care, în ultima vreme, au regăsit o atenție deosebită. Împotriva ipotezei unei acțiuni oarbe a legilor fonologice care, după Brugmann, Osthoff și alți întemeietori ai neogramaticii, ar funcționa aidoma legilor din științele naturale, Schuchardt pune activitatea creatoare a individului; împotriva unui concept omogen de limbă și dialect, el pune eterogenitatea, diversitatea sociologică și culturală a limbajelor; împotriva deducerii transformărilor sistemului lingvistic din cele fonetic-fonologice, el pune principiul amestecului ca factor deciziv al evoluției limbilor, aceea rezultînd din interferența dintre limbi și dintre limbaje eterogene după sex, vîrstă, factori de cultură, geografie etc., evoluția limbilor rezultînd deci mai ales din ceea ce, în termenii sociolingvisticii de azi, se numește *code-mixing*.

În contextul concret, Pușcariu este fascinat de hotărîrea cu care Schuchardt a cerut respectarea în etimologie pe lîngă evoluția fonologică și a factorului semantic și a lumii obiectelor și a activităților desemnate. În disputa dintre dascălii săi Gaston Paris și Antoine Thomas, pe de o parte, și Hugo Schuchardt, pe de alta, privind etimologia cuvîntului *trouver/trovare/trobar*, Pușcariu ia apărarea celui din urmă, prin motivul că acesta stabilise tocmai legătura dintre istoria limbii cu istoria culturală. "Cu ocazia aceasta, și de atunci în repetite rînduri, el a arătat că etimologia trebuie să fie în același timp <<cercetare etimologică>> (Wortforschung) și <<istorie lexicală>> (Wortgeschichte), că nu e de ajuns să spunem numai: cutare cuvînt vine sau nu din cutare, ci să căutăm să stabilim în care sferă de activitate a vieții omenești s-a putut întîmpla cutare sau cutare trecere de sens." După cuvintele lui Pușcariu, Schuchardt a stabilit "o dată pentru totdeauna că nu se poate face etimologia unui cuvînt pînă nu-i cunoaștem sensul său precis, pînă nu știm forma sau funcțiunea acelui obiect, în întreaga sa dezvoltare. Ilustrațiunile în text începură de aci înainte să ocupe un loc însemnat în cercetările d-lui Schuchardt." Mai departe, Pușcariu atrage atenția asupra curentului *Wörter und Sachen* apropiat de concepția lui Schuchardt și principiile căruia le va aplica și el în munca sa proprie și în îndrumarea proiectelor mari de mai tîrziu. Că Pușcariu pășise el însuși deja pe drumul indicat de către Schuchardt o dovedește *Dicționarul etimologic* al său, în care cel puțin partea semantică este considerabilă, cum a relevat la timp și Adolf Zauner în recenzia sa.

5. Al doilea mare inovator menționat în a doua parte a articolului citat este Matteo Bartoli. Cu viitorul autor al *Atlante linguistico italiano*, discipol ca și el însuși al lui Meyer-Lübke, Pușcariu a stabilit relații cordiale pînă la sfîrșitul vieții. În 1910, Bartoli publicase lucrarea *Alle fonti del neolatino* unde își expuse

pentru prima dată principiile care urmau să dea naștere curentului numit mai întâi *neolingvistică* și rebotezat mai târziu *lingvistică spațială*. Inovația lui Bartoli consta în a fi introdus dimensiunile timpului și spațiului, adică o cronologie pusă în legătură cu și chiar dedusă de distribuția geografică a fenomenelor studiate. Pornind de la așa numite *centre de iradiere*, fenomenele noi din limbă grație *prestigiului* inovatorilor se extind, ajungând mai întâi și cu precădere în *zonele centrale*, însă mai lent și câteodată deloc în așa numitele *zone laterale*. A devenit aproape un loc comun pentru romaniștii de azi faptul că limba română are în comun cu spaniola, portugheza, sarda și cu anumite graiuri din Italia meridională multe fenomene latine mai vechi care în zona centrală a României - Italia de nord, teritoriul retoroman și Franța - nu s-au păstrat și nu ne mai dăm seamă că, recurgând la astfel de constatări și metode, facem uz de concepte elaborate de către Bartoli (care, de altfel, tot își avea precursorul în indogermanistul Johannes Schmidt cu a sa *Wellentheorie* - teoria undelor). În așa fel, Bartoli poate explica concordanța dintre română și sardă la trecerea lui QV și GV latinesc la *p* și *b* (lat. AQVA devenind rom. apă, sard. abba; lat. LINGVA dând rom. limbă, sard. limba) ca un fenomen de substrat iradiat o dată din sudul Italiei, însă corectată o dată prin iradierea formelor culte, ceea ce a dat două serii de evoluții fonologice: una mai veche cu *p*- (tipul apă, patru), alta cu *c*- (tipul când, care).

E adevărat că Pușcariu nu-l urmează pe Bartoli în toate concluziile concrete, ceea ce nu înseamnă că nu i-ar fi împărtășit principiile metodologice, căci "cîștigul ce se alege pentru știință din astfel de studii nu trebuie să fie totdeauna imediat, căci nu elucidarea faptelor, ci mai ales lărgirea vederilor prin perfecționarea metodei de cercetare însemnează un cîștig real pentru știință".

Fără îndoială Bartoli contribuie la depășirea slăbiciunilor neogramaticilor, care constau, mai cu seamă, în excluderea premiselor teoretice din cercetare, reducerea tuturor discuțiilor la raza de acțiune a legilor fonologice, precum și în excluderea culturii, societății și a individului din cauzalitatea lingvistică. Cu toată îngustimea pe care concepția sa o arată câteodată, și, în ciuda mărturisirii pe care o făcuse lui Vittorio Pisani pe la sfîrșitul vieții, și anume că noi am trăi "cu toții pe umerii muncii reconstructive efectuată în epoca neogramaticilor", vederile lui reprezintă o înnoire considerabilă a lingvisticii. Bartoli l-a influențat pe Pușcariu să-și pună la punct orientările de geografie lingvistică învățate la Weigand care, cum se știe, îl împinsese pe tînărul român să-și facă prima anchetă dialectală, întreprinsă în 1896 împreună cu prietenul și colegul de universitate Bacmeister, prin Valea Oltului din Transilvania de sud. Jules Gilliéron lăudat de Pușcariu în același articol din 1910 pentru faptul că, depășindu-l pe Weigand care se limitase la culegerea faptelor fonetice, urmărirea răspîndirea geografică a lexicului, i-a dat lui Pușcariu imboldul de a cuprinde un material mai cuprinzător în cercetările dialectologice; Bartoli însă i-a arătat căi

noi în interpretarea rezultatelor geografiei lingvistice în folosul lingvisticii istorice. Poate în acest sens trebuie să înțelegem exclamația lui din articolul citat care desigur era și un îndemn la propria lui adresă, pentru a se apuca de Atlasul lingvistic român: "Câte probleme importante nu s-ar putea dezlega și la noi românii, dacă am fi în situația de a putea urmări geografia lexicală a cuvintelor noastre!"

6. Receptivitatea lui Pușcariu față de toate tendințele și cercetările care aduceau puncte de vedere noi pentru lingvistică îl făcea și pe el un inovator. În dialectologie va introduce criterii și considerații de natură sociolingvistică, cum sînt interpretarea demografică a raportului dintre unitatea și variațiunea lingvistică, problema strategiilor comunicative în funcție de receptorul respectiv, ierarhia socială a pronunțării dialectale etc. Din lectura chiar a unui articol de pură lingvistică istorică cum ar fi "Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române" din 1937 se poate vedea o evoluție enormă a concepțiilor sale de la pozitivismul inițial pînă la o confruntare sistematică a datelor furnizate de analiza lingvistică cu cele pe care ni le pune la dispoziția istoria culturii.

7. Totuși, pînă la sfîrșitul activității sale, el rămîne fidel perspectivei istoric-culturale a lingvisticii. În același timp în care își însușește unele principii metodologice ale fonologiei (interpretînd totuși termenul de fonologie în sensul istoricist, al istoriei sunetelor, ca echivalent al termenului german de "historische Lautlehre") și ale diferitelor curente structurale, el nu împărtășește premisele teoretice ale doctrinei lui Saussure și ale urmașilor acestuia. Referindu-se la tezele Cercului lingvistic de la Praga din 1929, el este convins că funcționalismul, care "aplică studiului limbilor, în locul teoriei evoluționiste în sens darwinian, principiul monogenezei", ar "aduce în modul său de a privi lucrurile ceva specific rusesc", adică o analogie cu credința într-un mers al istoriei prestabilit, determinat de "legitățile" dialectice ale marxismului vulgar. Lui, care cunoscuse în mod amănunțit varietatea socio-culturală și geografică a unei limbi, precum și diversitatea factorilor determinantă și jocul hazardului în dezvoltarea ei, îi opune atît ideea unui sistem "où tout se tient" cît și teleologia latentă în concepția structuralistă a unui Roman Jakobson, bunăoară, care vede în transformarea limbii "o evoluție tinzînd către un scop". Poziția lui față de structuralism deci nu se poate califica drept tradiționalistă, tipică reprezentantului unei paradigme depășite, ci pur și simplă drept o altă concepție fundamental contrară structuralismului care-și verifică valabilitatea în alte domenii decît în cele alese de curentele structuraliste.

Astfel, Pușcariu respinge și dihotomia dintre sincronie și diacronie, scriind în prefața volumului întâi al capodoperei sale *Limba Română*: "Între structură și evoluție nu există o antinomie, ci [...] fenomenul lingvistic se explică și prin una și prin alta." Totuși el îi urmează pe "structuraliștii" întru atîta încât acceptă "aplicarea metodei t o t a l i t a r e " (sublinierea este a lui Pușcariu) propunîndu-și să aibă în vedere întotdeauna și întregul ansamblu al limbii române, ceea ce îl apropie de paradigma nouă fără să o asume pe deplin. Deja în comentariul la tezele Cercului lingvistic de la Praga își exprimase îndoielile față de exclusivitatea sincronică a curentului: "Fiindcă e vorba de un proces, legile fonologice nu pot fi studiate decît în manieră diacronică, la fel cum, în general, fonologia formează un capitol al gramaticii istorice a unei limbi. Noua școală din Praga crede că «ceea ce ar trebui să ne preocupe astăzi exclusiv nu e geneza, ci funcția» (Jacobson, op. cit., 99); totuși e foarte greu să înțelegi rezultatele unor cercetări «stative» fără un studiu al dezvoltării istorice." De altfel, observațiile critice ale lui Pușcariu privind structuralismul reiau ceea ce Schuchardt scrisese deja în anul 1917 în recenzie la *Cours de linguistique générale*, și anume că "urmărirea unui fenomen pînă la originile lui ne dă de cele mai multe ori și explicarea lui, că dacă am izbutit să arătăm c u m s-a petrecut un lucru, am dat mai deseori și răspunsul la întrebarea d e c e e așa cum îl constatăm."

Are dreptate Pușcariu cînd din punct de vedere metodologic, se consideră a fi un pozitivist, cum reiese din prefața la *Limba Română*? "Fiind înfipt cu rădăcinile în epoca pozitivistă, care era stăpînitoare pe cînd îmi începeam studiile universitare, am păstrat toată viața pasiunea culegerii de material. Mult huilul pozitivism în cercetările lingvistice e mai mult o chestiune de conștiință decît de metodă. Firește că nu trebuie nici să confunzi strîngerea de material cu știința însăși, căci «cercetînd cu minuțiozitate amănuntul», scrie SCHUCHARDT (Über die Lautgesetze, p. 35), «să nu pierdem din vedere generalul; să ne adîncim în cercetarea științifică, spre a ne putea ridica deasupra ei; s-o servim, pentru ca s-o putem stăpîni»" În realitate, este vorba de o interpretare foarte blîndă a pozitivismului; în practica cercetării, precum și în numeroasele sale observații teoretice, el se îndepărtase de mult de pozițiile înguste criticate în aceste rînduri.

8. Cum a reușit Pușcariu să întrunească rezultatele moderne ale lingvisticii contemporane lui, se poate vedea din structura atît a Muzeului limbii române cît și a *Atlasului Lingvistic Român*. Cînd în februarie 1917 schițează contururile viitorului Muzeu care avea să aibă funcția primordială de a aduna la un loc cît mai multe materiale documentare de limbă scrisă și vorbită, de grai viu, în echipa prevăzută el nu uită nici pe etnograful, "care ar trebui să procure

obiectele sau fotografiile lor pentru toți termenii istorici și populari care sînt specifici românești" precum nici pe desenator, ceea ce arată cum se preocupa deja pe atunci de fundamentarea istorică și culturală a cercetărilor lexicologice, după principiile celor mai înaintați lingviști ai vremii, între alții ai curentului *Wörter und Sachen* (Cuvinte și lucruri). Pentru Atlas, Pușcariu, de asemenea, "utilizează toate experiențele specialiștilor din acest domeniu, mai ales ale lui Jud, Jaberg și Bartoli, operele lor fiind cele mai recente. Astfel s-a dat o deosebită atenție etnografiei, adică 'lucrurilor', cum procedaseră lingviștii elvețieni, și folklorului, așa cum făcuseră cercetătorii italieni. În afară de aceasta, s-au înregistrat și numele persoanelor și toponimele, ceea ce era o adevărată inovație." Să nu uităm, în sfîrșit, că și *Limba română* tot se bazează, în complexitatea teoretică a operei, pe toate inovațiile lingvisticii pe care autorul și le însușise în mod sistematic, cum reiese și din recenziile sale cuprinse mai ales în *Dacoromania*: recitind revista se poate spune cu drept cuvînt că aproape nu a existat nici o lucrare importantă din punct de vedere teoretic sau privind romanistica, care să fi scăpat de atenția lui.

9. Un lucru important reiese din dezbaterile lingvistice din anii zece pînă la treizeci ai secolului nostru, mai ales cele duse în jurul legilor fonetice: este vorba de faptul că tocmai această dezbatere care nouă celor de azi ne pare la prima vedere absolută, a însemnat o punere la punct a metodelor lingvisticii istoric-culturale și a dialectologiei. În spatele discuției asupra neadmiterii excepțiilor în funcționarea legilor fonologice se ascundea o problemă mai generală, de teorie lingvistică, cea a tensiunii dintre două linii conceptuale din istoria lingvisticii care revin mereu: "Între o concepție a lingvisticii, știința unui obiect <<limba>> definit într-un mod reductiv, și cea a unei științe a limbajului care ține seamă de numeroși factori (psihologici, sociologici, materiali...) care determină activitatea lingvistică concepută ca un tot, conflictul răsare în mod inevitabil". Reînnoirea treptată a lingvisticii istorice care a avut loc în prima jumătate a secolului nostru a produs argumentări care deseori seamănă cu cele care în anii șaptezeci au dus la "cotitura pragmatică" în lingvistică care a determinat depășirea orientării structuraliste. În amîndouă situații, era vorba de ciocnirea dintre două concepții despre limbă, una privind-o ca un sistem închis cu legile sale proprii și intrinseci, cealaltă ca o activitate a subiectului și a comunității de vorbitori în care limba, cultura și societate se află într-un raport de interdependență continuă.

Din această perspectivă structuralismul este - în mod paradoxal, pentru că el însuși se înțelese ca o ruptură epistemologică radicală cu lingvistica istorică - de fapt o continuare a atitudinii epistemologice față de limbă a curentului neogramatic, pe cînd sociolingvistica, pragmatica, etnolingvistica, ecolingvistica etc. pot fi considerate ca expresiile moderne ale celeilalte linii care

vine de la Herder și Humboldt trecînd prin școala romantică și cea istoric-comparatistă a secolului trecut (unde Ascoli ocupă un loc de frunte), încluzînd pe Schuchardt, Bartoli, Gilliéron, însă și pe Meillet în Franța, Theodor Frings în Germania, Polyvanov și Voloșinov în Rusia precum și - aceasta adaogăm în urma expunerii noastre - Sextil Pușcariu în România. De fapt, fondatorul Muzeului limbii române a reușit să elaboreze o sinteză a tendințelor și curentelor care, depășind pe larg îngustimea vederilor neogramaticii, inovaseră lingvistica istorică și geografică, asigurînd și o bază solidă nu numai lexicografiei, ci și gramaticografiei, însă fără să se lase covârși de către tendințele reductive ale structuralismului.

10. Concluzia teoretică este că rupturile epistemologice despre care scrie Foucault în *Les Mot et les Choses* se pregătesc deseori cu mult timp înainte de a izbucni și că ceea ce este vechi continuă să supraviețuiască pe lîngă ceea ce este nou, sau chiar în practicile noului. O consecință practică a concluziei după care o nouă paradigmă nu o devalorizează cu totul pe cea veche este cea a utilității imediate a istoriografiei științelor: faptul că în istoria unei discipline se pot descoperi elemente de metodă și de abordare a obiectelor de cercetare valorificabile pentru cercetare încă din actualitate. În acest sens, opera lui Sextil Pușcariu, care ocupă un loc de frunte între inovatorii lingvisticii europene din prima jumătate a secolului nostru, e plină de sugestii și merită o relectură atentă și continuă.

"LIMBA ROMÂNĂ" ÎN GERMANĂ / SEXTIL PUŞCARIU ŞI HEINRICH KUEN

GERHARD ERNST

RÉSUMÉ. *"Limba română"* traduit en allemand / **Sextil Puşcariu et Heinrich Kuen.** L'auteur passe en revue les relations d'entre S. Puşcariu et H. Kuen, à partir de 1923 jusqu'à 1943, en se rapportant surtout aux détails d'ordre scientifique et d'ordre amical.

În decembrie 1923 Sextil Puşcariu primeşte scrisoarea unui student la filologie romanică, care îi scrie de la Innsbruck¹. Scrisoarea merită să fie tradusă pentru un public român, deoarece ilustrează primele contacte între Puşcariu şi viitorul traducător al cărţii *Limba română*. Reproduc textul, tradus de mine în română:

«Preastimate maestre,

Acum 6 luni, prin amabilitatea prietenului meu dr. Iordan, am avut ocazia la Berlin să arunc o privire asupra comunicării Dumneavoastră pentru Academia Română „Locul limbii române între limbile romanice“. Felul clar şi pătrunzător în care puneţi problema, profunzimea studiului şi marea importanţă a problemelor tratate nu numai pentru istoria limbii române dar şi pentru lingvistica în general mi-au trezit dorinţa vie să am şi eu publicaţia aceasta».

Kuen îi mulţumeşte lui Puşcariu, care întretimp îi trimisese articolul prin Iordan, şi continuă:

„Acest articol mi-este preţios nu numai pentru că în el se tratează, într-un fel exemplar din punct de vedere metodic şi material, problema înrudirii între limbi, o problemă care mă interesează în mod deosebit în

¹ Îi mulţumesc foarte mult Magdalenei Vulpe, care mi-a pus la dispoziţie corespondenţa păstrată în familia ei. În familia Kuen nu s-au găsit scrisorile lui Puşcariu către Kuen. Le mulţumesc de asemenea domnului E. Beltechi şi doamnei E. Faiciuc, care m-au introdus în arhiva Institutului de Lingvistică „Sextil Puşcariu“ cu bogatele sale materiale. Doamnei Sanda Şora îi sînt recunoscător pentru revizuirea gramaticală şi stilistică a textului meu.

cadrul studiilor mele referitoare la dialectele retoromane [...]; articolul mi-a reaccentuat totodată simpatiile pentru România și firea românească, care mi-au devenit dragi prin descrierile maestrului meu, prof. Gamillscheg, prin convorbirile mele cu dl. dr. Iordan și prin lectura nuvelor încântătoare ale lui Gârleanu *Bătrânii*.

Vă rog, stimate maestre, să primiți cele mai calde mulțumiri pentru amabilitatea d-voastră și salutările mele respectoase din Alpii natali, pe care trebuie să-i părăsesc în curînd, pentru că voi începe să lucrez ca wissenschaftliche Hilfskraft în *Oficina d'estudis toponímics* la dl. Cascaberta în Barcelona.

Cu deosebită stimă rămîn
devotatul d-voastră
Heinrich Kuen“

Se pare că după această scrisoare contactele n-au fost continuate timp de cîțiva ani, pentru că într-o scrisoare din 5 iulie 1929 (șase ani după prima scrisoare) Kuen îi amintește lui Pușcariu „Mi-ați făcut și altă dată o favoare, cînd mi-ați trimis prin prof. I. Iordan studiul d-voastră fundamental despre poziția limbii române între limbile romanice“. În această scrisoare Kuen îi mulțumește lui Pușcariu, care se declarase dispus să-l ajute în timpul unei perioade de studiu în România. Tînărul romanist austriac se prezintă marelui maestru în felul următor: „Am studiat 4 ani romanistica [≈ filologie romanică/lingvistica limbilor romanice] și lingvistica germană la Innsbruck, unde am luat doctoratul cu Gamillscheg în 1922; pe urmă mi-am continuat studiile timp de două semestre la Berlin, mai ales cu M. L. Wagner; după aceea am fost pentru un an asistent la Barcelona în cadrul Institutului d'Estudis Catalans, pe urmă timp de un an și jumătate lector de spaniolă la Innsbruck. În vara anului 1929² am venit la Leipzig ca asistent la Romanisches Seminar. Interesul meu se concentrează mai ales asupra retoromanei, catalanei, spaniolei, italienei [...] În teza mea de doctorat am tratat împrumuturile bavareze în limba retoromană din Val Gardena. Toamna trecută am fost în Sardinia ca să registrez limba catalană în Alghero, de care mă voi ocupa în lucrarea mea de Habilitation.

Aceste lucrări ca și elaborarea indexului la *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache* de Gamillscheg m-au împiedicat, din păcate, să profit de ocazia, care s-a prezentat la Leipzig, să studiez româna cu Geheimrat Weigand. Chiar dacă la Berlin am frecventat timp de două semestre cursul de română ținut de Tiktin, am uitat mult, pentru că nu am

² Adică în anul acestei scrisori.

continuat acest studiu. Acum, după ce Weigand a fost emeritat, cineva trebuie să țină cursuri de limbă română la Rumänisches Institut [...]" . Și fiindcă Walther von Wartburg nu avea timp să se ocupe de română, tânărul Kuen a fost dispus să țină el aceste cursuri. Dar pentru aceasta avea nevoie de o ședere mai îndelungată în România. Kuen programase un sejur de 4 pînă la 6 săptămîni și apoi o călătorie de studiu prin România. În legătură cu aceasta îi mulțumește lui Pușcariu: „Este o mare bucurie pentru mine că mi-ați permis să vă fac o vizită la Bran, lîngă Brașov, și că pot să vă cer acolo sfatul și ajutorul d-voastră pentru studiile mele“.

Kuen își anunță venirea prin trei cărți poștale și se pare că a sosit la Bran în ziua de 18 sau de 19 august.

Un ecou al acestui sejur în România al lui Kuen se găsește în memoriile lui Pușcariu (Pușcariu 1978: 769; datorez și textul acesta amabilității doamnei Vulpe): „De trei săptămîni e la Bran dr. Heinrich Kuen, tânărul filolog german care a venit la noi să învețe românește. L-am sfătuit să petreacă vara în aceste regiuni frumoase în care se vorbește o românească curată și unde austriacul se va simți desigur bine. Înainte de a cunoaște capitala țării și a simți bătăile inimii neamului pe care vrea să-l cunoască mai aproape, e bine să îi învețe, nu din cărți, ci prin contact direct, limba.

Vorbăreața „fina lui David“, deșteaptă și sfătoasă sohodoleancă, e gazda ideală, la care găsește un așternut curat, lapte bun și ouă proaspete – și o gramatică vie cu nenumărate plăci de gramofon, gata în orice moment să fie puse în mișcare. Nu e deci mirare că acest distins elev al lui Meyer-Lübke³, romanistul cu un viu interes pentru romanitatea estică, a deprins în scurtul timp de cînd e aici uimitor de bine graiul și felul nostru de a vorbi.“

După acest sejur în regiunea carpatică, la „fina lui David“, Kuen a plecat spre București. De acolo îi trimite lui Pușcariu o scrisoare (în data de 25 septembrie) în română, în care demonstrează progresele lingvistice făcute în ultimele săptămîni.

Citez numai începutul scrisorii:

„Preastimate domnule Profesor,

dacă vă trimet numai astăzi un raport despre întâmplările și impresiile mele de la București nu este din cauza lenii mele ci pentru că zile (Pușcariu a corectat: *zilele*)-mi sunt umplute de ocupații folositoare și plăcute grație amabilelor sfaturi și recomandății pe cari mi le ați dat Dvoastră. În

³ Pușcariu face o confuzie; vrea să se refere probabil la Gamillscheg sau la von Wartburg.

aceste zile am primit o impresie bogată a oraşului, am văzut părţile lui cele mai frumoase şi interesante, am cunoscut multă lume şi am fost primit foarte bine de toţi; am multă ocazie [sic] de a vorbi româneşte şi nu vorbesc decît româneşte“. După cum vedeţi, tînărul Kuen scrie într-o română care aminteşte de limba manualelor de limbă, dar totuşi fără multe greşeli propriu-zise. În unele pasaje se găsesc corecturi de mîna lui Puşcariu, care a adăugat, de exemplu, articolul care lipseşte în expresia „zile-mi sunt umplute“) (sau - în alt loc - „cele mai interesante lucruri [ale] oraşului“). În ceea ce priveşte conţinutul scrisorii, este în mare parte descrierea unui sejur turistic, dar cu interese şi ocupaţii culturale: biserici, muzee şi teatru (cu *Măsura pentru măsură* de Shakespeare, *Lupii de aramă* de Maniu, *Letopiseţi* de Mihail Sorbul şi o piesă *Stăpânul inimii sale*), parcuri ca Cişmigiu, Mogoşoaia. Dar nu lipsesc preocupările de filolog, care vizitează instituţii academice şi face cunoştinţă cu diferite persoane din lumea universitară şi, mai precis, cu filologi şi cu lingvişti. Astfel la Biblioteca Facultăţii de Litere se întîlneşte cu Georgescu-Tistu, care îl prezintă şi profesorului Panaitescu. La Academia Română este primit de dl. Bianu, iar dl. Avram îi arată biblioteca. Alexandru Rosetti se plimbă cu el prin Mitropolie şi într-altă zi face cu el o excursie la Mogoşoaia. Îl cunoaşte şi pe Ovidiu Densusianu, cu care are o conversaţie de o oră. La Fundaţia Carol admiră - citez - „repezeala cu care studenţii primesc cărţile cerute“.

În ziua de 1 octombrie Kuen pleacă în nordul României; pe drum se duce „mai întîiu la Vălenii de Munte unde D. N. Iorga m-a primit foarte bine“, cum scrie Kuen într-o carte poştală trimisă de la Cernăuţi. Şi acolo el caută să facă cunoştinţă cu filologi şi cu lingvişti ca Nandriş şi Procopovici. Mai mult nu ştim despre prima călătorie a lui Kuen în România. În 20 octombrie îi scrie lui Puşcariu o carte poştală de mulţumiri şi în 4 noiembrie îl informează că a început la Leipzig cursul de română cu un singur student, o săptămîină mai tîrziu numărul studenţilor s-a triplat (scrisoarea din 11 noiembrie) şi în decembrie a mai venit „o domnişoară din Sibiu“ (scrisoare din 13 decembrie).

În anii următori mai găsim în corespondenţa păstrată în casa Puşcariu o scrisoare din 3 martie 1931 scrisă, de data aceasta, în germană, prin care Kuen îi mulţumeşte lui Puşcariu pentru copia unei comunicări „Lingvistica modernă şi evoluţia ei“, unde l-au interesat mai ales informaţiile despre *Atlasul lingvistic român*. În a doua parte a scrisorii Kuen dezvoltă ideile lui despre unele probleme filologice în Psaltirea Scheiană; are intenţia să scrie un articol despre ea, intenţie realizată numai în 1953. În 1934 Kuen primeşte articolul lui Puşcariu *Rumänisch und Romanisch* şi îi mulţumeşte

printr-o carte poștală (în română, de data aceasta) din regiunea dolomită. Din această carte poștală reiese că Kuen își amintește cu oarecare nostalgie de perioada petrecută în România: acolo, adică în Dolomiți, lumea se salută cu *buna sara*, și acest salut îi amintește de fiecare dată de satul Carpaților, „unde am trecut [sic] o lună așa de frumoasă și fericită“. Cu această carte poștală se termină corespondența Kuen/Pușcariu păstrată în casa Pușcariu/Vulpe. Scrisorile lui Pușcariu către Kuen n-au fost păstrate, cum am mai spus. Dar se pare că marele maestru a avut o părere bună despre tânărul filolog și lingvist german sau austriac. În articolul „Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române“ apărut în revista *Dacoromania* (vol. VII) din 1934, dar datat „Cluj, Crăciun 1931“ este vorba de cele două foneme /ă/ și /î/ și de faptul că dialectele limbii române cunosc mai multe variante ale acestor două sunete, care totuși rămân separate unul de altul, constituind două foneme. Străinii, așa spune Pușcariu, observă mai bine aceste variante pe planul dialectal. El se referă mai întâi la Ernst Gamillscheg și continuă: „Un alt german cu un auz foarte fin, R. [recte: H. = Heinrich] Kuen, făcând studii dialectale în comuna Bran, abia găsea, la începutul anchetelor sale, destule semne diacritice ca să însemneze toate nuanțele de ă și â pe care le distingea în diferite combinații. Cu timpul însă – pe măsură ce urechea i se deprindea mai bine cu limba română (pe care o învățase din cărți) – a renunțat la cele mai multe semne diacritice, mulțumindu-se cu câteva «tipuri» mai caracteristice, în care se puteau subsuma toate variantele incidentale. Procesul ce s’a petrecut în mintea sa a fost cel firesc, al distingerei «fonemelor», proces care se petrece și în mintea subiectului vorbitor și la care nu poate renunța nici fonetistul”⁴. Se pare deci că legăturile dintre Pușcariu și Kuen n-au fost întrerupte, chiar dacă nu mai este păstrată corespondența personală după 1934.

Informații despre împrejurările în care Kuen a fost rugat să traducă cartea lui Pușcariu *Limba română* (vol. I) trebuie deci căutate în prefața traducătorului, datată „Erlangen⁵, Rusalii 1941“, adică un an după ce a apărut ediția originală. În această introducere a traducătorului îmi par importante următoarele aspecte:

⁴ În traducerea franceză a acestui articol – apărută în 1937 – Pușcariu adaugă o notă, în care se plînge că lingviștii străini acordă de obicei prea puțină importanță celor două foneme /ă/ și /î/. Dar „ces derniers temps deux linguistes étrangers nous ont donné une description des voyelles ă et â, MM. H. Kuen dans *El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana*, Barcelone [sic], 1934, p. 33-36 et Alf Lombard, *La prononciation du roumain*, Upsala (1935), p. 122-126.“

⁵ Kuen, în 1938, obținuse catedra de filologie romanică la universitatea Erlangen pe care a ocupat-o pînă în 1967 și unde a predat chiar după această dată pînă în 1981.

1. Intenția și rolul cărții în optica traducătorului, adică a lui Kuen
2. Colaborarea dintre autor și traducător
3. Metoda traducerii și felul modificărilor aduse de traducător.

Ca să ilustrez aceste aspecte, dați-mi voie să citez – în traducere românească – din această prefață: „Cînd autorul noii cărți despre limba română mi-a propus s-o fac accesibilă publicului german într-o traducere puțin prescurtată, am acceptat propunerea cu mare bucurie, convins că în felul acesta voi putea face un serviciu nu numai științei dar și unei mari părți a poporului german, care simte nevoia să cunoască mai bine poporul român. Pentru că limba aparține celor mai importante moduri de expresie ale unui popor; în ea se exprimă firea și felul de a gîndi ale unui popor, în ea se păstrează istoria poporului“. Cartea aceasta, rezultatul unei vieți bogate de cercetător, este scrisă, așa spune Kuen, „în așa fel încît să fie înțeleasă nu numai de specialiști ci și de orice persoană cultă, după principiul autorului că ‘datoria lingvistului este să apropie din nou, printr-o prezentare plăcută și limpede, pe cetitor de problemele lingvistice’ (citată din Pușcariu, *Limba română* 1976, 9).

După ce subliniază că lucrarea este importantă nu numai pentru lingvistica română dar și pentru filologia romanică și chiar pentru lingvistica generală, Kuen descrie felul în care a colaborat cu autorul: „Autorul a avut amabilitatea să revadă manuscrisul întreg al traducerii și să-mi clarifice îndoielile referitoare la sensul exact al unor pasaje. Îi datorez o serie întregă de propuneri (pentru traducere). Tot lui îi aparține și o mare parte a omisiunilor și a prescurtărilor. De fiecare dată cînd am eliminat ceva din inițiativa mea proprie, el mi-a dat aprobarea lui explicită“.⁶

În ceea ce privește problemele de traducere, nu este o mare noutate că fiecare traducere trebuie să țină cont de deosebirile culturale care există între cele două limbi; problema devine și mai complexă în texte metalingvistice

⁶ Citez numai un exemplu din aceste ‘clarificări’ sau ‘propuneri’: În §27 Pușcariu discută poziția adjectivului în cazuri ca *A fost o adevărată lecție de istorie, dar n’a fost o lecție de istorie adevărată*. Kuen tradusese mai întîi – cum se vede în șpalturile păstrate în Arhiva S. Pușcariu (cfr. Faiciuc 1998, nr. 1791) – „Es war eine wirkliche Lehre der Geschichte [...]“. Găsim pe marginea șpaltului observația lui Pușcariu: „Ich weiß nicht, ob ‘Lehre’ auch im Sinne von Lektion = Geschichtsstunde in der Schule gebraucht werden kann. Hier hat *lecție* diesen Sinn [...]“. Traducerea, așa cum a fost publicată în 1943, este următoarea: „Es war eine wahre Geschichtsvorlesung, aber es war keine Vorlesung über eine wahre Geschichte“. De fapt traducerea corectă ar fi „[...] über wahre Geschichte.“

ca al nostru. Kuen dă exemplul următor: Pușcariu putea explica marcarea morfologică de plural cu exemplul *un morar/doi morari*; în germană însă „ein Müller/zwei Müller“ singularul și pluralul sînt identice. De aceea Kuen a înlocuit *morar* cu *stejar*, la plural *stejari*, care corespunde în germană cu *eine Eiche/zwei Eichen*, unde deosebirea este evidentă.

În alte locuri Kuen adaugă note (semnate cu K., inițiala numele său) de trei feluri (nu dau decît un singur exemplu pentru fiecare tip)⁷:

a) El explică pentru un public german lucruri care pentru un public cult român sînt probabil de la sine înțelese. Acolo unde este vorba de silabisirea cuvintelor, la telefon, Pușcariu scrie (§37): „Tot așa învățau să ‘buchisească’, bunicii noștri: ‘dobru-ije-naș-glagol-ucu: Dingu’“; Kuen explică în nota lui că aici este vorba de literele alfabetului chirilic care a fost folosit pentru limba română pînă în 1860.

b) În alte cazuri traducătorul stabilește paralelisme cu alte limbi romanice sau neromanice: pentru tipul de plural *cîmpuri* el face o paralelă cu forma sud italiană *campora*. Alt exemplu: în română cuvintele latine *pater, mater* au fost înlocuite prin formații onomatopice ca *tată, mamă*, dar și limba retoromană din Elveția sau cîteva dialecte din Dolomiți cunosc o asemenea dezvoltare cu cuvinte ca *bap, muma, mama, oma* (p. 105).

c) În sfîrșit se găsesc și note în care traducătorul modifică sau continuă gîndirea lui Pușcariu pe plan teoretic. Astfel Pușcariu constată (§49) că un fonem este o abstracție funcțională pe baza multor realizări diferite. Litera din alfabet oglindește sau redă această abstracție. Kuen adaugă că – într-o anumită măsură – putem argumenta și invers (Nota aceasta n-a fost preluată în ediția română din 1976.): „Și existența sau lipsa unei litere de alfabet poate facilita sau îngreuna în mintea noastră procesul de abstractizare din care rezultă un fonem.

Dacă la noi consoana nasală velară [N] este interpretată ca [n] (spre deosebirea de greci și goți, care au fost influențați de greci), asta se datorează faptului că noi nu folosim (ca grecii cu acel γ al lor) pentru acest sunet o literă diferită de *n*, cum fac grecii cu litera γ .”

⁷ Majoritatea acestor note au fost preluate în a doua ediție a versiunii originale române (1976).

Cîteva mici modificări ale lui Kuen – aprobate de autor – se găsesc chiar în text, fără să fie semnate *K.*: în §92 Pușcariu scrie că românul spune *vreau să cânte* ca francezul *je veux qu'il chante*; „subt influența limbilor învecinate am extins această construcție și asupra persoanei întîi”⁸. Kuen propune (și Pușcariu aprobă) să fie incluse și celelalte persoane și de aceea citim în traducere: „unter dem Einfluß der benachbarten Sprachen hat er diese Konstruktion auch auf solche Fälle ausgedehnt, in denen das Subjekt der beiden Verba dasselbe ist, und sagt *vreau să cânt* (wörtlich: „ich will, daß ich singe“) anstatt *vreau cînta* („ich will singen“)“. Această mică modificare a fost preluată în textul ediției din 1976 („am extins această construcție și asupra cazurilor în care subiectul era același pentru amîndouă verbele“). În §114 dintre împrumuturile grecești paralele în limba română și în dialectele suditaliene s-a scos în traducerea germană, ca și în ediția română din 1976, verbul *a amăgi*, pentru că sensul cuvintelor suditaliene comentate de Pușcariu, așa cum observă Kuen pe marginea șpaltului, arată clar că ele vin direct din cuvîntul latin *MAGUS*⁹. Dintre împrumuturile italiene din §153 lipsește în traducerea germană și în versiunea română din 1976 cuvîntul *condolență* pentru că, așa cum notează Kuen în margine, forma italiană este *condoglianza* sau *condoglienza* (forma mai veche); forma *condolență* folosită în Ardeal este, după părerea lui Kuen, un împrumut din germană.

Să trecem acum la rolul versiunii germane pentru răspîndirea ideilor lui Pușcariu. Mai întîi: ce rost poate avea să traducem în alte limbi un studiu științific despre o anumită limbă? Întrebarea mi se pare legitimă, chiar dacă cineva ar putea fi eventual surprins. Ca să fiu mai clar și mai explicit: nu pentru fiecare tip de text există situații care cer o traducere. Mai ales textele care sînt strict legate de o comunitate culturală, a cărei identitate este bazată pe o unitate lingvistică, nu au nevoie în general de o traducere. Astfel discursul electoral al unui șef de partid german nu are multe șanse să fie tradus în engleză, română sau japoneză, pentru că el nu încearcă să obțină voturi în Statele Unite, în România sau în Japonia. Și chiar dacă acest discurs ar fi tradus vreodată, atunci ar avea alte scopuri: din text apelativ cu mesajul „acordă-mi votul tău“ devine text informativ, de exemplu în cadrul unei biografii cu mesajul „așa este (sau a fost) omul“. Care este în această privință situația capodoperei lui Pușcariu? Dacă lucrarea ar fi scrisă numai pentru specialiști de istoria limbii române, de fonetică română, de dialectologie română, nu s-ar fi prezentat nevoia unei traduceri; cartea s-ar adresa

⁸ Pușcariu 1940, §92.

⁹ Scoaterea lui *amăgi* din seria exemplelor a lăsat incompletă sintactic fraza respectivă în a doua ediție (Pușcariu 1976: 259).

comunității specialiștilor de limbă română. Și cine -român sau de altă limbă maternă - citește fără probleme Psaltirea Scheiană și scrierile lui Cantemir sau este obișnuit să analizeze dialectele române se mulțumește desigur cu versiunea originală română. Răspunsul s-a dat atît în prefața autorului cît și în cea a traducătorului; citez din prefața lui Pușcariu: „interesul pentru limbă - acest mijloc unic și admirabil al omului de a se împărtăși altora - există, în mod firesc, în cercurile largi ale oamenilor“; Pușcariu vorbește și de „lingvistul înnăscut din fiecare cetitor“, care trebuie „să-și revizuiască concepțiile în lumina preocupărilor lingvistice moderne și să-și pună o serie de întrebări nouă“ (Pușcariu 1976, 9-10). Acest fel de interes, așa cum nu este legat de o specializare în terminologia lingvistică, nu este nici limitat la vorbitorii unei anumite limbi. Este adevărat că Pușcariu n-a avut intenția să scrie „o operă de lingvistică generală, ci un tratat despre limba română“ (11). Dar cine cunoaște profilul acestei lucrări este probabil de acord cu mine că el a scris o introducere foarte originală în lingvistica generală cu exemplul limbii române sau - din altă perspectivă - că el a descris în linii mari dezvoltarea, structura și cadrul social al limbii române, într-o prezentare din care rezultă și legile generale de istorie lingvistică, de geografie dialectală și de sociolingvistică. De aceea printre cititorii lui se puteau număra și cei care se interesează de probleme lingvistice fără să fie specialiști de română sau să înțeleagă bine această limbă, cum este cazul multor romaniști care nu au româna ca limbă maternă. Pentru mulți din ei cartea lui Pușcariu în versiunea germană a lui Kuen a fost o primă dar profundă întâlnire cu lingvistica română în cadrul lingvisticii generale, cu unele elemente romanice, subliniate de traducător, al cărui interes era axat pe probleme de lingvistică comparată și de înrudire lingvistică în cadrul familiei limbilor romanice.

Influența acestei traduceri asupra lingviștilor romaniști și româniști din străinătate este greu de măsurat. Recenziile sînt de obicei consacrate versiunii originale, cum este și normal; dar am găsit și o recenzie care judecă lucrarea lui Pușcariu pe baza traducerii¹⁰. Este o recenzie semnată Gordon M. Messing (American Legation of Vienna) în revista *Language* din 1948 (vol. 24, 226-231). Nu știu în ce măsură domnul Messing era în stare să înțeleagă textul original român. Fiindcă ne ocupăm aici nu de lucrarea lui Pușcariu în

¹⁰ Recenzia lui Dimitrie Macrea în *Luceafărul* 4, sept. 1944, 252-253, (Faiciuc 1998, nr. 778) nu se ocupă de traducere ca atare; subliniază numai faptul că lucrarea lui Pușcariu este tradusă „într-o limbă cu atît de mare prestigiu științific“, și „devenită acum mai accesibilă cercetătorilor și cititorilor străini, ea ne va aduce, cu siguranță servicii neprețuite“ (253).

sine, ci în oglinda germană, citez din această recenzie numai ceea ce se referă la traducere: „Kuen has done a great deal to make this study still more valuable for both specialist and non-specialist in Romanian, through his careful indication of the pronunciation of every Romanian example together with a German translation of the same as well as by the addition of a table of Romanian pronunciation and of several most illuminating notes. Elaborate indexes and handsome linguistic maps, mostly from *Atlasul Lingvistic Român*, make this volume particularly easy to consult [227] [...] One may be grateful, too, for Pușcariu’s charming style, which shines even through the medium of another language“ [231].

Închei această comunicare cu cîteva informații despre contactele ulterioare dintre Pușcariu și Kuen și despre activitatea lui Kuen în domeniul lingvisticii române. Se pare că după 1934 nu s-a mai păstrat corespondența dintre Pușcariu și Kuen în familia Pușcariu/Vulpe. Dar s-a găsit în arhiva Institutului S. Pușcariu o lungă scrisoare, datată din 29 mai 1943, în care Kuen comentează cîteva fragmente din al doilea volum al lucrării lui Pușcariu, pe care le primise. Nu pot să prezint aici scrisoarea întregă; citez numai două, trei puncte ca să redau atmosfera de discuție deschisă care a existat între cei doi lingviști. În legătură cu fenomenele de disimilare consonantică, care există în multe limbi, Kuen consideră că pentru română este caracteristică disimilarea consoanelor *n-n* la *r-n* și o pune în legătură cu vechile fenomene de rotacism (cf. Pușcariu 1994, 134). În paragraful 66 Pușcariu explică evoluția *pre > pe* prin disimilare sintactică în cazuri ca *pe Turci* spre deosebire de *pre uliță*; Kuen adaugă că probabil a avut un rol suplimentar faptul că prepoziția *pre* sau *pe* este neaccentuată, deci mai ușor supusă unei reduceri: altfel ar fi greu de explicat că tipul mai frecvent *pre uliță* a dispărut în favoarea tipului mai rar *pe Turci*. În volumul „Rostirea“ Kuen este citat de patru ori cu diferite articole ale lui, dar nu cu această scrisoare personală, de care totuși, după părerea mea, Pușcariu a ținut cont în lucrarea lui. Astfel Kuen scrie în legătură cu sunetele de tranziție că în cuvîntul *castron*, *castron*, *castronă* sunetul de tranziție *t* între *s* și *r* din cuvîntul francez *casserole* a apărut și în dialecte franceze și în unele forme germane; deci sunetul de tranziție nu este aici un fenomen românesc, pentru că probabil cuvîntul întreg a fost împrumutat. În ediția tipărită în 1994 Pușcariu citează în paranteză tocmai aceste forme dialectale franceze și germane alături de forme corespunzătoare poloneze, bulgare, sîrbe (§79). Dar am impresia că asta este un compromis nefericit, pentru că așa rămîne neclar, dacă este vorba de un fenomen românesc (și atunci formele dialectale sau standard din alte limbi sînt numai paralele cazuale) sau este vorba de un

împrumut din forma franceză dialectală *castrole* prin mijlocirea cuvântului german (regional) *Kastron*. În sfârșit Kuen îl felicită pe Pușcariu pentru invenția terminologică *sonus vicarius* care denumește, de exemplu, prima vocală din sintagma *îmi zice* (din *mi-zice*) și face o paralelă interesantă cu limba catalană, unde se spune *em diu* (din *m diu*), adică *îmi zice*; aceeași paralelă a fost constatată cu câțiva ani în urmă de A. Lombard (1979) și H. Geisler (1986).

Și în încheiere câteva precizări. După anul 1943, în ultimii ani de război și în perioada imediat de după război, n-am mai găsit urmele unui contact între Pușcariu și Kuen. Pușcariu a murit în 1948; Kuen a fost șef de catedră la Erlangen pînă în 1967, dar a predat pînă în 1981 și a murit în 1989, la vîrsta de 90 de ani. El a fost în primul rînd un profesor care s-a dedicat studenților lui și nu a publicat mult. De aceea și numărul publicațiilor lui consacrate exclusiv românei este limitat: recenzii la manualele de limbă română ale lui Carlo Tagliavini (1942/43), Lange-Kowal (1942/43) și Ion Popinceanu (1964) și un articol despre *Psaltirea Scheiană* din 1953. Dar trebuie considerat că el a fost romanist în înțelesul deplin al cuvîntului, care în cercetările lui n-a omis aproape nici una din limbile romanice (cu excepția, poate, a portughezei, pentru care trecuse totuși un examen de interpret), chiar dacă a fost specialist de dialecte retoromane, mai ales după ce a ieșit la pensie. Dar în cursurile lui era de la sine înțeles că pe lîngă un exemplu francez se dădea unul din sardă, altul din catalană sau din română; caracteristic pentru lucrările lui este discursul pronunțat în 1953 (publicat în 1958) cu ocazia înființării lectoratului *Versuch einer vergleichenden Charakteristik der romanischen Schriftsprachen*, un studiu care probabil i-ar fi plăcut și lui Pușcariu. În cursurile lui, Kuen a știut să ne transmită nouă, studenților, entuziasmul pentru polifonia limbilor romanice, înrudite și totuși dezvoltate în direcții diferite, după cum le-a fost soarta istorică. Iar faptul că nici limba română cu specificitatea ei n-a lipsit din aceste cursuri și seminarii comparative se datorează, cel puțin în parte, întîlnirii din 1929 între maestrul Sextil Pușcariu și tînărul romanist, care se afla atunci chiar la începutul carierei lui, Heinrich Kuen.

BIBLIOGRAFIE

1. *Akademische Gedenkfeier zu Ehren von Prof. Dr. Dr. h.c. Heinrich Kuenf (1899-1989)* (Erlangen Universitätsreden Nr. 33) (1990), Erlangen: Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg.
2. Ernst, Gerhard/Stefenelli, Arnulf (ed.) (1979), *Sprache und Mensch in der Romania. Heinrich Kuen zum 80. Geburtstag*, Wiesbaden: Franz Steiner [cu lista publicațiilor lui H. Kuen, 193-197].
3. Ernst, Gerhard/Stefenelli, Arnulf (ed.) (1989), *Studien zur romanischen Wortgeschichte. Festschrift für Heinrich Kuen zum 90. Geburtstag*, Stuttgart: Steiner-Verlag Wiesbaden [cu lista publicațiilor lui H. Kuen între 1979 și 1989].
4. Faiciuc, Elisabeta (1998), *Sextil Pușcariu (1877-1948). Bibliografie*, Cluj-Napoca: Muzeul limbii române / Clusium.
5. Geisler, Hans (1986), „Realisierung von Objektspronomina und typologische Entwicklung im Rumänischen“, *IJRS* 4:2, 89-105.
6. Kuen, Heinrich (1958), *Versuch einer vergleichenden Charakteristik der romanischen Schriftsprachen* (Erlanger Universitätsreden. Neue Folge 5), Erlangen: Universitätsbund Erlangen.
7. Lombard, Alf (1979), „Encore une fois le î prothétique du roumain. Et un rapprochement avec le catalan“, *RRL* 24, 5-9.
8. Pușcariu, Sextil (1940), *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București: Fundația pentru Literatură și Artă. Nouă ediție cu o prefață de G. Istrate și note, bibliografie de I. Dan (1976), București: Minerva.
9. Pușcariu, Sextil (1943), *Die rumänische Sprache (ihr Wesen und ihre volkliche Prägung)*. Aus dem Rumänischen übersetzt und bearbeitet von Heinrich Kuen, Leipzig: Otto Harassowitz. Retipărit în 1997 cu o postfață de A. Greive, București: Grai și suflet – Cultura națională.
10. Pușcariu, Sextil (1959), *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București: Ed. Academiei R.P.R. Ed. nouă (1994) îngrijită de M. Vulpe, studiu introductiv de A. Avram, București: Ed. Academiei Române.
11. Pușcariu, Sextil (1978), *Memorii*. Ed. de Magdalena Vulpe. București: Minerva.

SEXTIL PUȘCARIU DESPRE PREZENTAREA ROMÂNIEI ÎN "MEYERS LEXIKON"

ELENA VIOREL

ZUSAMMENFASSUNG. *Sextil Pușcariu über die darstellung Rumäniens in Meyers Lexikon.* Sextil Puscariu zählt zu den im In- und Ausland namhaftesten rumänischen Linguisten der Zwischenkriegszeit. Als einer der führenden Persönlichkeiten der rumänischen Intellektuellen wurde er 1919 zum ersten Rektor der neu gegründeten rumänischen Universität in Cluj (Klausenburg) gewählt.

Für die berühmte Leipziger Enzyklopedie *Meyers Lexikon* redigierte Puscariu den Lexikonartikel bezüglich der rumänischen Literatur und Kultur, und er setzte im Laufe folgender Jahre seine Mitarbeit an diesem Lexikon fort. Als er von der Redaktion aufgefordert wurde, den von dem deutschen Historiker Schünnemann verfassten Teil des Lexikons über die Geschichte Rumäniens zu begutachten, protestierte der rumänische Gelehrte empört gegen die fehlerhafte, tendenziöse und deformierte Darstellung der rumänischen Geschichte und erwirkte dadurch manche Änderungen in der darauffolgenden Ausgabe des *Meyer Lexikon*.

Auch durch diesen Einsatz für die Richtigstellung des Artikls über die Geschichte Rumäniens in dem zitierten Lexikon steht Sextil Puscariu als Beispiel des Wissenschaftlers, der sich nicht in seinen Elfenbeinturm zurückzieht, sondern sich in den Dienst der Gemeinschaft stellt.

Se poate spune cu toată certitudinea că profesorul Sextil Pușcariu, cel care a făcut din studiul limbii române suprema sa preocupare, a fost cel mai reputat și recunoscut filolog român în perioada interbelică, "savantul român cel mai fidel specialității sale" cum remarcă discipolul său D. Macrea¹.

¹ Cf. Dimitrie Macrea: *Sextil Pușcariu: Die rumänische Sprache*. Ihr Wesen und ihre volkliche Prägung. Aus dem Rumänischen übersetzt und bearbeitet von Heinrich Kuen, Professor an der Universität Erlangen, Band I Otto Harrasowitz, Leipzig 1943, Recenzie în: "Luceafărul", sept. 1944, anul IV, p.252.

Sau cum se prezenta succint într-o fișă de lucru chiar pentru Meyers Lexicon: Pușcariu Sextil, filolog român, 4 ianuarie 1877, fost rector (1919) și profesor la Universitatea din Cluj, membru al Academiei Române, redactorul principal al Dicționarului Limbii Române, editat de Academia Română (de la 1906 încoace), Directorul Muzeului Limbei Române din Cluj (întemeiat la 1919) și conducător al revistei filologice Dacoromania (de la 1919 înainte).

Opere principale: *Lateinisches T und Ki im Rumänischen, Italienischen und Sardinischen* (Habilitationsschrift), Leipzig 1904, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905, *Studii istro-române I-III* Buc. 1906-1928, *Zur Rekonstruktion des Urrmänischen*, Halle 1910, *Locul limbii române între limbile romanice*, Buc. 1920, *Istoria literaturii române*, ASTRA, 1921 2. Aufl. 1930².

Si în continuare urmează traducerea în limba germană.

Acesta a fost stilul de lucru și pentru celelalte prezentări din lexiconul amintit:

Drăganu Nicolae, Delavrancea, Capidan Theodor, Cerna Panait, Densușianu Ovid, Brătescu-Voinești Ion, Blaga Lucian, Bart Jean, Popovici Alecu, Bogdan-Duică Gheorghe, Anghel Dimitrie, Zamfirescu Duiliu și mulți alți scriitori români.

Am primit acum câțiva ani să scriu pentru această operă articolele privitoare la limba și literatura română, crezând că este de datoria fiecăruia dintre noi să informeze străinătatea exact și favorabil despre țara noastră³ în scria Pușcariu primului ministru de atunci trimițându-i și extrasul din noua ediție a Enciclopediei Meyer, cu o parte a articolului despre România.

Intre multiplele sale preocupări se numără, deci, și participarea la redactarea celebrei enciclopedii "Meyers Lexikon" pentru voci referitoare la literatura și cultura română⁴. Colaborarea aceasta s-a prelungit de-a lungul anilor, Pușcariu aducându-și contribuția atât la ediția a șaptea, în 12 volume apărută între 1924-1930, cât și la ediția a opta în 8 volume, apărută în 1936. Aceasta reprezintă o latură binecunoscută a activității savantului care, așa cum reiese din corespondența în manuscris, s-a luptat pentru mai mult

² Cf. ASP - Bran 108/s.

³ Cf. scrisoarea din 18 martie 1930, (ASP Bran 108/t).

⁴ *S. Meyers Lexicon*, Band 10, 7. Auflage 1924-1930, Bibliographisches Institut Leipzig, p.670-684. Cuprinde stema și harta României, date succinte despre poziția geografică a României, granițe, bogății ale solului și subsolului, ape, fauna, flora, suprafața și populație, învățământ, constituție, administrație etc. Subcapitolul care l-a nemulțumit pe Pușcariu este cel referitor la istoria României, p.678-681.

spațiu acordat prezentării scriitorilor români, motivându-și cererea și prin renașterea culturii românești după Marea Unire din 1918⁵.

Se știe însă mult mai puțin că Sextil Pușcariu s-a implicat și în publicarea finală a vocii generale "RUMĂNIEN" din prestigioasa enciclopedie amintită, voce redactată pentru subcapitolul de istoria României de prof. dr. Konrad Schünemann de la Universitatea din Berlin, iar pentru cel de limba și literatura română de însuși Pușcariu. Este un episod cu probleme neașteptate și neplăcute, care până acum n-a reținut atenția cercetării⁶.

În arhiva Sextil Pușcariu - Bran, păstrată la Institutul de Lingvistică din Cluj-Napoca, se află câteva scrisori care pun în lumină tocmai acest episod tensionat din viața savantului⁷.

Câteva din ele au fost incluse în anexele articolului de față. Dr. Gast, redactorul editurii enciclopediei Meyer, îi trimite în ianuarie 1930 lui Pușcariu șpalturile volumului 10, cuprinzând întreg articolul ce urma să prezinte România, în care figura și cu partea sa despre limba și literatura română.

Profesorul clujean a fost surprins extrem de neplăcut: articolul respectiv abunda la subcapitolul de Istoria României în greșeli de tipar, inexactități, interpretări tendențioase în spirit revizionist - pe scurt, oglinda României deformat și într-o lumină cât se poate de nefavorabilă.

⁵ Cf. scrisoarea lui S. Pușcariu din 5.I.1930 către Redacția Enciclopediei Meyer, (ASP - Bran 114/b).

⁶ Reamintim că acesta este succesorul Muzeului Limbii Române, înființat de Pușcariu în 1919 la Cluj și că azi îi poartă numele.

⁷ Cf. scrisoarea Institutului Bibliografic din Leipzig din 23 ianuarie 1930 (ASP - Bran 108/u); scrisoarea lui S. Pușcariu din 18 martie 1930 (ASP - Bran 108/ț) către primul ministru; scrisoarea din 18 martie 1930 către Pamfil Seicaru (ASP - Bran 108/u); scrisoarea din 18 martie către Redacția Enciclopediei Meyer (ASP - Bran 108/t); scrisoarea din 21 martie 1930 a redacției Institutului Bibliografic din Leipzig către Pușcariu (ASP - Bran 108/i); scrisoarea Legațiunii Regale a României, serviciul Presei către Eugen Filotti, directorul general al Presei și Informațiunilor din 26 martie 1930 (ASP - Bran 108/w); scrisoarea din 30 martie 1930 a lui Eugen Filotti către Pușcariu (ASP - Bran 108/x); scrisoarea din 2 aprilie 1930 a lui Pușcariu către Institutul Bibliografic din Leipzig (ASP - Bran 108/h); scrisoarea dr. Mast din 2 aprilie 1930 (ASP - Bran 108/k); scrisoarea din 2 aprilie 1930 a lui Pușcariu către Eugen Filotti (ASP - Bran 108/z); scrisoarea din 8 aprilie 1930 de la Direcția Presei și Informațiilor către Pușcariu (ASP - Bran 108/y); scrisoarea din 7 mai 1930 a dr. Mast către Pușcariu (ASP - Bran 108/g); scrisoarea din 24 mai 1930 a lui Pușcariu către redacția Institutului Bibliografic (ASP - Bran 108/e); scrisoarea din 28 iunie 1930 a dr. Mast către Pușcariu (ASP - Bran 108/h); scrisoarea lui Pușcariu către Institutul Bibliografic din Leipzig (ASP - Bran 108/e); scrisoarea dr. Mast către Pușcariu din 21 octombrie 1930 (ASP - Bran 108/t).

În ziua de 18 martie 1930 Pușcariu adresa redacției Institutului Bibliografic o scrisoare iritată, în care reproșă atât forma cât și fondul respectivei contribuții. Și totodată, anunța că renunța să mai colaboreze la enciclopedie⁸.

Este semnificativ faptul că Sextil Pușcariu a înțeles gravitatea unor afirmații atunci când era vorba de imaginea României în lume. De aceea, în aceeași zi, el a trimis copia respectivei scrisori, însoțită de explicații, atât primului ministru⁹ cât și ziaristului Pamfil Șeicaru¹⁰ - pe atunci șeful influentului ziar "Curentul".

Reacția eminentului savant a avut imediat urmări, poate chiar mai mari decât le anticipase el însuși. La 21 martie o scrisoare a dr. Gast¹¹ îi cerea scuze și îi solicita - contra plată - să colaboreze la corectarea erorilor celor mai grosolane. Modificarea spiritului articolului despre istoria României era însă mult mai greu de făcut, dată fiind faza avansată a volumului aflat deja sub tipar. Redactorul lexiconului propunea câteva modificări, într-un viitor volum suplimentar. Totodată, Sextil Pușcariu era solicitat să nu-și întrerupă colaborarea la enciclopedie - "pentru a scuti munca noastră de o critică publică" (după cum se exprima Gast).

Dar, concomitent, reacționa prompt și statul român. Avertizat de Pușcariu, ministrul de resort pusese în mișcare serviciile diplomatice. La 26 martie, atașatul de presă al Legației României la Berlin, raporta directorului general al Presei și Informațiilor de la Președenția Consiliului de miniștri, Eugen Filotti, ce întreprinsese imediat¹²: cu o zi înainte, el fusese la Leipzig și discutase cu reprezentanții Institutului Bibliografic (dr. Gast, redactorul responsabil al enciclopediei, și dl. Frohwein, membru al Consiliului de administrație). Raportul acesta pune în lumină întreaga amploare a cazului. Editorul se apăruse, invocând scrisoarea sa către Pușcariu și promițând că erorile vor fi corectate într-un volum supliment. Reprezentantul României nu putea fi mulțumit cu asta și amenințase cu alterarea relațiilor bilaterale, ba invocase chiar reacția opiniei publice. După ce redacția a acceptat nevoia unor modificări, sub rezerva aprobării din partea autorului german, a ieșit la iveală că volumul în discuție, vol.10, era deja tipărit și, în parte, chiar legat și pus în circulație ! După multe insistențe partea română a obținut în sfârșit modificarea textului în volumele

⁸ Vezi Anexa I.

⁹ Cf. scrisoarea din 18 martie 1930 către primul ministru (ASP - Bran 108/ț).

¹⁰ Cf. scrisoarea din aceeași zi către Pamfil Șeicaru (ASP - Bran 108/u), în care Pușcariu îi scria printre altele: "Ar fi păcat ca o asemenea carte să găsească cumpărători la noi".

¹¹ Vezi Anexa II.

¹² Cf. scrisoarea datată Berlin 26 martie 1930 către Eugen Filotti (ASP - Bran 108/w).

rămase - mult mai numeroase decât cele deja vândute - atât în cele legate cât și în cele nelegate. Modificările trebuiau văzute și corectate de S. Puscariu, iar ele urmau a fi introduse și în volumul suplimentar. Acordul de principiu trebuia însoțit însă de un acord scris, care urma a fi făcut în viitor, după ce și guvernul român va decide asupra atitudinii sale. atașatul de presă propunea chiar ca, drept argument suplimentar, România să sprijine financiar corectura necesară.

O scrisoare nedată, dar oricum ulterioare acestei date, a fost adresată de editorii enciclopediei profesorului Puscariu. După discuții cu autorul articolului despre istoria României, ei propuneau câteva modificări¹³; dar în ansamblu acestea rămâneau superficiale, de amănunt, fără să schimbe tonul ostil antiromânesc. Era vorba, folosind un termen la modă, doar de o *cosmetizare*. Oricum, grație intervenției prompte și perseverenței lui Puscariu, ea a diminuat măcar în parte impactul negativ al unei asemenea prezentări a României în lume.

Pe de altă parte, Eugen Filotti se grăbea să-I transmită lui Puscariu raportul atașatului de presă și-i cerea părerea. În general însă, reprezentantul statului român prefera un compromis măcar parțial favorabil, decât "un simplu protest care n-ar fi împiedicat apariția articolului"¹⁴.

Se poate spune că, la sfârșitul lunii martie, Sextil Puscariu se găsea presat din două părți pentru a accepta o soluție de compromis. Dacă ne gândim la ceea ce ar fi fost mai avantajos pentru România, este evident că propunerea lui Filotti era întemeiată.

Așa că printr-o scrisoare din 2 aprilie, savantul clujean accepta propunerile dr.-ului Gast, dar cu anumite condiții: inserturile propuse de el trebuiau acceptate, cerea un interval mai lung pentru noua corectură, iar corecturile la volumele deja apărute trebuiau înserate în suplimente. Esențială era înlocuirea unor pasaje din subcapitolul despre istoria României în volumele deja tipărite, dar încă nedifuzate - în cel legate ca și în cele nelegate.

Solicita totodată să I se transmită corespondența și probele tipografice în Franța, unde urma să rămână șase săptămâni¹⁵.

Condițiile acestea au fost acceptate, cu singura rezervă a lipsei de spațiu tipografic; volumul fiind deja tipărit, corecturile nu puteau să depășească dimensiunile pasajelor pe care le înlocuiau. Si autoritățile române doreau aceeași soluție.

¹³ Vezi Anexa V.

¹⁴ Cf. Anexa III.

¹⁵ Cf. scrisoarea din 2 aprilie 1930 a lui Pușcariu către Institutul Bibliografic (ASP - Bran 108/h).

Grija lui Pușcariu pentru buna rezolvare pentru România a acestui incident reiese și dintr-o scrisoare trimisă lui Filotti în aceeași zi de 2 aprilie 1930¹⁶. Ii comunica imediat cererile sale către redacția enciclopediei de la Leipzig și exprima părerea că acest compromis ar fi favorabil, solicitând și sprijinul permanent al specialiștilor din aparatul Direcției Presei pentru a putea introduce în inserturi datele corecte, verificate. Toate corecturile trebuiau revizuite și de aceștia din urmă. În plus, amintind scrisoarea anterioară trimisă lui Pamfil Seicaru, cerea ca presa să nu mai publice nimic despre această afacere, pentru a nu periclita posibilitatea împăcării; chiar redacția lexiconului din Leipzig ceruse expres ca acest diferend politico-academic să nu fie dat publicității. Iar Pușcariu înțelegea să le respecte dorința.

Alte câteva scrisori arată că, îndată după ce soluția a fost acceptată, lucrul a început cu energie. Pușcariu a început să lucreze la corecturi. Colaborarea cu Direcția Presei și Informațiilor mergea bine; la 8 aprilie lucrul era în toi, și funcționarii de la București considerau mai importantă modificarea pasajelor ofensatoare decât a statisticilor inexacte.

La 7 mai, corecturile propuse de Pușcariu erau discutate în detaliu cu autorul german¹⁷; curând după aceea, Pușcariu avansa alte propuneri. La 28 iunie se putea discuta despre un text definitiv - cu vechea clauză de a se păstra secretul asupra incidentului¹⁸. Se putea trece deja la corectura tipografică de detaliu. Urmatoarele adrese din arhivă nu mai sunt decât simple scrisori "tehnice", care-i solicitau profesorului clujean grăbirea corecturii și expedierea probelor tipografice corectate.

Așa cum dovedește textul tipărit al volumului X, ediția a 7-a din "Meyers Lexikon", corecturile lui Pușcariu au fost în general acceptate. Exemplarul consultat la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj se numără din păcate printre cele necorectate, biblioteca grăbindu-se probabil să-l achiziționeze imediat după apariție.

Deși n-a înlăturat toate deficiențele acțiunea fermă a lui Pușcariu a corectat esențial în bine prezentarea României și a poporului român în această enciclopedie de reputație universală. Faptul că Pușcariu ținea enorm de mult la imaginea României în lume poate fi probat cu multe alte argumente: era preocupat de exemplu să-și scrie direct sau să-și traducă operele în limbi cu prestigiu științific (germană și franceză); era bine documentat în mai multe domenii având și o experiență politică dobândită și în intervalul 1922-26 când a activat ca delegat titular al României la Liga Națiunilor cu care va continua să colaboreze și după aceea.

¹⁶ Vezi anexa IV.

¹⁷ Vezi anexa VI.

¹⁸ Vezi anexa VII.

Mai târziu, într-o scrisoare datată București 22 octombrie 1937, primministrul de atunci al României îi scria profesorului Pușcariu, mulțumiri pentru angajamentul său în folosul patriei: "Am onoarea să vă confirm primirea expunerii Dumneavoastră prin care ne faceți cunoscuți interesantele conferințe ce ați ținut în Germania cu privire la continuitatea noastră în Nordul Dunării"¹⁹.

Un exemplu elocvent al savantului care nu se izolează în turnul de fildeș al științei sale, ci-și pune priceperea în slujba societății !

Pușcariu cunoștea cu siguranță proveniența unor idei ale lui Schünemann, și anume din istoriografia germană și austriacă a epocii. Punctele nevralgice vizau: etnogeneza poporului român, România ca stat plin de corupție, mai ales în vechiul Regat, elita românească ce prefera limba franceză celei române, "în 1913 România ar fi sărit în spate Bulgariei", Primul Război Mondial e pentru români unul nedrept, România are "numai" 75% români, restul fiind minorități, etc. Acestea sunt de fapt ideile propagandei antiromânești de pretutindeni, reluate în epoca modernă și contemporană, ele însoțind mereu existența Statului Național Român, vehiculat chiar și azi în unele medii de informare.

În încheiere se impune aproape de la sine întrebarea, în ce măsură filologii, istoricii, geografilor de azi sunt la fel de bine informați asupra materialelor despre țara noastră ce apar și ne reprezintă în străinătate și în ce măsură au curajul civic și se simt responsabili de îndreptarea unor inadvertențe în scopul promovării unei imagini veridice a României în lume așa cum a făcut-o Pușcariu.

Anexa I

18. März 1930
ASP - Bran 108 t"

An die löbliche Redaktion von Meyers Konversationslexikon

Leipzig
Bibliographisches Institut

Verehrter Herr Schriftleiter !

Der Artikel über Rumänien, den Sie mir gleich zeitig mit meinem Beitrag über "rumänische Sprache und Literatur" schickten, wimmelt von Fehlern in der Wiedergabe rumänischer Namen und Wörter und enthält einige bedauerliche Ungenauigkeiten und

¹⁹ Cf. scrisoarea din 22 octombrie 1937 Ministerului Regal al Afacerilor Străine către Pușcariu.

falsche Daten. So hat eine Schlacht zwischen Russen und Rumänen im Juni 1919 / S.680/ nicht stattgefunden und es hat ein Gegenparlament in Karlsburg /S.681/ nie getagt.

Wenn derartige und ähnliche Angaben den Wert einer auf Genauigkeit eingestellten beschreibenden Werkes beeinträchtigen, so ist der gehässige Ton, den der Autor gegen die Rumänen gebraucht, ganz und gar unzulässig als charakteristisches Merkmal der Rumänen und die beleidigende Unwahrheit, dass die Rumänen 1913 den Bulgarea "in den Rücken fielen". /S.480/.

Sie werden verstehen, dass ich mich unter diesen Umständen leider genötigt sehe, meine Kollaboration an Meyers Konversationslexikon einzustellen und werden es auch begreiflich finden, dass ich meinen Landsleuten die Ursache meines Austrittes aus der Reihe Ihrer Mitarbeiter öffentlich bekannt geben werde.

Hochachtungsvoll

Anexa II

Lexikon

Leipzig, den 21. März 1930
ASP - Bran 108/ i

Herrn
Prof.Dr. Sextil P u s c a r i u,

K l a u s e n b u r g (Cluj)

Sehr geehrter Herr Professor,
es tut uns außerordentlich leid, dass

Ihnen der Artikel "Rumänien" in unserem Lexikon Verdruss bereitet hat.

Wir werden natürlich Ihre Monita den betreffenden Mitarbeitern vorlegen, wären Ihnen aber zu diesem Zwecke dankbar, wenn Sie uns, gern gegen ein Sonderhonorar, die falschen Schreibungen von Namen angeben wollten. Wollen Sie uns, bitte, nur mitteilen, ob wir Ihnen dafür einen auf Manuskriptblätter aufgeklebten Artikel schicken dürfen, damit Ihnen das Korrigieren erleichtert würde.

Fest überzeugt sind wir, dass weder der geographische noch der geschichtliche Mitarbeiter etwas Kränkendes hat sagen wollen.

Das "nur" vor 75,7 auf Sp.673, Zeile 4 von oben soll im Nachdruck des 10.Bandes beseitigt werden, und werden im Nachtragsband neue Zahlen für Rumänien gebracht, so wird besonders sorglich darauf geachtet werden, dass ähnliche Zusätze sich nicht wieder einschleichen.

Ob es im geschichtlichen Abschnitt ganz zu umgehen war, hier und da von Korruption zu sprechen, was übrigens der Autor nur andeutungsweise tut? Dass er sachlich zu sein sich bemüht, zeigt gewiss der letzte Satz (von der neuen Regierung).

Wir sind gern bereit, Ihnen Rumänien betreffende Artikel des Nachtragsbandes, auch soweit sie ausserhalb Ihres Literaturgebietes liegen, vor dem Druck zur Überprüfung vorzulegen. Hoffen wir doch, dass Sie nach dem Gesagten Ihre Mitarbeit doch auf den Nachtragsband ausdehnen, hoffen ebenso und bitten Sie recht sehr darum, dass Sie von einer öffentlichen Kritik an unserem Werke absehen.

Mit vorzüglicher Hochachtung
Schriftleitung von Meyers Lexikon

Anexa III

ASP - Bran 108/x

Mult stimată domnule Profesor,

Vă mulțumesc pentru telegrama Domniei Voastre și mă grăbesc a vă transmite, cu titlul confidențial, raportul primit de la Atașatul nostru de Presă din Berlin, în urma demersului ce a făcut la Leipzig. Cred că trebuie să folosim consimțământul editurii de a modifica articolul despre România în exemplarele ce se mai află în depozit.

O schimbare totală a articolului nu pare a fi posibilă și ar cere prea mult timp. Pe de altă parte, va trebui să căutăm a trimite un articol suplimentar pentru volumul adițional ce va apare peste un an. De oarece Domnia Voastră sunteți pe punctul de a pleca în străinătate, socotim că procedarea cea mai nimerită ar fi următoarea:

1) Să binevoiți a scrie editurii la Leipzig în sensul propus de Atașatul de presă în raportul său, cu mențiunea că veți trimite ulterior și cât mai curând corecturile ce trebuiesc făcute articolului.

2) Aceste corecturi vor fi făcute de noi, cel puțin pentru suprimarea mențiunilor jicnitoare și rectificarea erorilor grosolane. Dacă Domnia Voastră doriți să le revedeți.

Domniei Sale

Domnului Profesor Sextil PUȘCARIU
Str. Elisabeta 23
C L U J

Anexa IV

CLUJ, 2 Aprilie 1936
Strada ELISABETA No.23
ASP - Bran 108/z

Mult stimată Domnule Filotti,

Vă mulțumesc pentru scrisoarea d-voastră din 10 Martie, cu raportul Atașatului de presă din Berlin, de care am luat cunoștință în mod confidențial. Am scris imediat la Leipzig scrisoarea pe care o alătur în copie. Vă rog să-mi trimiteți cât mai neîntârziat la

Paris textul articolului Rumänien cu schimbările ce propuneți/ alăturând și extrasul ce v-am trimis/. Până sosește la Paris răspunsul din Leipzig, are vreme să sosească și scrisoarea d-voastră, încât pot să iau și eu cunoștință de articolul modificat.

În caz ca Redacția Enciclopediei acceptă condițiile mele, precum nădăjduiesc, vă voi trimite în viitor toate articolele despre istoria și geografia României care vor cere schimbări mai importante, pentru ca să fie revizuite din partea d-voastră, cu ajutorul specialiștilor din București cu repeziciune necesară la asemenea lucrări.

Mai am în sfârșit o rugare.

Când v-am scris despre cazul "Enciclopediei", am trimis o scrisoare și d-lui P. Seicaru la "Curentul". D-sa n-a scris însă, pe cât știu, nimic în această chestiune. Cum redacția Lexikonului mă roagă să nu dau lucrul publicității, și eu i-o fagăduiesc la sfârșitul scrisorii, vă rog să vorbiți d-lui Seicaru să nu scrie nimic, dacă ar fi vrut s-o facă de aci înainte.

Primiți vă rog, domnule Filotti, expresiunea celei mai înalte considerații.

Anexa V

București, 8 Aprilie 1930

ASP - Bran 108/y

Mult Stimat Domnule Profesor,

Mulțumindu-vă călduros pentru prețiosul D-Voastră concurs, și drept răspuns la scrisoarea D-Voastră din 2 Aprilie, ne grăbim să vă trimitem aci alăturat extrasul din Enciclopedia Meyer și va rugăm să binevoiți, în cazul în care veți fi de acord cu schimbările făcute de noi, să-l transmiteți cât mai neîntârziat cu semnătura D-Voastră Casei Editoare.

Ne permitem să vă atragem atențiunea că îndreptările cifrelor statistice (pe primele două pagini), pe care le-am pus pe cât cu puțință la zi, nu prezintă pentru noi, aceeași însemnătate ca rectificările pe care le veți găsi lipite pe marginea filelor.

Luăm notă și vă mulțumim pentru condițiunea pusă Redacției Enciclopediei de a vă supune pe viitor (rămânând ca D-Voastră să ni le trimiteti) - articolele despre istoria și geografia României, care cere modificări importante, spre a revăzute de noi.

Primiți vă rog, Domnule Profesor, odată cu mulțumirile noastre repetate, expresiunea distinsei noastre considerațiuni.

DIRECTORUL PRESEI,
SEFUL SERVICIULUI,

Anexa VI

Leipzig, den.7.Mai 1930
ASP - Bran 108/g

Prof. DR. Sextil Puscariu
CLUJ

Sehr geehrter Herr Proffesor, unser Autor für "Rumänien, Geschicht ist zurückgekehrt, und wir haben uns mit ihm in Verbindung gesetzt. Er war liebenswürdig genug, um uns Absatzschwierigkeiten zu erspar einer Abänderung aller beanstandeten Stellen im Artikel "Rumänien" zuzustimmen. Diese würden denach wie folgt lauten:

1) Die innern Refrmen dieser Zeit konnten die Schäden in den wirtschaftlichen und sozialen Verhältnissen sowie diejenigen in der Verwaltung nicht beheben. Ebense blieb die ungünstigs Lage des Bauerntums, dessen Aufstand im März 1907 Sturdza underdrückte, bestehen.

2) Im zweiten Balkankrieg, Sommer 1913, griff R.die Bulgaren an, die sich erfolgreich gegen Griechen und Serben verteidigten, besetzte Silistria und Varna und erzwang im Frieden von Bukarest die Abtretung des bulgarischen Gebiets bis zur Linie Tutrakan-Baltschik.

3) In Bessarabien mußten die Rumänen im Juni 1919 zeitweilig vor de Russen zurückweichen, doch sicherte ihnen das Eingreifen der Entente den Besitz.

4) Der Widerstand gegen die Herrschaft der liberalen Partei ging vor allem von den neu erworbenen Landschaften, besonders von der kulturell am höchsten stehenden Siebenbürgen aus, dessen Bevölkerung durch die Verhältnisse des Altreichs abgestoßen wurde. Die siebenbürgischen Bauren unter Führung von Maniu erkannten das durch gewaltsame Regierungsbeeinflussung der Wahl zustande gekommene Bukarester Parlament nicht an und suchten in Karlsbur ein Gegenparlament zu bilden.

5) Die neue Regierung erstrebt neben Herstellung gesunder Verhältnisse in der Verwaltung auch die Zufriedenstellung der von ihren Vorgängerinnen stark zurückgesetzten nationalen Minderheiten.

b.w.

Anexa VII

ASP - Bran 108/h

Herrn
Prof.Dr.Pușcariu
C l u j
Rumänien

Sehr geehrter Herr Professor, endlich können wir Ihnen den neugesetzten Text zu "Rumänien" schicken mit der Bitte, ihn mit Ihren Korrekturen zu

vergleichen. Wie Sie sehen, sind. Ihre neueren Korrekturen angenommen worden; die Bleistiftkorrekturen des Statistischen Amtes kommen schon deshalb nicht in Betracht, weil nicht gleichmässig geändert ist; bisweilen ist die Gesamtzahl für ein älteres Jahr stehen geblieben und die Einzelzahl für ein neueres Jahr gegeben und umgekehrt. Wenn der Autor für Rumänien, Geschichte den Aenderungen zustimmt, so tut er das mit der Verwahrung, dass er die Bemerkung, die Aenderungen erhöhten den wissenschaftlichen Wert, zurückweisen müsste (natürlich, weil mit jener Bemerkung seiner Darstellung ein geringer wissenschaftlicher Wert zuerkannt wird.Red.).

Der Verlag stimmt den Aenderungen nur unter der Bedingung zu, dass von der Tatsache der Veränderungen des Textes auf Ihren Wunsch der Oeffentlichkeit gegenüber keinerlei Gebrauch gemacht wird. Wir bitten, uns das ausdrücklich zu bestätigen. Verfehlen möchten wir nicht, zu betonen, dass wir eine nochmalige Veränderung des Textes etwa infolge der veränderten politischen Lage in Rumänien ablehnen müssten.

Nur noch ein paar Kleinigkeiten. Auf Sp.682 möchten wir Südslawien statt Jugoslawien schreiben in Uebereinstimmung mit der sonstigen Gepflogenheit des Lexikons. Möchten wir nicht auch Liberale Partei (mit L statt 1) schreiben, da es ein Name ist ? Wird ja auch Nationale Bauernpartei (N statt n) geschrieben. Bei der Erwähnung Averescus michte man vielleicht Avarescu in () geben, da unser Stichwort so lautet ? Die Schreibung schwankt im Ausland. In der Literatur schlägt der Geschichtsautor vor, das Werk von Jorga, Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur hinzuzufügen, ev. Revista istorica; Anuarul institutului de istoria națională; Revista arhivelor, was schon deshalb erwünscht ist, weil auch räumlich eine Lücke entstände; decken sich doch Ihre Zusätze mit den Streichungen nicht ganz.

Ihre Nachträge zum Ergänzungsband hätten wir gern bis Ende Juli.

Mit vorzüglicher Hochachtung
Schriftleitung von Meyers Lexikon

BIBLIOGRAPHISCHES INSTITUT AG.

1. Fernsprecher: Leipzig 71246, Drahtanschrift: Lexicon Leipzig, Bankkonten: Allg. Deutsche Credit Anstalt, Leipzig, Sächs.Staatsbank, Leipzig
2. Kreditanstalt der Deutschen, Praga Schweizerische Kresitanstalt, Zürich, Postscheckkonto: Leipzig 53823, Postsparkassenamt Wien 156086

SEXTIL PUȘCARIU ȘI UNELE 'MEDII' ACADEMICE ACTUALE

ȘTEFAN GENCĂRĂU

ABSTRACT. Sextil Pușcariu in Some European Libraries. The paper investigates the collections of Romanian books in some European libraries with a view to establishing the degree to which Sextil Pușcariu and the Romanian culture are known throughout the world. In order to broaden the scope of the study, from libraries, the investigation moves on to CD type encyclopaedia. The result of the research brings into light the fact that information on Romanian literature and linguistics is scarce. The footnotes list the entries in dictionaries for Romanian personalities in order to offer the basis for a further discussion about the perception of our culture.

Prin comunicarea noastră din această secțiune¹, dorim să arătăm că una dintre datoriile față de Sextil Pușcariu este aceea de a interveni în mod responsabil în acele direcții care pot să conducă la cunoașterea operei sale și, implicit, la asigurarea condițiilor necesare circulației cărții românești. Acest mod de a-l omagia poate genera o concluzie deloc favorabilă savantului. Concluzia la care se ajunge e aceea că opera lui Sextil Pușcariu nu e la dispoziția segmentului de cititori/cercetători care apelează la serviciile bibliotecilor din mediile academice europene și nici la dispoziția celor care, spre a se informa, utilizează enciclopediile computerizate.

În timpul unui stagiu de documentare la Universitatea din Nantes, Franța, am avut și posibilitatea și curiozitatea de a investiga fondul de carte românească prezent în Biblioteca Universității, Secțiunea Litere - Drept. În funcție de disponibilitățile informatice, investigația s-a putut realiza după următoarele criterii: după autor, după titluri și domenii științifice, după instituțiile cu care e asociată în indicele bibliotecii prestația științifică și, în mod special, prin căutarea contribuțiilor lingviștilor români.

¹ Comunicarea a fost susținută în secțiunea *SEXTIL PUȘCARIU ȘI LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ DE AZI*.

Considerînd important rezultatul investigației realizate după fiecare criteriu, se cuvine să arătăm că:

- investigarea fondului de carte în funcție de autor a condus la următoarele constatări:

Autorul	Numărul de titluri înregistrate în bibliotecă	Observații²
M. Eminescu	1 titlu	Lahovary Paul, traducteur, texte roumain et trad. franc., Bucarest, 1943
I. Creangă	nici un titlu	
I. L. Caragiale	nici un titlu	
Al. Macedonski	nici un titlu	
G. Bacovia	1 titlu	trad., Manolesco, 1968
Ion Barbu	nici un titlu	
Panaït Istrati	trei titluri	les oeuvres françaises
L. Rebreanu	nici un titlu	
M. Sadoveanu	nici un titlu	
T. Arghezi	1 titlu	trad.
L. Blaga	1 titlu	trad., 1993

După cum se remarcă, în tabel nu e cuprinsă nici o poziție Sextil Pușcariu.

- Investigarea fondului de carte după titluri și domenii a condus la următoarele constatări:

Autor	Titlu:	Observații:
Iosif Popovici	<i>Ortoepia și fonetica</i>	1923, <i>phonetique du roumain</i>
Prejbeanu Natalia, Lucreția Platamonu	<i>Limba română, carte de citire și corespondență comercială</i>	1934, langue
Romeo Lovera	<i>Grammatica della lingua rumena</i>	1892
Al. Rosetti ³	<i>Limba română în secolele al XIII-lea - al XVI-lea</i>	1956
xxx	<i>Palia d'Orastie, preface et Genèse, publié par Mario Roques</i>	1925
Alf Lombard	<i>Le verbe roumain. Etude morphologique</i>	2 t.: 1954, 1955
Nicolae Drăganu	<i>Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor</i>	1944
Iorgu Iordan	<i>Stilistica limbii române</i>	1944
C. Coman	<i>Gramatica limbei române</i>	1928
Th. Capidan	<i>Limbă și cultură</i>	1943

² Observațiile reproduc indicațiile din fișa cărții.

³ Investigarea după numele a cinci lingviști români a dat alte rezultate care vor fi prezentate în cele ce urmează

Din cuprinsul tabelului de mai sus, se poate formula doar concluzia că investigarea fondului de carte după titluri și domenii nu atestă prezența lui Pușcariu în această bibliotecă.

- Cu privire la lucrările de referință pentru istoria noastră, biblioteca înregistrează doar contribuția lui C. Daicoviciu, St. Pascu și Constantin Miron în traducerea lui Ion Baci, Micaela Slăvescu și Ion Niculiță, 1970.
- După instituțiile cu care e asociată în indicele bibliotecii prestația științifică ni s-au furnizat următoarele date:

Universitatea București:	din trei autori: Al. Graur, Nicolae Manolescu, Eugen Simion
Universitatea din Cluj:	patru autori: Augustin Bena ⁴ , N. Drăganu ⁵ , Bledy Geza ⁶ , Sever Pop ⁷
Academia Română:	doi autori, patru titluri ⁸

- În mod special, prin căutarea contribuțiilor lingviștilor români, în biblioteca la care ne-am referit pînă aici, se indică:

Al. Rosetti	15 titluri
Sever Pop	2 titluri
Al. Graur	6 titluri
E. Petrovici	nici un titlu
Sextil Pușcariu	nici un titlu

Rezultatele investigațiilor din biblioteca de la Nantes ne-au determinat să alcătuim chestionare pe care să-le expediem în mai multe centre universitare europene și să cercetăm apoi enciclopediile ce apar, după 1990, în versiune informatică; opțiunea noastră pentru aceste surse e motivată de faptul că enciclopediile computerizate, numite și enciclopedii 'media' sînt repere importante pentru *gradul* în care nu numai opera lui Pușcariu, ci întreaga cultură română e reflectată în sursele de informare ce se adresează mai ales nespecialiștilor.

⁴ *Limba română la sașii din Ardeal*, 1929.

⁵ *Oponimie și istorie*, 1929.

⁶ *Influența limbii române asupra limbii maghiare* [f. an]

⁷ Înregistrat și în 1959 ca lingvist clujean cu lucrarea *Jules Gilléron, vie enseignement, élèves, oeuvres souvenirs*.

⁸ *Fonetica și Dialectologie*, 2 vol, 1958-1960, Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, 1955, Al. Rosetti, *Studii lingvistice*, 1955, Al. Rosetti, *Influența limbilor slave asupra limbii române (VI-XII)*, 1953.

Din chestionarul întocmit, după investigarea fondului de carte din biblioteca universitară de la Nantes, semnificative sînt răspunsurile la întrebările:

1. Există un fond de carte românească în biblioteca universității dumneavoastră?
2. Este cunoscută opera lui Sextil Pușcariu de către studenții și specialiștii de la universitatea dumneavoastră?

Concluzia la care conduc răspunsurile la aceste întrebări este că Sextil Pușcariu este cunoscut mai ales în spațiul germanic⁹ (Rostock, Leipzig, Freiburg, dar și Viena), puțin cunoscut în Scandinavia (Copenhaga, Lund) și mai puțin cunoscut în unele medii franceze¹⁰ (Nantes, Bordeaux).

Enciclopediile¹¹ în versiune computerizată, pe care le considerăm o mărturie a gradului în care se reflectă cultura română în trebuințele utilizatorilor de nivel mediu de informație culturală, probează, la rîndul lor, în majoritatea domeniilor, o stare precară de cunoaștere a contribuțiilor românești.

Referiri la istoria și la viața politică românească se găsesc în toate enciclopediile consultate. În acestea, istoria românească înaintează prin formulări generale¹² precum sînt cele despre Cantacuzini¹³, localizări, în

⁹ Faptul a fost confirmat și de Prof. univ. dr. Miorița Ulrich, care a participat la discuțiile din cadrul secțiunii noastre și a afirmat că, în spațiul german, Sextil Pușcariu *este în general cunoscut*.

¹⁰ Sîntem de acord cu sugestia Prof. univ. dr. V. Fanache, participant la discuțiile din secțiunea noastră, potrivit căruia ne putem face o idee asupra gradului în care opera lui Pușcariu este cunoscută în Occident doar investigînd Biblioteca Națională de la Paris; credem însă că Pușcariu trebuie să existe în orice mediu academic, nu doar în cel strict specializat și nu doar pentru un public restrîns.

¹¹ Vom face referiri la următoarele trei enciclopedii:

1. *The Software Toolworks Multimedia Encyclopedia*, 1992 Edition, version 1.5. Grolier Inc.

2. *Larousse Multimédia Encyclopédique*, version 1.1., 1996, Larousse S. A. France.

3. Două versiuni din *World English Encarta Encyclopedia*:

a) *World English Edition Encarta 97. Encyclopedia*. Microsoft Encarta 1997

b) *Microsoft Encarta Enziklopädie 99, Die grosse Enziklopädie*, Microsoft Encarta 1999.

¹² Vom reda aceste afirmații, uneori chiar dispunînd informațiile în extensiunea celor trei enciclopedii, tocmai pentru a scoate în evidență modul în care e percepută istoria, cultura și civilizația românească.

cazul lui Ștefan-cel-Mare¹⁴, Mihai Viteazul¹⁵, Alexandru Ioan Cuza¹⁶, Ferdinand¹⁷ și Mihai I¹⁸ și succinte analize în cazul evenimentelor din a doua jumătate a secolului nostru. Se rețin doar amănunte, de cele mai multe ori, defavorabile. Se punctează și pentru ultima perioadă, doar prezența și actele, în termenii enciclopediilor, unor dictatori¹⁹.

Referirile la literatură²⁰, mai numeroase decât cele la istorie, mențin aceeași impresie de reprezentare precară a culturii române. Nume ca

¹³ *Cantacuzène: famille de l'aristocratie byzantine qui a donné des empereurs à Byzance, des despotes à Mistra et des princes à la Roumanie*. Larousse 1996.

¹⁴ *Etienne III le Grand prince de Moldavie (1457-1504). Il dut accepter le versement d'un tribut aux Ottomans (après 1480) et porta sa principauté à son apogée*. Larousse 1996.

¹⁵ *Michel le Brave prince de Valachie (1593-1601). Il défait les Turcs (1595) et réunit sous son autorité la Moldavie et la Transylvanie (1599-1600)*. Larousse, 1996.

¹⁶ *Cuza ou COUZA (Alexandre-Jean Ier) [Galati 1820-Heidelberg 1873], prince des principautés de Moldavie et de Valachie (1859-1866). Son programme de réformes suscita une coalition qui l'obligea à abdiquer en 1866*. Larousse, 1996.

¹⁷ Prezentat succint în **Larousse**, 1996 în termenii: *Ferdinand I ér roi de Roumanie (1914-1927). Il s'allia en 1916 aux puissances de l'Entente*. O prezentare relativ extinsă se regăsește în versiunea Encarta 1997: *Ferdinand I (of Romania) (1865-1927), King of Romania (1914-1927), nephew of King Carol I. Ferdinand's father was Leopold of Hohenzollern-Sigmaringen, whose nomination for the Spanish throne precipitated the Franco-Prussian War of 1870. Because he had no male heirs, King Carol had Ferdinand named (1889) heir presumptive to the Romanian throne. Ferdinand succeeded Carol in 1914 shortly after the outbreak of World War I. Although a member of the German dynastic Hohenzollern family, Ferdinand supported the Allies from 1916 until the defeat of the Romanians late in 1917. Rather than sign a punitive treaty imposed by the Central Powers, he left Romania, but returned after the Allied victory in 1918. Four years later he and his wife, Marie of Romania, were crowned sovereigns of Greater Romania, which included territory detached from Russia and Hungary. His subsequent reign was marked by unsuccessful attempts at land reforms and by a problem of royal succession because of the relations of his son (later King Carol II) with a commoner*.

¹⁸ *Michel I ér roi de Roumanie (1927-1930 et 1940-1947)*. Larousse, 1996.

¹⁹ În *The Software Toolworks Multimedia Encyclopedia*, 1992 Edition, version 1.5. Grolier Inc. referirile la Ion Antonescu se fac prin integrarea într-o listă cu ceea ce autorii enciclopediei înțeleg prin *dictatori*, listă care cuprinde, în ordine alfabetică nume precum: Ion Antonescu, Caius Iulius Caesar, Marcus Furius Camillus, L. Q. Cincinnatus, F. Franco, Ioannis Metaxas, Miguel Primo de Rivera, A. de Oliveira Salazar, Lucius Cornelius Sulla, despre Antonescu reținându-se: *b. June 15, 1882, was dictator of Romania during World War II. Chief of the army general staff, he was appointed (Sept. 5, 1940) premier by King CAROL II under German pressure. Supported by the fascist IRON GUARD, he immediately forced Carol's abdication in favor of Carol's son Michael and allied (November 1940) Romania with the Axis powers. On Aug. 23, 1944, with Soviet armies about to overrun the country, King Michael imprisoned Antonescu, and he was executed June 1, 1946*.

²⁰ Socotim că e semnificativ modul în care se configurează în enciclopedii prezentarea fiecărei personalități și de aceea vom reproduce, în extensiunea lor, câteva dintre intrările de dicționar ce privesc scriitorii români.

Alecsandri, Eminescu, Caragiale, Panait Istrati, Sadoveanu, Arghezi apar în cele trei enciclopedii cu consecvența evidențiată în coloanele de mai jos:

<i>The Software Toolworks Multimedia Encyclopedia</i> , 1992 ²¹	<i>Larousse Multimédia Encyclopédique</i> , 1996	<i>World English Edition Encarta 97. Encyclopedia și Microsoft Encarta Enziklopädie 99, Die grosse Enziklopädie</i> ²² , 1999
Prezintă date referitoare doar la Alecsandri, Eminescu, Ionesco și Tristan	Prezintă date referitoare la personalitatea lui Eminescu ²³ , precum	Prezintă date doar despre E. Ionesco ²⁸ și Tristan Tzara

²¹ Iată ce se reține în această enciclopedie despre Alecsandri: *Vasile Alecsandri, b. 1820, d. Aug. 22, 1890, studied in France and returned to his homeland to become the outstanding Romanian author of the mid-19th century. The Romanian theater depended greatly on his adaptations and original plays. His collection of folk poems strongly influenced the work of other poets. His volume Pasteluri (Pastels, 1867-69) shows him at his best as a poet. His finest prose pieces are reminiscences. Eric Tappe. Bibliography: Cioranescu, Alexandre, Vasile Alecsandri (1974).*

²² Chiar dacă nu conține intrări pentru personalități ale literaturii și lingvisticii românești, această versiune conține o secțiune de prezentare generală: *Eine Hauptfigur dieser Periode war der Dichter und Dramatiker Vasile Alecsandri. Andere bedeutende Schriftsteller, die spätere Autoren beeinflussten, waren Mihail Eminescu, ein Dichter der Romantik, und Ion Luca Caragiale, ein Dramatiker, in dessen Werken das bürgerliche Leben im späten 19. Jahrhundert satirisch beleuchtet wird. Zwischen dem 1. und 2. Weltkrieg befasste sich die rumänische Literatur vorwiegend mit nationalen Themen. Diese Zeit war vom Aufstieg des Romans als wichtigster Gattung gekennzeichnet; der bedeutendste Novellist war Mihail Sadoveanu. Die Literatur Ende der vierziger bis Ende der achtziger Jahre war vom Einfluss des sowjetischen Realismus geprägt. Einzige Ausnahme bildete eine kurze Periode in den späten sechziger Jahren, als die Kultur weniger streng vom Staat überwacht wurde. Der rumänische Dramatiker Eugene Ionesco wurde nach dem 2. Weltkrieg berühmt, er lebte zu dieser Zeit jedoch in Frankreich. Die rumänische Malerei erlebte ebenso wie die Literatur im 19. Jahrhundert ihren Höhepunkt. Zu den führenden Malern gehörten der Porträtist Theodor Aman und der Landschaftsmaler Nicolae Grigorescu. Die Malerei wurde in Rumänien in der Zeit zwischen 1945 und 1990 vom sowjetischen Realismus dominiert. Einen wichtigen Beitrag zu modernen Konzepten der Kunst des 20. Jahrhunderts leistete der in Rumänien geborene französische Bildhauer Constantin Brancusi. Einige rumänische Musiker erlangten im 20. Jahrhundert internationale Anerkennung. Die wichtigsten sind der Violinist und Komponist Georges Enescu (am bekanntesten sind vielleicht seine rumänischen Rhapsodien) und der Pianist Dinu Lipatti.*

²³ În prima enciclopedie, Eminescu se bucură de un spațiu mai amplu în care se precizează:

Eminescu, Mihail

{em-eeen-es'-koo, mee-hah-eeel'}

Mihail Eminescu, b. Jan. 15, 1850, d. June 15, 1889, is usually considered the greatest Romanian poet. He suffered a mental breakdown in 1883 and left much of his work unfinished. The poetic diction of his finest lyrics, classical in its purity and simplicity, is employed on a larger scale in his masterpiece, *Luceafarul (The Evening Star, 1883)* in which the unhappy relationship between the immortal hero and his mortal beloved symbolizes incompatibility between a genius and ordinary folk.

Eric Tappe Bibliography: MacGregor-Hastie, Roy, trans. and ed., *The Last Romantic: Mihail Eminescu* (1972).

În versiunea **Larousse** informația se reduce la:

Mihai Eminescu

écrivain roumain (Ipotesti 1850 - Bucarest 1889). Auteur de nouvelles et de contes populaires, il est, par son génie romantique, le grand poète national de la Roumanie (*Poésies*, 1883).

Tzara

și la Caragiale ²⁴ , Panait Istrati ²⁵ , Mihail Sado-veanu ²⁶ , Tudor Arghezi ²⁷ , E. Ionesco și Tris-tan Tzara

Cît privește muzica și sculptura românească, se pare că reținem atenția în mod constant prin două nume care se regăsesc în toate enciclopediile, respectiv prin George Enescu²⁹ și Constantin Brâncuși.³⁰

²⁴ **Caragiale, Ion Luca** écrivain roumain (Haimanale 1852 - Berlin 1912). Il annonça le théâtre de l'absurde avec ses comédies (*Une lettre perdue*, 1884) et fut le précurseur de la nouvelle moderne dans son pays (*Un cierge de Pâques*, 1892). **Larousse** 1996.

²⁵ **Istrati Panait** écrivain roumain d'expression française (Braila 1884 - Bucarest 1935). L'œuvre de ce «Gorki des Balkans» évoque son existence errante (*la Vie d'Adrien Zograffi*, 1924-1933). **Larousse** 1996.

²⁶ **Sadoveanu, Mihail** écrivain roumain (Pascani, Moldavie, 1880 - Bucarest 1961). Son œuvre de romancier se développe comme une vaste fresque du peuple roumain (*l'Auberge d'Ancoutza*, 1928). **Larousse** 1996.

²⁷ **Arghezi Tudor** poète roumain (Bucarest 1880 - id. 1967). Il unit la double expérience de la vie monastique et des luttes politiques (*Cantique à l'homme*, 1956).

²⁸ Prima enciclopedie face o prezentare amplă a lui Eugen Ionescu și încheie astfel:

Ionesco, Eugène (1912-1994), French playwright, the chief exponent of the Theatre of the Absurd. Born in Slatina, Romania, on November 26, 1912, Ionesco spent his childhood in Paris but returned to Romania at the age of 13. He taught French in Bucharest before returning to Paris in 1938 to write. Ionesco's plays depict the ridiculous, futile existence of human beings in an unpredictable universe, who, because of their innate limitations, cannot effectively communicate with one another. This pessimistic philosophy was incorporated as a tenet of the Theatre of the Absurd, a movement in French and English theatre that lamented the senselessness of the human condition. Although Ionesco's intent is serious, his plays are rich in humour and comic invention. Avant-garde, chiefly one-act works, they employ the techniques of stifling, meaningless language and illogical situations to emphasize human isolation and estrangement. Versiunea **Larousse** rezumă prezentarea lui Ionescu la: *auteur dramatique français d'origine roumaine (Slatina 1912-Paris 1994). De père roumain et de mère française, il s'établit définitivement à Paris en 1938. Révélant l'imposture du langage, il a dénoncé l'absurdité de l'existence et des rapports sociaux (la Cantatrice chauve, 1950 [Voir aussi:CANTATRICE]; la Leçon, 1951; les Chaises, 1952) dans un univers parodique et symbolique hanté par la mort (Rhinocéros, 1959; Le roi se meurt, 1962; le Piéton de l'air, 1963; la Soif et la Faim, 1965; l'Homme aux valises, 1975) avant de s'en prendre aux paranod'iques de la politique (Jeux de massacre, 1970; Macbett, 1972). Il est aussi l'auteur d'un Journal en miettes (1967-68) et d'écrits sur le théâtre (Notes et Contre-notes, 1962). [Acad. fr. 1970.]*

²⁹ Informațiile despre Enescu înaintea, dinspre prima enciclopedie, de la: *Enesco, Georges* [en-es'-koh, zhorzh]

Georges Enesco (Enescu), b. Aug. 19, 1881, d. May 4, 1955, is considered Romania's greatest composer. He entered the Vienna Conservatory at the age of seven, studied composition and violin, and began composing early. He later studied at the Paris Conservatory and became a violin virtuoso.

Enesco was also a skilled pianist and conductor and an influential teacher; among his pupils was Yehudi Menuhin. Enesco toured widely as a violinist and conductor, and composed extensively. Included in his works are an opera, Oedipus (1932), three symphonies, and other orchestral works, the best known being two Rumanian Rhapsodies (1901-02). His style was influenced by the vivid harmonies and dance rhythms of Romanian folk music. John W. Barker.

la precizările din versiunea **Larousse**:

ENESCU (George), violoniste et compositeur roumain (Iiveni 1881 - Paris 1955), auteur de l'opéra *Edipe* (1921-1931), de deux *Rhapsodies roumaines* (1901) et de nombreuses œuvres de chambre.

³⁰ Interesul față de Brâncuși se menține constant de la prima enciclopedie: Brancusi, Constantin
{brahn 'koosh}

Constantin Brancusi, b. Pestisani Gorj, Romania, Feb. 21, 1876, d. Mar. 16, 1957, was one of the most innovative and influential sculptors of the 20th century. He studied at the academies of Krakow, Bucharest, and Munich and, in 1904, went to Paris, where he studied sculpture for two years at the Ecole des Beaux-Arts with Antonin Mercié. In 1906 Brancusi came into contact with Auguste RODIN but refused to work with him, seeking instead his own expressive form. The first important example of his personal style is the stone sculpture *The Kiss* (1908), which was erected over a friend's grave in the Cimetiere Montparnasse in Paris. It demonstrates his use of primitivism in its simplicity of form and compactness.

Brancusi's primitivism is specifically modern; unlike the primitive art from which it takes its inspiration, it is symbolic rather than depictive, and it gives attention to form for its own sake. Brancusi subscribed to one of the most decisive ideas of modern sculpture, "truth to materials," that is, he respected the medium and conserved its specific quality by doing the least possible to shape his works.

Brancusi, about 1910, began producing nonrepresentational sculptures in marble or metal, concentrating on two basic themes: variations of the egg shape and soaring bird motifs. Among these works are *The New-Born* (1915; marble, Philadelphia Museum of Art; and 1920; polished bronze, Museum of Modern Art, New York) and *Bird in Space* (1919-25, several versions in marble and bronze), both of which exemplify his sensuous, simply modeled, contemplative, and mystical style.

An important feature of Brancusi's work is the continuity it establishes between the space occupied by the object and the space outside it, a quality much emulated in subsequent sculpture from Henry MOORE to Carl ANDRE. Brancusi's wood sculpture, which emphasizes the natural condition of both shape and surface, anticipates a similar quality in DADA and surrealist found sculpture and in the junk sculpture of the 1950s (see SURREALISM). In his independent search for elemental, organic forms that transmit the elemental ideas of life, Brancusi created an enigmatic and mystical art that is concerned with inner reality. He wrote: "...That which they call abstract is the most realist, because what is real is not the exterior form but the idea, the essence of things." BARBARA CAVALIERE

Bibliography: Geist, Sidney, *Brancusi: A Study of the Sculpture* (1968; repr. 1983) and *Brancusi: The Sculpture and Drawings* (1975); Lewis, David, *Constantin Brancusi* (1957); Hulton, Pontus, and Dumitresco, Natalia, eds., *Brancusi*, trans. by Mark Paris (1987); Read, Herbert, *Constantin Brancusi* (1957); Spear, Athena T., *Brancusi's Birds* (1969); *Varia, Radu, Brancusi* (1985).

pentru ca în **Larousse**:

Brancusi Constantin

sculpteur roumain de l'école de Paris (Pestisani, Olténie, 1876 - Paris 1957), l'un des grands initiateurs du XXe siècle. Fils de paysans de l'Olténie, il sort diplômé de l'École des beaux-arts de Bucarest en 1902, poursuit son apprentissage à Paris (1904), où le séduit un moment le frémissement de Rodin. Il s'en éloignera bientôt pour développer son propre style, marqué par le dépouillement formel. La Muse endormie et le Baiser (diverses versions) définissent respectivement, dès 1908-1910, deux directions fondamentales: recherche d'une essence symbolique de la forme (longue série des Oiseaux, à l'élan dynamique [1919-1954], marbre, bronze); veine fruste et archaïsante, expressive, magique (l'Esprit du Bouddha, 1937, bois). Trois monuments ont été dressés par l'artiste dans son pays natal, à Tirgu Jiu, en 1938: la Colonne

Spre regretul nostru, nu se consemnează în nici una dintre enciclopediile consultate contribuțiile lingviștilor români. Chiar dacă, în prima enciclopedie, lista lingviștilor prezentați începe cu Eliezer Ben-Yehudar, continuă cu Leonard Bloomfield, cu Hayakawa și cu Fr. W. Humboldt, pentru a se încheia, în ordine alfabetică, cu Benjamin Lee Whorf, chiar dacă, de exemplu, lui Guillaume³¹ și lui Sapir³² i se acordă spații considerabile, numele românești lipsesc din aceste enciclopedii.

Am apelat la astfel de surse, de tip 'media' pentru a constata în ce măsură sînt cunoscute contribuțiile românești în rîndul celor pentru care singura cale de obținere de informații chiar și de informații culturale, e cea a consultării produselor informatice. Pentru absența noastră din astfel de surse singurii vinovați sîntem noi.

sans fin, la Porte du baiser, la Table du silence. L'atelier parisien de Brancusi est reconstitué au M. N. A. M. (Centre G.-Pompidou).

³¹ **Guillaume, Gustave** linguiste français (Paris 1883 - id. 1960). Il a fondé une linguistique originale, qu'il a appelée «psychosystématique». L'objectif principal de cette nouvelle conception est d'établir des rapports entre la structure de la langue et la structure de la pensée, saisie notamment à travers la conception que le sujet parlant se fait du temps (Temps et Verbe, 1929). D'importants articles de Guillaume ont été réunis dans *Langage et Science du langage* (1964).

³² **Sapir, Edward** [suh-peer'] The philologist and anthropologist Edward Sapir, b. Pomerania, Germany, Jan. 26, 1884, d. Feb. 4, 1939, was one of the seminal figures in ANTHROPOLOGICAL LINGUISTICS. His classic *Language* (1921) is perhaps the most readable and, for its size, most informative book ever written on the subject. Brought to the United States at the age of 5, Sapir studied Germanic philology at Columbia University, where Franz BOAS persuaded him to turn his attention to American Indian languages. Sapir taught at California, Pennsylvania, Chicago, and Yale universities and was chief of anthropology at the Canadian National Museum. David Yerkes

LIBRI

Elisabeta Faiciuc - *Sextil Pușcariu. Biobibliografie. Lucrare editată de Muzeul Limbii Române în colaborare cu Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1998, 386 p.*

Lucrarea Elisabetei Faiciuc nu este o carte obișnuită. Este, așa cum spune și titlul ei, o biobibliografie; ea cuprinde, adică, acele două părți - notele biografice și bibliografia - care încadrează, una la început, cealaltă la sfârșit, orice monografie a unui autor. Numai că, în cartea doamnei Faiciuc, acolo unde ar trebui să se afle cartea propriu-zisă stă, de fapt, viața întregă a unui om.

Concepută ca o recunoaștere a meritelor incontestabile ale maestrului creator de școală lingvistică de la Cluj, lucrarea face parte dintr-un ciclu mai larg de manifestări omagiale prilejuite de comemorarea, în 1998, a 50 de ani de la trecerea în neființă a lui Sextil Pușcariu.

Beneficiind de un material documentar cu totul nou, pus la dispoziția Muzeului Limbii Române de nepoata marelui savant, Magdalena Vulpe, ea însăși cercetătoare a Institutului "Al Rosetti" din București și coautoare a *Atlasului lingvistic al Munteniei și Dobrogei*, lucrarea valorifică și datele conținute în arhivele mai vechi, cum ar fi cele de la București și de la Bran, cea păstrată la Arhivele Statului din Cluj, precum și fondul documentar rămas încă la Magdalena Vulpe. Lucrarea doamnei Faiciuc pune, astfel, la dispoziția unui public larg, interesat de viața și activitatea savantului, un material biobibliografic care se încadrează într-o tradiție din păcate nu sufi-

cient de vastă, intenția autoarei fiind aceea de a completa datele prezentate până acum în literatura de specialitate. Ca lucrări similare despre Pușcariu folosite de autoare ca repere în sistematizarea materialului sunt citate bibliografiile lui N. Georgescu-Tistu și Ilie Dan, ambele incomplete, date fiind circumstanțele în care s-au publicat.

Materialul prezentat în lucrare e sistematizat în șase părți distincte și pune la dispoziția cititorului trei tipuri de indici - un indice tematic, care structurează pe domenii de activitate vastele preocupări culturale ale lui Sextil Pușcariu, de la cer-cetări de lingvistică teoretică și aplicată până la studii de critică și istorie literară și traduceri, un indice alfabetic al operei savantului, cuprinzând atât lucrările publicate, cât și comunicările, cursurile și manuscrisele mai puțin cunoscute și un indice al numelor de persoane care apar în lucrare - indici care asigură orientarea rapidă în interiorul lucrării, precum și o resistemă-tizare a faptelor, în corpusul propriu-zis al cărții criteriul prezentării lor fiind cel cronologic.

Felul în care este structurată lucrarea asigură o foarte ușoară receptare a vastului material documentar despre Pușcariu pe care ea îl prezintă.

Prima parte a lucrării, *Date cronologice privind viața și activitatea lui Sextil Pușcariu*, este o bogată și foarte amănunțit redactată biografie a maestrului școlii clujene, cuprinzând atât viața personală, cât mai ales activitatea științifică și culturală, autoarea reușind să

ofere o imagine de o serioasă obiectivitate a rolului marcant pe care l-a jucat Pușcariu în viața culturală și socială a vremurilor sale, atât pe plan național, cât și internațional ca reprezentant cultural al neamului în Europa acelor vremuri.

Partea a doua a lucrării *Scrierile lui Sextil Pușcariu*, cuprinde, ordonate cronologic, referințele bibliografice a aproape toată opera savantului, atât scrierile lingvistice de o inestimabilă valoare, cât și studiile de critică și istorie literară, traducerile, încercările literare proprii, comunicările, activitatea publicistică etc., multe dintre ele adnotate în textul lucrării. Paternitatea unora din aceste texte - cele nesemnate sau semnate cu pseudonim - a fost stabilită de autoare pe baza manuscriselor păstrate în arhiva institutului și în redacțiile unor reviste.

A treia parte, *Scrierile despre Sextil Pușcariu*, oferă, în aceeași manieră bibliografică, o viziune de ansamblu asupra receptării personalității și operei lui Pușcariu de-a lungul timpului, până la data apariției lucrării.

Partea a patra a lucrării prezentate aici inventariază vasta corespondență oficială a lui Pușcariu, atât scrisorile trimise, cât și cele primite (datate și nedatate), structurată, conform tradiției bibliografice, în *corespondență publicată* și *corespondență inedită*, multe dintre scrisori fiind, de asemenea, adnotate. Conform precizărilor autoarei, referirile din această lucrare se fac doar la corespondența oficială, dat fiind faptul că cea privată urmează a fi pregătită pentru tipar de Magdalena Vulpe.

O altă parte a lucrării de față, a cincea, cuprinde documente și alte materiale arhivistice cum ar fi: manuscrisele operelor publicate în volume, studii și

articole, conferințe, rapoarte și cuvântări, periodice conduse, manuscrise inedite, manuscrise literare, cursuri și materiale folosite la cursuri și seminarii, caiete de elev și cursuri universitare audiate, acte personale, decorații și distincții, obiecte personale, precum și alte diverse documente privind Muzeul Limbii Române, Universitatea, Biblioteca Universitară etc.

Ultima parte, cea numită iconografică, (și intitulată, de altfel, *Iconografie*) prezintă reproduceri ale unor fotografii ale lui S. Pușcariu, în diferite etape ale vieții, la Bran, la Cernăuți, la Universitatea clujeană, la Muzeul pe care l-a fondat, acasă, în familie, în război, în mijlocul discipolilor sau al colaboratorilor din țară sau din străinătate, precum și numeroase facsimiluri cu pagini de manuscris, hărți din Atlas, șpalțuri cu corecturi, pagini de gardă din edițiile princeps, caricaturi din ziarele vremii, toate sugestiv prezentate și foarte bine realizate din punct de vedere grafic, ca, de altfel, întreaga lucrare, publicată în colaborare de Muzeul Limbii Române și Editura Clusium.

Cât privește pe autoarea lucrării de față bibliotecară a Institutului de Lingvistică și Istorie Literară "Sextil Pușcariu" din Cluj-Napoca, ea s-a făcut remarcată prin numeroare alte lucrări cu profil bibliografic dedicate unor personalități românești, prin studii și articole publicate în revistele de specialitate din Cluj, București, Craiova, precum și prin lucrarea monografică de înaltă ținută documentară dedicată locului natal: *Dragomi-rești, străveche vatră maramureșeană*, apărută la Editura Dragoș-Vodă din Cluj-Napoca, în același an, 1998.

MIRCEA MINICĂ